

Βιβλιοθήκη Γεωρ. Ή. Κανδιδάδου - Κέντρο
διδασκάντων - δημοσιογράφων.

Γεωργίου Κανδιδάδου
Κανδ

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΚΑΘ' ΕΞΑΜΗΝΙΑΝ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΤΟΜΟΣ ΙΕ'

....

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1953

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΚΔΟΣΕΩΣ

ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ
ΣΤΙΛΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α. ΜΕΓΑΣ
ΜΑΡΙΑ ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ - ΜΠΑΡΜΠΑΡΙΓΟΥ

Ο ΛΟΓΟΣ ΠΑΡΗΓΟΡΗΤΙΚΟΣ ΠΕΡΙ ΔΥΣΤΥΧΙΑΣ
ΚΑΙ ΕΥΤΥΧΙΑΣ ΚΑΙ ΤΑ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ
ΤΗΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΤΥΧΗΝ ΟΔΟΙΠΟΡΙΑΣ

ΥΠΟ
ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΜΕΓΑ

Στίλπωνι Π. Κυριακίδη
ἐπὶ τῇ 25ετηρίδι τῆς καθηγησίας αὐτοῦ.

Ὁ ἀείμνηστος Σπ. Λάμπρος ἐκδίδων ἐν Romans Grecs τὸν Λόγον παρηγορητικὸν περὶ δυστυχίας καὶ εὐτυχίας χαρακτηρίζει αὐτὸν ὡς διασκευὴν ἑνὸς παραμυθίου πολὺ παλαιοῦ, τὸ ὁποῖον ὅμως, ὡς λέγει, δὲν περιέχεται εἰς οὐδεμίαν τῶν δημοσιευθεισῶν συλλογῶν ἑλληνικῶν παραμυθίων¹⁾. Βραδύτερον ὁ Ε. Kuhn πραγματευόμενος κλάδον τινὰ τῶν περὶ τοῦ ἀμετατρέπτου τῶν ἀποφάσεων τῆς μοίρας παραμυθίων παρατηρεῖ ὅτι τὴν βάσιν τοῦ Λόγου παρηγορητικοῦ ἀποτελεῖ προδήλως ἀρχαιότερόν τι ἑλληνικὸν κείμενον τοῦ γνωστοῦ παραμυθίου περὶ τῆς πρὸς τὴν Τύχην ὁδοιπορίας, εἰς τὸ ὁποῖον συνάπτεται συνήθως τὸ ἐπεισόδιον περὶ τῶν τεθέντων καθ' ὁδὸν εἰς τὸν ἥρωα ἐρωτημάτων²⁾.

Ὡς γνωστόν, τὸ παραμῦθι αὐτὸ εἰς τὸν Κατάλογον Aarne-Thompson σημειοῦται ὑπ' ἀριθ. 460 B³⁾, παραλλαγὰς δ' αὐτοῦ ἀναγράφουν οἱ Bolte - Polivka ἐκ τῶν ἀνατολικῶν γλωσσῶν, τῶν δυτικῶν

¹⁾ Sp. Lambros, Collection de romans grecs, Paris 1880, CXIX. Παραλλαγὴν τοῦ ποιήματος ἐξ ἑτέρου κώδικος ἐδημοσίευσε βραδύτερον ὁ Σπ. Λάμπρος ἐν τῷ Ν. Ἑλληνομνήμονι, τ. 3, 1906, σ. 402 κέ. Βλ. καὶ Ν. Γ. Σβορώνου, Παρατηρήσεις εἰς Λόγον παρηγορητικὸν περὶ δυστυχίας καὶ εὐτυχίας ἐν Ἀθηνῶν, τ. ΜΖ' 117-140.

²⁾ E. Kuhn, Zur byz. Erzählungsliteratur ἐν Byz. Zeitschrift IV, 1895, 241-9. Βλ. καὶ Κ. Κρουμβάχερ, Ἱστορία Βυζ. Λογοτεχνίας. Μετάφρ. Γ. Σωτηριάδου Γ' 54 κέ.

³⁾ Antti Aarne - Stith Thompson, The types of the folk-tale (FFC 74), Helsinki 1928 ἀρ. 460 B. Βλ. καὶ St. Thompson, Motif-index of folk-literature H 1281: Quest to Fortune to seek fortune.

καὶ τῆς σλαβικῆς, ἀλλ' οὐδεμίαν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ¹⁾). Ἐπίσης ὁ Antti Aarne, ὅστις ἐν τῇ μελέτῃ αὐτοῦ *Der reiche Mann und sein Schwiegersohn* διέλαβε διεξοδικῶς καὶ περὶ τοῦ παραμυθίου τῆς ὁδοιπορίας πρὸς τὴν Τύχην (ἢ τὸν Θεὸν) καὶ τῶν ἐρωτημάτων ²⁾), δέχεται μὲν μετὰ τοῦ Jagić ³⁾ καὶ τοῦ Kuhn ⁴⁾), ὅτι καὶ ἡ διασκευὴ αὐτοῦ, ἡ περιεχομένη ἐν σερβοσλοβενικῷ χειρογράφῳ τῶν ἀρχῶν τοῦ 16^{ου} αἰῶνος, εἶχεν ὡς βάσιν «ἄγνωστόν τι ἑλληνικὸν κείμενον» ⁵⁾), ἀλλὰ καὶ οὗτος εἰς τὴν ἔρευνάν του δὲν ἠδυνήθη νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν ἑλληνικὴν τινα παραλλαγὴν, ἐνῶ κάμνει ἴδιον λόγον περὶ τῆς μορφῆς τοῦ παραμυθίου, τῆς ἀπαντήσεως ἐν τῇ ΝΑ Εὐρώπῃ, ἐπὶ τῇ βάσει παραλλαγῶν προερχομένων μόνον ἐκ Βουλγαρίας, Σερβίας καὶ Ἀλβανίας. Ἀκολούθως ὁ Emmanuel Cosquin γράφων ἐν παρεκβάσει περὶ τῆς ιδέας τοῦ πεπωμένου ἐν τοῖς εὐρωπαϊκοῖς παραμυθίοις ⁶⁾ ἐξήτασε πλὴν ἄλλων καὶ λέσβιον παραμύθιον ⁷⁾), εἰς τὸ ὁποῖον ὑπάρχει μὲν τὸ θέμα τῆς ἀναζητήσεως τῆς Τύχης, ὅχι δὲ καὶ τὸ τῶν ἐρωτημάτων, ἀλλὰ μὲ τὸν Λόγον Παρηγορητικὸν ὁ συγγραφεὺς δὲν ἠσχολήθη. Τέλος ὁ καθηγητὴς R. M. Dawkins δημοσιεύων μεταξὺ ἄλλων παραμῦθι τοῦ τύπου τούτου ἐκ Κῶ ἐπιτάσσει εἰς τὸ κείμενον αὐτοῦ ἀξιολογωτάτας σημειώσεις, εἰς τὰς ὁποίας ἐξετάζει τὰ καθ' ἕκαστον στοιχεῖα τοῦ παραμυ-

1) *J. Bolte und G. Polivka*, Anmerkungen zu den Märchen der Br. Grimm 1, 292 σημ. 1.

2) *Antti Aarne*, *Der reiche Mann und sein Schwiegersohn* (FFC 23) 1916 σ. 115-194. Πρβλ. *E. Kuhn*, ἐνθ' ἀν. σ. 246 κέ. καὶ *Stith Thompson*, *The folk-tale*. New York 1916 σ. 140.

3) *Archiv für slavische Philologie* V 1881 σ. 71, ἐνθα καὶ μετάφρασις τοῦ σερβοσλοβενικοῦ κειμένου εἰς τὴν γερμανικὴν ὑπὸ *V. Jagić* ὑπὸ τὸν τίτλον: *Erzählung aus dem Buch, Chronographus benannt, von einem glaubwürdigen Dienst* κτλ.

4) Κατὰ τὸν *E. Kuhn*, ἐνθ' ἀν. σ. 247, ὡς τελευταία τις παραφυσὶς τῆς διηγήσεως δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ ἐν τῷ Χρονογράφῳ τοῦ Ψευδο-Δωροθέου εὐρισκομένη διήγησις, ἣς περίληψιν ἐδημοσίευσεν ὁ *F. Liebrecht* (*Zur Volkskunde* 1879 σ. 81). Βλ. Βιβλίον ἱστορικὸν περιέχον ἐν συνόψει διαφόρους καὶ ἀξιακούστους ἱστορίας... συλλεχθὲν παρὰ τοῦ ἱερωτάτου Μητροπολίτου Μονεμβασίας κυρίου Δωροθέου κτλ. Ἐν Βενετίᾳ 1818 σ. 95-96. Ἡ διήγησις αὕτη ἀποτελεῖ διασκευὴν τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ὁδοιπορίας (τύπ. 460 A Aarne) περὶ ἣς γίνεται λόγος καὶ κατωτέρω.

5) *A. Aarne*, ἐνθ' ἀν. σ. 189.

6) *Emmanuel Cosquin*, *Les contes indiens et l'Occident*. Paris 1922, 126: *le fatalisme oriental dans des contes européens*.

7) *Folk-Lore* X 1899 σ. 498.

θίου ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ παράλληλα ἄλλων λαῶν καὶ πραγματεύεται ἰδίᾳ τὰς δοξασίας περὶ τοῦ σπιτιοῦ τῆς Τύχης καὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν γίνεται ἐκάστοτε ὁ καθορισμὸς τῆς ἀνθρωπίνης μοίρας, ἀναφερόμενος δὲ εἰς τὸν Λόγον Παρηγορητικὸν ὥς μόνην αὐτοῦ ὁμοιότητα πρὸς τὸ Δωδεκανησιακὸν παραμῦθι εὐρίσκει τὸ ὅτι καὶ ἐν αὐτῷ ἡ Τύχη κατοικεῖ εἰς ἓνα σπίτι ¹⁾).

Ὅτι τὸ βυζαντινὸν ποίημα ἐλάχιστα παραμυθιακὰ στοιχεῖα διατηρεῖ εἰς τοὺς στίχους του εἶναι καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως εἰς πάντα ἀντιληπτόν. Ἀλλ' ἵνα διευκρινηθῇ ποίαν μορφήν τοῦ παραμυθίου ἡδύνατο νὰ ἔχη ὑπ' ὄψιν ὁ ἄγνωστος ποιητὴς καὶ τί ἀκριβῶς οὗτος παρέλαβεν ἐξ αὐτοῦ, πρέπει, ὥς νομίζω, νὰ ἐξετασθοῦν ὅλαι αἱ φερόμεναι εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ μας διηγήσεις περὶ ὁδοιπορίας πρὸς τὴν Τύχην. Εἶναι δὲ καὶ καθόλου ἡ ἔρευνα αὐτῶν ἐνδιαφέρουσα, διότι πρόκειται περὶ παραμυθίων εὐρύτατα διαδεδομένων εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Εὐρώπην, ἡ δ' Ἑλλάς, ὥς φαίνεται, ἐχρησίμευσε καὶ ἐν τούτῳ ὥς μεσάζουσα μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως. Πρὸς τούτοις εἰς τὰ παραμύθια αὐτά, ὥς παρετήρησεν ἤδη ὁ R. M. Dawkins, δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν κατὰ τρόπον ἀπλοῦν καὶ χωρὶς συμβολισμοὺς τὴν ἑλληνικὴν στάσιν ἀπέναντι τῶν προβλημάτων τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, τῶν σχετικῶν μὲ τὴν μοῖραν, τὴν τύχην καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου ²⁾).

Παραμύθια ἔχοντα ὥς βάσιν τὸ θέμα τοῦτο εἶναι εἰς ἑμὲ τοῦλάχιστον γνωστὰ δέκα ἑπτὰ, προερχόμενα ἐκ διαφόρων χωρῶν καὶ νήσων τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐκ τούτων ἐννέα μὲν εἶναι δημοσιευμένα, τὰ δὲ λοιπὰ ἀδημοσίευτα ἐν χειρογράφοις τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ταῦτα ἀπαρτίζουν δύο ομάδας. Εἰς τὴν πρώτην ἀνήκουν παραμύθια, εἰς τὰ ὅποια τὸ θέμα τῆς πρὸς τὴν Τύχην ὁδοιπορίας συνδυάζεται πρὸς τὸ τῶν ἐρωτημάτων, εἰς δὲ τὴν δευτέραν παραμύθια, τῶν ὁποίων μόνον θέμα εἶναι ἡ ἀναζήτησις τῆς Τύχης· ἀλλ' ἐνῷ εἰς τὴν πρώτην ομάδα πρόκειται περὶ τῆς γενικῆς Τύχης, τῆς κυβερνώσης τὴν ἀνθρωπότητα, εἰς τὴν δευτέραν ομάδα ὁ λόγος εἶναι περὶ τῆς ἀτομικῆς ἐνὸς ἐκάστου Τύχης, τῆς ἀσκούσης τὴν

¹⁾ Richard M. Dawkins, Forty-five stories from the Dodekanese edited and translated from the Mss. of Jacob Zeraftis. Cambridge 1950 ἀριθ. 35: τὰ δυὸ ἀδέρφια, σελ. 358-368. Βλ. περὶ τούτου καὶ Folk-Lore, LXII 1951 σ. 423.

²⁾ R. M. Dawkins, The meaning of folktales ἐν Folk-Lore LXII, 1951 σ. 422.

ἐπίδρασιν της, καλὴν ἢ κακίην, ἐπὶ ἑνὸς μόνον ἀνθρώπου· αὕτη δ' εἶναι καὶ ἡ βασικὴ μεταξὺ τῶν παραμυθίων τῶν δύο ὁμάδων διαφορά.

Θὰ ἐξετάσω τὰ παραμύθια ἐκάστης ὁμάδος χωριστά, παραθέτων ἐν ἀρχῇ πληθεῖς τὸ κείμενον ἑνὸς μόνον ἐξ αὐτῶν, τὰ δὲ λοιπὰ ἐν περιλήψει.

Ὅμας Α'.

1. Θεσσαλικὸν παραμῦθι. ΛΑ (Λαογραφ. Ἀρχεῖον) ἀρ. χειρ. 846 (Συλλογὴ Ν. Γ. Πολίτου, ἀρ. 125) σελ. 4-7 ἐκ Δρακείας Νηλείας Βόλου. Συλλογεὺς Χρ. Σταμούλης, ἔτ. 1888.

« Μίαν φορὰν ἦτο ἕνας καλὸς ἄνθρωπος, ἀλλὰ ποτὲ δὲν ἐκέρδιζε ἀπὸ καμμίαν ἐργασίαν. Ἀπεφάσισε λοιπὸν νὰ ὑπάγῃ νὰ εὕρῃ τὴν Τύχην του καὶ νὰ τὴν παρακαλέσῃ νὰ τὸν βοηθήσῃ. Ἐκίνησε λοιπὸν καὶ εἰς τὸν ὁδόν ἀπῆντησε μίαν λίμνην, τὴν ὁποίαν ἦτο ἀνάγκη νὰ περάσῃ. ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο, διότι δὲν εἶχε λέμβον. Ἐνῶ ἐστέκετο περίλυπος ἦλθεν ἕνα μεγάλο ψάρι καὶ τὸν ἠρώτησε ποῦ πηγαίνει, ὃ δὲ ἄνθρωπος τοῦ διηγήθη τὴν ἱστορίαν του καὶ τοῦ εἶπεν ὅτι πηγαίνει νὰ εὕρῃ τὴν Τύχην του, ἀλλὰ δὲν ἠμπορεῖ νὰ περάσῃ τὴν λίμνην. Τότε τὸ ψάρι τοῦ εἶπε: Ἐγὼ σὲ περνῶ, ἀλλὰ νὰ ἐρωτήσῃς τὴν Τύχην δι' ἕναν πόνον, ὃν ἔχω ἐπάνω εἰς τὴν ράχιν μου. — Καλά, εἶπεν ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἐκάθισε ἐπὶ τῆς ράχεως τοῦ ὄψαριου καὶ ἐπέρασε τὴν λίμνην. Περάσας δὲ τὴν λίμνην ἐξηκολούθησε τὸν ὁδόν του καὶ ἔφθασεν εἰς ἕν βασιλεῖον, ὅπου ἐβασίλευεν εἰς νέος καὶ πολλὰ ὥραϊος βασιλεὺς, ἀλλὰ ποτέ, ὡς ἔλεγε, ἐπολέμει, δὲν ἐνίκη. Ἐκεῖ ὡς ξένον τὸν συνέλαβον οἱ φύλακες καὶ τὸν ἔφεραν εἰς τὸν βασιλέα, ὅστις τὸν ἠρώτησε ποῦ πηγαίνει καὶ ὁ ἄνθρωπος διηγήθη τὴν ἱστορίαν του. — Πήγαινε, εἶπεν ὁ βασιλεὺς, ἀλλὰ σὲ παρακαλῶ νὰ ἐρωτήσῃς τὴν Τύχην καὶ δι' ἐμένα, γιατί δὲν νικῶ; — Θὰ ἐρωτήσω, εἶπεν ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἀνεχώρησε. Καθ' ὁδὸν δὲ πάλιν ἀπῆντησε γεωργὸν ἀροτριῶντα, ὅστις ἔσπειρε, ἀλλὰ ποτὲ δὲν ἐθέρριζε. Ὁ γεωργὸς ἠρώτησε τὸν ἄνθρωπον ποῦ πηγαίνει καὶ ὁ ἄνθρωπος τοῦ διηγήθη τὴν ἱστορίαν του. — Σὲ παρακαλῶ, εἶπεν ὁ γεωργός, δταν εὕρῃς τὴν Τύχην νὰ τὴν ἐρωτήσῃς, διατί, ἐνῶ σπείρω, ποτὲ δὲν θερρίζω; — Καλά, εἶπεν ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἀνεχώρησε. Πορευόμενος δὲ ἔφθασεν εἰς τὸν τόπον τῆς Τύχης καὶ παρουσιάσθη εἰς αὐτὴν καὶ τὴν παρεκάλει νὰ τὸν βοηθήσῃ. Ἡ Τύχη τὸν ὑπεδέχθη εὐμενῶς καὶ τὸν εἶπε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν οἰκίαν του καὶ ὅτι θὰ τὸν στείλῃ τρεῖς ἐποχάς, κατὰ τὰς ὁποίας δύναται νὰ ὠφεληθῇ καὶ νὰ γίνῃ πλούσιος. — Εὐχαριστῶ πολὺ, εἶπεν ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ θὰ σὲ ἐρωτήσω

καὶ δι' ἕναν γεωργόν, ὅστις σπείρει καὶ δὲν θερίζει. Ἡ Τύχη τὸν εἶπεν ὅτι ὑπὸ τὸ ἔδαφος τοῦ ἀγροῦ ἐκείνου ὑπάρχει μέγας θησαυρὸς καὶ διὰ τοῦτο δὲν καρποφοροῦσι τὰ γεννήματα. Ὡς πρὸς δὲ τὸν βασιλέα τὸν εἶπεν, ὅτι αὐτὸς εἶναι γυνή καὶ ἔνεκα τῆς φυσικῆς δειλίας τῶν γυναικῶν δὲν νικᾷ. Διὰ δὲ τὸ ψάρι τὸν εἶπεν, ὅτι αὐτὸ ἔχει ἕνα ἀγκάθι ἐπάνω εἰς τὴν ράχιν του καὶ τοῦ πονεῖ. Ὁ ἄνθρωπος εὐχαριστήσας τὴν Τύχην ἀνεχώρησε· φθάσας δὲ εἰς τὸν γεωργὸν τοῦ διηγήθη τὰ τῆς Τύχης, ὃ δὲ γεωργὸς τὸν παρεκάλεσε νὰ μείνῃ καὶ αὐτός, νὰ βγάλουν τὸν θησαυρὸν ἀπὸ τὴν γῆν καὶ νὰ τὸν μοιράσουν. Ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος δὲν ἠθέλησε καὶ ἔφυγε. Κατόπιν δὲ ἔφθασεν εἰς τὸν βασιλέα, ὅστις τὸν ὑπεδέχθη καὶ τὸν ἠρώτησε περὶ τῆς ἀπαντήσεως τῆς Τύχης. Ἐσκυψε εἰς τὸ αὐτὸ τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ εἶπεν ὅσα τὸν εἶπεν ἡ Τύχη περὶ αὐτοῦ. Τότε ὁ ὑποτιθέμενος βασιλεὺς ἐπρότεινεν εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἂν θέλῃ νὰ γίνῃ ἀνὴρ τῆς καὶ κατὰ συνέπειαν νὰ γίνῃ αὐτὸς βασιλεὺς. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος μὴ θέλων νὰ ζῇ μὲ τόσας πολλὰς φροντίδας ἀπεποιήθη νὰ γίνῃ βασιλεὺς καὶ ἀνεχώρησε. Μετὰ δὲ ταῦτα ἔφθασεν εἰς τὴν λίμνην, ὅπου εὗρε τὸ ψάρι καὶ ψηλαφήσας αὐτὸ ἐπὶ τῆς ράχεώς του ἔβγαλε τὸ ἀγκάθι, τὸ δὲ ψάρι εὐγνωμονοῦν πρὸς τὸν ἄνθρωπον τὸν εἶπεν, ὅτι ὑπὸ τὴν λίμνην ὑπάρχει πόλις ἀρχαία βυθισθεῖσα καὶ ὅτι περιέχει πολὺτιμα πράγματα· ταῦτα τὰ πράγματα ἀναλαμβάνει τὸ ψάρι νὰ τὰ ἐξαγάγῃ καὶ νὰ τὰ λάβῃ ὁ ἄνθρωπος· ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος καὶ τώρα δὲν ἠθέλησε καὶ ἀνεχώρησεν εἰς τὴν οἰκίαν του, ὅπου ἐπὶ τῆς κλίνης περιμένει τὸν ὑπὸ τῆς Τύχης σταλησόμενον θησαυρόν».

Σημ. (τοῦ συλλογέως). «Ἡ παροιμία αὕτη λέγεται περὶ ἀνθρώπων, οἵτινες τὰ πάντα περιμένουσι παρὰ τῆς τύχης καὶ χωρὶς αὐτοὶ νὰ κινηθοῦν».

2. Δωδεκανησιακόν. R. M. Dawkins, Forty-five stories, ἀρ. 35, σ. 358 κ.έ.: Τὰ δυὸ ἀδέρφια (Συλλογὴ Ἰακ. Ζαυρογράφου ἐκ Κῶ, ἀρχῶν 19^{ου} αἰ.). Δυὸ ἀδέρφια ἔχουν παραγγελιὰ ἀπὸ τὸν πατέρα τους νὰ εἶναι πάντα μαζί καὶ νὰ δουλεύουν ἀγαπημένα. Σὰν πέθανεν ὁ πατέρας τους, ὁ μεγαλύτερος ἀδερφὸς παρακούει τὴν παραγγελιὰ τοῦ πατέρα καὶ χωρίζει ἀπὸ τὸν ἀδερφό του, ἀλλ' ἀπὸ τότε ἀρχίζει νὰ χάνῃ λίγο λίγο τὴν περιουσία του καὶ τέλος δυστυχεῖ. Τότε «ἐπῆρε τὰ βουνὰ καὶ πάει τάχατος ναῦρε τὴν Τύχην του πρὸς τὸν ἐκατάστρεψε... νὰ τὴν ἐρωτήσῃ γιατί». Φτάνει πρῶτα σ' ἕνα φτωχικὸ σπιτάκι μέσα στὰ βουνὰ καὶ βρίσκει μιὰ γριὰ — τὴν Τύχην του· «τῆς ρίχνεται καὶ τῆς καταξοχίζει τὰ ροῦχα τῆς. Μὰ ἐκεῖνη τοῦ λέει· Ἐγὼ δὲφ φταίω, γιατί ἔχω

πιά μειάλημ μου Τύχην, πὺν μὲ διατάσσει καὶ κάμνω. Ἐκείνην ναῦ-
ρης καὶ νὰ πηέψης (= παιδέψης), ὡς καθὼς νομίζεις γὰρ. Φεύγοντας
ἀποκεῖ νυχτώνεται σὲ μιὰ μάντρα κι ὁ πιστικός, ἀφοῦ ἔμαθε τὴν αἰτία
τοῦ ταξειδιοῦ του, τὸν παρακαλεῖ νὰ ρωτήσῃ καὶ γι' αὐτόν: γιατί τοῦ
ψοφοῦν τὰ πρόβατα; Τὴν ἄλλη μέρα φτάνει στὸν πύργο ἑνὸς ἀνθρώ-
που, πὺν ἔχει δυὸ λαίμαργα παιδιά καὶ δὲν μπορεῖ νὰ τὰ χορτάσῃ, καὶ
τὴν παραπάνω συναντᾷ ἕναν ποταμὸ πὺν «τόσους αἰῶνες τρέχει κ' ἕνα
ψάρι δὲν ποτάσσει». Τὸν παρακαλοῦν νὰ ρωτήσῃ τὴν Τύχην καὶ γι' αὐ-
τούς. Περνῶντας τὸν ποταμὸ φτάνει στὸ σπίτι τῆς Τύχης. Μένοντας
ἐκεῖ τέσσερις μέρες βλέπει πῶς κανονίζεται ἡ τύχη τῶν ἀνθρώπων: ἂν
τὸ σπίτι τῆς Τύχης ἔχῃ πλούτη, τότε κ' οἱ ἄνθρωποι πὺν γεννιοῦνται
ἐκείνη τὴ νύχτα θὰ εἶναι πλούσιοι, ἂν εἶναι ἄδαιο, κ' οἱ ἄνθρωποι θὰ
εἶναι φτωχοί. Ἡ Τύχη τότε τοῦ λέγει: «Εἴντα γὰρ σοῦ φταίω γώ, σὰν
ἐγεννήθης σὺ σὲ τέτοιαν ἡμέραν τῆς φτώχειας μου;» καὶ τοῦ δίδει
συμβουλή, νὰ δοξάζῃ τὸ Θεὸ καὶ νὰ πάῃ πίσω, νὰ πάρῃ γυναῖκα του
τὴν ψυχοκόρη τοῦ ἀδερφοῦ του, πὺν γεννήθηκε σὲ μέρα τοῦ πλούτου
της, ἀλλὰ ποτέ του νὰ μὴ καυχηθῇ, πῶς ἐκεῖνα πὺν θ' ἀποχτήσῃ εἶναι
δικά του, γιατί θὰ τὰ χάσῃ ὅλα διὰ μιᾶς. Τοῦ λέει καὶ τι ν' ἀπαντήσῃ
σ' αὐτοὺς πὺν ἀντάμωσε στὸ δρόμο: α) ὁ πιστικός νὰ δίνη στοὺς φτω-
χοὺς ἀπὸ τὰ πιὸ καλά του σφαχτὰ καὶ νὰ μὴ παίρνῃ τὰ ξένα μέσ' στὰ
δικά του· β) ὁ πλούσιος μὲ τὰ λαίμαργα παιδιά νὰ βγάλῃ ἀπὸ τὸ ὑπό-
γειο τοὺς γονιούς του, νὰ τοὺς καλοκοιτάξῃ μὲ σέβας του καὶ ν' ἀκούῃ
τὰς συμβουλές του καὶ τότε θὰ γιάνουν τὰ παιδιά του· γ) ὁ ποταμὸς
«ἐπῆρεν ἕναν τὸ ρέμμα του καὶ πρέπει νὰ πάρῃ κ' ἕν' ἄλλο, γιὰ νὰ κάμῃ
γόνο ἀπὸ ψάρια». Στὸν γυρισμὸ περνᾷ πρῶτα τὸν ποταμὸ καὶ κατόπιν
λέει τὴν ἀπάντησή του· λέγοντας καὶ στὸν πλούσιο καὶ στὸν πιστικὸ τί
τοῦ εἶπεν ἡ Τύχη, παίρνει γιὰ δῶρο 1000 φλωριά καὶ 200 πρόβατα.
Σὰν ἔφτασε σπίτι του, παντρεύεται τὴν ψυχοκόρη τοῦ ἀδερφοῦ του καὶ
γίνεται πάλι πλούσιος. Κάποτε ὅμως πὺν τὸν ἐρώτησε κάποιος γιὰ με-
ρικά του κτήματα, εἶπε μὲ καυχησιὰ του πῶς εἶναι δικά του κ' εὐθύς
τοῦ ἦρθε εἶδηση, πῶς καταστράφηκαν τὰ κτήματα ἐκεῖνα, ἀλλὰ ἀπὸ
φωτιά, ἀλλὰ ἀπὸ ποταμούς· τότε τοῦ ἔρχεται στὸ νοῦ ὁ λόγος τῆς Τύ-
χης· τρέχει ἀμέσως, προφταίνει τὸν ἄνθρωπο καὶ τοῦ λέει πῶς δὲν εἶχε
κανένα κτῆμα δικό του. Ἀπὸ τότε ζοῦσε «ταπεινωμένα καὶ φρένιμα
καὶ ξανάρκεψαν τὰ πλούτη του νὰ τρέχουν ἄφτονα ἔς τὸ ταμεῖον του
καὶ νὰ γίνῃ γὰρ πλὺν πλούσιος κ' εὐτυχής. Γιατί ἔπο τὰ ἔπαθεν ἤμαθε,
πῶς ὁ γιὸς πρέπει νὰ μὴμ παρακούῃ στοὺς γονιούς του, νὰ τοὺς σέ-
βεται καὶ νὰ τοὺς τιμᾷ, καὶ νὰ μὴμ περαίρεται καὶ καυχέται, ν' ἀγαπᾷ

καὶ νὰ λυπᾶται τοὺς φτωχοὺς καὶ νὰ δίῃ τὴν ἐλεμοσύνην του τῇ καλῇ μ' εὐχαρίστησίν του καὶ πάντα ν' ἀγαπᾷ τὸν Θεόν».

3. Μακεδονικόν. ΛΑ ἄρ. χειρ. 985, σελ. 174-8 ἐκ Σιατίστης. Συλλ. Ἀν. Λαζάρου, ἔτ. 1905: *Τὸν φειδιόδιντρον*.—Ἐνα τζομπανό-πουλο λαλῶντας τὴ φλογέρα βρίσκει στὴ ρίζα ἑνὸς δέντρου σακκοῦλι μὲ λίρες: δῶρον τοῦ φειδιοῦ ποὺ βρίσκεται ἐκεῖ μέσα. Μὲ τὴ βοήθεια τοῦ φειδιοῦ κάμνει τὰ ζητήματα τοῦ βασιλιᾶ (παλάτι, δρόμο μαλαματένιο) καὶ παίρνει τὴ βασιλοπούλα. Ἀπὸ τὰ κόκκαλα τοῦ φειδιοῦ φυτρώνει στὴν αὐλὴ ἓνα δέντρο ποὺ ἀλλάζει φύλλα. Στοίχημα τί δέντρο εἶναι. Ἐνας ἔβραϊος μὲ τὴν πονηρὴ γριὰ μαθαίνει ἀπὸ τὴ γυναῖκα τοῦ παλληκαριοῦ πὼς εἶναι φειδόδεντρο. Τὸ δέντρο ξεραίνεται καὶ τὸ παλληκάρι χάνει ὅλα τὰ πλούτη του καὶ ἀποφασίζει νὰ πάῃ νὰ βρῇ τὴν Τύχη του. Πηγαίνοντας βρίσκει μιὰ μηλιὰ καὶ τὸν ρωτᾷ ποῦ πάει. Σὰν ἔμαθε πὼς πηγαίνει νὰ βρῇ τὴν Τύχη του, τοῦ λέει: «*ρῶτ'σι κὶ ἰὰ τ' ἱμένα· ὡς ἔναν κιρὸ τὰ κάμνον τὰ μῆλα κ' ὕστιρα τὰ κ' φρίζουν*». Παρέκει βρίσκει ἓνα ποτάμι· «*ἔβαζιν, ἔβαζιν κὶ 'ς τὸν φανιρὸ δὲν ἔβγινιν*». Κι αὐτό, σὰν ἔμαθε ποῦ πηγαίνει, τοῦ εἶπε: «*ρῶτ'σι κὶ ἰὰ τ' ἱμένα, βά- ζου, βάζου κὶ 'ς τὸν φανιρὸ δὲ βγαίνου*». Πααί'ν παρέκεια, βρίσκ' μιὰ μπάμπον. «*Ποῦ θὰ πᾶς, πιδάκ' μ' ; — Πααίνου νὰ βρῶ 'ν Τύχ' μ'.*— *'Ιγὼ εἶμι ἡ Τύχ' σ'»*. Αὐτὸς τὰ 'μουλόησιν ὅλα τὰ ἐπαθιν κι αὐτὴ τοῦ 'πιν: «*Νὰ πᾶς, πιδάκ' μ' κὶ νὰ βάλ'ς στοίχ'μα μὲ τιαὐτὸν τὸν 'Ιβραίου ἀπ' σ' πῆριν τὰ καλὶ κὶ νὰ πῆς, ἀπὸν τίκεῖ ἀπ' βασιλεβ οὐ ἥλιους ἀπὸν τίκεῖ θὰ βαρέσ'*. Κὶ τοὺ ποντάμ' ἅμα πιράης, θὰ βγῇ 'ς τὸν φανιρὸ, κὶ τ' μ'λιὰ νὰ τς πῆς τρεῖς φουρές: ἡ ρίζα 'ς ἣν κουρφῇ σ' κ' ἡ κουρφῇ σ' 'ς ρίζα σ'». Ἀμα ἀπέρασιν αὐτὸς τὸν ποντάμ', βγῇ- κιν'ς τὸν φανιρὸ κὶ τς εἶπιν τ' μ'λιὰ αὐτὸ ἀπ' τοῦ 'πιν ἡ μπάμπον. Ἦρθιν κ' ἔβαλιν στοίχ'μα μὲ τὸν 'Ιβραίου, «*πόθεν θὰ βαρέσ' οὐ ἥλιους*» καὶ ὁ ἥλιος βγῆκε τὸ πρῶτ' ἀποκεῖ ποὺ βασίλεψεν. Ἐτσι κέρδισε τὸ στοίχημα κ' ἔγινε πάλι πλούσιος.

4. Λέσβιον. Folk-Lore VII 1896, σελ. 151-4: The Snake-Cypress.—Ὅμοιον μὲ τὸ προηγούμενον, ἀλλὰ χωρὶς τὰ ἐρω- τήματα. Σὰν ἔχασεν ὁ ἄνθρωπος τὸ στοίχημα γιὰ τὸ δέντρο — ὁ ὑπη- ρέτης του κρυφάκουσε τί ἔλεγε στὴ γυναῖκα του, ποὺ ἐπέμενε νὰ μάθῃ τί δέντρο εἶναι, — ἀφήνει τὴ γυναῖκα του καὶ φεύγει. Στὸ δρόμο ἀντα- μώνει μιὰ γριὰ κι αὐτὴ, σὰν ἄκουσε τί τοῦ συνέβη, τοῦ εἶπε: «*θὰ σοῦ πῶ ἓνα ἄλλο στοίχημα νὰ τοὺς βάλης: Ὁ ἥλιος ποῦ ἀνατέλλει; στὴν*

ἀνατολὴ ἢ στὴ δύση; Ὅλοι θὰ λένε στὴν ἀνατολή, τότε ἐγὼ θὰ τὸν κάνω νὰ βγῇ στὴ δύση». Ἀφοῦ γύρισε πίσω στὸν τόπο του, ἔβαλε πάλι στοίχημα κι ὁ ἥλιος βγῆκε στὴ δύση, ὅπως τοῦ εἶχε πεῖ ἡ γριά.

5. Θηραϊκόν. P. Kretschmer, Neugriech. Märchen, Jena 1919, σελ. 202 - 4, ἀρ. 47: Die Wetten des Flötenspielers (Κατεγράφη τὸ 1896). Ὅμοιο μὲ τὸ προηγούμενο, ἀλλά, σὰν ἔχασε τὰ πλούτη του, ὁ τεμπέλης πῆγε καὶ βρῆκε τὸν Ἥλιο καὶ αὐτὸς τὸν συμβούλεψε νὰ βάλῃ στοίχημα μὲ τὸν Ἑβραῖο, πὼς ὁ ἥλιος θὰ βγῇ στὴ δύση. Ἔτσι πῆρε πίσω ὅλα του τὰ πλούτη.

6. Ποντικόν. Ἀρχεῖον Πόντου, τ. 11 (1941), σελ. 90 - 92, ἀρ. 2, ἐξ Οἰνός. Ἐνας φτωχὸς μὲ «μιά στοῖβα μωρὰ» βαργεσιτίζει καὶ ξεκινάει νὰ βρῇ τὸ Θεό, ἴσως τοῦ κάνῃ τίποτε. Στὸ δρόμο βρίσκει ἕνα γέρο, τὰ ξύλα φορτωμένο στὴ ράχη του. Σὰν ἔμαθε ποῦ πίνει, ὁ γέρος τὸν παρακαλεῖ νὰ ρωτήσῃ καὶ γι' αὐτόν, «ὡς πότε νὰ κουβαλῶ μὲ τὴ ράχα μου ξύλα γιὰ νὰ ζῶ;». Παραπέρα ἀνταμώνει ἕνα ἄλλον γέρο. Εἶπε καὶ σ' αὐτόν ποῦ πάει κ' ἐκεῖνος τοῦ λέει: «Τσανὸς μὴ γίνεσαι, ὁ Θεὸν κ' εὐρίσκεται. Ἔτις μὴ χολοσκάνης, ἡ τύχη σου νὰ ἔρκεται... Σὴκ' ἄμε 'ς σὸ σπίτι σου καὶ μὴ γαναχτᾷς πάλι». Τοῦ λέει καὶ τί νὰ πῇ στὸ γέρο ποῦ εἶχε τὸ γομάρι τὰ ξύλα στὴ ράχη του: «νὰ παρακαλῇ τοῦ γείτονά του τὸ γαῖδιοῦρι νὰ γεννᾷ, νὰ δί' αὐτὸν ἕνα γαῖδιοῦριν». Γυρίζοντας σπίτι του βρίσκει ἕνα παιδί του πεθαμένο, ἀλλὰ ὁ παπᾶς ζητάει ἕνα φλουρί, γιὰ νὰ τὸ θάψῃ. Ἀπόμεινε τὸ παιδί τέσσερις μέρες ἄθαφτο. Παίρνει τὸ «μακέλλι» καὶ κατεβαίνει στὸ κατώι του νὰ σκάψῃ καὶ νὰ θάψῃ ὁ ἴδιος τὸ παιδί του. Καθὼς ἐχτύπησε τὸ χῶμα, «ἕνα χαλκοπούλλι φλιουριά ἐπέρασε 'ς σὸ μακέλλι». Παίρνει δύο τρία φλουριά, τὰ δίνει 'ς τὸν παπᾶ καὶ θάφτει τὸ παιδί. Ὁ παπᾶς «ἐδιδολίστεν», παίρνει ἑνὸς βουβαλιοῦ πετσὶ μὲ τὰ κέρατα καὶ τὴ νύχτα τὸ φορεῖ, περπατεῖ μὲ τὰ τέσσερα καὶ πάει καὶ τοῦ χτυπάει τὴν πόρτα· ζητάει τὰ φλουριά. Ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὸ φόβο του περνάει τὸ «χαλκοπούλλι» στὰ κέρατα τοῦ βουβαλιοῦ, μὰ ἔλα ποῦ τὸ πετσὶ κόλλησε ἀπάνω στὸν παπᾶ καὶ δὲν βγαίνει! Καὶ τὰ φλουριά μέσα στὸ χαλκοπούλλι ἔγιναν «κιουλτσές». Πάει πάλι τὴ νύχτα μὲ τὰ τέσσερα καὶ χτυπᾷ τοῦ φτωχοῦ τὴν πόρτα. Κατεβαίνει ἐκεῖνος, ξεκρεμνάει τὸ χαλκοπούλλι ἀπὸ τὰ κέρατα καὶ ὁ «κιουλτσές» πάλιν ἔγινε φλουριά. Καὶ τὸ πετσὶ λίγο λίγο τρανήχτηκε ἀποπάνω ἀπ' τὸν παπᾶ καὶ ἔγινε πάλιν ἄνθρωπος.

7. Ποντικόν. Ἀρχεῖον Πόντου, τ. 8 (1938), σελ. 181-4, ἐξ ἡμέρας: δ Ἦλεν - Μάραντον.— Μιὰ γριὰ εἶχε μιὰν ὄρνιθα ποὺ ἔκανε κάθε μέρα αὐγὸ, ἀλλὰ κάποιος, ὅταν αὐτὴ ἔλειπε, ἔκλεπτε τ' αὐγὸ. Ξεκινάει νὰ πάη νὰ ρωτήσῃ τὸν Ἦλεν - Μάραντον, ποιὸς εἶναι αὐτὸς ποὺ τῆς κλέβει τ' αὐγά. Ἐρωτήματα στὸ δρόμο της: α) τρεῖς ἀδερφεῖς ἀνύπαντρες, τί ἔχουν καὶ δὲν παντρεύονται; β) μιὰ γριὰ γιατί, ἐνῶ φορεῖ τρεῖς γοῦνες, τὴ μιὰ ἀπὸν στὴν ἄλλη, δὲν ζεσταίνεται; γ) ἓνα ποτάμι θολὸ καὶ ματωμένο, γιατί δὲν «κατενίζει»; δ) ἓνας τρανὸς «γανταρᾶς» (=λιθάρι), χρόνια καὶ καιροὺς κρεμῶταν καὶ δὲν ἔπεφτε, γιατί δὲν πέφτει; Βρίσκει τὸν Ἦλεν - Μάραντον στὴ ράχη τοῦ βουνοῦ ποὺ χτένιζε τὴ γενειάδα του μὲ τὸ χρυσὸ τὸ χτένι. Ἄμα τὴν εἶδε, τὴν ἐκαλωσώρισε καὶ τὴν ἐρώτησε γιὰ ποιὰν αἰτία ἦρθε. Ἡ γριὰ τοῦ εἶπε: πέ με ποιὸς εἶναι ὁ κλέφτης νὰ τὸν ξέρω, νὰ μὴν καταριέμαι ἄλλον ἄδικα καὶ «φοριώνω» τὴν ψυχὴ μου. Κι ὁ Ἦλεν Μάραντον τῆς εἶπε, πὼς τ' αὐγὰ της τὰ κλέβει ὁ γέρος ὁ γείτονάς της· «σάλεπον ἄτον ὅς ὁν Θεὸν κ' ἐκεῖνος θὰ ἔρται ἄς σὸ δίκαιον ἄτ'». Τῆς λέει καὶ τί ν' ἀπαντήσῃ σ' αὐτοὺς ποὺ ἀντάμωσε στὸ δρόμο: α) τὰ ἀνύπαντρα κορίτσια εἶναι «ὀκνὰρ'κα», δὲν ἔχουν μάννα καὶ πατέρα νὰ τὰ ὁρμηνεύουν· ἂν ἀποφασίσουν νὰ σηκώνωνται «σύν'νυχτα» νὰ συγυρίζωνται, γρήγορα θὰ παντρευτοῦν· β) ἡ γριὰ μὲ τὶς τρεῖς γοῦνες νὰ δώσῃ τὶς δυὸ γιὰ τὴν ψυχὴ της καὶ θὰ ζεσταίνεται· γ) τὸ ποτάμι «θὰ τρώῃ ἓναν ἄνθρωπον καὶ νὰ τουρουλεύ', ἄμα ὄντ' ἄς, δέβ' ἄτο κ' ἐπεκεῖ πὲ νιὸ εἶπα σε, ἂν κ' ἔν', θὰ τρώῃ ἓσέναν»· δ) ὁ γανταρᾶς «πα θὰ τρώῃ ἓναν ἄνθρωπον καὶ νὰ τουρουλεύ', ἄμα ὄντ' ἄς, δέβ' ἄτο κ' ἐπεκεῖ πὲ νιὸ εἶπα σε». Σηκώθηκεν ἡ γριὰ, ἐφίλησε τὸ χέρι του, τὸν ἀποχαιρέτησε καὶ ἔφυγε. Γυρίζοντας ἔφτασε στὸ λιθάρι κι ἀφοῦ πέρασε γρήγορα γρήγορα, τοῦ εἶπε ὅ,τι θὰ τοῦ ἔλεγε. Ἐκεῖνο σὰν ἄκουσε πὼς πρέπει νὰ τρώῃ ἓναν ἄνθρωπον γιὰ νὰ πέσῃ «Ἄχ, εἶπεν τὴν γραῖαν, κατ' ἔλεες ἄτο κι ἄλλο πρῶτα, θὰ ἔτρωα ἓσέν!»· Ἀφοῦ εἶπε καὶ στοὺς ἄλλους ὅ,τι εἶχε νὰ τοὺς πῇ, ἡ γριὰ ἔφτασε στὸ σπίτι της καὶ βρῆκε τὸν γέρο «ὅς σὴ θανάτ' τὴν πόρταν». Ἀφότου αὐτὴ ἐπῆγε στὸν Ἦλεν - Μάραντον, αὐτὸς ἄχαρος κάτ' ἔπαθεν ἀπὸ τὸ φόβο του κ' ἐφύτρωσαν τῆς ὄρνιθας τὰ φτερὰ στὸ πρόσωπό του καὶ δὲν πέρασε πολὺς καιρὸς κ' ἐπῆγε «ὅς σὸ τρανὸν τὸ χωρίον, ἐκεῖ ὅθεν πὰν κι ἄλλο κ' ἔρχουν». Ἀπὸ τότε καὶ ὕστερα τῆς ὄρνιθας τ' αὐγὸ δὲν χανότανε.

8. Πελοποννησιακόν. ΛΑ ἀρ. χειρ. 555 (Συλλ. Ν. Γ. Πολίτου 28), σελ. 7-8, ἀρ. 5, ἐκ Μουρλᾶ Αἰγιαλείας: Τὰ ἀνύπαντρα ἀδέρ-

φια.— Δυὸ ἀδερφίδες κ' ἓνας ἀδερφὸς δὲν μποροῦσαν νὰ παντρευτοῦν. «Ἐσηκώθηκε ὁ ἀδερφός τους, γιὰ νὰ πάη νὰ ρωτήσῃ τὴ μάντισσα. Στὸ δρόμο ποὺ πήγαινε ἀπάντησε ἓνα λιθάρι, μεγάλο κ' ἐστεκότανε ψηλὰ χωρὶς νὰ πέφτῃ καὶ τοῦ εἶπε τὸ λιθάρι ποῦ πᾶς; Τὸ παιδί τοῦ εἶπε, πάω στὴ μάντισσα, γιὰ νὰν τὴ ρωτήσω, γιατί δὲν παντρενόμαστε. Τότε τοῦ εἶπε τὸ λιθάρι νὰ ρωτήσῃ καὶ γι' αὐτό. Πάει παρέκει ἀπανταίνει ἓνα ποτάμι καὶ τοῦ λέει τὸ ποτάμι, ποῦ πᾶς, παιδί μ';—Ἀφσε με νὰ περάσω, λέει τὸ παιδί, καὶ ὕστερα ποὺ θὰ γυρίσω σοῦ λέου. Τὸ ποτάμι τοῦ εἶπε: ἐδὰ θὰ μοῦ εἰπῇς ποῦ πᾶς, ἀλλοιῶς δὲ σ' ἀφήνω νὰ περάσῃς. Τότε τὸ παιδί ἐμπῆκε μέσα σὶὸ ποτάμι, γιὰ νὰ περάσῃ, ἀλλὰ ἐκεῖ ἔπεσε μέσα καὶ ἐπνίγηκε».

Εἰς τὰ παραμύθια τῆς ὁμάδος ταύτης ὑπόκειται ὡς βάσις τὸ θέμα τῆς πρὸς τὴν Τύχην ὁδοιπορίας, διότι καὶ αἱ ἄλλαι ἀνώταται δυνάμεις, πρὸς τὰς ὁποίας καταφεύγει ὁ ἐκ τῆς δυστυχίας ταλαιπωρούμενος ἄνθρωπος, διὰ νὰ ζητήσῃ βοήθειαν (Θεὸς 6, Ἡλῖος 5 καὶ 7), ἐπέχουν προφανῶς τὴν θέσιν τῆς Τύχης, τῆς κυβερνώσης τ' ἀνθρώπινα, καὶ αἱ ἀνθρώπινοι μορφαί, ποὺ ἐμφανίζονται εἰς δύο ἐξ αὐτῶν (γραῖα 4, μάντισσα 8) ἀντικαθιστοῦν ὡσαύτως τὴν Τύχην, ἡ μὲν γραῖα ὡς ἐνεργοῦσα καὶ πράττουσα οἷα ἡ Τύχη τῆς Μακεδονικῆς παραλλαγῆς, ἡ δὲ μάντισσα ὡς ἀποκαλύπτουσα τὰ ὑπὸ τῆς μοίρας ὠρισμένα. Πρέπει δὲ νὰ σημειωθῇ, ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς ὁδοιπορίας εἰς τὴν Πελοποννησιακὴν παραλλαγὴν (8), ὡς καὶ εἰς τὴν δευτέραν τῶν Ποντιακῶν (7), ἐξέπεσεν εἰς ἀπλὴν ἐρώτησιν ἐπὶ τοῦ ἀπορουμένου, καὶ ὅτι ἡ τροποποίησις αὕτη εἶναι μεταγενεστέρας ἀρχῆς ¹⁾). Τὰ ἐρωτήματα ὁμῶς, τὰ τιθέμενα καθ' ὁδὸν ὑπὸ διαφόρων ὄντων εἰς τὸν ἥρωα τοῦ παραμυθιοῦ, ἀποτελοῦν στοιχεῖον βασικὸν τῆς διηγήσεως, διότι δι' αὐτῶν τὸ παραμῦθι οἰκονομεῖ τὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων ἡ Τύχη ἢ ἡ Μοῖρα, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς ἄλλας, γενικωτέρας περὶ τῶν ἀποφάσεων αὐτῆς ιδέας, ἔρχεται εἰς βοήθειαν τοῦ δυστυχοῦς ἀνθρώπου ²⁾). Καὶ αὕτη δὲ καὶ ὁ Θεὸς καὶ ὁ Ἡλῖος εἰς τὰ παραμύθια αὐτὰ ἐμφανίζονται κατὰ πρόσωπον ὡς εὐ-

¹⁾ A. Aarne, Der reiche Mann u. sein Schwiegersohn σ. 128.

²⁾ Τὰ ἐρωτήματα ταῦτα ἀπαντῶσι καὶ εἰς τὸν ἕτερον κλάδον τοῦ τύπου τούτου ἤτοι εἰς τὰ παραμύθια τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ὁδοιπορίας διὰ τὴν ἀπαίτησιν ἀνταμοιβῆς (τύπ. 460 A Aarne), ὡς καὶ διὰ τὴν ἐρώτησιν, ἂν τὰ γραμμένα στὸν οὐρανὸ ξεγράφωνται στὴ γῇ (τύπ. 461 Aarne).

μενεῖς δυνάμεις εἰς τὸν ἄνθρωπον ¹⁾ καὶ δίδουν ἀπαντήσεις εἰς τὰ ἐρωτήματα, αἱ ὁποῖαι ἀποβαίνουν εἰς ὠφέλειαν αὐτοῦ. Τοῦναντίον ἄλλα τινὰ στοιχεῖα, εὗρισκόμενα, ὡς συνήθως, εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῆς διηγήσεως, προφανῶς ἔχουν προστεθῇ ἐξ ἄλλων παραμυθίων. Ταῦτα εἶναι: τὸ θέμα περὶ τῶν δύο ἀδελφῶν (2) καὶ τὸ τῶν στοιχημάτων διὰ τὸ φειδόδεντρο (3. 4. 5), διὰ τῶν ὁποίων ἐξηγεῖται πῶς προῆλθεν ἡ δυστυχία, πὺ ἀναγκάζει τὸν ἄνθρωπον ν' ἀναζητήσῃ τὴν Τύχην, τὸ θέμα περὶ τοῦ κλέπτου, εἰς οὗ τὸ σῶμα προσφύεται τὸ δέρμα τοῦ βοδιοῦ ²⁾ ἢ φυτρώνουν τὰ πτερὰ τῆς ὄρνιθος (6.7) ³⁾ κτλ.

Ὅθεν, μὴ λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν προσθέτων τούτων στοιχείων, τὰ ἑλληνικὰ παραμύθια τῆς πρὸς τὴν Τύχην ὁδοιπορίας, ἐκθέτοντα αὐτοτελῶς τὴν ὑπόθεσιν καὶ οὐχὶ ὡς ἐπέκτασιν εἰς τὸ γνωστὸν παραμῦθι περὶ τοῦ πλουσίου καὶ τοῦ γαμβροῦ του, ὡς συμβαίνει εἰς τὰς δυτικοευρωπαϊκὰς παραλλαγὰς ⁴⁾, καὶ διατηροῦντα, ὡς θὰ ἴδωμεν,

¹⁾ Εἰς τὰ ἐξ Ἀν. Εὐρώπης παράλληλα ὁ ἥλιος ἐμφανίζεται ὡς ἄνθρωποφάγος, ἀπὸ τοὺς ὁδόντας τοῦ ὁποίου ὁ δυστυχὴς ἄνθρωπος μόνον διὰ τῆς μεσιτείας τῆς μάνας τοῦ ἥλιου σφύζεται (*Aarne* ἐνθ' ἄν. σ. 157).

²⁾ Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις Α' ἀρ. 885 σελ. 539-542: ὁ τραγὸς παπας. Βλ. *A. Aarne - St. Thompson*, The types of the folk-tale ἀρ. 831: The Dishonest Priest. *St. Thompson*, Motif-Index of Folk-Literature (FFC 116 σ. 189) Q 551. 2: Punishment: animal skin grows on man's back. He had masked in the skin in order to cheat. Παραμῦθι Φιννοσουηδικό: *Hackman* FFC 6 σ. 14 ἀρ. 761 **. Ἑσθονικό: *Aarne* FFC 25 σ. 54 ἀρ. 831 *.

³⁾ Ὅμοιον παραμῦθι ἐκ Νισύρου (ΛΑ 173 σ. 52, συλλ. Παπαδόπουλος, ἔτ. 1890). Ἡ χήρα, ἀντὶ νὰ καταραστῇ, εὐχεται αὐτόν, πὺ τῆς ἐκλεψε τὴν ὄρνιθα: τὸ πρόσωπό του γεμίζει φτερά, τὰ μάτια του γουρλώνουν σὰν αὐγά. Ὁ παπᾶς καταφέρει τὴν χήρα νὰ καταραστῇ τὸν κλέφτη — τὰ φτερὰ πέφτουν ἀπὸ τὸ πρόσωπό του κτλ.

⁴⁾ Ὑπὸ τὴν ἐπεκτεταμένην του μορφὴν τὸ παραμῦθι τοῦ πλουσίου καὶ τοῦ γαμβροῦ του (τύπ. 930 *Aarne*) φέρεται ἐν τῷ Καταλόγῳ *Aarne-Thompson* ὑπ' ἀρ. 461: ὁ πενθερὸς θέλων ὁπωσδήποτε νὰ ἐξολοθρεύσῃ τὸν κατὰ τὴν πρόρρησιν τῆς Μοίρας γενόμενον γαμβρόν του τὸν στέλλει στὴν Κόλαση νὰ φέρῃ τρεῖς τρίχες ἀπὸ τὰ γένεια τοῦ διαβόλου ἢ τρία φτερὰ κάποιου πουλιοῦ ἢ νὰ θέσῃ ἓνα ἐρώτημα στὸν διάβολο, καὶ καθ' ὁδὸν τοῦ προβάλλονται διάφοροι ἐρωτήσεις, εἰς τὰς ὁποίας παρακαλεῖται νὰ φέρῃ ἀπάντησιν. Βλ. *A. Aarne* FFC 23 σελ. 115-194. *St. Thompson*, The Folk-tale σ. 140 κέ. Ἑλληνικὴ παραλλαγή τοῦ παραμυθίου τούτου ἐκ Κρήτης παρὰ *P. Kretschmer*, *Neugriech. Märchen* ἀρ. 27 σ. 84: ὁ βασιλεὺς μεγαλώνει τ' ἀραπόπουλο, πὺ βρῆκε ἀπέξω ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ παλατιοῦ του. Ἐπειδὴ εἶδε στ' ὄνειρό του πῶς τ' ἀραπόπουλο θὰ γίνῃ γαμβρός του, τὸ στέλνει νὰ βρῇ τὸ Θεὸ καὶ νὰ τὸν ρωτήσῃ ἂν ὅ,τι εἶναι γραμμένο στὸν οὐρανὸ ξεγράφεται στὴ γῆ. Ἐρω-

στοιχεῖα τοῦ πρωταρχικοῦ ὕφους τοῦ παραμυθιοῦ, παρουσιάζουν ὁμοιότητας μᾶλλον πρὸς τὰ λοιπὰ βαλκανικὰ καὶ ἀνατολικὰ παράλληλα ἢ πρὸς τὰ τῆς Δυτ. Εὐρώπης. Ἰδίᾳ ἡ Θεσσαλικὴ παραλλαγή, ἀπηλλαγμένη ἐν τῇ λιτότητι αὐτῆς τῶν ἠθικολογιῶν καὶ τῶν περὶ τῆς ἀνθρωπίνης τύχης παραστάσεων, διὰ τῶν ὁποίων ἐπεκτείνεται ἡ ὑπόθεσις εἰς τὴν ἐκ Κῶ παραλλαγήν¹⁾, παρέχει μορφὴν ἀπλουστεράν, προσεγγίζουσαν περισσότερον ὅλων τῶν ἄλλων πρὸς τὴν ἀρχικὴν μορφὴν τοῦ παραμυθιοῦ, ὥς συνώψισεν αὐτὴν εἰς τὸ τέλος τῆς μελέτης του ὁ Α. Αarne²⁾.

τῆματα θέτουν: α) τρεῖς γυναῖκες πῶς νὰ μετρήσουν τὰ χρήματα πού μετροῦν ἐδῶ καὶ πενήντα χρόνια, β) ἓνα παλοῦκι πού κρέμεται ἀπὸ χίλια χρόνια στὸν ἀέρα, γ) μιὰ γριὰ τυφλή, πῶς θὰ ξαναβρῇ τὸ φῶς της. Παίρνοντας ἀπὸ τὸ Θεὸ ἀπαντήσεις στὰ ἐρωτήματα ἐπιστρέφει καὶ πλύνεται στὴ βρύση, ὅπου ἡ γριὰ ξαναβρῆκε τὸ φῶς της: ἀσπρίζει στὸ πρόσωπο, στὰ χέρια, στὰ πόδια· παίρνει δῶρον τὰ χρήματα πού μετροῦσαν οἱ γυναῖκες. Γυρίζει ἀγνώριστος, ἀνοίγει ἐμπορικὸ, γίνεται γαμπρὸς τοῦ βασιλιᾶ. — Ὅμοια παραλλαγή ἐκ Κῶ ἐν *R. M. Dawkins, Forty-five stories* ἀρ. 27 σελ. 281 κέ. *Τα γραμμένα δὲν ξεγράφονται*. Εἰς τὰς αὐτόθι, σελ. 286 κέ. ἀναγεγραμμένης παραλλαγῆς ἐκ Κρήτης, Θράκης καὶ Πόντου πρόσθετες Θρακικά, τόμ. 17 (1942) σελ. 185-6: *Τ' ἀραπάκι καὶ ὁ Θεός*. — Περὶ τοῦ τύπου 930 Aarne βλ. *N. Γ. Πολίτην* ἐν *Λαογρ.* Α' 107 κέ. καὶ *Στ. Κυριακίδη* αὐτ. ΙΓ', 283 κέ.

1) Ἡ δυστυχία, ἐκ τῆς ὁποίας ὑποφέρει ὁ ἥρωας, ὥς ἐκτίθεται εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ δωδεκανησιακοῦ παραμυθιοῦ, δὲν ὀφείλεται εἰς τὴν μοῖραν, ἀλλ' εἰς τὴν παρακοὴν τῆς πατρικῆς ἐντολῆς. Ὑπεισῆλθον δηλ. εἰς τὴν διήγησιν ἄλλαι περὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἀντιλήψεις: ἡ συμπεριφορὰ ἐνὸς ἀνθρώπου δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄνευ σημασίας διὰ τὴν ζωὴν του.

2) *A. Aarne, Der reiche Mann und sein Schwiegersohn* σ. 180. Πρὸς εὐκολίαν τῶν ἀναγνωστῶν παραθέτω τὸ παραμῦθι εἰς τὴν ἀρχικὴν του μορφὴν κατὰ τὸν Aarne: *Ἐνας φτωχός, πού δὲν ἔχει στὸν ἥλιο μοῖρα, ξεκινάει νὰ βρῇ τὸ Θεὸ (ἢ τὴν Τύχη) γιὰ νὰ ζητήσῃ νὰ τὸν ξελαφρώσῃ ἀπὸ τὸ βάρος τῆς ζωῆς του. Στὸ δρόμο πού πηγαίνει βρίσκει ἓνα δέντρο, πού τὰ πρῶτα χρόνια ἦταν γερὸ καὶ ἔκαμνε πολλὰ φρούτα, ἀλλὰ τώρα κοιτεύει νὰ ξεραθῇ. Τὸ δέντρο ρωτᾷ τὸν ἄνθρωπο γιὰ ποῦ πάει καί, σὰν ἔμαθε τὸν σκοπὸ τοῦ ταξιδιοῦ του, τὸν παρακαλεῖ νὰ ρωτήσῃ τὸ Θεὸ καὶ γιὰ τὴν δική του γιαιτριά. Ὁ ἄνθρωπος δίνει τὴν ὑπόσχεση πῶς θὰ ρωτήσῃ καὶ γιὰ τὸ δέντρο καὶ ἐξακολουθεῖ τὸ ταξίδι του. Σὰν πῆγε κάμποσο δρόμο, φτάνει σὲ μιὰ λίμνη καὶ βρίσκει ἓνα μεγάλο ψάρι, πού ὑπόφερε πολὺ ἀπὸ ἓναν πόνο στὸ στομάχι. Κι αὐτὸ ρωτᾷ τὸν ἄνθρωπο γιὰ ποῦ πάει καὶ τὸν παρακαλεῖ ἐπίσης νὰ ρωτήσῃ καὶ γιὰ τὸ δικό του βάσανο καὶ πῶς θὰ γλυτώσῃ ἀπ' αὐτὸν τὸν πόνο. Ὑστερὰ τὸ ψάρι πῆρε τὸν ἄνθρωπο στὴ ράχη του κα' ἔτσι ὁ ἄνθρωπος πέρασε στὴν ἄλλη ἄκρῃ τῆς λίμνης. Ἀφοῦ πῆρε στὸ δρόμο κα' ἓνα τρίτο ἐρώτημα γιὰ ἓνα ἄρρωστο κορίτσι, μὲ ποιὸν τρόπο θὰ γίνῃ πάλι καλά, φτάνει τέλος πάντων στὸ Θεὸ (ἢ στὴν Τύχη). Λέει στὸ Θεὸ τὰ ζητήματά του καὶ ὁ Θεὸς μὲ καλωσύνη τοῦ δίνει ἀπάντηση σὲ ὅ,τι τὸν ἐρωτᾷ: *Τὴν τύχη σου θὰ τὴν**

Εἰς τὴν Θεσσαλικὴν δηλαδὴ παραλλαγὴν εὐρίσκομεν τὰ ἐξῆς κύρια στοιχεῖα :

α) 'Ο ὁδοιπόρος πορευόμενος πρὸς τὴν Τύχην συναντᾷ λίμνην, τὴν ὁποῖαν ὀφείλει νὰ διέλθῃ. Κατὰ ταῦτα ὁ τόπος, ὅπου ἔχει τὴν κατοικίαν του τὸ "Ον, τὸ δίδον τὰς ἀπαντήσεις, εὐρίσκεται πέραν ὑγρᾶς ἐκτάσεως καί, διὰ νὰ φθάσῃ τις ἐκεῖ, ἔχει ἀνάγκην πορθμέως. Τοιαύτη ἀντίληψις, ὡς γνωστόν, δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὰς ἑλληνικὰς περὶ Μοιρῶν δοξασίας, κατὰ τὰς ὁποίας αὗται κατοικοῦν εἰς ἐρημίας ἢ εἰς βουνὰ ὑψηλὰ καὶ δυσπρόσιτα ἢ εἰς αὐτὸν τὸν "Ολυμπον, οὔτε πρὸς τὰς περὶ Τύχης ἰδέας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ¹⁾, ἀνήκει ὁμῶς εἰς τὰ ἀρχικὰ στοιχεῖα τῆς διηγήσεως.

β) 'Ως πορθμεὺς δὲν ἐμφανίζεται ἄνθρωπος λεμβοῦχος, ἀλλὰ ἓνα μεγάλο ψάρι, τὸ ὁποῖον ἐρωτᾷ τὸν ὁδοιπόρον ποῦ πηγαίνει καὶ μετὰ τοῦτο δέχεται νὰ τὸν διαπεραιώσῃ εἰς τὴν ἀντίπεραν ὄχθην ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ ἐρωτήσῃ οὗτος τὴν Τύχην καὶ δι' ἑαυτό. Λεῖπει δηλ. ἡ ἐξανθρωπισίς τοῦ στοιχείου τούτου τῆς διηγήσεως, ἡ ἀπαντῶσα εἰς νεωτέρας εὐρωπαϊκὰς παραλλαγὰς ἐξ ἐπιδράσεως τοῦ γνωστοῦ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας γέροντος πορθμέως, τοῦ Χάρωνος ²⁾. 'Ο πόνος ὁμῶς, διὰ τὸν ὁποῖον παραπονεῖται τὸ ψάρι, δὲν προέρχεται ἀπὸ λίθον πολύτιμον, τὸν ὁποῖον τοῦτο πρέπει ἐπ' ὠφελείᾳ τοῦ πτωχοῦ ἀνθρώπου ν' ἀποβάλῃ, διὰ ν' ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὸν πόνον, ὡς εἰς ξένας (βουλγαρ.

εὐρης πάνω στο γυρισμό σου. Κάτω ἀπὸ τὸ δέντρο εἶναι χρυσάφι καὶ ἀσῆμι θαμμένο· ἅμα βοῦν ἀπὸ τῆ ρίζα του, εὐθὺς τὸ δέντρο θὰ γίνῃ, ὅπως καὶ πρῶτα, καλά. Καὶ μέσα στὸ σῶμα τοῦ ψαριοῦ βρῖσκειται λογάρι (=μιά μεγάλη διαμαντόπετρα)· ἅμα τὸ βγάλλῃ ἀπὸ μέσα του, θὰ γλυτώσῃ ἀπὸ τοὺς πόνους. 'Ο ἄνθρωπος ἀφοῦ εὐχαρίστησεν τὸ Θεό, κίνησεν νὰ γυρίσῃ στὸν τόπο του. Λέει καὶ τίς ἀπαντήσεις ποὺ πῆρε ἀπ' τὸν Θεό, σὲ κάθε μέρος : τὸ κορίτσι θὰ γίνῃ καλά, ἅμα παντρευτῇ τὸ ψάρι ξερνάει τὴ διαμαντόπετρα καὶ ὁ ἄνθρωπος σκάβει καὶ βγάζει τὸ χρυσάφι καὶ τ' ἀσῆμι ἀπὸ τίς ρίζες τοῦ δέντρου. Παίρνοντας τὴν διαμαντόπετρα καὶ τὸ χρυσάφι καὶ τ' ἀσῆμι ὁ ἄνθρωπος γυρίζει πλούσιος πιά στὸ σπίτι του. Ἔτσι τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ : τὴν τύχη σου θὰ τὴν εὐρης γυρίζοντας πίσω στὸ σπίτι σου, πραγματοποιήθηκαν.

¹⁾ Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις ἀριθ. 916-921. Τὸ ποτάμι, ποὺ συναντᾷ ὁ ὁδοιπόρος εἰς τὸν δρόμον του καὶ τὸ περνᾷ χωρὶς τὴν βοήθειαν πορθμέως, εἰς ἄλλας τινὰς παραλλαγὰς (2. 3. 7. 8), ἀνήκει εἰς τὰ διάφορα ὄντα ποὺ θέτουν ἐρωτήματα, ὡς καὶ ὁ βράχος, ποὺ κρέμεται εἰς τὸν ἄερα, χωρὶς νὰ πέφτῃ. Περὶ τῆς ἐννοίας ποὺ ἐνυπάρχει εἰς τὰ στοιχεῖα αὐτὰ βλ. R. Dawkins, Forty-five stories σ. 366 ^b κέ.

²⁾ A. Aarne, ἐνθ' ἀν. σ. 171.

άλβαν. Καυκασ. Ἰνδικ. ἀνναμιτικὰς) παραλλαγὰς τοῦ παραμυθιοῦ τούτου¹⁾, ἀλλ' ἀπὸ ἑνα ἀγκάθι πού ἔχει εἰς τὴν ράχιν. Ὅπως δὴποτε δμως καὶ εἰς τὸ ἑλληνικὸ παραμῦθι τὸ ψάρι μετὰ τὴν ἀπαλλαγὴν του ἀπὸ τὸ «ἀγκάθι» προθυμοποιεῖται νὰ φέρῃ εἰς τὸν ὁδοιπόρον μας «πολύτιμα πράγματα» ἀπὸ τὸν πυθμένα τῆς λίμνης, ὅπου ὑπάρχει παλαιὰ «βουλιαγμένη πολιτεία». Οὕτως ἀνευρίσκομεν καὶ ἐδῶ τὸ ἀρχικὸν στοιχείον τῆς ὠφελείας, τὴν ὁποίαν ὁ ἥρωας τοῦ παραμυθιοῦ ἔχει ν' ἀποκομίσῃ ἐκ τῆς ἀπαντήσεως καὶ εἰς τὸ ἐρώτημα τὸ τεθὲν εἰς αὐτὸν καθ' ὁδὸν ἀπὸ τὸ ψάρι.

γ) Ὁ ὁδοιπόρος συναντᾷ εἰς τὸν δρόμον του «γεωργὸν ἀροτριῶντα», ὁ ὁποῖος τὸν παρακαλεῖ νὰ ἐρωτήσῃ τὴν Ἑύχην, διατί «ἐνῶ σπεῖρει, ποτὲ δὲν θερίζει»; Καὶ τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἀποβλέπει, ὡς καὶ τὸ προηγούμενον, εἰς τὸν πλουτισμὸν τοῦ πτωχοῦ ἀνθρώπου διὰ τοῦ θησαυροῦ, τοῦ τεθαμμένου ὑπὸ τὸ ἔδαφος τοῦ ἀγροῦ· ἀλλὰ παλαιότερα πρέπει νὰ εἶναι ἡ παραλλαγή, καθ' ἣν τὸ ἐρώτημα δὲν τίθεται ὑπ' ἀνθρώπου διὰ τὰ σπαρτά του, ἀλλ' ὑπὸ δένδρου, τὸ ὁποῖον τὸ ἴδιον ὀμιλεῖ καὶ παρακαλεῖ τὸν ὁδοιπόρον νὰ ἐρωτήσῃ καὶ δι' ἑαυτὸ (μηλέα, διατί κάμνει τὰ μῆλα καὶ ἔπειτα τὰ κουφίζει; β' ἀγραπιδιά, γιατί δὲν καρπίζει; ΛΑ 460 Α ἔξ Αἰτωλίας). Εἶναι ἰδέα εὐρέως διαδεδομένη, ὅτι δένδρα δὲν θάλλουν, ἀν ὑπὸ τὰς ρίζας των ὑπάρχῃ χρυσός, ἀλλ' ἀνακτοῦν τὴν βλαστικὴν των δύναμιν, εὐθύς ὡς ὁ χρυσὸς ἐξαχθῇ ἀπὸ τὰς ρίζας των²⁾. Ὅθεν καὶ εἰς τὸ ἑλληνικὸν παραμῦθι ἔχομεν τὰ δύο ἐρωτήματα, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Α. Αarne «κατέχουν ἐν τῇ διηγῆσει τόσον σταθερὰν θέσιν, ὥστε ἡ ἀρχικὴ των προέλευσις νὰ μὴ ἐπιδέχεται καμμίαν ἀμφιβολίαν, δηλ. τὸ ἀπεξηραμένον δένδρον καὶ τὸ ψάρι πού χρησιμεύει ὡς πορθημεύς³⁾»).

δ) Τὸ τρίτον ἐρώτημα σχετίζεται μὲ ἄνθρωπον, ὡς καὶ εἰς τὴν

¹⁾ Α. Aarne, ἐνθ' ἀν. σ. 138.

²⁾ St. Thompson, Motif-Index (FFC 108 σ. 388) H 1292, 2, Α. Aarne, ἐνθ' ἀν. σελ. 133-136, 170, Handwörterb. des dt. Märchens 1, 256. Ἡ ἐρώτησις, διατί τὰ γεννήματα δὲν μεγαλώνουν, ἀνευρίσκεται καὶ εἰς παραμύθια ἐσθονικὰ καὶ περμικά, ἀλλ', ὡς παρατηρεῖ ὁ Aarne, αὐτ. σ. 133, αὕτη εἶναι τυχαία. Κατὰ τὸν R. M. Dawkins, ἐνθ' ἀν. σ. 367 b, δὲν εἶναι σαφὲς ἐκ τίνος λόγου ὁ χρυσὸς εἰς τὴν ρίζαν τοῦ δένδρου κρίνεται ἐπιβλαβὴς εἰς τὴν βλάστησιν αὐτοῦ. Νομίζω ὅτι ὑποπίπτει εἰς τὴν κοινὴν ἀντίληψιν ὅτι, ὡς ὁ ἄνθρωπος δὲν ἠμπορεῖ νὰ τραφῇ μὲ χρυσόν (μῦθος Μίδα), οὕτω καὶ τὸ δένδρον, ἀν εἰς τὴν ρίζαν, ἔξ ἧς τρέφεται, ὑπάρχῃ χρυσός.

³⁾ Α. Aarne, ἐνθ' ἀν. σ. 170.

ἀρχικὴν, κατὰ Aarne, μορφὴν τοῦ παραμυθιοῦ· ἀλλ' ἐνῶ ἐκεῖ ἐρωτᾶται πῶς θὰ θεραπευθῇ τὸ ἄρρωστο κορίτσι, ἡ δὲ ἀπάντησις εἶναι, ὅτι πρέπει νὰ ὑπανδρευθῇ, εἰς τὴν ἑλληνικὴν παραλλαγὴν ἡ ἐρώτησις προέρχεται ἀπὸ τὸν «νέον καὶ πολλὰ ὥραϊον» βασιλέα - γυναῖκα μετημφιεσμένην, ἡ ὁποία, ὥς ἤκουσε τί εἶπεν ἡ Τύχη, ζητεῖ νὰ ὑπανδρευθῇ τὸν κομιστὴν τῆς ἀπαντήσεως. Τὸ θέμα τῆς γυναικὸς - βασιλέως εὐρίσκομεν καὶ εἰς ἀνατολικά παράλληλα (περσικόν¹), ἄρμενικὸν καὶ ἀραβικόν²), ὅπου προστίθεται ὅτι τὸ κακὸν (ἡ ἀδυναμία τοῦ βασιλείου) θὰ θεραπευθῇ, ἂν αὕτη ὑπανδρευθῇ. Προφανῶς τὸ θέμα ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐξ Ἀνατολῆς, ἀποβλέπει δὲ εἰς τὴν μεταβολὴν τῆς τύχης τοῦ πτωχοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν εὐκαιρίαν ποὺ τοῦ παρέχεται, νὰ γίνῃ διὰ τοῦ γάμου του βασιλεύς.

ε) Ὡς εἰς τὰ ξένα παράλληλα ἡ μεταβολὴ τῆς καταστάσεως τοῦ πτωχοῦ ἀνθρώπου ἐξαγγέλλεται παρὰ τῆς Τύχης ἢ τοῦ Θεοῦ μὲ τοὺς λόγους: «τὴν εὐτυχίαν σου θὰ εὖρης πάνω στὸ γυρισμό σου», ἔτσι καὶ εἰς τὸ θεσσαλικὸ παραμῦθι «ἡ Τύχη τὸν ὑπεδέχθη εὐμενῶς καὶ τὸν εἶπε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν οἰκίαν του καὶ ὅτι θὰ τὸν στείλῃ τρεῖς ἐποχὰς (τ. ἔ. εὐκαιρίας), κατὰ τὰς ὁποίας δύναται νὰ ὠφεληθῇ καὶ νὰ πλουτήσῃ». Ἀλλ' ἐνῶ εἰς τὰς ἰνδικὰς καὶ τὴν ἀνναμιτικὴν παραλλαγὴν, αἱ ὁποῖαι, ὥς φαίνεται, συμφωνοῦν πρὸς τὴν ἀρχικὴν μορφὴν τῆς διηγήσεως, ὁ ἥρωας τοῦ παραμυθιοῦ ἐπωφελεῖται ἀπὸ τὰς εὐκαιρίας ποὺ τοῦ παρουσιάζονται κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν καὶ ἐπιστρέφει πλούσιος εἰς τὸ σπίτι του³), εἰς τὸ ἑλληνικὸν παραμῦθι οὗτος μὴ ἐννοήσας τοὺς λόγους τῆς Τύχης δὲν μένει οὔτε διὰ νὰ βοηθήσῃ τὸν γεωργὸν εἰς τὴν ἐξαγωγήν τοῦ τεθαμμένου θησαυροῦ καὶ νὰ λάβῃ τὸ μερίδιόν του οὔτε διὰ νὰ παραλάβῃ τοὺς θησαυροὺς ποὺ ἐτοιμάζεται τὸ ψάρι νὰ τοῦ φέρῃ ἀπὸ τὸν βυθὸν τῆς λίμνης οὔτε διὰ νὰ νυμφευθῇ τὴν γυναῖκα - βασιλέα καὶ νὰ γίνῃ βασιλεύς, ἀλλὰ βιάζεται νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸ σπίτι του, διὰ νὰ περιμένη ἐπὶ τῆς κλίνης τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ὑποσχέσεως τῆς Τύχης. Ἐπηρεάσθη δηλονότι ἡ ἔκβασις τῆς διηγήσεως ἀπὸ τὴν γνώμην, ὅτι ἡ δυστυχία αἰτίαν ἔχει τὴν ἀπώλειαν τῶν παρουσιαζομένων εὐκαιριῶν.

Ὅμοίως ἐπηρεασμένον εἶναι τὸ τέλος τοῦ παραμυθιοῦ εἰς τὰ λοιπὰ ἐκ τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου καὶ τῆς ΝΔ Ἀσίας παράλληλα (βουλγαρ. ἄλβαν. Κανκάσιον, Ἀραβ.), ὅπου ἀντὶ τοῦ πλουτισμοῦ ἔχομεν τὸν ὅλε-

¹) R. M. Dawkins, ἐνθ' ἀν. σ. 367 α.

²) A. Aarne, ἐνθ' ἀν. σ. 156.

³) A. Aarne, ἐνθ' ἀν. σ. 125.

θρον αὐτὸν τοῦ ἥρωος. Ἐκεῖ τὴν τρίτην ἐρώτησιν θέτει εἰς τὸν ἥρωα ὁ λύκος: διατί πεινᾷ; ἡ δὲ ἀπάντησις εἶναι: θὰ χορτάσῃ, ἅμα φάγῃ ἀνθρώπινον κρέας. Ὅταν λοιπὸν ὁ ἥρωας, ἀρνηθεὶς ἐκ παρανοήσεως νὰ λάβῃ τὸν θησαυρὸν κάτω ἀπὸ τὸ δένδρον καὶ τὴν διαμαντόπετρα πού ἐξήμεσε τὸ ψάρι, ἔφθασε κατὰ σειρὰν εἰς τὸν λύκον καὶ μετέδωκεν εἰς αὐτὸν τὴν ἀπάντησιν, ὁ λύκος ἔφαγε τὸν κομιστὴν τῆς ἀπαντήσεως. Ἔτσι τὸ ταξεῖδι τελειώνει στὴν κοιλιὰ τοῦ λύκου. «Ἡ Τύχη, λέγει ὁ Aarne, εἶχε σκεφθῇ διὰ τὸν ἄνθρωπον, ὅτι θὰ ἠμποροῦσε μὲ τὰ πολύτιμα δῶρα νὰ πλουτίσῃ· ἀλλὰ αὐτὸς δὲν κατάλαβε νὰ ἐπωφεληθῇ τῆς εὐκαιρίας καὶ ἀντὶ εὐτυχίας εὗρε τὴν καταστροφὴν»¹⁾.

Ὅθεν τὸ ἑλληνικὸ παραμῦθι, ἐκ τοῦ ὁποῖου γενικῶς λείπει τὸ ἐπεισόδιον τοῦ λύκου, παρουσιάζει καὶ ἕναντι τῶν λοιπῶν ἐκ τῆς ΝΑ Εὐρώπης καὶ τῆς ΝΔ Ἀσίας παραλλήλων ἀξιοσημείωτον ἰδιοτυπίαν, διαφέρον αὐτῶν ὡς πρὸς τὴν ἔκβασιν τοῦ μύθου.

Αἱ ἄλλαι ἑλληνικαὶ παραλλαγαὶ τοῦ παραμυθίου, ὡς εἵπομεν, παρουσιάζουν διαφορὰς ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς αὐτοῦ μορφῆς εἴτε ἔνεκα τροποποιήσεως τοῦ σκοποῦ τῆς ὁδοιπορίας εἴτε ἔνεκα προσθήκης στοιχείων ἐξ ἄλλων παραμυθίων εἴτε ἐξ ἐπιδράσεως ἠθικολογικῶν τάσεων. Καὶ τὰ τιθέμενα ἐν αὐτοῖς ἐρωτήματα εἰς τὸν ἥρωα παραλλάσσουν. Τινὰ εἶναι καὶ ἐκ ξένων παραλλήλων γνωστά, ἀλλ' εἶναι μεταγενεστέρας προελεύσεως. Ταῦτα εἶναι: α) ὁ ποταμὸς πού «δὲν ποιάσσει ψάρι» (2) ἢ «βοτίζει βοτίζει, ἀλλὰ δὲν βγαίνει στὸ φανερό» (3), ἢ τρέχει θολὸς καὶ «δὲν κατενίζει» (7)²⁾, β) τὸ μεγάλο λιθάρι πού κρέμεται στὸν ἄερα καὶ δὲν πέφτει (7. 8)³⁾, γ) τὰ κορίτσια πού δὲν ἠμποροῦν νὰ παντρευτοῦν (7. 8)⁴⁾. Ἄλλων ὁ σκοπὸς εἶναι ἠθοπλαστικός, ὡς φαίνεται ἀπὸ τὰς σχετικὰς ἀπαντήσεις: δ) ὁ πιστικὸς πού τοῦ ψοφοῦν τὰ

¹⁾ A. Aarne, ἐνθ' ἀν. σ. 124. 156. 176. R. M. Dawkins, ἐνθ' ἀν. σ. 367^a κέ. (περσικόν: λύκος), 367^b (ἀρμενικόν: λιοντάρι).

²⁾ Πρβλ. Aarne, ἐνθ' ἀν. σ. 144. 171. 182. R. M. Dawkins, ἐνθ' ἀν. σ. 366^b κέ.

³⁾ Εἰς ἓνα κρητικὸ παραμῦθι (τύπ. 461 Aarne) τῆς συλλογῆς P. Kretschmer ἐρώτημα γιὰ τὸ παλοῦκι πού κρέμεται ἀπὸ χίλια χρόνια στὸν ἄερα. Βλ. τὴν ἐρμηνείαν τούτου παρὰ Dawkins, ἐνθ' ἀν. σ. 366^b.

⁴⁾ Τὸ ἐρώτημα: πῶς θὰ ἠμποροῦσε νὰ παντρευτῇ τὸ κορίτσι πού ἕως τώρα τὸ ἀποφεύγουν οἱ γαμπροί, ἀπαντᾷ καὶ εἰς οὐγγρικόν, δανικά, γερμανικόν, ἰταλικόν καὶ φιλλανδικὰ παράλληλα, ὡς καὶ εἰς διασκευὴν τοῦ παραμυθιοῦ ἐν σερβοσλοβενικῷ χειρογράφῳ τῶν ἀρχῶν τοῦ 16ου αἰ. Βλ. A. Aarne, ἐνθ' ἀν. σ. 149 κέ. 175. 179 κέ.

πρόβατα ¹⁾ — νὰ δίνη στοὺς φτωχοὺς σφαχτὰ καὶ νὰ μὴ παίρῃ τὰ ξένα μέσ' στὰ δικά του (2), ε) ὁ πατέρας μὲ τὰ λαίμαργα παιδιά — νὰ βγάλῃ ἀπὸ τὸ ὑπόγειο τοὺς γονιούς του, νὰ τοὺς καλοκοιτάξῃ μὲ σέβας καὶ ν' ἀκούῃ τὰς συμβουλές τους (2), ς) ἡ γριὰ πού δὲν ζεσταίνεται μὲ τὰς τρεῖς γοῦνες — νὰ δώσῃ τὶς δυὸ γιὰ τὴν ψυχὴ της καὶ θὰ ζεσταίνεται (7), ζ) ὁ γέρος πού κουβαλεῖ μὲ τὴ ράχη του ξύλα — ²⁾ κτλ.

Καὶ ἡ ἔκβασις τοῦ μύθου εἰς τὰς παραλλαγὰς ταύτας εἶναι διάφορος τοῦ τέλους τῆς Θεσσαλικῆς παραλλαγῆς. Οὕτως εἰς τὴν δωδεκανησιακὴν παραλλαγὴν, τῆς ὁποίας, ὡς παρετήρησεν ὁ Dawkins, κεντρικὸς πυρὴν εἶναι ἡ περὶ τοῦ σπιτιοῦ τῆς Τύχης ἰδέα, ὁ ἥρωας τοῦ παραμυθιοῦ λαμβάνει χρηματικά καὶ ἄλλα δῶρα παρὰ τῶν προσώπων, εἰς τὰ ὁποῖα μετέδωκε τὰς ἀπαντήσεις τῆς Τύχης καὶ ἐπιστρέφων εἰς τὸν τόπον του νυμφεύεται κατὰ τὴν συμβουλήν της τὴν ψυχοκόρην τοῦ ἀδελφοῦ του, ἡ ὁποία ἔτυχε νὰ γεννηθῇ καθ' ἣν νύκτα τὸ σπίτι τῆς Τύχης ἦτο γεμᾶτο ἀπὸ θησαυρούς, ἀλλ' ὀφείλει, πάλιν κατὰ συμβουλήν τῆς Τύχης, νὰ μὴ λησμονήσῃ οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ὅτι τίποτε δὲν εἶναι ἰδικόν του, ἀλλὰ τῆς κόρης, μὲ τὴν ὁποίαν συνέδεσε τὴν τύχην του, ἐξυπακουομένου ὅτι ὅλα τὰ πλούτη εἶναι ἀπὸ τὸν Θεὸν ἢ ἀπὸ τὴν Τύχην ³⁾. Εἰς εὐτυχὲς τέλος καταλήγει ἡ ὑπόθεσις καὶ εἰς τὰς ὑπ' ἀριθ. 3-5 παραλλαγὰς, ὅπου ὁ ἥρωας ἔχων τὴν εὐνοίαν τῆς Τύχης ἢ τοῦ Ἥλιου ἀνακτᾷ κατὰ θαυμαστὸν τρόπον τὰ πλούτη, τὰ ὁποῖα εἶχε χάσει διὰ τῆς προδοσίας τῆς πονηρᾶς γραίας. Ὁ πλουτισμὸς ὁμῶς τοῦ ἥρωος τοῦ πρώτου Ποντικοῦ παραμυθιοῦ (6) προέρχεται μὲν ἐκ τοῦ Θεοῦ, εἰς ἀναζήτησιν τοῦ ὁποίου ἐταξείδευσεν, ἀλλ' ἡ ἀνακάλυψις τοῦ θησαυροῦ εἰς τὸ ὑπόγειον τοῦ σπιτιοῦ του ἀποτελεῖ τὴν βάσιν ἄλλου παραμυθιοῦ, τὸ ὁποῖον συνήφθη πρὸς τὴν ὁδοιπορίαν πρὸς τὴν Τύχην καὶ ἔχει ὡς θέμα τὴν τιμωρίαν τοῦ κακοήθους παπᾶ ⁴⁾. Ἐκ τῶν δύο δὲ τελευταίων παραλλαγῶν ἡ μὲν Ποντικὴ ὡς ἐκ τῆς τροποποιήσεως τοῦ σκοποῦ τῆς ὁδοιπορίας καταλήγει ἀπλῶς εἰς τὴν τιμωρίαν τοῦ κλέπτοντος τ' αὐτὰ ἀπὸ τὴν φωλεὰν τῶν ὀρνίθων τῆς γραίας, ἡ δὲ Πελοποννησιακὴ ἀπομένει ἀτελής μὲ τὸν παράδοξον πνιγμὸν τοῦ ἥρωος, μὴ θελήσαντος νὰ εἴπῃ εἰς τὸν ποταμὸν τὸν σκοπὸν τοῦ ταξιδίου του.

¹⁾ Ὅμοιον ἐρώτημα εἰς βουλγαρικὸ παραμῦθι, ὁμοιότατον πρὸς τὸ ἐκ Κῶ, βλ. Dawkins, ἐνθ' ἀν. σ. 364^a κέ.

²⁾ Βλ. περσικὸν παράλληλον παρὰ Dawkins, ἐνθ' ἀν. σ. 367^a.

³⁾ Dawkins, ἐνθ' ἀν. σ. 364^a καὶ 366^a.

⁴⁾ Τύπ. 831 Aarne - Thompson. Βλ. ἀνωτ. σελ. 13, σημ. 2 καὶ 3.

Ὅμας Β'.

1. Θ ρ α κ ι κ ό ν . (ΛΑ ἄρ. χειρ. 186, σ. 217 - 227,25 (Χατζηγύριον Κεσάνης, Συμ. Μανασσείδης, 1883): ἡ κακομοῖρα βασιλοποῦλα.—Ἐνας βασιλιᾶς εἶχε τρεῖς θυγατέρες. Σὲ καμιὰ του ἐπιχείρηση δὲν ἐπετύγγανε. Μὲ τὴ συμβουλὴ μιᾶς μάγισσας βρῖσκει πὼς ἡ μεγαλύτερη θυγατέρα του εἶναι κακομοῖρα: κοιμᾶται ἔχοντας τὰ χέρια μέσ' στὰ σκέλια· αὐτῆς ἡ μοῖρα δὲν τὸν ἀφήνει νὰ προοδεύσῃ. Ἴτῃν παίρνει μαζί του καὶ τὴν ἀφήνει μονάχη μέσα στὰ βουνά. Ἡ Μοῖρα κατατρέχει τὴν βασιλοποῦλα καὶ στὴν ἐξορία της: χύνει τὸ κρασί στὴν ταβέρνα ὅπου πῆγε ἡ βασιλοποῦλα γιὰ νὰ ξενυχτήσῃ τὸ πρῶτο βράδυ, χύνει τὸ λάδι στὸ κατῶγι τοῦ λαδᾶ τὸ ἄλλο βράδυ, βάζει φωτιά στὰ καλά ροῦχα τῆς γριᾶς, ποὺ τὴν δέχτηκε τὸ τρίτο βράδυ στὸ σπίτι της. Ἡ γριά τὴν συμβουλεύει νὰ πάῃ νὰ βρῇ τὴ Μοῖρα της, νὰ ἰδῇ τί κάνει, καὶ τῆς δείχνει τὸ βουνὸ ὅπου εἶναι μιὰ δράκαινα· «ὀκείν'να νὰ πᾶς νὰ ρωτήῃς, νὰ σὶ πῇ ποῦ εἶναι ἡ Μοῖρα σ'». Ἡ βασιλοποῦλα πάει πάνω στὸ βουνὸ καὶ βρῖσκει ἕναν πύργο. «Οἱ τοῖχ' τ' ἦταν οὔλο σομακί (=εἶδος μαρμάρου), ἡ αὐλὴ σιρωμέν' οὔλο μάλαμα· πῆγ' ἀπάν' γλέπ' οὔλα μαλαματένια: ὁ ἡλιακός, τὰ ταβάνια, οἱ πόρτες, τὰ παναθύρια· οἱ κορτῖνες συρματένιες, οἱ τσερτοσεβέδες, τὰ γυαλιά τς ἦτανε κρουσιάλλ'. Καὶ ἡ δράκαινα ἦτανε πολὺν ἄσκημ' γ'ναῖκα. Παρουσιάσκι μπροσιὰ στ' βασιλοποῦλα καὶ ννὴ ρώτισι τί θέλ'. Καὶ ἡ βασιλοποῦλα ννὴ λέγ': «ἔχω κακιὰ μοῖρα. Ἐξ αἰτίας ουμ οὐ πατέραζ ουμ οὐ βασιλῆς δὲ μπορεῖ νὰ προοδέψ' καὶ μὴ ξόριασι. Πῆγα σὶ μνιὰ χώρα καὶ ἔκανα κονάκ' σ' ἕνα ταβιρνάρ' καὶ ἡ Μοῖρα μ' ἀνέβκε τ' ἄλογό μ' καὶ τὸ κόσιαζι μέσ' στὴν ταβέρνα καὶ τσάκ'σι οὔλα τὰ βαρέλια τ' καὶ χύθκι οὔλου τοῦ κρασί τ' καὶ γὼ τούνι πλιέρωσα οὔλ' κείν τ' ζημία. Πῆγα σ' ἄλλ' χώρα καὶ κόνεψα στὸ σπῑτ' ἐνὸς λαδᾶ καὶ τοὺν ἔσπασι τοοὶ σφίδις τ' καὶ χύθκι οὔλου τοῦ λάδ' καὶ ννὴ πλιέρωσα καὶ κείν'να τ' ζημία. Πῆγα σὲ μνιὰν ἄλλ' χώρα καὶ κόνεψα σὶ μνιᾶς φτωχιᾶς σπῑτ' καὶ ἔκαψε ἡ Μοῖρα μ' τὰ καλά τς τὰ ροῦχα· καὶ τῶρα ἦρτα σὶ σένα νὰ μὴ πῆς ποῦ εἶναι αὐτὴ ἡ Μοῖρα μ', νὰ πάγω νὰ ννὴ βρῶ». Κι ἀφοῦ τὰ εἶπι αὐτὰ ἔβηξι καὶ νν' ἦρτε ρέχα στοὺν λαιμὸ καὶ γιὰτὶ δὲν ἤῤρε τόπου νὰ φτύσ', ποῦ ἔτανε οὔλα μαλαματένια, καὶ ἔφτυσι στοῇ δράκαινας τὰ μούτσνα, γιὰτὶ ἦτανε πολὺν ἄσκημ'. Ἀφοῦ σφογγίσκι, ἡ δράκαινα ννὴ λέγ': Ἔμ γιὰτί, κορίτσι μ', μ' ἔφτισ-τοῖς στὰ μούτρα μ'; — Δὲν ἤῤρα ἄλλο μέρος, γιὰ νὰ φτύσω· μόν' νὰ μὴ με ξεσνονουρσιῆς, γιὰτὶ ἡ Μοῖρα μ' πάλι μὲ κούτσε (=ἐσκούντησε, ὥθησε) νὰ

φτύσω στὸ πρόσωπό σ', νὰ θυμώζῃς ἰσὺ, γιὰ νὰ μὲ φᾶς, γιὰ νὰ μὲ διώξῃς καὶ νὰ μὴ μὲ κἀν'ς αὐτὸ τὸ καλὸ π' σὺ παρακαλῶ... Τότε σου ἡ δράκινα ννὴ λέγ' : Ἐννοια σ' καὶ γὰρ οὔτε σὲ τρώγω οὔτε σὺ διώχνω. Μόν' νὰ πᾶς ἀπάν' σὺ κεινονὰ τὸ βνὸ. Στ' κορφὴ τ' ἀπάν' ἔχ' κάμπο· μέσ' στὴ μέσ' τ' κάμπου εἶναι ἓνα τσατίρ' πράσινο. Ἰκεῖ μέσα κάται ἡ Μοῖρα σ' καὶ ἔχ' τὸ ἓνα τὸ ποδάρ' ἀπάν' σὺ ἄλλο καὶ οὐλ' μέρα παίζ' τὸ πουλγκαρὶ καὶ τραγδεῖ καὶ τ' νύχτα ἔρχιτι καὶ σὲ κατατρέχ'. Νὰ πᾶς Ἰκεῖ κρυφὰ κρυφὰ, νὰ ννὴ πιάζῃς ἀπ' τὰ μαλλιά καὶ ν' ἀρχίζῃς νὰ ννὴ δέρνης ἀλύπτα. Ἰκεῖν' θὰ σὺ τάζ' λουγιῶ τοῦ λουγιῶ πράγματα. Ἰσὺ ὅσο δὲ σὺ δῶς' τ' θηλειὰ (=δέμα) τὸ σύρμα πῶχει ἀπκάτ' ἀπ' τὴ γλῶσσα τς, νὰ μὴ ν' ἀφήζῃς. Σὰ πᾶρ'ς Ἰκεῖνο τὸ σύρμα, τότε καὶ ἡ Μοῖρα σ' θὰν' ἀλλάξ' μνυαλὰ νὰ σὲ βοηθᾷ νὰ προοδέψῃς σὺ καὶ ἡ πατέραῖς». Καβαλλίκεψε πάλι ἡ βασιλοποῦλα καὶ πᾶγ' ἀπάν' σιὸν βνὸ καὶ εἶδι τὸ τσατίρ' καὶ ξεκαβαλλίκιψι καὶ ἔδισι τ' ἄλογό τς σὺ ἓνα κοντοκλάρ' καὶ πῆγι κρυφὰ κρυφὰ ἀποπίσω ἀπ' τὴ ντέντα καὶ μπῆκε μέσα καί, καθὼς ἡ Μοῖρα ἔπιζε τὸ πουλγκαρὶ καὶ τραγοῦσε καὶ εἶχε νὰ κἀν', ννὴ πιάγ' ἀπ' τὰ μαλλιά, τὰ τλίγ' στὸ ζερβί τς τὸ χέρ' καὶ μὲ τὸ δεξί τς σὺ ν' ἀρχίζ' ἓνα ξύλο, ἓνα ξύλο, ποὺ σιὸν ὕπνο τς δὲ τό ἔφαγι κὶ σιὸν ξύπνο τς νερὸ δὲν τοῦ ἔπιε. Κι' ἄρχιψι, ννὴ παρακαλοῦσε νὰ ν' ἀφήσ' νὰ ννὴ χαρίσ' ὅσα φλωριὰ θέλῃ καὶ νὰ ννὴ βοηθῇσ' νὰ πᾶρ' ὅποιο βασιλόπλο θέλ'.—Τίπτα δὲ θέλω, εἶπι ἡ βασιλοποῦλα, μονάχα τὸ σύρμα πῶις (=ποὺ ἔχεις) ἔπκάτ' ἔστὴ γλῶσσα σ'· κεῖνο νὰ μὲ δώζῃς νὰ σ' ἀφήσω, γιὰ δὲ (=εἶδεμῇ) θὰ σὲ σκοτώσω ἀπ' τὸ ξύλο· νὰ δοῦμε, γιατί σὺ νὰ με κατατρέχ'ς τόσο! Εἶδε παρὰδε ἡ Μοῖρα, ἔβγανε τὸ σύρμα ἀπ' τὸ στόμα τς καὶ τὸ πῆρε ἡ βασιλοποῦλα καὶ δὲ πρόφταινε νὰ καβαλλικεύγ' καὶ νὰ φεύγ'. Καὶ πῆγε σὺ χώρα πού ντανε ἡ γριγιά... Αὐτὲς τς μέρις τὸ βασιλόπλο κεινινῆς τς χώρας ἦνιανε ἀρραβωνιασμένο στὴ βεζυροποῦλα καὶ θέλ'σι καλὸ σύρμα γιὰ τὰ φορέματα τς νύφς καὶ δὲ μπόρεσε νὰ βρῇ. Τ' ἄκσε ἡ βασιλοποῦλα καὶ τοῦ μήν'σι μὲ τὴ γριγιά, πῶς Ἰκεῖν' ἔχ' τέτοιο σύρμα καὶ τὸ πλεῖ μὲ αὐτὴ τὴ συμφωνία, νὰ βάν' ἀπὸ τὸ ἓνα τὸ ζγαροπίνακο τὸ σύρμα καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο τὸ ζγαροπίνακο τὰ φλωριὰ καὶ ὅσα φλωριὰ σκῶσ'... Βάν'νε ἀπὸ τὸ ἓνα τὸ μέρος τὸ σύρμα κὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο φλωριὰ καὶ γέμσε τὸ ζγαροπίνακο καὶ δὲν ἔπαιρνε ἄλλα καὶ δὲ μπόρεσε νὰ τὸ σκῶσ' τὸ σύρμα. Πῆραν μεγαλύτερ' ζγαριὰ καὶ γέμσε καὶ κειν'νῆς τὸ ζγαροπίνακο καὶ πάλι τὸ σύρμα δὲ σκῶθκι. Ὑστερα κᾶνανε μνιὰν ἀλλ' ζγαριὰ, πολὺ μεγάλ' πῶπαιρνε τὸ ζγαροπίνακο ἓνα χαζινὲ φλωριὰ. Καὶ ἀρχίσανε νὰ βάν'νε φλωριὰ. Βάν'νε καὶ βάν'νε καὶ τὸ σύρμα δὲ

λαφρύν' νὰ σκωθῇ, ὥστου πὺν ἄδειασε ὁ χαζινὲς τ' βασιλέ. Ἀρχίσανε ὕστερα καὶ βάζανε κορῶνες βασιλικὲς καὶ ὅσα τζιβαερὰ εἶχε τὸ παλάτι· τὸ σύρμα πάλι δὲ σκῶνεται... Τότες εἶπε ἡ βασιλοπούλα. Βγάνετε οὐλα τὰ φλωριά καὶ τὰ τζεβαερὰ σας καὶ ἃς ἄνεβῃ τὸ βασιλόπλο στὸ ζγαροπίνακο νὰ δοῦμι. Τὰ βγάνανε λοιπὸν οὐλα κι ἄνέβκε τὸ βασιλόπλο καὶ τότε σκῶθκε τὸ σύρμα καὶ ἤρτε τὸ βάρος τ' ἴσια ἴσια μὲ τὸ βάρος τ' βασιλόπλου καὶ τότε λέγ' ἡ βασιλοπούλα στὸ βασιλόπλο: "Ὅσ' ἄξια ἔχ'ς τοῦ λόγου σ', τόσ' ἄξια ἔχ' καὶ τὸ σύρμα μ'. Λοιπὸν τότε θὰ σὶ δώσω αὐτὸ τὸ σύρμα, σὰ μὲ πάρος καὶ γίνω θκῇ σ'. Τότε σου τὸ βασιλόπλο χῶρε τ' βεζυροπούλα καὶ πῆρε τ' βασιλοπούλα καὶ κάνανε τ' χαρά». Μετὰ καιρὸν γυρίζει μὲ τὸν ἄντρα τῆς στὸ βασίλειο τοῦ πατέρα τῆς καὶ κόβει ἓνα καρῦδι ἀπὸ τὴν καρυδιά πὺν φύτρωσε — ἀπὸ δική τῆς κατάρα — ἀπὸ τὸ αὐτὶ τοῦ πατέρα τῆς κι ἀμέσως ἡ καρυδιά ξεριζώθηκε κ' ἔπεσε καὶ λευθερώθηκε ὁ βασιλιάς.

2. Θ ρ α κ ι κ ό ν. Θρακικὰ τ. 17, 1942 σ. 149 κέ. ('Ηράκλεια).— Στὴν ἀρχὴ ὅμοιο μὲ τὸ προηγούμενο. Ἡ Μοῖρα τῆς κατατρέχει τὴ βασιλοπούλα καὶ στὴν ἐξορία: ἀνοίγει τὰ βαρέλια καὶ χύνει τὸ κρασί. Φτάνοντας σὲ ξένο βασίλειο ἡ βασιλοπούλα μπαίνει δοῦλα στὸ παλάτι καὶ ἀπὸ τὴ μέρα ἐκείνη «ὅλα ἀνάποδα τοὺς ἤρχοντιαν, ἀφηγήθ'κε ὅλα στὴ βασίλισσα πὺν ἦταν ἁμοιρη κ' ἐκείνη τὴ λυπήθ'κε, τὴν ἔβαλε καὶ ζύμωσε πολλὰ ψωμιά, τὰ ἔψησε στὸ φούρνο κι ἄρχισε ἡ βασίλισσα νὰ φωνάζη: Μοῖρες, ἐλάτε νὰ φᾶτε νὰ χορτάστε... Μὲ τὰ πολλὰ παρακάλια κατέβκε μιά, ἔδωσε στὴ βασιλοπούλα ἓνα χρυσὸ κουβάρ' καὶ τὴν εἶπε: κρῦψ'το στὸ σεντούκ' σ', θὰ σὲ χρειασθῇ. Ἀπὸ τότες ἀνοίξε ἡ μοῖρα τῆς βασιλοπούλας. Ἡ βασίλισσα θὰ πάντρευε τὸ γιό τῆς καὶ δὲ μπόρεσε νὰ βρῇ χρυσὸ μετιάξ' νὰ κεντήσ'νε τὸ φουσιάν' τῆς νύφ'ς, γύρεψε ἡ βασίλισσα τὸ χρυσὸ κουβάρ' πὺν ἔδωσε ἡ Μοῖρα τὴ βασιλοπούλα, τὸ ἔφερε, ἦτανε ὅμοιο. Σὰ τελείωσε τὸ νυφικὸ φουσιάν', ἡ βασίλισσα τὴν ἔκαμε νύφ' στὸ γιό τς».

3. Λ έ σ β ι ο ν. Folk-Lore X 1899, 498 (= E. Cosquin, Contes indiens, σ. 128). Στὴν ἀρχὴ ἀπαράλλακτο μὲ τὰ θρακικά. Περιπατώντας στὸν ἔρημο τὸν τόπο, ὅπου τὴν ἐγκατέλειψεν ὁ πατέρας τῆς, γιὰ νὰ τὴν φᾶνε τὰ θηρία, ἡ βασιλοπούλα φτάνει στὸ παλάτι μιᾶς δρῶκαινας, ἡ ὁποία τὴν παίρνει στὴν ὑπηρεσία τῆς, καὶ κερδίζει τόσο πολὺ τὴ συμπάθεια τῆς κυρᾶς τῆς, ὥστε μιὰ μέρα τῆς εἶπε: Εὐτυχῶς, παιδί μου, ἡ Μοῖρα σου εἶναι φιλαινάδα τῆς δικῆς μου. Πρέπει νὰ

πᾶς νὰ τὴν βρῇς καὶ νὰ τῆς ζητήσης τὸ μεταξωτὸ κουβαράκι της. Ἄν σοῦ τὸ δώσῃ, οἱ δουλειῆς τοῦ πατέρα σου θὰ πᾶνε καλά. Ἡ δράκαινα ἐτοιμάζει διάφορα γλυκύσματα καὶ γεμίζει ἓνα δίσκο, τὸν δίνει στὴν κοπέλλα καὶ τῆς λέγει, ποῦ μπορεῖ νὰ βρῇ τὴ Μοῖρα της. Ἡ Μοῖρα εὐχαριστήθηκε πολὺ, ἀλλὰ μόνον μετὰ πολλὰ παρακάλια τῆς ἔδωκε τὸ μεταξωτὸ κουβαράκι. Ἀπὸ τότε ὅλα πᾶνε δεξιά στὸ βασίλειο τοῦ πατέρα της καὶ ὅταν ἡ κόρη του ἔρχεται νὰ τὸν ἰδῇ παντρεμένη μὲ τὸν γιὸ τῆς δρῆκαινας, ποὺ εἶναι κι αὐτὴ βασίλισσα, βρίσκεται στὶς μεγάλες του χαρές. Ἀλλὰ μιὰ μέρα ἔρχεται πάλιν ἡ Μοῖρα της καὶ κλέβει τὸ μεταξωτὸ κουβαράκι κι ἀρχίζουν πάλιν ὅλα νὰ ἔρχονται ἀνάποδα στὸν πατέρα της. Ὅτε ὁ ἄνδρας της παίρνει ἓνα μεγάλο κηροπήγιο καὶ τὸ φέρνει τώρα στὴ Μοῖρα τῆς δικῆς του κι αὐτὴ καταφέρει τὴν ἄλλη νὰ δώσῃ πίσω τὸ μεταξωτὸ κουβάρι. Αὐτὴ λέγει καὶ στὸ βασιλόπουλο, πὼς πρέπει νὰ φίγουν καὶ νὰ κατοικήσουν μακριὰ ἀπ' ἐκεῖ· ἄλλιῶς τὸ κουβάρι θὰ τοὺς τὸ κλέψῃ καὶ πάλιν. Αὐτὸ καὶ ἔκαμαν καὶ ὅλοι ζοῦν τώρα καλά.

4. Τη ν ι α κ ό ν. ΛΑ 1387, σ. 465 - 472, ἀρ. 58 (Συλλ. Ἀδ. Ἀδαμαντίου, 1896): *Ἡ ἄτυχη*.—Ὁ βασιλεὺς δὲν μπορεῖ νὰ παντρεύῃ τις τρεῖς του θυγατέρες. Ἐνας μάγος τοῦ λέει, ὅτι «*ἡ μικρὴ τοῦ κόρη εἶναι ἄτυχη καὶ νὰ πιάσῃ νὰ τὴ διώξῃ*». Βλέποντας τὸν πατέρα πολὺ στενοχωρημένον ἡ κόρη μαθαίνει τὴν αἰτία καὶ φεύγει μὲ ροῦχα καλογριᾶς ἀμέσως οἱ ἀδελφές της παντρεύονται. Ἡ τύχη της τὴν κατατρέχει στὴν περιπλάνησή της· ἀναποδογυρίζει τὰ καζάνια, χύνει τὰ κρασιὰ στὸ μαγέρικον· ρίχνει κάτω τὴν λάμπα στὸ μαγαζὶ τοῦ ἔμπορα καὶ παίρνουν φωτιά τὰ μεταξωτά, ἀλλὰ ὁ ἔμπορος δὲν τὴν διώχνει καὶ τὴν παίρνει στὸ σπίτι του. Βλέποντας τὴ γυναῖκα του ἡ καλόγρια γελᾷ γιὰ τὴν ἀσχημιὰ της· «*εἶμαι ἄσχημη, λέει αὐτὴ, μὰ ἔχω καλὴ τύχη*». Μιὰ μέρα ποὺ τὴν ψείριζε, ἡ καλόγρια τὴν ἔφτυσε στὰ μοῦτρα: «*δὲν εἶδα ποὺ ἀκάθαρτο μέρος ἀπ' τὰ μοῦτρα σου κ' ἔφτυσα. Τότε τῆς λέει ἡ ἐμπόρισσα: Καημέν', ἡ Τύχη σου τὰ κἀν' ὅλα αὐτὰ καὶ τὴν παίρνει καὶ τὴν πάει σ' ἓνα παράθυρο καὶ τῆς δείχνει δυὸ βουνὰ καὶ τῆς λέει: Ἐκεῖ εἶναι ἡ Τύχη μου καὶ ἡ Τύχη σου· κάθε μεσημέρι ἀνοίγουν αὐτὰ τὰ βουνὰ καὶ στὶς δύο κλειδώνουν· ἔχεις λοιπὸν τέμπος νὰ κάμῃς ὅ,τι θὰ σοῦ πῶ ἡ γῶ. Πιάνει λοιπὸν καὶ τῆς ζυμώνει δυὸ πίττες, τὴ μιὰ τὴ ζύμωσε μ' ἁλάτι καὶ νερὸ καὶ τὴν ἄλλη τὴ ζύμωσε μὲ βούτυρο, μὲ λάδι καὶ αὐγὰ καὶ ἄλλα καλά καὶ τῆς λέει: ὅταν πᾶς, νὰ δώσῃς σιὴ δικιά μου Τύχη τὴν πίττα πού ἔναι μὲ τὸ ἁλάτι καὶ νερὸ καὶ νὰ δῇς τί θὰ*

σοῦ πῇ καὶ στή δικιά σου νὰ δώσης τὴν ἄλλη καὶ νὰ δῇς τί θὰ σοῦ πῇ· ἐσὺ δὲ ἄλλο νὰ μὴν κοιτάξης παρὰ, ἂν μπορέσης, τὴν ὥρα πού θὰ σοῦ μιλή νὰ τὴν καβαλλικέψης ἀπὸ τὸ σβέροκο καὶ κείνη θὰ σοῦ λέη, κατέβα κάτω νὰ σὲ κάνω βασίλισσα, ἀλλὰ σὺ νὰ ἐπιμένῃς καὶ νὰ τῆς λές· ἢ τὸ κουβαράκι πῶχεις μέσ' στήν τσέπη σου θὰ μοῦ δώσης ἢ δὲν κατεβαίνω. Τὴν ἄλλη μέρα πῆρε αὐτὴ τις δυὸ πίττες καὶ πῆγε. Ὅταν ἐπλησίασε, εἶδε τὴν Τύχη τῆς ἐμπορίσσης καὶ ἐμποσαγιάριζε, τὴ δὲ δικιά της τὴν εἶδε καὶ καθόντανε ἀπάνω σὲ μιὰ πολυθρόνα· ἔδωσε λοιπὸν τὴν πίττα μὲ νερὸ καὶ ἀλάτι στήν Τύχη τῆς ἐμπορίσσης καὶ τότε εἶπ' αὐτὴ, πῶς ἔννοια σου δὰ καὶ ἐγὼ ὄχι μόνο ἴσαμ' αὐτοῦ πού τὴν ἔχω, μὰ κι ἀκόμα πιὸ πλούσια θὰ τὴν κάνω, πῶχει τὴν ἔννοια μου καὶ μοῦ στέλνει. Πάει καὶ στή δικιά της κι αὐτὴ ἄρχισε νὰ τὴν βρίζῃ· ἄντε, μωρὴ, φύγ' ἀποδῶ, τί 'ν' αὐτὰ πού μοῦ 'φερεις; ὄχι ἔτσι πού σ' ἔχω, ἀλλὰ καὶ χειρότερο ἀκόμα θὰ σὲ κάνω. Τότ' αὐτὴ δίν' ἓνα σάλτο καὶ τὴν καβαλλικεύ' ἀπ' τὸ σβέροκο. Ἀρχισε λοιπὸν ἡ Τύχη της καὶ τῆς ἔλεγε· Κατέβα κάτω καὶ θὰ σὲ κάνω πλούσια, θὰ σὲ κάνω βασιλοπούλα, ἀλλ' αὐτὴ καθόνταν ἀπάνω κ' ἔλεγε· ἢ τὸ κουβάρι πῶχεις μέσ' στὴ τσέπη σου θὰ μοῦ δώσης ἢ θὰ σὲ σκάσω. Τότε δταν εἶδε ἡ Τύχη της ὅτι κόντευε πιά νὰ σκάσῃ, βγάζει τὸ κουβαράκι καὶ τῆς λέει· νά, παρ' το. Ὅταν τὸ πῆρε αὐτὴ, ἐσηκώθηκε κ' ἔφυγε. Δὲν ἐγύρισε στήν ἐμπορίσση, ἀλλὰ πῆγε ἀπὸ ἄλλο δρόμο σὲ ἄλλη χώρα κ' ἔμενε σὲ μιὰ γριά, ἔκανε παντόφλες κι ἄλλα ἐργόχειρα καὶ ζοῦσαν. Ὁ βασιλεὺς ἤθελε νὰ παντρευτῇ καὶ δὲν εὑρισκαν τιρτίρια νὰ κεντήσουν τῆς ἁρραβωνιαστικιάς του τὸ φόρεμα. Πάει ἡ γριά τὸ χρυσὸ κουβάρι, βάζουν λίρες στὴ ζυγαριά, δὲν σηκώνεται. «Μπαίνει τὸ κορίτσι μὲ τὸ κουβάρι ἀπ' τὸνα μέρος κι ὁ βασιλεὺς ἀπ' τὸ ἄλλο καὶ σηκώθηκε ἡ ζυγαριὰ ἴσια ἴσια καὶ σιάθηκε στὴ μέση. Τότε ὅλ' ἡ δωδεκάδα ἐπαῖξαν παλαμάκια κ' εἶπαν σιὸ βασιλεῖ, ὅτι αὐτὴ πρέπει σὲ σένα κι ὄχι κείνη πού 'θέλεις νὰ πάρῃς. Τότε ὁ βασιλεὺς τὰ χάλασε μὲ τὴν ἄλλη καὶ πῆρε αὐτὴ».

5. Τη νικόν. ΛΑ 1388, σ. 83-110, ἀρ. 8 (Συλλ. Ἀδ. Ἀδαμαντίου): Ἡ Τύχη.—Ἀτυχή ἡ μεγαλύτερη κόρη, πού «κοιμοῦνταν μ' ἀνοιχτὰ τὰ χέρια τς καὶ σκέπαζε τίς ἄλλες»· φεύγει νὰ πιά νὰ βρῇ τὴ Μοῖρα της· «καλὴ ἢ κακὴ, ἐγὼ θὰ τὴ βρῶ». Καταδίωξις τῆς Μοίρας, ὅπως στὸ προηγούμενο, στοῦ ταβερνιάρη καὶ στοῦ ἔμπορα. Φτάνοντας σ' ἓναν πύργο, ὅπου «ἡ κυρὰ ἦταν πολὺ πολὺ ἄσκημη, μὰ μέσα στὰ διαμάντια ντυμέν'» ζητεῖ νὰ τὴν βάλουν νὰ κοιμηθῇ μέσα στὸν «ὀρνιθοκοίτη», φτύνει στὰ μοῦτρα τῆς κυρᾶς, πού ἦταν ἄσκημη, κι αὐτὴ

τῆς λέει: «ἐσὺ πρέπ' νὰ πᾶς νὰ δῇς τῇ Μοῖρᾳ σ' ἐκεῖ ἀπάνω στὸ βουνό... Ἐκεῖ εἶχαν τρεῖς φοῦρνοι ἀναμμέν' καὶ μοσκοβολοῦσαν οὔλα τὰ βνὰ κ' ἦταν τρεῖς Μοῖρες: ἡ μιὰ ἄναβε, ἡ μιὰ ἐπάννιζε κ' ἡ ἄλλ' ἐφοῦρνιζε». Ἡ βασιλοπούλα τὶς ἀρωτᾷ ποιὲς εἶναι καὶ τῆς ἀπαντοῦν: «Ἐμεῖς εἴμαστε Μοῖρες καὶ δουλεύουμε μέρα καὶ νύχτα γιὰ τὴν κυρά μας.— Καὶ ποιά εἶν' ἡ κυρά σας;— Ἐκεῖν' ποὺ κάθεται ἐκεῖ κάτω στὸν πύργο, ποὺ τν ἔχουμε ντυμέν' μέσ' στὰ διαμάντια καὶ μπριλλάντια, ἐκεῖν' εἶν' ἡ κυρά μας.— Καὶ φανερωστε μου, Κυράδες, κ' ἐμένα τὴ δική μου τύχ'!— Ἀχ καημέν'. Ἐσένα ἡ δική σ' Τύχ' ἔχ' καλὰ πιότερα ἀπ' τὴ δική μας κυρά καὶ τὰ χαίρεται μοναχὴ τς, μόν' ἂν εἶσαι ἄξια, νὰ πᾶς νὰ τνε βρῇς, νὰ σ' ἀρμηνέψωμ' ἐμεῖς. Θὰ πᾶς στὸ παλάτι τς, νά, πᾶρε ἐτοῦτο τὸν ταβᾶ καὶ τούτ' τν ὥραία πίττα κ' ἐκεῖν', καθὼς θὰ νιώσ' τ πίττα, θὰ λωλαθῇ ἀπ' τ μυρουδιά. Θὰ μπῆς μέσ' στὸ παλάτι τς καὶ θὰ τὴν δῇς νὰ κάθεται σ' ἓνα δλόχρυσο θρόνο δλόχρυσᾳ ντυμέν'. Ἀπ' τν ἀσκημιὰ τς, ἅμα τνε δῇς, θὰ φοβθῇς, μὰ ἐσὺ νὰ τς πῆς.— Ἐλα, κυρά μ', π' σοῦ ἔφερα ψημέν' πέρδικα καὶ μοσκοβολᾷ καὶ πίττα... καὶ κνικᾶτο κρασί νὰ πιῇς. Ἐκεῖν' θὰ σκώσ' μιὰ χρυσὴ βέργα πδχ' καὶ θὰ θέλ' νὰ σ' δώσ' στ' κιφαλή, μὰ ἐσὺ μὴ φοβηθῇς... ἐκεῖν' δὲ θὰ βασιτάξ' παρὰ θὰ σ' πῇ γιὰ νὰ φάῃ. Τότε ἐσὺ νὰ σαλτάρ'ς καὶ νὰ καθήσ'ς στὸ λαιμό τς καὶ νὰ τὴν πιάσ'ς ἀπ' τὰ μαλλιά καὶ ν' ἀρπάξ'ς τὴ βέργα τς. Ἐκεῖν' θὰ φωνάζ', ἐσὺ νὰ τς πῆς — Ἄν δὲ μοῦ δώσ'ς τὴν τύχη μ' δὲ φεύω ἀποδῶ. Ἐκεῖν' θὰ σ' πῇ πολλὰ πράματα, μά, ἂν δὲ βγάλ' μέσ' ἀπ' τὸν κόρφο τς ἓνα δλόχρυσο κουβάρ' νὰ σ' τὸ δώσ' νὰ μὴ φύγ'ς». Πῆρε ἡ βασιλοπούλα τὸν ταβλᾶ καὶ τὸ κνικᾶτο κρασί καὶ πῆγε σὲ κεῖνο τὸ βουνό, «ἀντικρύζ' τὸν πύργο, μπαίνει μέσα καὶ βλέπ' μιὰ ἀσκημοδράκαινα ἀπάνω σ' ἓνα δλόχρυσο θρόνο μέσ' στὰ διαμάντια ντυμέν' καὶ βαστοῦσε μιὰ χρυσὴ βέργα». Μὲ τὰ πολλὰ «πηδᾷ ἀπάνω στὸ λαιμό τς κι ἀρπᾷ τὰ μαλλιά τς... καὶ τν ἔσφιγγε ἀπ' τὰ μαλλιά πού 'ταν ὅλ' ἡ δύναμή τς». Ἀφοῦ πῆρε τ' δλόχρυσο κουβάρι, πάει σὲ μιὰ πολιτεία, σὲ μιᾷς γριᾷς τὸ σπίτι, καὶ τὸ πούλει «γιὰ νὰ τελειώσουν τὰ γαμπριάτικα ροῦχα τοῦ βασιλιᾶ...» «Ὅσα φλουριά κι ἂν βάζουν, αὐτὸ δὲ σκώνεται· καθὼς κάθεται ὁ βασιλέας, εὐτύς, νὰ καὶ σκώνεται ἡ ζυγαριὰ κ' ἔρχεται τὸ χρυσάφ' μὲ τὸ βασιλέα ἴσια ἴσια... Τότε τοῦ λέει ἐξ ἀρχῆς τὸ παραμῦθ', ποιά ἦταν, τί κβάρ' ἦταν αὐτὸ καὶ πῶς βρέθηκε σὲ κεῖνο τὸ μέρος. Τότε ὁ βασιλέας τς λέει: Λοιπόν, βασιλοπούλα μ', ἐγὼ εἶμαι ἡ τύχη σ'»¹⁾).

1) Τρίτη παραλλαγή ἐκ Τήνου, ΛΑ 1387 σ. 441-6, ἀντὶ πίττας ἀναφέρει λακτένιο (= γουρουνόπουλο) σκουληκιασμένο ὡς προσφορὰν πρὸς τὴν Μοῖραν.

6. Ἰηνιακόν. Γεωργίας Ταρσούλη, Μιὰ φορὰ κι' ἕναν καιρό... Δημοτικὰ παραμύθια. Τόμ. Α'. Ἀθήναι (1925), σελ. 142-7: 'Η ἄμοιρη.—'Ενας γέρος εἶχε τρεῖς κόρες· ἡ τρίτη ἦταν τόσο ὁμορφη, πὺν τὸ βασιλόπουλο ἀποφάσισε νὰ τὴν πάρῃ γυναῖκα, ἀλλὰ κάθε φορὰ πὺν τῆς δοκίμαζαν ἕνα φόρεμα, εὗρισκαν ἕνα λάθος. Ἐὸ βασιλόπουλο εἶπε στὸν πατέρα τῆς νὰ κοιτάξῃ πῶς κοιμᾶται τὸ βράδυ κι ἂν δὲν κοιμᾶται φυσικά, τότε νὰ τὴν διώξῃ: εἶχε τὰ χέρια τῆς καὶ τὰ πόδια τῆς ἔξω ἀπ' τὸ κρεββάτι. Διώχεται. Σ' ἕνα μπακίλικο (σ' ἕνα τσουκαλάδικο): ἡ ἴδια τὸ βράδυ στὸν ὕπνο τῆς σηκώθηκε, ἄνοιξε τὶς κἀνουλές ἀπ' ὅλα τὰ βαρέλια (ἔσπασε ὅλα τὰ τσουκάλια) κ' ἔπειτα ξανακοιμήθηκε. Φτάνει «σ' ἕνα παλάτι ὅλο μαρμαροχτισμένο καὶ σιτὴν πόρτα ἦταν μιὰ ἀράδα ὑπηρέτες, πού, μόλις τὴν εἶδαν, τὴν προσκύνησαν καὶ τὴν ἄφησαν νὰ περάσῃ. Ἐκείνη ἀνέβηκε κάμποσα σκαλοπάτια κ' ἔφτασε σὲ μιὰ μεγάλη σάλα, πὺν ἦταν ντυμένη ὅλο μὲ καθαρὸ χρυσάφι. Μέσα στὴ σάλα ἦταν μιὰ ἀραπλίνα, ὅλο σιὰ μεταξωτὰ ντυμένη, πὺν μόλις τὴν εἶδε, τῆς εἶπε τὸ καλωσῶρισε, τὴν ἔβαλε νὰ κάτῃ καὶ ἄρχισε νὰ τὴ ρωτᾷ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς». Μὴ ξέροντας ποῦ νὰ φτύσῃ, γιὰτὶ ὅλα ἐκεῖ μέσα ἦταν χρυσά, φτύνει στὸ πρόσωπο τῆς ἀραπίνας. Ἐκείνη σφούγγισε τὸ πρόσωπό τῆς καὶ τῆς εἶπε: Κόρη μου, ξέρω γιὰτὶ εἶσαι ἔτσι ἄτυχη. Τῆς ἔδειξε ἕνα βουνό: ἐκεῖ κάθεται ἡ Μοῖρα μου καὶ ἡ δική σου Μοῖρα, σ' ἕναν πύργο, τῆς ἔδωκε δυὸ πίττες, τὴ μιὰ καμωμένη μὲ μαῦρο ἄλεῦρι μόνον καὶ νερό, τὴν ἄλλη μὲ ἄσπρο ἄλεῦρι, γάλα, αὐγά, ζάχαρη καὶ ὅλα τὰ μυρωδικά. «Θὰ πᾶς σὲ κεῖνον τὸν πύργο καὶ θὰ χτυπήσῃς καὶ θὰ δώσῃς σιτὴν γιὰ πὺν θὰ σ' ἀνοίξῃ τὴ μαύρη πίττα καὶ θὰ τῆς πῇς χαιρετίσματα ἀπὸ τὴν κυρά σου καὶ μοῦ ἔδωσε αὐτὴν τὴν πίττα γιὰ σένα καὶ μοῦ εἶπε, νὰ μὲ πᾶς σιτὴ νέα πὺν κάθεται ἀποπάνω. Καὶ σὰν σὲ πάῃ ἐκεῖ, θὰ δῇς μιὰ νέα, πὺν θὰ εἶναι ξαπλωμένη σ' ἕνα ντιβάνι καὶ νὰ τῆς πῇς οὐ σου ἔφερα αὐτὴν τὴν πίττα... ἀλλὰ νὰ μὴν τῆς τὴν δώσῃς. Τότε ἐκείνη θὰ σηκωθῇ νὰ τὴν πάρῃ καὶ σὺ νὰ τὴν ἀρπάξῃς ἀπ' τὰ μαλλιά καὶ νὰ μὴν τὴν ἀφήσῃς, ἂν δὲν σοῦ δώσῃ τὴν κουβαρίστρα πὺν ἔχει σ' ἕνα ντουλαπάκι στὸν τοῖχο, γιὰτὶ αὐτὴ εἶναι ἡ μοῖρα σου». Ἡ συνέχεια, ὅπως στὸ προηγούμενο, μόνον ὅτι ἡ κοπέλλα γυρίζει πίσω σιτὴ ἀραπλίνα καὶ τὸ βασιλόπουλο τῆς χώρας γύρευε κλωστή, τὸ ἴδιο χρῶμα μὲ τὸ φουστάνι, πὺν θὰ φόραγε ἡ βασιλοπούλα, ἡ ἀρρεβωνιαστικιά του». Δίνει τὴν κουβαρίστρα μὲ ὅσο ζυγίζει.

7. Πάτμιον. Ἀνέκδοτος συλλογὴ Παν. Κρητικοῦ 1952. Ἡ βοσκοπούλα. Ἀτυχή ἡ τρίτη, ἡ μικρότερη κόρη τοῦ βασιλιᾶ, πὺν κοι-

μᾶται μὲ τὰ χέρια ἰνάμεσα στὰ σκέλια. Φεύγοντας κρυφὰ ἀπὸ τὸ σπίτι τῆς ἡ βασιλοπούλα βρίσκει καταφύγιον σὲ μιὰ βοσκοπούλα καὶ μὲ τὴ συμβουλὴ τῆς φκιάνει δυὸ πίττες, μιὰ μὲ τὸ καλύτερο ἄλεϋρι καὶ μὲ πολλὰ μυρωδικὰ μέσα καὶ ἄλλη μὲ τὸ χειρότερο ἄλεϋρι. Ἀκολουθῶντας τὴ βοσκοπούλα φτάνουν σ' ἓνα μεγάλον πύργο μέσα στὰ βουνὰ καὶ ἀνεβαίνοντας 40 σκάλες, βρίσκουν σὲ μιὰ κάμαρη «μιὰ γυναῖκα ποὺ ἡκαθούντανε στὸν καναπέ μέσα στὰ βελούδα. Μόλις ἔδε τὴν βοσκοπούλα, ἡ γυναῖκα τῆς ἔπε: *Καλῶς την καὶ βιγ καλῶς τηνε τὴ βοσκοπούλα μου*». Ἀφοῦ πῆρε τὴν ἄσκημη πίττα καὶ εὐχαριστήθηκε, τῆς εἶπε: «*Τί τὴν ἤθελες καὶ μοῦ τὴν ἤφερες ἐκείνη τὴν γρουσούζα; Πᾶρ' τηνε καὶ φύε γλήορα*». Τότε ἡ βοσκοπούλα τῆς ἔδωκε τὴν ὁμορφή πίττα καὶ «*τήνε παρακάλεσε καὶ τῆς ἔπε: Ἔλα δῶσε της λιὰκι τύχη. Ἡ γυναῖκα ἤστριφε μὲ τὸ ἄδράχι της κόκκινο μετάξι καὶ ἀπὸ τὰ παρακάλια τῆς βοσκοπούλας κόβει τέσσερις ὀτρὲς καὶ τίς τῆς δώνει. Παίρνει ἡ βασιλοπούλα τὸ μετάξι καὶ τήνε παίρει καὶ φεύγουνε. Ὅντις ἠφτιάσανε στὸ σπίτι τῆς βοσκοπούλας, ἠκούσανε ἀπόξω φωνές. Ἦτονε δυτζίδ ἄνθρωποι τοῦ βασιλιᾶ κι ἠφωνάτζανε: «Ὅποιος ἔχει ἓνα φυλλίδι κόκκινο μετάξι νὰ μᾶς τὸ δώση, γιὰ νὰ τελειώση τὸ νυφικὸ τῆς ἀρραβωνιαστικῆς τοῦ βασιλιόπουλου...».* (Ἡ συνέχεια ὅπως εἰς τὰ προηγούμενα).

8. Κρητικόν. Παρνασσός, τ. 8, 1884, 714 κέ.: Τὸ Ρόδο (ὄνομα τῆς καλύτερης ἀπὸ τίς τρεῖς κόρες ἑνὸς πλουσίου). Τρεῖς λαμπίδες κολλημένες στὸ προσκέφαλο τῆς καθεμιᾶς τὴν ὥρα ποὺ κοιμοῦνται· τὸ Ρόδο σηκώθηκε νὰ τίς σβήσῃ: αὐτὴ εἶναι ποὺ ἐμποδίζει καὶ τῶν ἄλλων δυὸ τὴ μοῖρα καὶ δὲν παντρεύονται· ὁ πατέρας της τὴν ἐξορίζει. (Ἐγκατάλειψις μέσα στὸ δάσος). Νυκτερινὸ κατάλυμα πρῶτα σὲ μιὰ μάντρα, ἔπειτα στὴν καλίβα ζευγάδων: ἡ Μοῖρα της πάει καὶ σφάζει ὅλο τὸ κοπάδι, ὅλα τὰ ζευγάρια, καὶ βάνει στὸ προσκεφαλάδι της τὸ μαχαῖρι ματωμένο. «Ἐσηκώθηκε κ' ἐπήγαινε κ' ἐπήγαινε καὶ σ' ἓνα μποταμὸ θωρεῖ ἓνα ἀσκέρι γυναῖκες· ἐγλάκα κ' ἤφταξε τὴ μπισινή· πιάνει καὶ ρωτᾷ τηνε: *Εἴντα γυναῖκες εἴστε σεῖς καὶ ποῦ πᾶτε; Λέει: Δὲν εἴμαστανε μεῖς γυναῖκες. Λέει: Κιαμνιντιάστε; Λέει: Ἐμεῖς εἴμαστανε οἱ Μοῖρες τῷ Μοιράδῳ, οἱ Μοῖρες τῶν ἀρχόντισσῳ καὶ τῷ νοικοκεράδῳ. Λέει: Κ' ἐμένα ἡ Μοῖρα μου ἐπαδά' ναι; Λέει: Ἐπαδά. Λέει: Νὰ μοῦ τηνὲ δείξης, γιὰτὶ μοῦ ἔχει πολλὰ τέραννα ξωμένα. Λέει: Θωρεῖς τηνε κεινιέ; Λέει: Θωρῶ τηνε. Κεινιά' ναι· μὰ θωρεῖς; ἀπὸ κειὰ ποὺ δὰ τηνε πιάσης, καλὰ νὰ τὴν κρατῆς, γιὰτὶ δὰ*

σοῦ φύγη· ἐκείνη δὰ σοῦ λήη· Μετάπιασέ με, μὰ σὺ ποκεῖα πού δὰ τηγνὲ κρατῆς μὴν τῇ μεταπίασης, γιατί δὰ σοῦ φύγη· ἐκείνη δὰ σοῦ χαρίζη κόσμους, ὅ,τι κι ἀνὲ θέλῃς, μὰ σὺ προῖμμα μὴ τζῆ ζητᾶς, μόνο τὸ κουβαράκι τὸ μετάξι πού 'χει σιτὴ τζέπη τζη. Πάει, πιάνει τηνε...» τῆς πῆρε τὸ κουβάρι τὸ μετόξι... «Βγάνει τηνε ἢ μοῖρά τζη καὶ πάει σὲ μιὰ πολιτεία· καὶ ἦτονε ἓνα βασιλιόπουλο ἀρραβωνιασμένο· καὶ εἶχε τελάλη ἐβγαρμένο καὶ ἐτελάλιζε· Ποιὸς ἔχει μετάξι νὰ μοῦ πουλήσῃ νὰ ράψῃ τὸ βασιλιόπουλο τοῦ ἀρραβωνιαστικῆς νιου τὴν ἀλλαγὴ! Πιλογᾶται αὐτὴ καὶ λέει· Ἐγὼ 'χω μὰ θέλω τοῦ βάρου του... Μπῆκε τὸ βασιλιόπουλο (στὴ ζυγαριὰ) καὶ σηκώθηκε». Ἀφήνει τὴν ἀρραβωνιαστικὴ του καὶ παίρνει τὸ Ρόδο. (Συνεχίζεται μὲ τὸ ἐπεισόδιο τῆς νύφης πού κακοτύχησε· γυρίζει σὰν ξένη στῆς μάννας τῆς· τῆς δίνουν νὰ ξετελέψῃ «τοῦ Ρόδου τὴ μεσοξετελεμένη κόττα». «Ἦπιασε καὶ τὴν ἤρραφε κι' ἀπὸε ἤκλαιγε καὶ ἤλεγε·

*Κόττα μου μεσανέρραφτη καὶ μεσανερραμμένη,
πόσον καιρό 'σουν ἄρραφτη κι ἀκόμη μ' ἀνιμένεις!*

Γροικᾶ ἡ δοῦλα, λέει το τσῆ κεράς. Ὡφου, κερά, καὶ λοιπῶς εἶναι τὸ Ρόδο σας! Ἐτοτεσὰ σηκώθηκε ἡ μάννα τζη καὶ πῆγε κ' ἐγκαλιαστήκανε καὶ ποθάνανε δμάδι».

9. Κρητικόν. Μαρίας Λιουδάκη, Παραμύθια (Συλλογὴ ἀνέκδοτος), σελ. 66 - 74, ἀρ. 7 (ἐξ Ἱεραπέτρας): Ἡ ἄτυχη βασιλιοπούλα.— Ἐνας διακονιάρης φανερώνει, πὼς ἡ πρώτη κόρη τοῦ βασιλιᾶ εἶναι ἄτυχη καὶ γι' αὐτὸ δὲν παντρεύονται καὶ οἱ ἄλλες. Ἡ Μοῖρα τῆς τὴν κατατρέχει καὶ στὴν ἐξορία· στὴ στάνη (στὸ βουκολειό, στὴν καλύβα τοῦ ἀλογάρη) τὰ πρόβατα (τὰ βόδια, τὰ ἄλογα) σφαγμένα κ' ἓνα μαχαῖρι ματωμένο ἀποκάτω ἀπ' τὸ προσκεφαλάδι τῆς βασιλοπούλας. Τοὺς λέει· «Ἡ Μοῖρα μου μὲ κυνηγᾶ καὶ σᾶς τό 'καμε, γιὰ νὰ μπλέξω 'γώ. Πάλι μὴν τὴ βλάστημήξετε κ' ἐγὼ δὰ σᾶς τὰ πλερώσω». Φτάνοντας σὲ μιὰ πολιτεία βρίσκει κατάλυμα σὲ μιᾷ γριᾷς τὸ σπιτάκι κι αὐτὴ τῆς λέει πὼς «Ἡ Μοῖρα τῆς εἶναι ἀβαρεσαροῦ (=τεμπέλα): κάθεται σὲ μιὰν καθέγλα καὶ δὲ δουλεύει, μόνο βαστᾷ ἓνα χρυσὸ μῆλο καὶ παίζει το ἀπάνω κάτω. Κεινιὰ τὴν ὥρα τῶν ἄλλωνῶ οἱ Μοῖρες δουλεύουνε. Δὰ ζυμώσωμε μιὰν πανιέρα κουλλούρια νὰ πᾶμε νὰ βροῦμε τσοὶ Μοῖρες. Ὀλωνῶ οἱ Μοῖρες δὰ σκωθοῦνε νὰ ρυθοῦνε νὰ πάρουνε τὰ κουλλούρια ντως καὶ μόνο ἡ δική σου δὲ δὰ σκωθῇ. Αὐτὴ δὰ κάθεται νὰ παίξῃ τὸ μῆλο τζης καὶ δὰ σοῦ ζητᾶ νὰ τσῆ δώσης τὸ κουλλοῦρι τζης.

Ἐσὸν νὰ μὴ τζῆ τὸ δώσης ὁ,τι γκιὰ σοῦ λέη, ἃ δὲ σοῦ δώση τὸ κίτρινο κουβαράκι τὸ μειάξι, ἀπού ᾿χει στὸ παρακάσσελο». Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο πῆρε ἡ βασιλοπούλα τὸ κουβαράκι καὶ ζητεῖ ἀπὸ τὸ βασιλιᾶ «τοῦ βάρους του πλερωμή», γιὰ νὰ ξετελέψουν τὰ νυφικὰ τῆς ἀρραβωνιαστικιάς τοῦ βασιλιᾶ. «Βγαίνει ὁ βασιλιᾶς σιτὴν παλάντζα κ' ἦτονε τὸ βάρος του ἴσα ἴσα μὲ τοῦ κουβαριοῦ... Διαλεῖ τὸν ἀρραβῶνα ντου καὶ παίρνει τὴ βασιλοπούλα».

Τὰ παραμύθια τῆς ομάδος Β' εἶναι κατὰ βάσιν ὅμοια καὶ δύνανται ν' ἀναλυθοῦν εἰς τὰ κύρια στοιχεῖά των ὥς ἀκολουθῶς:

1. Ἕνας βασιλιᾶς ἔχει τρεῖς θυγατέρες. Μιὰ ἀπ' αὐτὲς εἶναι κακότυχη καὶ ἐξ αἰτίας τῆς αἰ ὑποθέσεις τοῦ βασιλιᾶ πᾶνε ἄσχημα (1. 2. 3. 7) ἢ οἱ κόρες του μένουν ὅλες ἀνύπαντρες (4. 5. 6. 8. 9).

2. Μὲ τὴ συμβουλὴ ἑνὸς μάγου (2. 3. 4. 5. 8) (μιᾶς μάγισσας 1) ὁ βασιλιᾶς ἀνακαλύπτει τὴν κακότυχη: κοιμᾶται ἔχοντας τὰ χέρια ἀνάμεσα στὰ σκέλη (1. 2. 3. 7) ἢ ἀνοιχτὰ καὶ σκεπάζει τὶς ἄλλες (4. 5) ἢ ἔχει στὸν ὕπνο χέρια πόδια ἔξω ἀπὸ τὸ κρεβάτι (6) ἢ σηκώνεται καὶ σβήνει τὰ κεριά (9)· εἶναι ἡ μεγαλύτερη (1. 5. 9) ἢ ἡ μικρότερη (2. 3. 4. 6. 7) ἢ ἡ καλύτερή του (8) θυγατέρα καὶ τὴν ἐξορίζει (1. 3. 6. 7. 8) ἢ ἡ ἴδια φεύγει μόνη τῆς (2. 4. 5. 7), γιὰ νὰ βρῇ τὴ μοῖρα τῆς (5). Εὐθὺς τότε οἱ ἀδερφές τῆς παντρεύονται.

3. Ἡ Μοῖρα τῆς κατατρέχει τὴν βασιλοπούλα ὅπου κι ἂν πάη νὰ καταλύσῃ τὴ νύχτα: στοῦ ταβερνιάρη χύνει τὸ κρασί (1. 2. 4. 5. 6), στοῦ λαδᾶ χύνει τὸ λάδι (1), στοῦ τσουκαλᾶ σπάει τὰ τσουκάλια (6), στοῦ ἔμπορα βάζει φωτιά στὰ παννικά (4. 5), στὶς μάντρες τῶν βοσκῶν καὶ τῶν ζευγᾶδων σφάζει τὰ πρόβατα, τὰ βόδια καὶ ἄλογα καὶ βάζει τὸ μαχαῖρι ματωμένο κάτω ἀπὸ τὸ προσκέφαλο τῆς κόρης (8. 9).

4. Φτάνοντας στὸν πύργο μιᾶς δράκαινας (1. 3) ἢ ἀραπίνας (6) ἢ μιᾶς μεγάλης, ἀλλὰ ἄσκημης Κυρᾶς (4. 5), βασίλισσας (2), βοσκοπούλας (7) — ἡ Μοῖρα τῆς τὴν βάζει κ' ἐδῶ νὰ φτύσῃ στὸ πρόσωπο τῆς δράκαινας κτλ. (1. 4. 5. 6) ἐπειδὴ ὅλα γύρω εἶναι χρυσά, γιὰ νὰ θυμώσῃ ἡ δράκαινα καὶ νὰ τὴν φάῃ (1) — γίνεται δεκτὴ μὲ συμπάθεια. Τὸ ἴδιο στὸ σπίτι μιᾶς φτωχῆς γριᾶς (9) ἢ στὸν ποταμό, ὅπου βρίσκει μαζεμένες τὶς Μοῖρες (8).

5. Μὲ τὴ συμβουλὴ καὶ τὴν ὁδηγίαν τῆς δράκαινας κτλ. ἡ μιᾶς ἄλλης Μοῖρας (5. 8) ἡ βασιλοπούλα α) πάει καὶ βρίσκει τὴ Μοῖρα τῆς: στὴν κορυφὴ ἑνὸς βουνοῦ σ' ἓνα πράσινο τσαντῆρι, ὅπου ὅλη μέρα παίζει τὸ μπουλγκαρὶ καὶ τραγουδεῖ καὶ τὴ νύχτα τὴν κατατρέχει (1) ἢ

στὰ δυὸ βουνὰ π' ἀνοιγοκλειοῦν, ὅπου ἡ Μοῖρα τῆς κἀθεται σὲ μιὰ πολυθρόνα (4) ἢ ἀπάνω στὸ βουνό, ὅπου κἀθεται στὸ παλάτι τῆς σ' ἓνα ὀλόχρυσο θρόνο ὀλόχρυσά ντυμένη κ' ἔχει μιὰ χρυσή βέργα στὸ χέρι, (μιὰ ἀσκημοδράκαινα ποὺ ὅλη ἡ δύναμή της εἶναι στὰ μαλλιά της) (5) ἢ στὸ βουνό σ' ἓναν πύργο μαζὶ μὲ τὴ Μοῖρα τῆς ἀραπίνας (μιὰ νέα ξαπλωμένη σ' ἓνα ντιβάνι (6) ἢ στὸν καναπέ μέσα στὰ βελούδα (7) ἢ κἀθεται σὲ μιὰ καθέγλα καὶ βαστᾷ ἓνα χρυσὸ μῆλο καὶ παίζει το ἀπάνω κάτω (9).

β) προσφέρει στὴ Μοῖρα τῆς ψωμί (2) ἢ πίττα (5) ἢ κουλλοῦρι (9) ἢ δίσκο μὲ γλυκύσματα (3) ἢ δυὸ πίττες, μιὰ μὲ μαῦρο ἄλεῦρι ἢ μὲ νερό καὶ ἀλάτι στὴ Μοῖρα τῆς κυρᾶς τῆς, καὶ ἄλλη μὲ ἄσπρο ἄλεῦρι ἢ μὲ βούτυρο καὶ αὐγὰ στὴ Μοῖρα τὴ δική της (4. 6. 7).

γ) μὲ μόνη τὴν προσφορὰ τοῦ κουλλουριοῦ (2. 3. 9) ἢ μὲ βίαιον τρόπο, ἀρπάζοντάς τὴν ἀπ' τὰ μαλλιά, ὅπου εἶναι ὅλη ἡ δύναμή της, καὶ δέρνοντάς τὴν (ἢ καβαλλικεύοντάς τὴν στὸ σβέρο) (1. 4. 5. 6. 8) ἐξαναγκάζει τὴ Μοῖρα νὰ τῆς δώσῃ τὸ σίγμα τὴ θηλειὰ πῶχει κάτω ἀπ' τὴ γλῶσσα (1) ἢ τὸ χρυσὸ κουβάρι (2. 4. 5) ἢ τὸ κουβαράκι τὸ μετὰξι (3. 6. 8. 9), πῶχει στὴν τσέπη ἢ στὸν κόρφο τῆς ἢ στὸ ντουλαπάκι.

6. Γυρίζοντας ἀπὸ τὴ Μοῖρα μένει πάλι στὸ παλάτι τῆς κυρᾶς τῆς (βασίλισσας ἢ δράκαινας) (2. 3. 6. 7) ἢ στὸ σπίτι μιᾶς γριᾶς σὰν παρακώρη (1. 4. 5. 8).

7. Ἐνὸ βασιλόπουλο τῆς πολιτείας ζητεῖ χρυσὸ σίγμα (τιρτίρι) ἢ μεταξωτὴ κλωστὴ γιὰ τὸ τελείωμα τοῦ φουστανιοῦ τῆς ἀρραβωνιαστικῆς του· ἡ βασιλοπούλα τὸ προσφέρει μὲ τὴ συμφωνία, ὅσα φλουριά σηκώσῃ τὸ κουβαράκι τῆς στὴ ζυγαριά· σηκώνεται μόνον, ὅταν τὸ ἴδιον τὸ βασιλόπουλο ἀνεβαίνει στὴ ζυγαριά (1. 4. 5. 6. 7. 8. 9).

8. Ἐνὸ βασιλόπουλο ἀφήνει τὴν ἀρραβωνιαστικὴν του καὶ παίρνει τὴν κόρη μὲ τὸ κουβαράκι (1. 4. 5. 6. 7. 8. 9) ἢ ἡ βασίλισσα (ἢ δράκαινα) τὴν παίρνει νύφη στὸν γιό της (2. 3).

9. Ἐπίσκεψι στὸ παλάτι τοῦ πατέρα της (1. 3. 9).

Μόνον εἰς τὸ Πατμιακὸ παραμῦθι (7) δὲν γίνεται διάκρισις μεταξὺ καλῆς καὶ κακῆς μοίρας, ἀν καὶ αἱ προσφερόμεναι πίτται εἶναι καὶ ἐδῶ δύο, καὶ τὸ μετὰξι, ποὺ δίδει ἡ Τύχη στὴν ἄτυχη βασιλοπούλα, τὸ κόβει ἀπὸ τὸ ἀδράχτι τῆς, πεισθεῖσα εἰς τὰς παρακλήσεις τῆς βοσκοπούλας, νὰ τῆς δώσῃ «λιάκι τύχη».

Ἡ Τύχη ἢ ἡ Μοῖρα, ποὺ κατατρέχει τὴ βασιλοπούλα εἰς τὰ παραμύθια αὐτά, ὥς εἵπομεν ἐν ἀρχῇ, εἶναι ἡ ἀτομικὴ αὐτῆς μοῖρα

ἡ τύχη· διότι κατὰ τὴν λαϊκὴν πίστιν «κάθε ἄνθρωπος ἅμα γεννηθῇ, γεννιέται καὶ ἡ Τύχη του· ὥστε κάθε ἄνθρωπος ἔχει καὶ τὴ δική του Τύχη ἢ Μοῖρα ξεχωριστὰ σ' ἓνα βουνὸ πολὺ ψηλὸ στὴ μέση κατὰμεσα τῆς γῆς» καὶ «οἱ φτωχοὶ ἐδῶ στὸν κόσμον ἔχουν τὶς πλουσιώτερες ἐκεῖ Τύχες καὶ οἱ πλούσιοι τὶς φτωχότερες Μοῖρες»¹⁾. Ἡ ἀντίθεσις δ' αὕτη ὑπόκειται ὡς βάσις καὶ εἰς τ' ἀνωτέρω παρατεθέντα κείμενα, ὅπου ὅμως τὴν Μοῖραν τῆς ἄτυχης βασιλοπούλας χαρακτηρίζει πλὴν τοῦ πλούτου καὶ ἡ ὀκνηρία (4. 5. 9), ἐνῶ ἀντιθέτως τὴν Μοῖραν τῆς πλούσιας κυρᾶς ἡ λιτότης (πίττα μὲ μαῦρο ἄλεῦρι ἢ μὲ νερὸ καὶ ἀλάτι) καὶ ἡ ἐργατικότητα (4. 5. 6). Κοινὴ πίστις εἶναι καὶ ὅτι «κάθε ἄνθρωπος τὸν ἀκλουθᾷ ἡ Τύχη του σ' ὅλη του τὴ ζωὴ. Γι' αὐτὸ ἄλλοι ἔχουν καλὴ τύχη καὶ ἄλλοι κακὴ»²⁾ καὶ ὅχι σπανίως εἰς τὰ παραμύθια ἡ μοῖρα τοῦ ἥρωος ἢ τῆς ἡρωίδος παρουσιάζεται ὡς βοηθὸς ἢ σύμβουλος εἰς τὰς περιπετείας των³⁾ ἢ ὡς ἀνηλεὲς διώκτης, ὡς εἰς τὸ παραμῦθι μας (1. 2. 4. 5. 6. 8. 9). Ἡ ἔννοια δὲ τῆς ἀτομικῆς παρὰ τῇ γενικῇ Τύχῃ ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὸ Δωδεκανησιακὸν παραμῦθι τῆς ὁμάδος Α', ὅπου ἡ γριὰ - Τύχη τοῦ πτωχοῦ λέγει: «Ἐγὼ δὲ φταίω, γιατί ἔχω πιά μειάλημ μου Τύχην, ποὺ μὲ διατάσσει καὶ κάμνω»⁴⁾. Καὶ ἡ μορφή τῆς Τύχης εἶναι εἰς μίαν τῶν παραλλαγῶν (5), ὡς καὶ εἰς παράδοσιν τῆς Ἀραχόβης, ἄσκημη, μαύρη⁵⁾.

Σύμφωνος πρὸς τὴν τοιαύτην περὶ τῆς Τύχης ἀντίληψιν εἶναι καὶ ἡ πλοκὴ τῆς ὑποθέσεως εἰς τὰ παραμύθια αὐτά. Δύναμις, ἔχουσα ἐξουσίαν ἐπὶ ἑνὸς μόνον ἀνθρώπου καὶ διὰ τῆς κακεντρεχείας καὶ ὀκνηρίας τῆς ἀσκοῦσα ἐπήρειαν ἐπὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς τύχης αὐτοῦ, δὲν φαίνεται εἰς τὸν ἄνθρωπον τοῦ λαοῦ, ὡς ἡ γενικὴ Τύχη, ἀδάμαστος·

¹⁾ Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις Α' 561 ἀρ. 919.

²⁾ Ν. Γ. Πολίτου, αὐτ. Α' 563 ἀρ. 921.

³⁾ Βλ. Γ. Α. Μέγα, Καλλιμάχου καὶ Χρυσορρόης ὑπόθεσις ('Ανάτυπον ἐκ τῶν Melanges offerts à Oct. et Melpo Merlier) Ἀθήναι 1952, σ. 20, ὅπου παραπομπαὶ εἰς σχετικὰ παραμύθια.

⁴⁾ R. M. Dawkins, Forty-five stories σ. 359. Ἡ ἀτομικὴ παρὰ τῇ γενικῇ Τύχῃ ἀνευρίσκεται καὶ εἰς σερβικὸ παραμῦθι τῆς ὁμάδος Α', ὅπου ἡ γενικὴ Τύχη εἶναι ἡ δώσασα εἰς καθένα ἐκ τῶν δύο ἀδελφῶν τὴν ἀτομικὴν του Τύχην εἰς τὸν ἓνα ὑπὸ τὴν μορφήν ὠραίας νέας, εἰς δὲ τὸν ἄλλον ὑπὸ τὴν μορφήν δυσειδοῦς γραίας, ὡς καὶ εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 6 τηνιακὸν παραμῦθι (Wuk Karadschitsch, Volksmärchen der Serben 1854 ἀρ. 13 ἐν Em. Cosquin, Contes indiens σ. 135).

⁵⁾ Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις ἀρ. 921. Πρβλ. B. Schmidt, Das Volksleben der Neugriechen, Lpz. 1871 σ. 211 κέ.

εἴτε διὰ μειλιχίων τρόπων ἤτοι προσφορᾶς μειλιγμάτων¹⁾ εἴτε διὰ βιαίων μέσων²⁾ θὰ εἶναι δυνατόν αὕτη νὰ ἐνδώσῃ ἢ νὰ ἐξαναγκασθῇ εἰς μεταβολὴν τῆς συμπεριφορᾶς της. Ἡ δυσκολία διὰ τὸν ἥρωα τοῦ παραμυθιοῦ ἔγκειται εἰς τὸ νὰ μάθῃ ποῦ εὐρίσκεται ἡ Τύχη του· τὸ μανθάνει ἀπὸ ὑπερφυσικὸν βοηθόν· μιὰ δράκαινα ἢ ἀραπίνα ἢ ἄλλο θῆλυ ὄν, ὅμοιον μὲ τὴν δράκαιναν εἰς τὴν ἀσχημίαν. Αὕτη τὸν συμβουλεύει καὶ κατὰ ποῖον τρόπον θ' ἀποσπᾷ ἀπὸ τὰς χεῖρας τῆς πείσμονος Τύχης τὸ κουβαράκι, τὸ ἀσήμαντον κατὰ τὰ φαινόμενα πραγματάκι, τὸ ὁποῖον ὅμως εἶναι ἱκανὸν νὰ ὀδηγήσῃ εἰς εὐτυχὲς τέλος τὴν ὑπόθεσιν³⁾. Καὶ ἐπειδὴ τὸ κύριον πρόσωπον τῆς διηγήσεως εἶναι θῆλυ, μιὰ ἄτυχη κόρη, ἡ διήγησις ἐδῶ δὲν τελειώνει, ὥς εἰς τὰ παραμύθια τῆς ομάδος Α, μὲ τὸν πλουτισμὸν τοῦ ἥρωος, ἀλλ' ὥς εἶναι κανὼν εἰς τὰ παραμύθια τοῦ εἴδους τούτου, μὲ τὸν εὐτυχῇ γάμον τῆς ἡρωίδος.

Ὁ τύπος οὗτος τῆς πρὸς τὴν Τύχην ὁδοιπορίας εἶναι ἀρκετὰ διαδομένος ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ξένου χώρου, ἀλλ' ὅχι ὅσον ὁ τῆς προηγουμένης ομάδος. Παραλλαγὰς αὐτοῦ: δύο σικελικάς, μίαν ἑλληνικὴν (τὴν ἀνωτέρω λεσβίαν), μίαν βουλγαρικὴν καὶ τρεῖς Ἰνδικὰς ἐξήτασεν ἤδη ὁ Em. Cosquin⁴⁾, ἀλλὰ τὰ πορίσματα τῆς μελέτης αὐτοῦ, στηριχθέντα ἐπὶ ἐλλιποῦς παραδόσεως, χρήζουσιν ἀναθεωρήσεως.

Πολὺ μεγάλη εἶναι ἐν πρώτοις ἡ ὁμοιότης, τὴν ὁποῖαν παρουσιάζουν αἱ σικελικαὶ πρὸς τὰς ἑλληνικὰς παραλλαγὰς τοῦ παραμυθίου⁵⁾,

¹⁾ Εἰς παραμῦθι ἐκ Πελοποννήσου, δημοσιευμένον ὑπὸ Ν. Γ. Πολίτου ἐν Πανδῶρα, τ. 17, 1866 σ. 400 (=Νεοελλην. Μυθολογία, Β' 1874 σ. 224 κέ.) μιὰ φτωχιά κοπέλλα, ποὺ δὲν εὗρισκε στὸν ἥλιο μοῖρα, μὲ τὴ συμβουλή μιᾶς γριᾶς ἀράπισσας (μάγισσας), ἀποφασίζει νὰ πάῃ στὸ βουνό, ποὺ κατοικοῦν οἱ Μοῖρες, γιὰ νὰ κάμῃ τὴ Μοῖρα της νὰ τῆς διορθώσῃ τὸ ριζικό της. Ἐκαμε λοιπὸν μιὰ πίττα ἀνεβατὴ καί, ἀφοῦ πῆγε στὴ ρίζα τοῦ βουνοῦ, φώναξε δυνατὰ: Μοῖρα μου καὶ μοῖρανέ με καὶ καλὸ φαῖ σοῦ φέρνω! Τότε παρουσιάζεται μπροστά της μιὰ γριὰ μαύρη καὶ τὴν ἐρωτᾷ τί θέλει καὶ αὕτη τῆς εἶπε: τὴ Μοῖρα μου, γιὰ νὰ μὲ μοιράνῃ. Ἀφοῦ ἔφυγε ἡ γριὰ, ἤρθεν ἡ Μοῖρα καί, ἀφοῦ πῆρε τὴν πίττα καὶ ἔφαγε, εὐχαριστήθηκε καὶ τῆς ἄλλαξε τὸ ριζικό της. Πῆρε ἄντρα πλούσιον.

²⁾ Πρβλ. τὴν παροιμίαν: *Νά ἔξερᾳ ποιά ὄν ἡ Μοῖρα μου νὰ πάω νὰ τὴν δαίρω* ('Αθηναϊκὴ Ἑβδ. Α' 152). (Ἐκ τῆς ἀνεκδ. συλλογῆς Ν. Γ. Πολίτου).

³⁾ Τὸ χρυσὸ κουβάρι, ποὺ δὲν ἰσοζυγίζεται στὴ ζυγαριὰ μὲ χρυσαφικά, ἀλλὰ μόνον σὰν ἀνέβηκε ὁ βασιλεὺς ἀπάνω στὸ ζύγι «ἤρθε ἴσια», ἀπαντᾷ ὡς δῶρον τῆς Μοῖρας στὴν ἀκαμάτρα σὲ θρᾷκικὸ παραμῦθι, Θρᾷκικά 17, 150-152.

⁴⁾ Em. Cosquin, Les contes indiens et l'Occident. Paris 1922, σ. 125-128.

⁵⁾ Laura Gonzenbach, Sicilianische Märchen, Leipzig 1870, τ. 1 ἀρ. 21. G. Pitre, Fiabe, novelle e racconti popolari siciliani, Palermo τ. 2, 1875 σ. 257 κέ.

πείθουσα ἀπολύτως περὶ τῆς κοινῆς αὐτῶν προελεύσεως. Καὶ εἰς αὐτὰς δηλονότι ἀνευρίσκομεν τὰ κύρια στοιχεῖα τῆς ἐλληνικῆς διηγήσεως. Ταῦτα εἶναι :

α) Ἡ κακὴ μοῖρα τῆς κόρης, ἡ ὁποία εἰς τὴν παρὰ *Pitre* παραλλαγὴν εἶναι παραίτιος τῆς δυστυχίας ὁλοκλήρου τῆς οἰκογενείας· τὴν ἔνδειξιν περὶ τούτου λαμβάνουν κατὰ συμβουλὴν γράϊας ἐκ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ κόρη ἔχει κατὰ τὸν ὕπνον τὰ χέρια : σταυρωμένα. Ἡ συμβουλὴ τῆς γράϊας ἦτο νὰ ἐκδιωχθῇ ἡ κακομοῖρα, ἀλλ' αὕτη ἐγκαταλείπει ἀφ' ἑαυτῆς τὸ πατρικὸ σπίτι· ἀμέσως τότε ἐπανέρχεται ἡ προτέρα εὐτυχία εἰς αὐτό.

β) Τὴν ἡρωίδα κατατρέχει καὶ εἰς τὴν περιπλάνησίν της ἡ ἀνηλεὲς Τύχη, ἀνατρέπουσα τὰ πάντα παντοῦ ὅπου αὕτη κατάκοπος ἐκ τῆς ὁδοιπορίας ζητεῖ καταφύγιον διὰ τὴν νύκτα¹⁾.

γ) Μετὰ πολλὰς τάλαιπωρίας ἡ ξένη εὐρίσκει ἄσυλον καὶ ἡσυχίαν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν γυναικός, ἡ ὁποία ἔχει καλὴν Τύχην καὶ στέλλει τὴν ξένην πρὸς αὐτὴν μὲ προσφορὰς (δύο πίττες). Ἡ Τύχη τῆς κυρᾶς δίδει ὁδηγίας εἰς τὴν ἡρωίδα καὶ προσέτι μεσολαβεῖ διὰ τὴν ἐξευμένισιν τῆς Τύχης τῆς ἡρωίδος.

δ) Ἡ Τύχη δίδει εἰς τὴν ἡρωίδα ἓνα μεταξωτὸ κουβάρι (ἢ ἓνα κουτάκι μὲ ἓνα κομμάτι σιρίτι) : εἶναι τὸ μόνον πού ταιριάζει στὸ χρῶμα πού ἔχει τὸ φόρεμα τοῦ βασιλιᾶ καὶ δὲν ἰσοζυγίζεται εἰς τὴν πλάστιγγα παρὰ μόνον ὅταν εἰς τὸ ἄλλο ζύγι μπαίνει ἡ κορώνα τοῦ βασιλιᾶ²⁾.

ε) Ὁ βασιλιᾶς ἀναγκάζει τὴν ἡρωίδα νὰ διηγηθῇ τὴν ἱστορίαν της καὶ μία μάντισσα ἐξηγεῖ ὅτι τὸ παράδοξον ζύγισμα προσημαίνει ὅτι τὸ κορίτσι θὰ γίνῃ βασίλισσα. Ὁ βασιλιᾶς τὴν παίρνει γυναικᾶ.

Ἐκ τῆς ἀναλύσεως ταύτης συνάγεται ὅτι μόνον εἰς δύο τινὰ ὑπάρχει διαφορὰ μετὰ τῶν ἐλληνικῶν καὶ σικελικῶν παραλλαγῶν : α) τὰς συμβουλὰς καὶ ὁδηγίας, τὰς ὁποίας εἰς τὰ ἐλληνικὰ κείμενα ἡ ἡρῶις ἔχει ἀπὸ δράκαιναν ἢ ἀπὸ μιὰ μαύρη καὶ ἄσκημη κυρᾶ, ἡ ὁποία αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἐμφανίζεται ὡς ὑπερφυσικὸς βοηθός, εἰς τὰ σικελικὰ κείμενα τὰς λαμβάνει ἀπὸ τὴν Τύχην τῆς κυρᾶς της, ἡ ὁποία Τύχη καὶ

1) Ὁμοίαν καταδίωξιν κόρης ὑπὸ τῆς Μοίρας κατὰ τὴν περιπλάνησίν της εἰς ἰταλικὸ παραμῦθι ἐκ Ζάρας τῆς Δαλματίας, ὁμοιον πρὸς τὸ παρὰ *Pio*, Νεοελλην. Παραμύθια 1879, σ. 49-52, βλ. παρὰ *Em. Cosquin*, ἐνθ' ἄν. σ. 122.

2) Κουβάρι μὲ χρυσὸ σύρμα, δῶρον μιᾶς γριᾶς, πού ἡ διωγμένη βασιλοπούλα συναντᾷ εἰς ἓνα δάσος, εἶναι τὸ μόνον πού ταιριάζει στὸ χρῶμα γιὰ τὸ κέντημα τῆς βασιλικῆς χλαμύδος εἰς ἓνα Καταλανικὸ παραμῦθι· μὲ αὐτὸ ἡ κόρη παντρεύεται τὸ βασιλόπουλο. *Em. Cosquin*, ἐνθ' ἄν. σ. 129 σημ. 1.

μεσολαβεῖ ὑπὲρ αὐτῆς πρὸς τὴν Τύχην της, ἐνῶ εἰς τὰ ἑλληνικὰ αὕτη δὲν διαδραματίζει κανένα ρόλον· καὶ β) τὸ θαυμαστὸν κουβαράκι εἰς μὲν τὰ ἑλληνικὰ κείμενα ἀποσπᾶται παρὰ τῆς Τύχης μὲ βίαιον τρόπον, εἰς δὲ τὰ σικελικὰ τοῦναντίον μὲ ἥπιον.

Εἰς τὸ βουλγαρικὸν παραμῦθι¹⁾ ἀνευρίσκομεν μὲν δύο ἐκ τῶν οὐσιωδῶν στοιχείων τῶν ἑλληνικῶν καὶ σικελικῶν παραμυθίων, τὴν ἀτομικὴν Μοῖραν καὶ τὴν εὐτυχῇ ἔκβασιν τῆς διηγήσεως, ἀλλ' αὕτη διαφέρει κατὰ τὴν πλοκὴν: τὸ κύριον πρόσωπον εἶναι ἀνὴρ πτωχός· κατ' ἀκολουθίαν ἡ ὑπόθεσις τελειώνει μὲ τὸν πλουτισμὸν αὐτοῦ, ὁ ὅποιος καὶ ἐδῶ συντελεῖται μὲ ἀντικείμενα κατ' ἐπίφασιν ἀσήμαντα, τὰ ὅποια, ὥς καὶ εἰς τὸ ἑλληνικὸν παραμῦθι, ἀποσπῶνται διὰ βιαίου τρόπου παρὰ τῆς Τύχης: τρία καρύδια, μὲ τὰ ὅποια ἐξαγοράζει ἀπὸ τρία παιδιὰ, ποὺ μαλώνουν στὴ μοιρασιά, ἓνα τσουνκάλι γεμάτο φλουριά, ποὺ ξέθαψαν ἀπὸ τὴν γῆν²⁾. Τὸ βουλγαρικὸν ὁμῶς παραμῦθι ἔχει ἐν ἀρχῇ τὸ ἐπεισόδιον τῶν δύο ἀδελφῶν, τοῦ ἐνὸς πλουσίου καὶ τοῦ ἄλλου πτωχοῦ. Κατὰ τοῦτο ὁ πτωχὸς δουλεύει γιὰ ἓνα κομμάτι ψωμὶ στὰ χωράφια τοῦ ἀδελφοῦ του. Ἐνα βράδυ, ἀφοῦ ἀποθέρισαν, βρίσκει στὸ χωράφι κάποιον ποὺ μαζεύει στάχυα· τὸν ἐρωτᾷ μὲ ποῖο δικαίωμα μπῆκε στὸ ξένο χωράφι κ' ἐκεῖνος τοῦ ἀπαντᾷ ὅτι εἶναι ἡ Μοῖρα τοῦ ἀδελφοῦ του, ποὺ τὸν βοήθει καὶ γι' αὐτὸ πλουτίζει. Τότε ὁ πτωχὸς ἐρωτᾷ γιὰ τὴ δική του Μοῖρα καὶ μαθαίνει πὼς εἶναι χον-

¹⁾ A. Strauss, Die Bulgaren. 1893 σ. 243 κέ.

²⁾ Δὲν εἶναι ἴσως ἄσχετον τὸ στοιχεῖον τοῦτο μὲ τὸ ἐπεισόδιον τοῦ «Βιβλίου Ἱστορικοῦ» τοῦ Ψευδο-Δωροθέου. Ἐν Βενετίᾳ 1818 σ. 95 κέ.: «Ἐνας ἄνθρωπος πλούσιος Ἑβραῖος... ἐπώλησε τὰ πράγματά του ὅλα καὶ τὰ ἐμοίρασε τῶν πτωχῶν καὶ δὲν τοῦ ἔμεινεν ἄλλο τίποτε, μόνον δύο νομίσματα καὶ ἦλθεν εἰς μεγάλην πτωχείαν... καὶ ὥς ὑπῆγεν εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, ὑπῆντησε δύο ἄνδρας, ὅπου ἐμάλωναν καὶ ἐδικάζονταν ἀνάμεσόν τους, διατὶ ἠῤῥαν ἓνα λίθον τίμιον καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς· διατὶ δικάζεσθε, ἀδελφοί, καὶ μάχεσθε; ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπαν τὴν αἰτίαν, ὅτι εἶναι διὰ τοῦτον τὸν λίθον, ὅπου ἠῤῥαμεν καὶ δὲν συμφωνοῦμεν εἰς αὐτόν, μὲ τί τρόπον νὰ τὸν μοιράσωμεν. Ὡς δὲ ἤκουσεν οὗτος, εἶπε πρὸς αὐτούς· ἐὰν θέλετε νὰ εἰρηνεύσετε, δότε μου αὐτόν τὸν λίθον καὶ νὰ σᾶς δώσω νομίσματα δύο· καὶ τοῦτοι μὴν ἠξέυροντας τὴν τιμὴν τοῦ λίθου ἐχάρησαν χαρὰν μεγάλην διὰ τὰ δύο νομίσματα καὶ ἔδωκαν τὸν λίθον καὶ ἐπῆραν τὰ δύο νομίσματα. Καὶ οὕτω τὰ ἐμοίρασαν καὶ εἰρηνεύσαν... καὶ ὁ Ἀρχιερεὺς ἔδωκε ἀσῆμι καὶ χρυσάφι πολὺ τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου (ὅτι ἦτο ἀπὸ τὸ ὁμοφύριον αὐτοῦ)». Πιθανῶς τὸ ἐπεισόδιον τοῦ βουλγαρικοῦ παραμυθίου ἔχει ἀντληθῇ, ὥς καὶ ἡ ἀνωτέρω, σελ. 4 σημ. 4, μνημονευθεῖσα διήγησις τοῦ σερβοσλοβενικοῦ χειρογράφου τοῦ 16ου αἰῶνος, ἐξ ἀρχαιότερου τινὸς ἑλληνικοῦ κειμένου.

τῇ σὰν ἓνα γουροῦνι, κείτεται χάμω καὶ καθόλου δὲν τὸν συλλογιέται. Σύμφωνα μὲ τῇ συμβουλή της πᾶει στὸ δάσος, βρίσκει τῇ Μοῖρα του καὶ κρατῶντας ἓνα σακκὶ τὴν χώνει μέσα καὶ ἀρχίζει νὰ τὴν χτυπά μ' ἓνα ξύλο, ὥσπου τοῦ ἔδωκε τὰ τρία καρύδια, μὲ τὰ ὁποῖα γίνεται πλούσιος.

Κατὰ τὸ θέμα τῶν δύο ἀδελφῶν, μὲ τὴν ἀτομικὴν Μοῖραν τοῦ πλουσίου βοηθοῦσαν τὸν πτωχὸν ἀδελφόν του νὰ εὔρη τὴν ἰδικήν του Μοῖραν, τὸ βουλγαρικὸν παραμῦθι ὁμοιάζει μὲ ἑλληνικὸν μῦθον ἐκ Ναυπακτίας, ὅστις ἐδημοσιεύθη ἐσχάτως ὑπὸ Κ. Σταυροπούλου ὡς ἀνάπτυγμα τῆς παροιμίας «*Ἄν ἔχης τύχη διάβαινε καὶ ριζικὸ καρτέρα*»¹⁾. Ὅμοιον κατὰ τὸ θέμα τῶν δύο ἀδελφῶν εἶναι καὶ ἓν ἐκ τῶν τριῶν Ἰνδικῶν παραλλήλων, τὰ ὁποῖα ὁ Cosquin προσήγαγεν εἰς σύγκρισιν πρὸς τὸ βουλγαρικὸν παραμῦθι, καθ' ὅσον εἰς τὰ δύο ἄλλα Ἰνδικὰ κείμενα ὁ πτωχὸς ἐξ ἰδίας αὐτοῦ ἐμπνεύσεως ἀποφασίζει νὰ ὑπάγῃ εἰς ἀναζήτησιν τῆς Μοῖρας του. Αὕτη ὅμως εἶναι ἡ μόνη

1) Κ. Σταυροπούλου, 'Ο κεκρυμμένος θησαυρὸς τῶν λαϊκῶν παραδόσεων. Ἀθῆναι 1953 σ. 87-88: *Ἐνας πλούσιος καλεῖ μιὰ μέρα τὸ φτωχὸ ἀδελφὸ του καὶ τοῦ λέει: Καθὼς ξέρεις, ἔχω πολλὰ ἄλογα ἀπάνω στὸ βουνό. Πᾶς νὰ μοῦ τὰ κατεβάσῃς στὸν κάμπο; Θὰ σοῦ δώσω ἓνα πουλαράκι γιὰ τὸν κόπο σου!*

— *Νὰ ρωτήσω πρῶτα τὴ γυναῖκα μου.*

— *Ἐνα πουλαράκι μοῦ ὑποσχέθηκε ὁ ἀδελφός μου, ἂν τοῦ κατεβάσω ἀπὸ τὸ βουνὸ τ' ἄλογά του στὸν κάμπο. Τί λές, γυναῖκα, νὰ πάω;*

— *Νὰ μὴν πᾶς πονθενά. Δὲν τ' ἔρῃς τα χάλια σου πού'σαι ξυπόλυτος!*

— *Ἡ γυναῖκα μου δὲν μὲ ἄφησε· δὲν τ' ἔρῃς, μοῦ εἶπε, πὺν εἶσαι ξυπόλυτος!*

— *Θὰ σοῦ δώσω ἓνα ζευγάρι καινούργια τσαρούχια. Πᾶς;*

Ρωτάει πάλι τὴ γυναῖκα του. — Νὰ πᾶς, τοῦ εἶπε.

Φτάνει στὸ βουνὸ καὶ βλέπει μιὰ γυναῖκα πὺν ἔτρεχε ἀπάνω κάτω καὶ μάζευε τ' ἄλογα.

— *Αὐτὰ τὰ ἄλογα εἶναι τοῦ τάδε καὶ ἤρθε ἐδῶ νὰ τὰ κατεβάσω στὸν κάμπο. Ποιὰ εἶσαι σὺ πὺν τὰ μαζεύεις;*

— *Ἐγὼ εἶμαι ἡ τύχη του. Τὰ φύλαξα ἀπὸ τοὺς λύκους καὶ ἀπὸ τοὺς ἀλογοσύρτες καὶ τὰ προσέχω πάντοτε. Ἐλα καὶ σὺ νὰ μὲ βοηθήσῃς.*

— *Γιὰ νὰ ἔχῃ τέτοια καλὴ τύχη ὁ ἀδελφός μου, χῶμα πιάνει, μάλαμα γίνε-ται! εἶπε μουρμουρίζοντας. Δὲν μοῦ λές, τὴν ἐρωτᾷ, ἡ δική μου τύχη, ἂν ξέρης, πὺν νὰ εἶναι;*

— *Σὲ κεῖνο δὰ τὸ κλαράκι ἀποκάτω θὰ τὴ βρῇς νὰ κοιμᾶται.*

Τὴν ξυπνάει καὶ τὴν ρωτᾷ:

— *Ποιὰ εἶσαι σὺ, πὺν κοιμᾶσαι ἐδῶ στὸ βουνό;*

— *Δὲ μὲ γνωρίζεις; Ἐγὼ εἶμαι ἡ τύχη σου.*

— *Τί κακὸ σῶκαμα καὶ μὲ κατατρέχεις καὶ ὅλες οἱ δουλειές μου πᾶνε ἀνάποδα;*

— *Τί νὰ σοῦ κάμω, καημένε! Κοιμόμουν καὶ τὰ πῆρες καὶ τὰ τσαρούχια!*

Πῶς δὲν πῆρες καὶ τὸ πουλαράκι τότε πὺν ἤμουν ξύπνια...!

ὁμοιότης μεταξὺ αὐτῶν, διότι εἰς τὰ Ἰνδικὰ ταῦτα παραμύθια ὁ πλουτισμὸς τοῦ πτωχοῦ ἀνθρώπου δὲν ἐπέρχεται διὰ τῶν ἀσημάντων ἀντικειμένων, ποὺ ἀπέσπασεν οὗτος ἀπὸ τὴν Μοῖραν του, ἀλλὰ διὰ τῶν ἀπαντήσεων εἰς τὰ τεθέντα εἰς αὐτὸν ἐρωτήματα, τὰς ὁποίας ἔλαβε παρ' αὐτῆς (ἓνα μεγάλο κομμάτι χρυσάφι στὸ στομάχι τοῦ ψαριοῦ, ἓνα χάλκινο δοχεῖον εἰς τὰς ρίζας τοῦ δένδρου, ἡ ἀνύπαντρη βασιλοπούλα ποὺ μὲ τὰ ἀναστενάγματά της δὲν ἀφήνει τὸν πύργο νὰ στερεώσῃ), ὡς εἰς τὰ παραμύθια τῆς δμάδος Α'. Ὅθεν ἄλλη στενωτέρα σχέσις τῶν εὐρωπαϊκῶν παραμυθίων τοῦ τύπου τούτου τῆς πρὸς τὴν Ἰύχην ὁδοιπορίας πρὸς τὰ Ἰνδικὰ ταῦτα κείμενα πλὴν τῆς ἐννοίας τῆς ἀτομικῆς ἐνὸς ἐκάστου Μοῖρας, κατ' ἐμέ, δὲν ὑπάρχει, αὕτη δ' ὁμῶς δὲν ἄρκει διὰ νὰ δεχθῶμεν μετὰ τοῦ Cosquin τὴν ἐξ Ἰνδιῶν προέλευσιν καὶ τοῦ κλάδου τούτου τοῦ γενικοῦ τύπου τῆς πρὸς τὴν Ἰύχην ὁδοιπορίας.

Ἦὰ ὅρια τῆς παρούσης ἐργασίας δὲν ἐπιτρέπουν νὰ ἐπεκταθῶ εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, ἐφ' ὅσον ξένας παραλλαγὰς πλὴν τῶν ὑπὸ τοῦ γάλλου παραμυθιολόγου ἀναφερομένων δὲν ἠδυνήθην νὰ ἔχω ὑπ' ὄψιν μου. Ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα τοῦ W. Ralston, τὸ ὁποῖον προσάγει ὁ Cosquin ὡς ἀπόδειξιν, ὅτι chez les Hindous des contes comme l'Homme à la recherche de son Destin paraissent être aussi indigènes qu'en Europe ils semblent exotiques¹⁾, δὲν εἶναι ἰσχυρόν· διότι, ὡς εἴπομεν, ἡ ἰδέα περὶ ἀτομικῆς ἐνὸς ἐκάστου ἀνθρώπου Ἰύχης εἶναι καθολικὴ καὶ παρὰ τῷ ἑλληνικῷ καὶ τοῖς ἄλλοις λαοῖς τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου καὶ παρ' Ἰταλοῖς. Ἐκ τῶν εἰς τὴν διάθεσιν ὁμῶς ἡμῶν ὑπαρχόντων μέχρι τοῦδε στοιχείων ἄρτιωτέρα φαίνεται ἡ σικελικὴ παραλλαγὴ τοῦ παραμυθίου, ἐπειδὴ ἐν αὐτῷ, ὡς παρετήρησεν ἤδη ὁ Ε. Cosquin, ἡ Μοῖρα τοῦ φιλικοῦ πρὸς τὴν ἡρωίδα προσώπου διαδραματίζει διὰ τῶν συμβουλῶν ἢ τῆς μεσιτείας τῆς κύριον πρόσωπον, ἐνῶ εἰς τὰ ἑλληνικὰ ἡ παρουσία τῆς παραμένει ἄνευ τινὸς ἐνεργείας. Καὶ ἡ διάδοσις αὐτοῦ κυρίως ἐπὶ τοῦ νησιωτικοῦ ἑλληνικοῦ χώρου συνηγορεῖ περὶ τῆς προελεύσεως αὐτοῦ ἐξ Ἰταλίας διὰ τοὺς μετὰ τὸ 1204 χρόνους²⁾.

¹⁾ *Em. Cosquin*, ἐνθ' ἀν. σ. 136.

²⁾ Κατὰ τὸν καθηγητὴν R. M. Dawkins, *Modern Greek folktales*, Oxford 1953 σελ. XXV, τὰ πολλὰ κοινὰ στοιχεῖα μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν καὶ τῶν ἰταλικῶν παραμυθίων τῆς Νοτίου Ἰταλίας καὶ Σικελίας πρέπει νὰ ὀφείλωνται εἰς τὴν μεγάλην ἀνάμειξιν ἑλληνικοῦ αἵματος καθ' ὅλην τὴν νοτίως τῆς Νεαπόλεως Ἰταλίαν, καθὼς καὶ εἰς τὴν στενωτάτην σχέσιν τῶν ἑλληνικῶν ἐκ Καλαβρίας παραμυθίων πρὸς τὰ παραμύθια τῆς Κάτω Ἰταλίας καὶ Σικελίας.

Μετὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν σχετικῶν μὲ τὴν ὁδοιπορίαν πρὸς τὴν Τύχην παραμυθίων προβαίνω εἰς τὴν ἀνάλυσιν τοῦ Λόγου παρηγορητικοῦ περὶ δυστυχίας καὶ εὐτυχίας, διὰ τὴν φανῇ ποῖα ἐκ τῶν στοιχείων αὐτοῦ εἶναι χαρακτηριστικὰ παραμυθιακοῦ.

Ἄνθρωπός τις «δυστυχῆς ἐξ οὗτου ἐγεννήθη» ἀποφασίζει νὰ ταξειδεύσῃ, διὰ τὴν εὖρη τὴν Δυστυχίαν καὶ τὴν παρακαλέσῃ «ν᾽ ἀλλάξῃ τὸ κακόγνωμον, τὸ δείχνει πρὸς ἐκεῖνον» (23 - 38). Μετὰ μακρὰν καὶ κοπιώδη πορείαν εἰς τόπους δυσβάτους συναντᾷ ἀγένειον παλληκάρη, τὸ ὁποῖον «ῥοῦχον ἐφόρει κόκκινον» καὶ εἰς τὸ ἕνα τοῦ χέρι

«χαρτὶν εἶχε κατὰστιχον, γραμμένον ἐκ τῆς Τύχης,
τὸ ποῖον νὰ ποίῃ τὸ καλόν, ποῖον νὰ δυστυχίσῃ» (55 - 56).

Εἶναι ὁ Χρόνος, τῆς Τύχης δουλευτής, καὶ τὸ χαρτὶ ὅπου κρατεῖ εἶναι τὸ βιβλίον τοῦ εὐτυχοῦς καὶ τοῦ δυστυχοῦς· εἰς τὸ «πρόγραφον τῆς Κακοδυστυχίας» εὐρίσκεται καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ξένου μας ἐγγεγραμμένον (39 - 114).

Ὁ ξένος μανθάνει ἀπὸ τὸν Χρόνον ποῦ εὐρίσκεται τῆς Δυστυχίας τὸ κάστρον· θὰ περιπατῇ ἕνα ὁλόκληρον χρόνον εἰς τόπον δύσβατον, ἕως οὗ φθάσῃ εἰς βουνὸν ὑψηλὸν ποῦ «νὰ ἐγγίξῃ ἐπάνω εἰς οὐρανοὺς νόμιζε ἡ κορφή του»· κατεβαίνοντας πρὸς τὴν ἄλλην πλευρὰν τοῦ βουνοῦ θὰ εὖρη «δμαλὸν κάμπον»· ἐκεῖ εἶναι τὸ κάστρον τῆς Δυστυχίας καὶ «παρεκεῖ εἰς τὸ πλάγιον του» τὸ κάστρον τῆς Εὐτυχίας «κάλλιον παρ' ἐκεῖνο». Τοῦ δίδει καὶ ὁδηγίαν πῶς νὰ ἔμβῃ εἰς τὸ κάστρον τῆς Δυστυχίας· πρῶτα θὰ ὁμιλήσῃ εἰς τὴν «πορτοφυλάκισσαν» καὶ ἐκεῖνη θὰ τοῦ εἰπῇ τί μέλλει νὰ κάμῃ. Διὰ τὴν ἔχῃ κάποιαν συντροφίαν καὶ παρηγορίαν εἰς τὸν δρόμον, ὁ Χρόνος συμβουλεύει τὸν ξένον μας νὰ κόψῃ ἕνα καλάμι ποῦ θὰ εὖρη εἰς τὸν δρόμον, νὰ τὸ πελεκήσῃ ὥς «ποιμενικὸν καλάμιν» καὶ οἱ ἦχοι, ποῦ θὰ βγαίνουν ἀπὸ τὴν θαυμαστὴν αὐτὴν φλογέρα, θὰ εἶναι εἰς παρηγορίαν του (115 - 193).

Ἀφοῦ εὐχαρίστησε τὸν Χρόνον, ὁ ξένος ἐπῆρε πάλιν τὸν δρόμον πρὸς τὴν Δυστυχίαν καί, ἀφοῦ ἔκοψεν ἕνα καλάμι, τὸ ἐπελέκησεν, τὸ ἔκαμε φλογέρα καὶ ἤρχισε νὰ τὴν λαλῇ. Ἦρχισαν τότε νὰ βγαίνουν ἀπ' αὐτὴν λόγοι παρηγορίας καὶ συμβουλῆς· νὰ μὴ μικροψυχῇ, ἀλλὰ νὰ εὐχαριστῇ τὴν Τύχην «κἄν εἴτι σε ποιήσῃ» (194 - 228).

Ἀφοῦ ἐπεριπάτησε τρεῖς μῆνας, συναντᾷ μέσα εἰς δάσος «ὄπ' οὐκ ἡμπόρει νὰ διαβῇ πουλὶν», γυναῖκα γραῖαν

234 δεινὴν πολλὰ τοὺς ὀφθαλμούς, ὀδόντων στερημένην
καὶ ἄσχημον τὸ πρόσωπον, μαύρην πολὺ τὴν ὄψιν.

Ἐκράτει εἰς τὸ ἓνα τῆς χέρι τροχόν καὶ εἰς τὸ ἄλλο δεκανίκι. Τὴν «πρωτοχαιρετίζει» καὶ μανθάνει ὅτι εἶναι δουλεύτρια τῆς Δυστυχίας· λέγει τὸ ὄνομά του καὶ ἡ γραῖα «ἀπογυρίζει τὸν τροχόν», «βλέπει καὶ τὰ βασμίδια» (ἦτοι τὰ σκαλιὰ τοῦ τροχοῦ) καὶ τοῦ δίδει θάρρος, διότι ἐπάτησε «βασμίδιν τῆς εὐτυχίας», ἀλλὰ τοῦ λέγει: «πρόσεχε αὐτοῦ ὁποῦ περπατεῖς», θὰ σὲ προφθάσῃ ἄλλη γυναῖκα νέα, ὡραία, πού φορεῖ «ἄσπρον ἱμάτιον, χρυσὸν ἐξομπλιασμένον» μὲ ζωνάρι μαργαριταρένιο, νὰ τὴν χαιρετήσῃ καὶ ἐκείνη θὰ σοῦ εἰπῇ τί θὰ κάνῃς· εἶναι τῆς Εὐτυχίας παιδί καὶ στέλλεται ἀπὸ ἐκείνην εἰς τὸν κόσμον νὰ ἰδῇ τοὺς εὐτυχοῦντας. Ἐρωτᾷ τὴν γραῖαν ἀκόμη, ἂν ἔχῃ συγγένειαν ἢ Εὐτυχία «μετὰ τῆς Τύχης τῆς δεινῆς, τῆς Κακοδυστυχίας» καὶ ἀκούει ὅτι εἶναι «πρώτη ἀδελφή» καὶ ὅτι τὰ κάστρα των εἶναι «σιμωτά». Ἀπεχαιρέτησεν ὁ ὁδοιπὸρος μας τὴν γραῖαν καὶ ἤρχισε πάλιν νὰ παίξῃ τὸ καλὰμιν (229 - 332).

Ἀκολουθεῖ ἡ συνάντησις μὲ τὴν ὡραίαν κόρην τῆς Εὐτυχίας, ἡ ὁποία, χωρὶς νὰ ἐρωτήσῃ, γνωρίζει καὶ ποῖος εἶναι ὁ ξένος καὶ ποῦ ὑπάγει, διότι, ὡς λέγει, τῆς εἶπεν ἡ κυρά της ὅτι ἔρχεται κάποιος δυστυχῆς «τὸν μυριοκατεπύκρανεν ἡ μοιροαδελφή μου»· τοῦ συνιστᾷ: νὰ μὴ ἀχαριστῇ τὴν τύχην του καὶ νὰ κρατῇ ὁδὸν τῆς δεξιᾶς μερέας καὶ ὅτι τῶρα ἐσίμωσε τῆς Δυστυχίας τὸ κάστρον. Καὶ ἔφυγε καὶ αὐτή, ὡς νὰ πετοῦσε (333 - 381).

Ἐπέρασεν ἓν ἔτος καὶ ὁ ὁδοιπὸρος μας ἔφθασεν εἰς τὸ βουνὸν πού τοῦ εἶχεν εἰπῇ ὁ Χρόνος. Ἀπὸ τὸ ὕψος ἐκεῖνο βλέπει κάτω εἰς τὸ δμάλιν τὸ κάστρον, ὅπου ἐπεθύμει νὰ φθάσῃ. Ἀφοῦ κατέβηκε

τὸ ἐπώδυνον κατήφορον τῆς Κακοδυστυχίας...
 ἠῦρεν ὀκάποιον ἄνθρωπον νὰ κάθῃται θλιμμένος,
 νὰ ἀνιστορῇ τὸ ἀνώφορον τὸ πότε νὰ τὸ ἀνάβῃ...

Ὡς τοῦ ἐξήγησεν ὁ ἴδιος τὸ παθημὰ του, ἦτο εὐτυχῆς, ἀλλ' «ἐθάρρει ἐξ ἀρχῆς στρέμμα οὐκ ἔχει ἡ τύχη», ἐσπατάλησε τὰ ἀγαθὰ καὶ ἐξέπεσε τοῦ βαθμιδίου τὸ εἶχε καὶ «ἐγράφη εἰς τὸ πρόγραφον μόνος τῆς Δυστυχίας» (382 - 424).

Ἡρωχωρεῖ καὶ φθάνει πρῶτον εἰς τὸ ὀλομαρμάρινον καστέλλι τοῦ Χρόνου, παρατηρεῖ τὰς ζωγραφίας τῆς Τύχης καὶ τοῦ Χρόνου, πού εἶναι ἱστορημέναι εἰς τὸ ὑπέρθυρον, καὶ εἰσερχόμενος εἰς αὐτὸ εὐρίσκει τὸν Χρόνον καθήμενον ἐν θρόνῳ καὶ τοὺς δώδεκα Μῆνας, πού τὸν παραστέκουν· πέφτει γονατιστὸς καὶ παρακαλεῖ τὸν Χρόνον, τὸν «συνεργὸν τῆς Τύχης», «ὅπως νὰ κλώσῃ τὸν τροχόν, νὰ μεταβηματίσῃ | ἐκ

τὸ σκαλὶν τὸ ἐπώδυνον τῆς Κακοδυστυχίας». Ὁ Χρόνος λυπεῖται τὸν δυστυχῆ καὶ τὸν στέλλει πρὸς τὴν Δυστυχίαν μ' ἓνα χαρτίν, ὅπου ὥς μεσίτης τὴν παρακαλεῖ νὰ συμπαιδήσῃ τὸν δυστυχῆ «ἐκ τὸ βασμίδιν τὸ κακὸν νὰ τὸν μετασαλέψῃ» (425 - 522).

Ἐχὼν τὸ πιττάκιον τοῦ Χρόνου ὁ ξένος πλησιάζει πρὸς τὸ κάστρον τῆς Δυστυχίας καὶ πρῶτα ἀποθαυμάζει τὰς παραστάσεις καὶ τὰς ἐπιγραφὰς ποὺ εἶναι ἐπιγεγραμμέναι εἰς κάθε μίαν ἀπὸ τὰς τέσσαρας πόρτας τοῦ κάστρου· ἔπειτα ζητεῖ ἀπὸ τὴν πορτοφυλάκισσαν νὰ τὸν ἀναγγείλῃ εἰς τὴν κυρὰν τῆς, καὶ τέλος εἰσάγεται εἰς τὴν αἵθουσαν τῆς Δυστυχίας (523 - 604).

Ἐκεῖ εἶδε ἐπὶ θρόνου καθημένην

«δεινὴν τὸ σχῆμα, σοβαράν, νὰ εἶπες χολιασμένην,
γυναικα καταστούμενον, ἄλλου καιροῦ καὶ χρόνου·
κ' ἐπάνω εἰς τὸ κεφάλιν τῆς μαῦρον μαγνάδιν εἶχε
καὶ μαῦρο στενομάνικον ἐφόρειεν φουστάνιν».

Πίπτει ἐμπρὸς τῆς ὁ ξένος καὶ τὴν προσκυνεῖ παρακαλῶν νὰ τὸν ἐλεήσῃ, ἀλλὰ μόνον ὅταν ἐπῆρεν εἰς χεῖράς τῆς τὸ πιττάκιον τοῦ συνεργοῦ τῆς, τοῦ Χρόνου, ἀλλάσσει μορφήν, χαμογελᾷ καὶ λέγει: ἐκ μεσιτείας τοῦ Χρόνου σπλαγχνίζομαι σε ἀπὸ τοῦ νῦν... καὶ δίδει ἀμέσως ἐντολὴν νὰ διαγραφῇ τὸ ὄνομά του ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν δυστυχῶν· συγχρόνως δίδει εἰς τὸν ξένον ἐπιστολὴν συστατικὴν πρὸς τὴν ἀδελφήν τῆς Εὐτυχίαν λέγουσαν:

...ἐκ τὸ σκαλὶν ἐξέβαλα τοῦτον τῆς Δυστυχίας
καὶ εἴτι κελεύεις εἰς αὐτὸν προᾶξε τ' ἀνεμποδίστως (605 - 656).

Σπεύδει τώρα ὁ ξένος πρὸς τὸ κάστρον τῆς Εὐτυχίας καί, ἀφοῦ ἡ πορτοφυλάκισσα τοῦ ἤνοιξε τὴν πόρταν, ἐμβαίνει καὶ βλέπει νὰ καθῇται εἰς τὸ θρονίον δέσποινα μυριόπλουτος, μυριοχαριτωμένη· ἔπесεν εἰς πόδας τῆς ὥραιας παρακαλῶν νὰ τὸν ἐγγράψῃ στὸ κατάστιχον τῆς Εὐτυχοτυχίας· ἀλλὰ δὲν ἐπρόφθασε νὰ τῆς ἐγχειρίσῃ τὸ πιττάκιον τῆς ἀδελφῆς τῆς καὶ ἔφθασεν ἄλλο μαντᾶτον ἀπὸ αὐτὴν μὲ τὴν παραγγελίαν νὰ ἐπιστρέψῃ εὐθὺς πρὸς αὐτὴν ὁ ξένος, διότι «δίχως βουλῆς» τῆς ἐπῆρε «καλάμιν εὐτυχήματος καὶ ἐκατετζάκισέ το». Ἡ Εὐτυχία ὅμως, ἡ ὁποία συμπαθεῖ τὸν ξένον, δὲν δίδει προσοχὴν εἰς τὸ μήνυμα τῆς ἀδελφῆς καὶ ἐγχειρίζει εἰς τὸν ξένον «ἐλευθερίας σφράγισμα», δηλαδὴ πιττάκιον μὲ βούλλαν, τὸ ὁποῖον δηλοῖ, ὅτι ἔκρινεν αὐτὸν ἄξιον ἐλευθερίας καὶ «εἰς τὸ σκαλὶν τὸν ἔστειλε τῆς Εὐτυχοτυχίας». Μεθ' ὃ

τοῦ ἔδωκαν πρόβοδον, διὰ τὸ τοῦ δείξῃ τὴν στράταν, ἣ ὁποία τὴν ὥρα εἶναι ὁμαλή, γεμάτη δένδρα καὶ βρύσες καὶ νερὰ (657 - 727).

Ἀκολουθοῦν συμβουλαὶ τοῦ ποιητοῦ πρὸς μὲν τοὺς δυστυχεῖς νὰ μὴν ἀπελπίζωνται, διότι εἶναι δυνατόν περὶ τὸ τέλος νὰ πατήσουν βασιμίδιν εὐτυχίας, πρὸς δὲ τοὺς εὐτυχεῖς νὰ φοβῶνται τὰ κλώσματα τῆς ἀσυστάτου τύχης, μὴ ῥίψη καὶ αὐτοὺς εἰς ἀτυχίαν ἐσὲ πικρία μεγάλη.

Ὅταν τρυγᾶτε τὰ δένδρα τῆς εὐτυχοτυχίας,
ἐκ τῶν καρπῶν των δίδετε δλους τοὺς δυστυχοῦντας,
νὰ τρώγουν νὰ μιμνήσκωνται αὐτὴν τὴν Εὐτυχίαν» (728 - 756).

Ἐκ τῆς ἀναλύσεως ταύτης καταφαίνεται, ὅτι ἡ πορεία τοῦ δυστυχοῦς ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἀπλῶς πρὸς τὴν Τύχην, ἀλλὰ πρὸς τὴν Δυστυχίαν, ἣ ὁποία μὲ τὴν «μοιροαδελφήν» τῆς (355), τὴν Εὐτυχίαν, κατοικοῦν εἰς χωριστὰ μαρμαρόκτιστα κάστρα εἰς «ἕνα βουνὸ πολὺ ψηλόν», ὅσο ψηλὸ εἶναι καὶ τὸ βουνό, ὅπου, κατὰ τὰς παραδόσεις τοῦ λαοῦ μας, «κάνθουνται οἱ Μοῖρες ἢ Τύχες», «ὥστε ἡ κορφή του φτάνει στὸν οὐρανόν»¹). Ἐκεῖ εὐρίσκει τὴν «Τύχην τὴν δεινὴν» (312) καθημένην εἰς θρόνον «δεινὴν τὸ σχῆμα, σοβαράν, νὰ εἴπῃς χολιασμένην» γυναῖκα ἡλικιωμένην, φοροῦσαν μαῦρο στενομάνικον φουστάνιν, ἀλλὰ τὴν μορφὴν τῆς ἀποδίδει μᾶλλον ἢ ὄψις τῆς δουλευτρίας τῆς, τῆς γραΐας, ποὺ κρατεῖ τὸν τροχὸν καὶ εἶναι «ἄσκημος τὸ πρόσωπον, μαύρη πολὺ τὴν ὄψιν», ὅπως «ἄσκημη καὶ μαύρη» φαντάζεται τὴν Τύχην καὶ ὁ λαός²). Κατὰ ταῦτα εἰς τὸν Λόγον παρηγορητικὸν εἰσάγονται μαζὶ αἱ δύο μορφαὶ τῆς Τύχης ὡς Τύχαι ἀνθρώπων ποὺ ἔχουν ἐκ γενετῆς καλὴν ἢ κακὴν τύχην.

Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ἡ διήγησις τοῦ βυζαντινοῦ στιχουργοῦ εὐρίσκεται εἰς ἀντιστοιχίαν τινὰ πρὸς τὰ παραμύθια τῆς πρὸς τὴν Τύχην ὁδοιπορίας τῆς ομάδος Β', ὅπου ἐπίσης παρὰ τὴν κακὴν Τύχην τοῦ ἥρωος ἢ τῆς ἡρωίδος ἐμφανίζεται ἡ καλὴ Τύχη ἐτέρου προσώπου, ἣ ὁποία ἐκ συμπαθείας πρὸς τὸν δυστυχῆ ἄνθρωπον δίδει συμβουλὰς πρὸς αὐτὸν καὶ ὁδηγίας, ποῦ θὰ εὔρῃ τὴν Τύχην του καί, ὡς βλέπομεν εἰς τὰ ξένα παράλληλα, μεσιτεύει ὑπὲρ αὐτοῦ. Ἀκριβῶς δ' ἡ μεσιτεία φιλικοῦ ὄντος ἀποτελεῖ τὴν βάσιν καὶ διὰ τὴν μεταστροφὴν τῶν διαθέσεων τῆς Δυστυχίας ἀπέναντι τοῦ ὁδοιπόρου καὶ εἰς τὸν Λόγον πα-

¹) Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις τ. Α' ἀρ. 919.

²) Ν. Γ. Πολίτου, αὐτ. ἀρ. 921. Πρβλ. ἄνωτ. τὸ ὑπ' ἀρ. 5 Τηνιακὸν παραμῦθι : ἀπ' τὴν ἄσκημιά τς θὰ φοβθῇς.

ρηγορητικόν, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἐν αὐτῷ οὗτος «πιάνει μεσίτην» ὅχι τὴν «μοιροαδελφὴν» τῆς, τὴν Εὐτυχίαν, ὥς θὰ ἦτο φυσικόν, ἀλλ' ἄλλο ἑξωτικόν, τὸν Χρόνον, ὃ ὁποῖος ἔχει καὶ αὐτὸς τὸ καστέλλιν του εἰς τὸ αὐτὸ ὑψηλὸν βουνὸν ὥς «*βασιλεὺς καὶ τῆς Τύχης συνεργός*»¹⁾. Ἀπὸ τὸν Χρόνον, ὥς ὑπερφυσικὸν βοηθόν, μανθάνει ὁ ὁδοιπὸρος μας ποῦ θὰ εὔρη τὴν Δυστυχίαν καὶ πόσον μακριὰ εἶναι τὸ κάστρον τῆς καὶ πῶς θὰ ἔμβῃ εἰς αὐτό.

Τὴν ἐπενέργειαν τῆς Εὐτυχίας εἰς τὴν τύχην τοῦ δυστυχοῦς ὁδοιπόρου ὁ ποιητὴς ἔθεσε μετὰ τὴν παρουσίαν του εἰς τὴν Δυστυχίαν καὶ τὴν ἀπόφασίν τῆς, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἔπρεπε ἡ ἀλληγορικὴ εἰκὼν τῆς ἰποσβέσεως τοῦ ὀνόματος τοῦ ὁδοιπόρου ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν δυστυχῶν (655-6) νὰ συμπληρωθῇ διὰ τῆς ἐγγραφῆς του εἰς τὸν κατάλογον τῶν εὐτυχῶν καὶ διὰ τῆς χορηγήσεως «*σφραγίσματος ἐλευθερίας*», τὸ ὁποῖον μόνον ἐκ μέρους τῆς Εὐτυχίας ἡδύνατο νὰ προέλθῃ. Ἐπηρεάζεται δηλονότι ἡ πλοκὴ τῆς διηγήσεως ὑπὸ τῶν παραστάσεων περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ εὐτυχοῦς καὶ δυστυχοῦς²⁾, περὶ τοῦ τροχοῦ τῆς Τύχης ποῦ ἀενάως περιστρέφεται καὶ ἄλλοτε ἀνεβάζει τὸν ἄνθρωπον ὑψηλὰ καὶ ἄλλοτε τὸν κατεβάζει εἰς τὰ βόθρη, περὶ τοῦ χρόνου ὥς συνεργοῦ τῆς Τύχης εἰς τὴν μεταστροφὴν τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, αἱ ὁποῖαι ἰδέαι καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἐξεφράσθησαν καὶ εἰς τὴν μεσαιωνικὴν καὶ νέαν ἑλληνικὴν ποίησιν εἶναι συνήθεις³⁾. Συναφεῖς δὲ πρὸς τὰς

1) Ὁ Χρόνος εἶναι ὁ δίδων τὰς ἀπαντήσεις εἰς τὰ καθ' ὁδὸν τεθέντα ἐρωτήματα εἰς τὴν σχετικὴν διήγησιν τοῦ Pentamerone. Βλ. St. Thompson, Motif index H 1285: Quest to Mother of Time for answers to questions.

2) Βλ. τὸ περὶ τῆς ξενιτείας ποίημα (ἐκδ. Ι. Καλιτσουνάκη, Πραγμ. Ἀκαδημ. Ἀθηνῶν τ. Α' 1935) στ. 155:

*Ἄλλα πάλιν νὰ σᾶς εἰπῶ διὰ τοὺς κακογραμμένους,
ὁποῦ (τοὺς) ἔκαψεν ἡ μοῖρα τοὺς τὴν ὥραν ὅπου ἐγεννῶνταν
... ὥσ' αὖ καὶ μένα ἔγραψεν πάντα νὰ παραδέξω.*

Πρβλ. *Τά 'χει ἡ Μοῖρα μας γραμμένα
δὲν παρέρχεται κανένα.*

3) Πρβλ. τὸ κατὰ Καλλίμαχον καὶ Χρυσορρόην ἐρωτικὸν ποίημα, στ. 250 κέ. (ἐκδ. Λάμπρου):

*Ἐπεὶ τὸ μοιρογράφημα καὶ τὸν τροχὸν τῆς τύχης
οὐδεὶς ἀπέφυγεν ποτε, καὶ καὶ πολλὰ μοχθήσῃ,
ἰδοὺ καὶ σὲ τὸ τροχῶμαν τῆς τύχης περιφέρει
καὶ καταβάσει πρὸς αὐτὰς τὰς τοῦ θανάτου πύλας,*

καὶ Στ. Σαχλίκη, Γραφαὶ καὶ στίχοι καὶ ἐρμηνεῖαι, στ. 109:

Δύναται ἡ Τύχη τὸν τροχὸν πάλιν νὰ τὸν γυρίσῃ.

Περὶ τῆς πίστεως εἰς τὴν εἰμαρμένην καὶ τῶν συγγραφέων, οἵτινες σφοδρό-

περὶ τούτων ἰδέας εἶναι καὶ αἱ μορφαί, τὰς ὁποίας καθ' ὁδὸν ὁ ὁδοιπόρος μας συναντᾷ, ἥτοι ὁ Χρόνος, ὁ ὁποῖος ἔχει εἰς χεῖρας τὸ κατάστιχον τῆς Τύχης· ἡ γραῖα, ἡ δουλεύτρια τῆς Δυστυχίας, ἡ ὁποία εἰς χεῖρας της κρατεῖ τὸν τροχὸν τῆς Τύχης καὶ εἶναι ἄσκημη καὶ πολὺ μαύρη· ἡ ὠραία κόρη τῆς Εὐτυχίας, ἡ ὁποία ἐπίσης στέλλεται εἰς τὸν κόσμον «*τούς μὲν νὰ ποίση νὰ εὐτυχοῦν, τοὺς δὲ ν' ἀφήσῃ εἰς τὸν σταθμὸν πάλιν τῆς δυστυχίας*»· αἱ ὑπηρετικαὶ μορφαί τῶν κίστρων κτλ.

Κατὰ ταῦτα ὁ ποιητὴς μας ἐγνώριζε μὲν τὸ παραμῦθι τῆς πρὸς τὴν Τύχην ὁδοιπορίας, ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν κυρίαν του βάσιν ἠκολούθησεν αὐτό, διότι πρόθεσίς του ἦτο νὰ γράψῃ ἐπὶ τῆς βάσεως αὐτῆς ἔπος ἀλληγορικὸν καὶ ἠθικὸν περὶ δυστυχίας καὶ εὐτυχίας¹⁾. Ἐκ τούτου ἀφῆκε μὲν τὸν ἥρωα εἰς τὴν ἀνωνυμίαν τοῦ παραμυθιοῦ, ἀλλὰ μετεχειρίσθη καθ' ὁλοκληρίαν τὸ ὕφος καὶ τὴν τεχνοτροπίαν τῆς μυθιστορίας καὶ δὴ τοῦ ἔπους, καλῶν ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τοὺς βουλομένους ν' ἀκούσωσιν ἀφήγησιν, τὴν ὁποίαν ἐκ στόματος αὐτοῦ τοῦ ἥρωος γνωρίζει. Ἡ τεχνοτροπία αὐτὴ εἶναι ἐμφανὴς ἰδίᾳ εἰς τὰς φαντασιώδεις περιγραφὰς τῶν κίστρων καὶ τὰς παραστάσεις, τὰς ἱστορημένας εἰς τοὺς κοσμίτας τῶν πυλῶν, αἱ ὁποῖαι μᾶς ἐνθυμίζουν τὰ χρυσόκαστρα καὶ ἀργυρόκαστρα τῶν βυζαντινῶν μυθιστορημάτων, τοῦ Καλλιμάχου καὶ τῆς Χρυσορρόης, τοῦ Λυβίστρου καὶ τῆς Ροδάμνης κτλ. Δὲν λείπουν ὅμως ἀπὸ τὸ κείμενον καὶ φράσεις συνήθεις εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ ὕφος τοῦ δημώδους λόγου καὶ δὴ τοῦ παραμυθιοῦ. Π.χ. 129-130: *εἰς ὄρεινόν δύσβατον, τέτοιον μέγα, | νὰ ἐγγίξῃ ἐπάνου εἰς οὐρανούς*

τατα ἐπολέμησαν αὐτήν, βλ. Φ. Κουκουλέν, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς Α' 2, 147 - 9. Περὶ τῆς παροιμιώδους ἐννοίας, ὅτι *τροχὸς βίου τὰ ἀνθρώπινα* βλ. Φ. Κουκουλέν, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ λαογραφικά, Ἀθῆναι 1950 τ. Β' σ. 132, ὅπου παραπομπαὶ εἰς ἀρχαίους καὶ μεσαιωνικοὺς συγγραφεῖς. Βλ. καὶ Ἰω. Καλτσουνάκη, Τὸ περὶ τῆς ξενιτείας ποίημα ('Απόσπ. ἐκ τῆς Χριστιαν. Κρήτης Β' 1914 σ. 169 κέ.), Βιτζ. Κορνάρου, Ἐρωτόκριτος, ἔκδ. Στ. Ξανθοῦ-δίδου 1915, στ. 1-3 καὶ σημειώσεις, σελ. 378-380 καὶ σελ. 720, λ. *τροχός*, Ν. Γ. Πολίτου, Παροιμίαι 4, 267, 9 καὶ ἀνέκδ. λ. *τύχη* 16: *Ἡ τύχη μας εἶναι τροχός καὶ πρέπει νὰ γυρίσῃ*. Περὶ τοῦ τροχοῦ τῆς Τύχης ἐν τε τῇ τέχνῃ καὶ τῇ ποιήσει βλ. K. Weinhold, Glücksrade und Lebensrad (Abhandl. d. Preuss. Ak. d. Wiss. 1892). Γενικῶς περὶ τύχης βλ. R. B. Onians, The origins of european thought. Cambridge 1951 σελ. 303 κέ. Anderson ἐν Handwörterb. d. d. Aberglaubens, III 879 κέ. λ. Glück, Roscher, Myth. Lex. 5, 1309 κέ. G. Herzog-Hauser, RE 2 Reihe VII A 1643 κέ. Tyche, Eitrem, RE VII 2449 κέ. Moira.

¹⁾ Ὁ Κρουμβάχερ, Ἰστ. Βυζ. Λογοτεχν. μτφρ. Γ. Σωτηριάδου Γ' 54 κέ. παραβάλλει τὸν Λόγον Παρηγορητικὸν πρὸς τὸ ἀλληγορικὸν καὶ ἠθικὸν ἔπος τοῦ Μελιτηνιώτου (αὐτ. Β' 763 κέ.).

νόμιζε ἡ κορφή του.— 243: καὶ οὐκ ἠμπόρει νὰ διαβῇ πουλὶν ἀπὸ τὸ δάσος.— 292: ...αὐτοῦ δποῦ περπατεῖς.— 369: πρόσεχε νὰ κρατῆς ὁδὸν τῆς δεξιᾶς μερέας.— 511. 664: καὶ πιάνει τάχα καὶ ἐμέ, κυρά μου, ὥσπερ μεσίτην— ἐπιάσεν τον μεσίτην.— 249: Μάνα, καλῶς ὑπάγεις, | τίς εἶσαι, πόθεν περπατεῖς μόνη σου τέτοιαν στράταν;... κτλ.

Ὅθεν εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ ἔργου του ὁ ποιητὴς εἰργάσθη ὅλως ἐλευθέρως, ζητῶν νὰ ἐκφράσῃ ἀλληγορικῶς οὐ μόνον κοινὰς, ἀλλὰ καὶ ἰδίας αὐτοῦ περὶ τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων ἀντιλήψεις. Εἶναι μὲν οἱ ἄνθρωποι ὅλοι, εὐτυχεῖς καὶ δυστυχεῖς, ἐγγεγραμμένοι εἰς τὸ κατάστιχον τῆς Τύχης καὶ «ἀῖλλι τὸν γράψῃ ἄτυχον τῆς Δυστυχίας τὸ χέριν» (86)· αὐτὸς «κἀλλιον μὴ ἐγεννᾶτον» (209, πρβλ. 562)· ἀλλὰ δὲν ἀποκλείεται ὅλως καὶ πᾶσα μεταβολὴ εἰς τὸ βιβλίον τῆς Τύχης. Ὡς ὁρθῶς παρατηρεῖ ὁ R. M. Dawkins «εἰς τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐλληνικῆς αὐτενεργοῦ νοοτροπίας ἡ τύχη, οἷονδῆποτε πρόσωπον καὶ ἂν διαδραματίζῃ, δὲν ἠμπορεῖ νὰ εἶναι τὸ πᾶν· δὲν ἠμπορεῖ νὰ μὴν ἔχῃ καμίαν σημασίαν ἢ συμπεριφορὰ τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπόλυτος μοιρολατρεία εἶναι ἀδύνατος, ὅσον καὶ ἂν φαίνεται πὼς στὴν πραγματικότητα μερικοὶ ἄνθρωποι εἶναι τυχεροὶ καὶ μερικοὶ ἄτυχοι»¹⁾. Εἶναι λοιπὸν πλάνη οἰκτρὰ νὰ νομίζῃ κανεὶς, ὅτι «σιτρέμμα δὲν ἔχει ἡ Τύχη». Ὁ Χρόνος «κλώθει τὸν τροχόν» καὶ ἠμπορεῖ ἄνθρωπος νὰ «μεταβηματίσῃ» ἀπὸ τὸ ἓνα «σκαλὶν» εἰς τὸ ἄλλο. Παράδειγμα τούτου ζωντανὸν ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἐσπατάλησεν ἀλογίστως τὰ ἀγαθὰ: ἐξέπεσε τοῦ «βαθμιδίου τὸ εἶχε» καὶ «ἐγράφῃ εἰς τὸ πρόγραφον μόνος τῆς Δυστυχίας» (382-424). Καὶ ἀντιθέτως ὅμως ἠμπορεῖ ὁ ἄνθρωπος ν' ἀναβῇ τὸ σκαλοπάτι τῆς εὐτυχίας, ἀρκεῖ κατὰ τὸν ποιητὴν νὰ μὴ μικροψυχῇ, νὰ μὴν ὑβρίζῃ σκαιῶς τὴν τύχην του, ἀλλὰ ν' ἀντιμετωπίζῃ μὲ καρτερίαν καὶ ὑπομονὴν τὰς ἀντιξοότητας τῆς μοίρας. Ἔτσι κοντὰ εἰς τὰς γενικωτέρας περὶ τῆς τύχης ἀντιλήψεις ἔχομεν τὴν διατύπωσιν καὶ ἄλλων ἰδεῶν, τὰς ὁποίας ὁ ποιητὴς ἐκφράζει μὲ τοὺς ἤχους τοῦ καλαμιοῦ ποὺ βάζει εἰς τὸ στόμα τοῦ ὁδοιπόρου καὶ μᾶς ἐνθυμίζει τόσον ἐναργῶς τὴν «καλάμην ποιμενικῆς σύριγγος» τοῦ Γεωργίου Παχυμέρη²⁾. Τὰς γνώμας του δὲ αὐτὰς ὁ ποιητὴς διατυπώνει καὶ εἰς τὸν ἐπίλογον τοῦ ἔργου του ὡς συμβουλὰς πρὸς τοὺς δυστυχεῖς καὶ νουθεσίας πρὸς τοὺς εὐτυχοῦντας.

Νοέμβριος 1952

¹⁾ Folk-Lore, LXII, 422. ²⁾ Γ. Παχυμέρης, I 2, 21 σ. 124-125 (ἐκδ. Bonn). Βλ. Κ. Παλαμά, Ἡ φλογέρα τοῦ βασιλιᾶ, Ἀθῆναι 1920 σ. 164.

ΙΦΙΚΛΟΣ ΚΑΙ ΜΕΛΑΜΠΟΥΣ *

ΥΠΟ

ΣΠΥΡ. Ν. ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ

Ἐπάρχει μία ἄλυσις μύθων καὶ τοπωνυμίων, τὰ ὅποια κατὰ περὶ ἑργον τρόπον καὶ δίκην διαγωνίου συνδέουν τὰ ΒΑ πρὸς τὰ ΝΔ παράλια τῆς Ἑλλάδος. Ἀπὸ τοῦ Παγασητικοῦ μέχρι τοῦ Ὀρχομενοῦ ἔχομεν μύθους καὶ τοπωνύμια συναντώμενα πάλιν εἰς τὴν Δυτ. Πελοπόννησον, ἀπὸ τῆς Ἡλείας μέχρι τῆς Πυλίας. Οἱ κένταυροι ἀπαντῶσι καὶ ἐπὶ τῆς Φολόης. Ποταμὸς Ἐνιπεὺς ἀπαντᾷ εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιοχάς, ἡ πόλις Πτελεὸν ὡσαύτως (Στράβων 350), θεωρουμένης τῆς Πυλιακῆς ὡς ἀποικίας τῆς ὁμωνύμου Θεσσαλικῆς πόλεως. Ὁ ποταμὸς Μινύειος τῆς Τριφυλίας ἔλκει τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ Ὀρχομενοῦ, ὁπόθεν κατήγετο καὶ ἡ Χλωρίς, σύζυγος τοῦ Νηλέως. Ὁ Σαλμωνεὺς καὶ ἡ Ἰνυρὼ εἶναι ὡσαύτως κοινοὶ εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιοχάς. Τῆς περιφήμου ἡρωίδος οἱ δύο θεῖοι δίδυμοι (ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος) εἶναι ὁ Πελίας καὶ ὁ Νηλεὺς. Ὁ εἷς εἶναι Θεσσαλικὸς καὶ ὁ ἄλλος Μεσσηνιακὸς ἥρως. Ἐκ τῶν θνητῆς καταγωγῆς υἱῶν τῆς (πατῆρ ὁ Κρηθεὺς) ὁ Αἴσων καὶ ὁ Φέρης κατοικοῦν ἐν Θεσσαλίᾳ, ὁ Ἀμυθίων ὅμως εὐρίσκεται ἐν Πύλῳ¹⁾. Τούτου υἱοὶ εἶναι οἱ Βίας καὶ Μελάμπους. Ὁ πρῶτος ζητεῖ εἰς γάμον Πηρὸν τὴν Νηλέως. Ὁ δεύτερος ἀναλαμβάνει νὰ πληρώσῃ τὸν ὄρον τὸν ὅποιον ἔθεσεν ὁ Νηλεὺς, νὰ κομίσῃ δηλ. τὰς βόας τοῦ Φυλάκου. Ἡ πόλις Φυλάκη ἔκειτο ἐπὶ τῆς Ὀθρυος, ἣτις οὕτω συνδέεται καὶ αὕτη πρὸς τοὺς Μεσσηνιακοὺς μύθους. Ὁ Μελάμπους ἐγνώριζεν, ὅτι θὰ φωραθῇ καὶ θὰ δεθῇ ἐπὶ ἓν ἔτος, ἀλλ' ἐγνώριζεν ὡσαύτως, ὅτι ἐν τέλει θὰ ἐπιτύχῃ.

Ὁ μῦθος ἔχει ὡς ἑξῆς, χωρὶς νὰ ἀποβλέψωμεν εἰς ἐπουσιώδεις παραλλαγάς: Ὁ Μελάμπους, προφητεύσας ἐγκαίρως τὴν πτῶσιν τοῦ

* Ἀφιερῶται εἰς τὸν κ. Στ. Κυριακίδην ἐπὶ τῇ συμπληρώσει εἴκοσι πέντε ἐτῶν εὐδοκίμου καὶ καρποφόρου διδασκαλίας.

¹⁾ Ἀπολλοδ. 1, 9, 11. Πρβ. *M. Nilsson, The Mycenaean Origin of Greek Mythology* 141 ff.

οικήματος ἔνθα ἐφυλάσσετο δέσμιος, ἐκίνησε τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ Φυλάκου ὥς μάντις ἀγαθός. Ἔλυσε τοῦτον καὶ ὑπεσχέθη ὥς ἀμοιβὴν τὰς βόας ὁ Φύλακος, ἃν ὁ Μελάμπους ἠδύνατο νὰ εἴπῃ, κατὰ τίνα τρόπον ὁ Ίφικλος θὰ ἀπέκτα τέκνα. Ὁ Ίφικλος ἦτο ἄτεκνος υἱὸς τοῦ Φυλάκου, ἐκ δὲ τῆς ὅλης διηγήσεως ἐξάγεται σαφῶς, ὅτι ἔπασχεν ἐκ τοῦ νοσήματος, τὸ ὁποῖον σήμερον καλεῖται παροδικὴ ἀνικανότης. Γνωρίζομεν ὅτι τοῦτο συνέβαινεν εἰς τὰς αὐλὰς καὶ ἄλλων ἀνάκτων. Ὁ Ἀμασις τῆς Αἰγύπτου ἦτο ὁμοίως ἀνίκανος νὰ συνέλθῃ πρὸς τὴν σύζυγόν του Λαδίκην¹⁾. Ὁ Μελάμπους ἔμαθε παρὰ τοῦ αἰγυπιοῦ, ὅτι αἰτία ἦτο ἡ μάχαιρα τοῦ Φυλάκου. Τὰ τοῦ ἐπεισοδίου τῆς μαχαίρας γνωρίζομεν ἀπὸ τὸν Ἀπολλόδωρον, τὰ σχόλια τῆς Ὀδυσσεΐας καὶ ἐν σχόλιον εἰς τὸν Θεόκριτον ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Εὐσταθίου.

Αἱ τρεῖς ἐκθέσεις συμπληροῦσιν ἀλλήλας, ἔχουσι δὲ διὰ βραχέων οὕτω: Ὁ Ἀπολλόδωρος²⁾ ἀναφέρει τὰ ἀκόλουθα: Ὁ Φύλακος, τέμνων ποτὲ κριοὺς «ἐπὶ τῶν αἰδοίων» (ἡ διόρθωσις «ἐπὶ τῶν ἀγρῶν» εὐδοῖ καλύτερον τὸ νόημα) κατέθηκε τὴν καθημαγμένην μάχαιραν πλησίον τοῦ παιδός, ἐπειδὴ δὲ οὗτος ἐφοβήθη καὶ ἐτράπη εἰς φυγὴν, ὁ Φύλακος ἐνέπηξε τὴν μάχαιραν «κατὰ τῆς ἱερᾶς δρυός». Κατὰ τὰ σχόλια τοῦ Ὀμήρου καὶ τὸν Εὐστάθιον τὸ δένδρον ἦτο ἀγραπιδέα (ἄχερδος). Ὁ φλοιὸς τοῦ δένδρου ἀμφιτροχάσας ἐκάλυψε τὴν μάχαιραν. Ἐάν, εἶπεν ὁ αἰγυπιὸς εἰς τὸν Μελάμποδα, ἀνευρεθῇ ἡ μάχαιρα, ἀποξεσθῇ ἐξ αὐτῆς ὁ ἱὸς καὶ δοθῇ εἰς τὸν Ίφικλον ἐπὶ δέκα ἡμέρας, θέλει γεννήσῃ παῖδα³⁾. Ἡ διήγησις ἀφήνει κενὰ καὶ δὲν ὑπάρχει ἀλληλουχία μεταξὺ τοῦ φόβου τοῦ παιδὸς καὶ τῆς ἐμπήξεως τῆς μαχαίρας ἐντὸς τοῦ δένδρου, οὐδ' ἐξάγεται διατὶ ὁ Ίφικλος κατέστη ἀνίκανος.

Κατὰ τὰ σχόλια εἰς τὴν Ὀδύσειαν⁴⁾, ἔνθα ἀναφέρεται ὡς πηγὴ ἡ ἐβδόμη βίβλος τοῦ πρῶτου μυθογράφου Φερεκύδους, ἡ αἰτία εἶναι

¹⁾ Ἡρόδ. 2, 181.

²⁾ 1, 9, 12.

³⁾ Τὸ θέμα τῆς περικαλύψεως ὑπὸ τοῦ φλοιοῦ τοῦ δένδρου ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὸν μῦθον τοῦ Ὀσίριδος, τοῦ ὁποίου τὴν λάρνακα περιέπτυσεν ὁλόκληρον ὁ κορμὸς μιᾶς ἐρείκης. Πλουτ. π. Ἰσ. καὶ Ὀσίριδος XV (357). Οἶονεὶ αἰσθητοποίησιν τοῦ πράγματος συνήντησαν οἱ ἀρχαιολόγοι εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ σπηλαίου τοῦ Ψυχροῦ («Δικταίου ἄντρου»). Τὰ χαλκᾶ ἀφιερῶματα, ὅσα εἰχον τεθῇ εἰς τὰ κοιλῶματα μεταξὺ τῶν σταλακτιτῶν τοῦ σπηλαίου, ἠχμαλωτίσθησαν ἐντὸς αὐτῶν ὑπὸ τῆς συνεχοῦς αὐξήσεως τοῦ πετρώματος. (BSA VI, 94 ἐξ.).

⁴⁾ Σχόλ. Ὀδ. λ 286 (Dindorf II σ. 499).

ἐλαφρῶς διάφορος, τὸ δ' ἀποτελεσμα νοητότερον. Ὁ Φύλακος δηλαδὴ κατεδίωξε τὸν παῖδα Ίφικλον διὰ τῆς μαχαίρας, ἐπειδὴ ἦτο ἄτακτος (διὰ τὸ ἰδεῖν αὐτὸν ἄτοπὸν τι ποιοῦντα). Ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο νὰ τὸν καταφθάσῃ, ἐνέπηξε τὴν μάχαιραν εἰς τὴν ἄχερδον, ἐνῷ δ' Ἰφικλος ἐκ τοῦ τρόμου δν ἡσθάνθη, κατέστη ἀνίκανος πρὸς γονιμοποίησιν γυναικός. Ἐὰν δ' ἰὸς τῆς μαχαίρας δοθῇ ἐντὸς οἴνου ἐπὶ 10 ἡμέρας κλπ. ὁ Ίφικλος θὰ θεραπευθῇ.

Ὁ Εὐστάθιος¹⁾ ἀναφέρει τὰ αὐτά, ὁ παῖς κατεδιώχθη «διὰ τινὰ ὀργήν», ὁ δὲ Ίφικλος δὲν ἐπαιδοποίει «διὰ τὸ ἐκεῖθεν δέος». Ἀναφέρεται ὁμοῦς περαιτέρω καὶ σχόλιόν τι τοῦ Θεοκρίτου, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν πληρεστέραν μορφήν τῆς διηγήσεως, διότι δὲν ἔλλειπει καὶ τὸ στοιχεῖον τῆς ἐκτομῆς τῶν κριῶν, ἀπαραίτητον ὅπως κατανοηθῇ μετὰ πλείονος ἀλληλουχίας ἡ ἀσθένεια τοῦ Ίφίκλου. Δυστυχῶς τὸ χωρίον εἶναι ἐφθαρμένον, ἔχον οὕτω :

«Ἐκτέμνοντί ποτε τῷ Φυλάκῳ ζῶα παρειστήκει παῖς ὢν Ίφικλος, δν ἐκπλήξαι θέλων ὁ πατήρ καὶ ἀνατείνας ἦν κατεῖχε μάχαιραν, εἶτα εἰς τὸ πλησίον δένδρον ἐμπήξαι θελήσας, ἐπήνεγκεν αὐτοῦ τοῖς μορίοις οὕτω συμβάν».

Μέχρι τῆς προτελευταίας λέξεως τὸ χωρίον ἔχει καλῶς, ἀλλ' ἡ λ. «συμβάν» καθιστᾷ τοῦτο ἀνόητον, καταστρέφουσα ἅμα καὶ τὴν σύνταξιν. Ἡ πρέπει νὰ θεωρήσωμεν παραπεσοῦσαν μακροτέραν φράσιν, ἢ νὰ ζητήσωμεν διόρθωσιν τῆς τελευταίας λέξεως «συμβάν». Ἰσως γραπτέον «συμφορὰν» (διότι γραφικῶς αἱ δύο λέξεις εἶναι συγγενεῖς), ὁπότε τὸ νόημα εὐοδοῦται²⁾.

Ἐνταῦθα ἔλλειπει ἡ βάρβαρος εἰκὼν τοῦ παιδὸς διωκομένου διὰ

¹⁾ Παρεκβ. εἰς Ὀδύσσειαν λ 290-95 (1685).

²⁾ Τὰ σχόλια τοῦ Θεοκρίτου (δυστυχῶς ἀπρόσιτα εἰς ἐμὲ) κατὰ τὸν Frazer (Apollod. II 352 σημ. 3) ὁμιλοῦσι περὶ ἐκτομῆς δένδρων διὰ τῆς μαχαίρας (ἐκτέμνοντί ποτε τῷ πατρὶ Φυλάκῳ δένδρον). Ὡς ἀναφέρει τὸ αὐτὸ σχόλιον ὁ Cook (Zeus II 684-5 σημ. 6) ὁ Φύλακος ἐκτέμνει ζῶα (ἡ λ. «ζῶα» ὁμοῦς ἐκ προσθήκης τοῦ Jacobs). Τὸ σχόλιον ἐπάγεται κατωτέρω, ὅτι ὁ Φύλακος, ἐκπλήξαι θέλων τὸν Ίφικλον, «ἦν εἶχε μάχαιραν εἰς τὸ πλησίον δένδρον ἐμπήξαι ὥρμησε, καὶ συνέβη ἐπενεγκεῖν αὐτὴν τοῖς μορίοις τοῦ παιδός». Ὁ Frazer καταλήγει εἰς τὴν ἐρμηνείαν ταύτην ὑποθετικῶς (ὄρα κατωτέρω). Ἀλλ' ἂν ἐπρόκειτο περὶ πραγματικοῦ τραυματισμοῦ τῶν ὀργάνων τοῦ Ίφίκλου διὰ φονικοῦ ὅπλου, ὁ μῦθος θὰ ἦτο σαφής, ὡς εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Τηλέφου, καὶ θὰ ἦσαν ἀνεξήγητοι αἱ διάφοροι παραλλαγὰι καὶ ἰδίως ἡ ἐμπήξις τῆς μαχαίρας εἰς τὸ δένδρον, περὶ ἧς ἀρκετὰ ὁμιλεῖ καὶ ὁ Cook ἐ.ἀ.

μαχαίρας ὑπὸ τοῦ πατρός, ἣν οὗτος ἐν τῇ ὀργῇ του ἐμπηγνύει εἰς δένδρον, ἐπειδὴ δὲν δύναται νὰ καταφθάσῃ τὸν υἱόν του. Ἐνταῦθα ὁ πατήρ ἐκτέμνει κριούς, προσποιεῖται χάριν ἀστεϊσμοῦ ὅτι θὰ πράξῃ τὸ ἴδιον καὶ εἰς τὸν υἱόν του, ἐμπηγνύει τέλος τὴν μάχαιραν εἰς τὸ δένδρον. Ἐν τῷ νῷ τοῦ διηγουμένου τὸ ἐπεισόδιον ὑπόκειται ἢ ἐρμηνεία, ὅτι καὶ ὁ παῖς ἐφαντάσθη ἑαυτὸν γενόμενον ἐκτομίαν, ὥς οἱ κριοί, ἐντεῦθεν ἢ ἀδυναμία του πρὸς παιδοποιίαν.

Ἡ διήγησις οὕτω διὰ μέσου τῶν παραλλαγῶν ἔχει σαφῶς. Οἱ μυθογράφοι ὅμως ἀδυνατοῦσι νὰ ἐρμηνεύσωσι τὴν οὐσίαν τοῦ μύθου, διατὶ δηλαδὴ κατέστη ἀνίκανος ὁ Ίφικλος. Ὁ Ἀπολλόδωρος καὶ ὁ σχολιαστὴς τοῦ Θεοκρίτου ἀναφέρουν ἀπλῶς τὰ τοῦ ἐπεισοδίου, χωρὶς νὰ ἐπιζητῶσιν ἐρμηνείαν. Εἶναι ἡ ὀρθότερα μέθοδος. Ὁ σχολιαστὴς τῆς Ὀδυσσεΐας τὴν ἐρμηνεύει διὰ τοῦ τρόμου ὃν ᾗσθάνθη ὁ παῖς, ἐπειδὴ ὁ πατήρ του τὸν κατεδίωξεν ἀτακτοῦντα. Δὲν περιμένομεν βεβαίως ἱατρικῶς ὀρθὴν διάγνωσιν ἀπὸ ἑνὸς σχολιαστὴν εἰς ἕνα παλαιὸν μῦθον, ἀλλ' οὔτε δυνάμεθα νὰ καταστείλωμεν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι πρόκειται περὶ αἰτιολογικῆς ἐρμηνείας ὀφειλομένης μᾶλλον εἰς τὸν σχολιαστὴν παρὰ εἰς τὸν Φερεκύδη.

Ὁ Sir James Frazer¹⁾ δίδει τὴν ἐρμηνείαν, ὅτι ὁ Φύλακος ἔτρωσε τὰ γεννητικὰ μόρια τοῦ παιδὸς ἐν τῷ ἀστεϊσμῷ του. Κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς συμπαθητικῆς μαγείας (ὁ τρώσας καὶ ἰάσεται), ἀκριβῶς ὥς καὶ εἰς τὸ ἀνάλογον ἐπεισόδιον τοῦ Τηλέφου, ὁ ἰὸς τοῦ τρώσαντος ὀργάνου μέλλει νὰ ἐπιφέρῃ τὴν ἴασιν. Προσθέτει ὅμως ἐπιφυλακτικῶς, ὅτι αἱ δύο τελευταῖαι λέξεις τοῦ σχολίου τοῦ Θεοκρίτου, ἂν δὲν εἶναι ἐφθαρμένοι, *seem to mean* «by accident». Ὁ παραλληλισμὸς πρὸς τὴν ὁμοίαν ἴασιν τοῦ Τηλέφου εἶναι πράγματι κτυπητός, ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι συνέβη τραυματισμὸς τῶν ὀργάνων τοῦ Ίφίκλου. Ἀλλὰ τότε διατὶ ἡ ἐμπηξις τῆς μαχαίρας εἰς τὸ δένδρον, ἥτις ὑπάρχει εἰς ὅλας τὰς παραλλαγὰς τῆς διηγήσεως καὶ εἶναι ὁ πυρὴν ταύτης;

Μόνον λαογραφικῶς ὁ μῦθος ἐπιδέχεται τὴν ὀρθὴν ἐρμηνείαν. Ἡ στέρησις τῆς γεννητικῆς ἱκανότητος τοῦ ἀνδρὸς πάντοτε ἐθεωρεῖτο ὑποκειμένη εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς μαγείας. Εἰς τὸ μνημονευθὲν ἐπεισόδιον παρ' Ἡροδότῳ ὁ Ἀμασις κατηγορεῖ τὴν Λαδίκην ὅτι ἐφάρμαξε τοῦτον καὶ ἀπειλεῖ ὅτι θὰ θανατώσῃ ταύτην διὰ κακίστου θανάτου. Διὰ μέσου τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς μέχρι καὶ σήμερον ἀσκεῖται καὶ πιστεύεται εὐρέως τὸ «δέσιμον» ἢ «κάρφωμα», ὅσάκις συμβῇ νὰ προσ-

¹⁾ Apollodorus II (Loeb 1946) 352.

βληθῇ ὑπὸ παροδικῆς ἀνικανότητος ἀνὴρ καὶ δὴ νεόγαμος. Ἡ μαγικὴ ἐπίδρασις ἀσκεῖται διὰ καταδέσμων καὶ πατταλεύσεων, περὶ ὧν ἀρκετὰ ἤδη ἔχουσι γραφῇ¹⁾).

Ἡ παττάλευσις ἡσκειτο εἰς πᾶσαν ἐποχὴν καὶ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἀναχρονισμὸς ἢ ἀναγωγὴ τοῦ ἐθίμου μέχρι τῆς ἐποχῆς τῆς δημιουργίας τοῦ μύθου τοῦ Ἰφίκλου, ἔστω καὶ ἂν ἡ ἐποχὴ αὕτη εἴναι ἡ Μυκηναϊκὴ. Ἐν Αἰγύπτῳ εὐρέθη κατὰ τὸ 1936 ἀξιόλογος θησαυρὸς χρυσοῦ καὶ ἄλλων πολυτίμων ἀντικειμένων ὑπὸ τὸ πλακόστρωτον τοῦ ναοῦ τοῦ θεοῦ Μοντοῦ ἐν Τόδ. Ἐτάφη ἐκεῖ ὑπὸ Ἀμενεμχάτ τοῦ Β' κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς Β' χιλιετηρίδος π. Χ. πρὸς τιμὴν τοῦ θεοῦ²⁾. Ὁμοῦ μετὰ τοῦ θησαυροῦ εὐρέθησαν καὶ χαλκοὶ ἥλοι ὑπὲρ τὰ τέσσαρα χαλκᾶ κιβώτια τὰ περικλείοντα τοῦτον, ὡς καὶ πέριξ τῶν κιβωτίων. Τινὲς ἦσαν κεκαμμένοι καὶ συνεστραμμένοι. Ὁ ἀνασκαφεὺς ἡρμήνευσε τούτους ὡς μαγικὰ ἀντίδοτα κατὰ τῆς ἐπιβουλῆς τοῦ θησαυροῦ, ἐπικαλούμενος καὶ τὴν γνώμην τοῦ v. Bissing.

Ἡ ἔννοια λοιπὸν τοῦ ἐπεισοδίου τοῦ Ἰφίκλου εἶναι τῶρα σαφὴς καὶ μόνον οὕτως ἐρμηνεύεται ἡ περίεργος λεπτομέρεια τῆς ἐμπήξεως τῆς μαχαίρας εἰς τὸ δένδρον. Ὁ πατήρ μὲ τὸν ἀστεϊσμόν του, ὅτι δῆθεν θέλει ὁμοῦ μετὰ τῶν κριῶν νὰ εὐνουχίσῃ καὶ τὸν Ἰφίκλον καὶ μὲ τὸ νὰ ἐμπήξῃ κατόπιν εἰς τὸ δένδρον τὴν μάχαιραν, δι' ἧς ἐξέτεμνε τοὺς κριούς, ἐπαττάλευσεν ἀκουσίως τὸν ἀνδρισμὸν τοῦ υἱοῦ του. Ἐμπηξίς μαγικῶν ἥλων εἰς δένδρα εἶναι, ὡς εἶδομεν, τοπικῶς καὶ χρονικῶς εὐρύτατα διαδεδομένον μαγικὸν ἔθιμον. Βελόνῃ ἐμπηγνυο-

1) Φ. Κουκουλές, Λαογραφία τ. 8, 310 ἐξ. καὶ 9, ἰδίᾳ 457 ἐξ.. Α. Κεραμόπουλος, Ἀποτυμπανισμὸς 70 ἐξ.. Ἐν Κρήτῃ ὁ κατάδεσμος τῶν νεονύμφων δηλοῦται διὰ τῆς λ. «καρφῶνων» ἔστω καὶ ἂν γίνεται δι' ἄλλων μέσων, οὐχὶ δὲ διὰ πατταλεύσεως, ἐμπήξεως δηλ. μεταλλίνου ἀντικειμένου αἰχμηροῦ. Γίνεται ὁμως καὶ παττάλευσις διὰ ξυλίνων πάλων καὶ δι' ἥλων. Διὰ τὴν παροῦσαν περίπτωσιν ἄξιον ἰδίᾳς μνείας εἶναι, ὅτι «ὅταν θέλῃς νὰ δέσῃς ἄνθρωπον νὰ μὴν τοῦ ἀπομείνῃ φύσις», ἐμπήγνυται μία βελόνῃ εἰς τὴν ρίζαν βάτου. Κοινότατον εἶναι τὸ κάρφωμα πρὸς βλάβην παντὸς μέλους τοῦ σώματος διὰ βελονῶν πηγνυομένων εἰς πλάκα σάπωνος. (Λαογρ. 9, 457 - 8, 504 - 5). Εἶναι ὡσαύτως γνωστὰ πατταλεύσεις ἐπὶ δένδρων (Λαογρ. 8, 328). Κάμψις βελόνης καὶ ταυτόχρονος πῆξις ἥλων εἰς τὸ ἔδαφος ἐμποδίζει ὡσαύτως τὴν σαρκικὴν μετῆξιν (ἐ. ἀ. 329 - 30). Εἰς ὠρισμένα μέρη ἐμπηγνύεται μάχαιρα εἰς τὸ ἔδαφος ἢ εἰς τὸ ὀπίσθιον μέρος θύρας πρὸς ἐξουδετέρωσιν διὰ καρφώματος τῶν κακοποιῶν δαιμόνων (ἐ. ἀ. 335), τοῦ θανάτου κλπ. (Λαογρ. 7, 517 - 8.)

2) Ὁ εὐρὼν τὸν θησαυρὸν πιστεύει ὅτι ἐτάφη κατὰ τὸ 1936 π.Χ. Ὁρα F. Buisson de la Roque, Chronique d'Égypte 23, 1937, 21 ff., 26.

μένη ἐντὸς φραγκοσυκῆς ἐμποδίζει τὴν σαρκικὴν μεΐξιν, εἰς δὲ τὸ περίφημον ξηρόδενδρον τῆς Kärtnerstrasse ἐν Βιέννῃ μέχρι πρό τινος οἱ βουλόμενοι ἐπετρέπετο νὰ ἐμπηγνύουν ἥλους ¹⁾).

Λογικῶς, κατὰ τὴν μαγικὴν ψευδεπιστήμην, ἅμα τῇ ἀνευρέσει καὶ ἐξαγωγῇ τῆς μαχαίρας ἐκ τοῦ δένδρου ἔπρεπε καὶ ὁ Ἰφικλος νὰ λυθῇ τῆς νόσου. Ἄλλ' εἰς τοὺς μύθους δὲν ὑπάρχει λογικὴ. Ἡ ἀπόξεσις τοῦ ἰοῦ ὡς θεραπευτικοῦ μέσου (λαμβανομένου ὅμως ἐνταῦθα ἐσωτερικῶς!) εἶναι πλεονασμός, ὀφειλόμενος εἰς συμφυρμὸν πρὸς τὸν ἀνάλογον μῦθον τοῦ Τηλέφου. Ἡ λήψις τοῦ ἰοῦ ὡς ἐσωτερικοῦ φαρμάκου, διαλυομένου ἐντὸς οἴνου, εἶναι ἐπίσης δευτερογενὴς μετάπλασις. Εἰς τὸν ἀρχικὸν μῦθον ὁ ἰὸς ἀποξεόμενος ἐπετίθετο ἐπὶ τοῦ τραύματος. (Ὁ Πλίνιος περιγράφει ἀρχαίαν τοιχογραφίαν παριστῶσαν τὸν Ἀχιλλεῖα ἀποξέοντα διὰ τοῦ ξίφους τὴν ἐπιδορατίδα τῆς «Πηληϊάδος μελῆς» ὑπὲρ τὸ χαῖνον τραῦμα τοῦ Τηλέφου). Ὁ Frazer ἐξηγεῖ τὸ πρᾶγμα βάσει τῆς συμπαθητικῆς μαγείας καὶ ἀπορρίπτει τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Πλινίου, ὅτι ὁ ἰὸς τῆς ἐπιδορατίδος ἐνεῖχε θεραπευτικὴν δύναμιν, διότι τότε παντὸς ὄπλου ἡ σκωρία θὰ εἶχε τὰς αὐτὰς ιδιότητας ²⁾). Ἴσως τὸ πρᾶγμα νὰ μὴ ἔχῃ ἐντελῶς οὕτω. Οἱ ἀρχαῖοι φαίνεται νὰ ἐπίστευον, ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ χαλκοῦ προξενούμενα τραύματα ἦσαν ἀσηπτότερα τῶν ὑπὸ τοῦ σιδήρου (διότι αἱχμαὶ λογχῶν καὶ ξίφῃ ἐκ χαλκοῦ ἦσαν ἐν χρήσει καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ σιδήρου). Ἡ σχετικὴ γνώμη ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου καὶ ἀποδίδεται εἰς τὸν Ἀριστοτέλη: «Ἀριστοτέλης δὲ καὶ τὰ τραύματά φησι τὰπὸ τῶν χαλκῶν ἐπιδορατίδων καὶ μαχαιρῶν ἥττον εἶναι δυσαλγῇ καὶ ῥᾶον ἰᾶσθαι τῶν ἀπὸ σιδήρου διὰ τὸ φαρμακῶδες ἔχειν τι τὸν χαλκὸν ἐν ἑαυτῷ καὶ τοῦτο ταῖς πληγαῖς εὐθὺς ἐναπολείπειν» ³⁾).

Ὅπως εἶναι διατυπωμένη ἡ μαρτυρία αὕτη φαίνεται νὰ εἶναι μᾶλλον ἀποτελεσματικὴ πραγματικῆς πείρας παρὰ πρόληψις, ὀφειλομένη τυχὸν εἰς τὸν μῦθον τῆς ἰάσεως τοῦ Τηλέφου.

Ἀθῆναι, Δεκέμβριος 1952.

¹⁾ Κουκουλές, Λαογρ. 8, 330 καὶ Κεραμόπουλλος, Ἀποτυμπανισμός 76.

²⁾ Frazer, Apollod. II σ. 189.

³⁾ Πλουτ. Ἡθ. 659 Δ.

ΟΙ ΠΑΡΑΛΛΑΓΕΣ ΜΙΑΣ ΒΙΒΛΙΚΗΣ ΠΑΡΟΙΜΙΑΣ

ΥΠΟ

ΔΗΜ. Σ. ΛΟΥΚΑΤΟΥ

Στὴν Παλαιὰ Διαθήκη, στὰ κείμενα τῶν προφητῶν Ἰερεμία καὶ Ἰεζεκιήλ, ὑπάρχουν οἱ φράσεις:

Ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις οὐ μὴ εἴπωσιν: οἱ πατέρες ἔφαγον ὄσπρια καὶ οἱ ὀδόντες τῶν τέκνων ἡμῶν θάλασαν. (Ἰερ. 31, 29).

Τί ὑμῖν ἡ παραβολὴ αὕτη ἐν τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, λέγοντες: οἱ πατέρες ἔφαγον ὄσπρια καὶ οἱ ὀδόντες τῶν τέκνων ἐγομφίασαν; (Ἰεζεκ. 18, 2).

Ἀπὸ τὸν τρόπο πὺν προαγγέλλεται, καὶ στὴ μιὰ καὶ στὴν ἄλλη περίπτωση, ἡ παραβολὴ γιὰ τοὺς ὀσπριακοὺς μὲ τὸν ὑπαινιγμὸ της γιὰ τὶς ἠθικὲς εὐθύνες τῶν γονέων ἀπέναντι στὰ παιδιά τους, καταλαβαίνει κανεὶς πὺς πρόκειται γιὰ ἐβραϊκὴ παροιμία, πὺν κυκλοφοροῦσε στὸν Ἰσραηλιτικὸ λαό, πρὶν γραφτοῦν τὰ δυὸ αὐτὰ προφητικὰ βιβλία¹⁾.

Ἡ διδασκαλία ὅτι τ' ἁμαρτήματα τῶν πατέρων πληρώνονται ἀπὸ τὰ παιδιά, κι' ὅτι ὁ Θεὸς τιμωρεῖ γι' αὐτὰ τοὺς ἀπογόνους ὡς τρίτη καὶ τέταρτη γενεά, ἦταν γνωστὴ στὸν ἐβραϊκὸ λαὸ κι' ἀπὸ τὶς συχνὲς ἐπαναλήψεις της μέσα στὴν ἴδια τὴ Βίβλο²⁾. Ἀπὸ τὰ παραπάνω ὁμως χωρία τῶν Προφητῶν, βλέπουμε ὅτι νωρὶς διατυπώθηκαν ἀντιρρήσεις, κι' ὅτι δὲν φαινόταν δίκαιο νὰ ρίχνωνται οἱ ἠθικὲς εὐθύνες τῶν γονέων πάνω στ' ἄθῳα παιδιά τους. Ὁ Ἰερεμίας προσθέτει ἀμέσως,

1) Ὁ Ἰερεμίας κι' ὁ Ἰεζεκιήλ ἦταν σχεδὸν σύγχρονοι καὶ φίλοι. Τὰ βιβλία τους γράφτηκαν στὶς ἀρχὲς τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνα.

2) Ὁ Ν. Γ. Πολίτης ἔχει ἀσχοληθῇ στὶς Παροιμίαις του μὲ τὴ διδασκαλία αὕτη, ὅπως τὴ βρίσκουμε ὄχι μονάχα στοὺς Ἑβραίους, ἀλλὰ καὶ στοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες καὶ στοὺς ξένους λαούς. Παίρνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ τὸ ρητό: *Ἄμαρται γονέων παιδεύουσι τέκνα*, παραπέμπει σ' ὅλα σχεδὸν τὰ σχετικὰ χωρία τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης, καθὼς καὶ σὲ πλῆθος ἀρχαῖα κείμενα καὶ νεώτερες παροιμίαις. (Βλ. Παροιμίαι, τόμ. Β' σ. 137 - 142).

ὑστερ' ἀπὸ τὰ λόγια ποὺ ἀναφέραμε: 'Αλλ' ἡ ἑκαστος ἐν τῇ, ἑαυτοῦ ἁμαρτία ἀποθάνειται καὶ τοῦ φαγόντος τὸν ὄμφακα αἰμωδιάσουσιν οἱ ὀδόντες αὐτοῦ. (31, 30). Καὶ ὁ Ἰεζεκιήλ: Ζῶ ἐγώ, λέγει Κύριος, ἐὰν γένηται ἔτι λεγομένη ἡ παραβολὴ αὕτη ἐν τῷ Ἰσραήλ... Ἡ ψυχὴ ἡ ἁμαρτάνουσα, αὕτη ἀποθάνειται. (18, 3-4) ¹⁾.

Εἶναι λοιπὸν περίεργο ὅτι ἡ παραβολὴ αὕτη διατηρήθηκε στὸν χριστιανικὸ κόσμον καὶ κυκλοφορεῖ στοὺς νεώτερους λαοὺς σὰν παροιμία, μὲ τὴν ἀρχικὴ τῆς μάλιστα χρῆση, ἐκείνη δηλαδὴ ἴσα-ἴσα ποὺ ζήτησαν νὰ πολεμήσουν οἱ δυὸ Προφῆτες ²⁾. Ἀκόμα πιὸ περίεργο εἶναι ὅτι, ἐνῶ τὸ κείμενό τῆς δὲν ἀκούεται σὲ καμιά ἀπὸ τὶς ἀκολουθίες τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησιᾶς ³⁾, ὁ ἑλληνικὸς λαὸς τὴν ξέρει καὶ τὴ χρησιμοποιεῖ μὲ πλῆθος παραλλαγές, ὅσες δὲ θὰ συναντούσαμε σ' ἄλλες κοινότερες παροιμίες.

Ἡ ἐξήγηση ποὺ θὰ μπορούσε νὰ δώσῃ κανεὶς, καὶ γιὰ τὸ ἓνα φαινόμενο καὶ γιὰ τὸ ἄλλο, εἶναι ὅτι:

1. Ἡ ἰδέα γιὰ τὸν ἀντίκτυπο, ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχῃ πάνω στὰ παιδιά ἡ ἁμαρτωλὴ ζωὴ τῶν γονέων, εἶναι μιὰ πίστη εὐρύτατα λαϊκὴ, καὶ κάθε σχετικὸ μ' αὕτη κείμενο εὐκόλα πιστεύεται καὶ υἱοθετεῖται ⁴⁾.

2. Οἱ κληρικοὶ καὶ οἱ θεολόγοι θὰ χρησιμοποίησαν συχνὰ τὴν παραβολὴ αὕτη καὶ θὰ δίδαξαν τὴν ἀλληγορίαν τῆς στὸ λαό, ἰδιαίτερα σ' ἐποχές μὲ θρησκευτικὴν αὐστηρότητα, ὅταν ἡ διδασκαλία γιὰ τὴν

¹⁾ Γιά τὶς νεωτεριστικὲς αὐτὲς τάσεις τῶν Ἑβραίων καὶ τὴν προβολὴ τῆς προσωπικῆς εὐθύνης ἀπὸ τοὺς Προφῆτες, βλέπε τὸ βιβλίον τοῦ R. H. Charles: *A critical History of the Doctrine of a Future Life in Israel, in Judaism and in Christianity* (London 1899), καὶ τὴ σχετικὴ βιβλιοκρισία τοῦ A. Lods στὴν *Revue de l'Histoire des religions* (Paris 1902) τόμ. 46 σελ. 248 - 50. (Πρβλ. καὶ Δευτερον. 24, 16).

²⁾ Ὁ N. Γ. Πολίτης, παίρνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ τὴ νεοελληνικὴ παροιμία: *Οἱ πατέρες τρώων τὴν ἀγουρίδα καὶ τὰ παιδιά μουδιάζουνε* (ἀνέκδοτο μέρος, λῆμμα τρώω, 162) παραπέμπει σὲ ὅμοιες γερμανικῶν, ὀλλανδικῶν, ρουμανικῶν καὶ ἰταλικῶν συλλογῶν. Προσθέτω ἐδῶ καὶ τὴ γαλλικὴ παροιμία: *Les pères ont mangé du verjus et les dents des enfants en ont été agacées* (I. Trénel: *L'ancien Testament et la langue française*. Paris 1904 σ. 493), καθὼς καὶ τὴν ἀγγλικὴ φράση: *To set one's teeth on edge*, ποὺ κατὰ τὸν A. Tylor εἶναι ἀπήχηση τῆς ἴδιας παραβολῆς (*Journal of Am. Folklore* τόμ. 64 (1951) σ. 428).

³⁾ Ἐρεῦνησα γι' αὐτὸ ὅλα τὰ σχετικὰ βιβλικὰ ἀναγνώσματα.

⁴⁾ Πρβλ. τὴν κυπριακὴ παροιμία: *Γονεὶ κάμνεις καὶ τέκνα πληρῶνεις* (A. Σακελλαρίου, *Κυπριακὰ Γ'* (1868) σ. 133, 86) καὶ N. Γ. Πολίτου. *Παροιμίας* τόμ. Β' σ. 137, ὅπου καὶ σχετικὴ λαϊκὴ παράδοση (σημ. 1).

εὐθύνη, τῶν γονέων χρειαζόταν, εἴτε γιὰ νὰ συγκρατήσῃ τὴν ἀσέβεια, εἴτε γιὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὰ δεινὰ καὶ τὶς συμφορὰς ¹⁾).

3. Ἡ εἰκόνα τῆς ἀλληγορίας αὐτῆς εἶναι παραστατική, καὶ ἀφομοιώνεται εὐκόλα ἀπὸ τὸ λαό, ἰδιαίτερα τὸν ἑλληνικό, ποὺ ξέρει καλὰ τὶ θὰ πῇ ἀγουρίδα καὶ ξινὸς καρπός, καὶ τὶ αἰσθάνεται κανεὶς ὅταν τὰ μασᾷ ἢ βλέπῃ ἄλλον νὰ τὰ τρώγῃ ²⁾).

Κυκλοφορεῖ λοιπὸν σήμερα σ' ὅλες τὶς ἑλληνικὰς περιοχὰς ἡ παροιμία αὕτη, καὶ δὲν ὑπάρχει σχεδὸν τοπικὴ συλλογὴ, ποὺ νὰ μὴ τὴν ἀναγράψῃ. Ἀναφέρω ἀπὸ τὶς παλιότερες τὶς συλλογὰς: τοῦ Ὀλλανδοῦ Βάρνερ, ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν (γύρω στὸ 1650), καὶ τοῦ Ἱερομονάχου Κατζίουλη, ἀπὸ τὴν Ἑπειρὸν (γύρω στὸ 1700). Στὴν πρώτη βρῖσκουμε τὴ μορφὴ:

Οἱ γονεῖς ἔφαγαν τὴν ἀγουρίδα καὶ τὰ τέκνα ἐμούδιασαν ³⁾
καὶ στὴ δεύτερη:

Παῖδες μῆλα τρώγουσι, γέροντες δὲ ναρκῶσι ⁴⁾.

Παρατηροῦμε ἀμέσως ὅτι οἱ δυὸ παραλλαγὲς διαφέρουν ὄχι μονάχα στὰ σύμβολα ποὺ χρησιμοποιοῦν ⁵⁾, ἀλλὰ καὶ στὴν ἴδια τὴν κατεύθυνση τῆς ἀρχικῆς διδασκαλίας. Ἡ τέτοια διαφορὰ παρουσιάζεται, μὲ βαθμιαῖον τρόπο, σ' ὅλες τὶς παραλλαγὰς, κι' ἕνας ἀπὸ τοὺς σκοποὺς τῆς ἐργασίας αὐτῆς εἶναι νὰ δείξῃ: ποιὲς μορφὲς πῆρε μὲ τὸν καιρὸ ἡ παροιμία αὕτη, πῶς ἄλλαξαν μέσα στὸ κείμενό της πρόσωπα καὶ πράγματα, καὶ μὲ ποιὲς σημασίαις χρησιμοποιήθηκε. Ἡ περίπτωσή

¹⁾ Δίνω μὲ τὴν εὐκαιρία αὕτη καὶ χωρὶς βυζαντινῶν συγγραφέων, ὅπου ἡ παραβολὴ χρησιμοποιεῖται μὲ παροιμιᾶκὸν τρόπο: *Γονεῖς μὲν ἀκανθοφαγεῖν, αἰμωδίαν δὲ τοῖς τέκνοις ἐμψύεσθαι* (Εὐσταθ. Θεσσαλονίκης, παρὰ Φ. Κουκουλέ: [Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ λαογραφικά. Τόμ. Β', 1950, σελ. 137-138]. Ὁ καθηγητὴς Φ. Κουκουλὲς δίνει ἐκεῖ κι' ἄλλα παραδείγματα ἀπὸ τὴν χρῆσιν τῆς παροιμίας αὐτῆς, τόσο στὰ βυζαντινὰ ὅσο καὶ στὰ νεώτερα χρόνια). *Τὴν γὰρ ἐκ τῶν πατρικῶν δμφάκων πρὸς τοὺς υἱεῖς μεταρρέουσιν αἰμωδίαν...* (Νικήτ. Χωνιάτης [Bonn.] σελ. 559 στίχ. 18-19). *Εἰ καὶ ὁδὰξ οἱ παθόντες παρὰ τοῦ πατρὸς, φαγόντες τοὺς τῆς δργῆς δμφακας...* *αἰμωδιᾶν ὠρέγοντο τὸν υἱόν...* (Γεώργ. Παχυμέρης [Bonn.] I σελ. 40 στίχ. 8-11).

²⁾ Ἦδη ὁ Ἀριστοτέλης ἔγραφε: *Αἰμωδιῶμεν γὰρ τοὺς δξὺ δρῶντες ἐσθλόντας* (Θησαυρ. ἑλλ. γλώσσης, λ. αἰμωδιῶ).

³⁾ Ν. Γ. Πολίτου, Παροιμίαι, τόμ. Β' σ. 51.

⁴⁾ ὁ.π. τόμ. Α' σ. 105, 1903.

⁵⁾ Βλ. Σ. Π. Κυριακίδου, Τὰ σύμβολα ἐν τῇ ἑλληνικῇ λαογραφίᾳ. (Λαογραφία, τόμ. ΙΒ' σ. 541-2).

της θὰ εἶναι κι' ἓνα παραδείγμα γιὰ κάθε ἄλλη παροιμία μὲ τὴν ἴδια διάδοση καὶ μὲ τόσο πολλὲς παραλλαγές.

Παραθέτω ἐδῶ, χωρισμένες σὲ ομάδες, ἀνάλογα μὲ τὴν ἀπόστασή τους ἀπὸ τὸ βιβλικὸ κείμενο, τὶς διάφορες νεοελληνικὲς παραλλαγές¹⁾.

Α'. Παραλλαγές διατυπωμένες κατὰ τὴ βιβλικὴ σχέση.

1. Πατέρες — παιδιά.

1. *Οἱ πατέρες τρώων τὰ μῆλα καὶ οἱ γιοί των τὰ μουνδιαίνουν.*
(Παξοί, Λ.Α. 682, 230)
2. *Οἱ πατέρες τρώων τὰ ξινὰ καὶ τὰ παιδιά μωδιάζουν.*
(Ἰμβρος, Τένεδος, χφ. Ἰστ. Λεξ. 4, 93)
3. *Οἱ πατέρες τρώων τὴν ἀγουρίδα καὶ τὰ παιδιά μουνδιάζουνε.*
(ἀδήλ. τόπ. Π. Π. τρώω, 162)
4. *Ὁ κύρης τρώει τὰ ὄξινα καὶ τὰ παιδιά μουνδιοῦνε.*
(Κρήτη, Παρατηρητῆς Χανίων 14-7-29)
5. *Ὁ πατέρας τρώει τὸ λεμόνι κι' αἱμουνδιοῦνε τὰ παιδιά.*
(Σάμος, Σταματιάδου Σαμακά, Ε', 141)
6. *Ὁ πατέρας τρώει τὸ μῆλο καὶ μουνδιάζουν τὰ παιδιά του.*
(Ζάκυνθος, Λ. Ζώη, Λεξικὸν σ. 792)
7. *Ὁ πάτρος τρώγει τὴν ἀγκρέστα²⁾ τσαὶ τὸ παιδί μουνδιάσσει.*
(Καλαβρία, Π. Π. τρώω, 177)

2. Γονεῖς — παιδιά.

8. *Ἀχάντεα φάγαν οἱ γονεῖς, περίλαβαν τὰ τέκνα³⁾.*
(Πόντος, Π. Π. τρώω, 30 α)
9. *Γοὶ γουνιοὶ τρώων τὰ δαμάσ'να τοὶ τὰ πιδιὰ μιδιάζ'ν.*
(Λέσβος, Π. Π. τρώω, 39)
10. *Γονεῖς πατήσαν ἄγκανθα, τὰ τέκνα μαμουδιάζουν.*
(Σωζόπολις, Π. Π. Δ' σελ. 82)
11. *Γονέοι τρώνε τὰ ξινὰ καὶ τὰ παιδιά μουνδιάζουν.*
(Ἀθῆναι, Π. Π. τρώω, 40)

¹⁾ Τὰ παραδείγματα εἶναι παρμένα: α) ἀπὸ τὴ δημοσιευμένη κι' ἀδημοσίευτη συλλογὴ παροιμιῶν τοῦ Ν. Γ. Πολίτη (βραχυγρ. Π. Π.) — β) ἀπὸ τὴν ἀνέκδοτη συλλογὴ παροιμιῶν τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (βραχυγρ. Λ.Α.) — γ) ἀπὸ δελτία τοῦ Ἰστ. Λεξικοῦ καὶ δ) ἀπὸ συλλογὲς δημοσιευμένες σὲ βιβλία καὶ περιοδικά.

²⁾ = ἀγουρίδα.

³⁾ Ἀξιοπρόσεχτη ἡ συμφωνία τοῦ ποντιακοῦ *ἀχάντεα* μὲ τὸ *ἀκανθοφαγεῖν* τοῦ Εὐσταθίου. (Βλ. καὶ τὴν παραλλαγὴ ἀριθ. 10).

12. Γονέοι φᾶν, παιδιὰ μουδιάσουν. (Θράκη, Λ. Α. 203, 84)
13. Γονιοὶ φᾶν, παιδιὰ μουδιάσουν.
(Ρόδος, Γ. Δρακίδου, Ροδιακά, σελ. 174)
14. Ὁ γονέον τρώει τὸ κοκκύμελον¹⁾ καὶ τὸ παιδί μωδᾶ.
(Πόντος, Ἀρχ. Πόντου. Γ' σελ. 8)
15. Ὁ γονέος τρώει τὴν ἀγουρίδα καὶ τὸ παιδί ξινίντζεται.
(Σίφνος, Λ. Α. 650, 62)
16. Οἱ γονεῖς ἐφάγαν τὰ δαμάσκηνα καὶ τὰ παιδιὰ μουδιάζουν.
(Ζάκυνθος, Λ. Α. 1423, 28α)
17. Οἱ γονεῖς τρῶνε τὸ ἀγουρίδες καὶ τὰ παιδιὰ μουδιάζουνε.
(Νάξος, Λ. Α. 1466, 36)
18. Οἱ γονεῖς τρῶσι τὰ ξινὰ, μὰ τὰ παιδιὰ μουδιοῦσι.
(Κρήτη, Κρητ. Ἀστίρ 1909 σ. 395)
19. Οἱ γονέοι τρῶν τὰ ὄξινα καὶ τὰ παιδιὰ μουδιοῦνε.
(Κρήτη, Λ. Α. 895, 451)
20. Οἱ γονιοὶ τρῶν ἀγγουρίδες, τσαὶ τὰ παιδιὰ μουδιάζουν.
(Θήρα, Λ. Α. 547 Β', 288)
21. Οἱ γονιοὶ τρῶνε τὰ κορόμηλα καὶ τὰ παιδιὰ μουδιάζουν.
(Κύμη, Λ. Α. 62, 139)
22. Οἱ γονιοὶ τρῶνε τὰ ξινὰ καὶ τὰ παιδιὰ μουδιάζουν.
(Αἴγινα, χφ. Ἰστ. Λεξ. 524, 115)
23. Οἱ γονιοὶ τρῶνε τὸ ἀγουρίδες τσαὶ τὰ παιδιὰ μουδιάζ'νε.
(Σκύρος, Πέρδικα II, σ. 81)
24. Οἱ γονιοὶ τρῶν τὰ ξινὰ καὶ τὰ παιδιὰ μωδιάζουν.
(Τήνος, Π. Π. τρώγω, 40)
25. Οἱ γονιοὶ τρῶν τὰ ξινόμηλα καὶ τὰ παιδιὰ μουδιάζουνα.
(Ἀρτάκη, Φ. Κουκουλέ, Εὐστ. λαογρ. Β' σ. 138)
26. Οἱ γονιοὶ τρῶν τὰ ὄξινα καὶ τὰ παιδιὰ πατέρνουν²⁾.
(Δ. Κρήτη, Λ. Α. 1161 Δ', 83)
27. Οἱ γονιοὶ τὰ φάγασι τοὶ τὰ μωρέλια μουδιάσαν.
(Λέσβος, Π. Π. τρώγω, 230)
28. Οἱ γονιοὶ τρῶν τ'ν ἀκουρίδα τοὶ τὰ πιδιὰ μιδιάζιν.
(Λέσβος, Π. Π. τρώγω, 230)
29. Οὐ γονιδὸς τρώ' τοὶ τοὺν πιδὶ μιδιάζ'. (Λέσβος, Π. Π. τρώγω, 230)
30. Τρῶνε τὰ μῆλα οἱ γονιοὶ καὶ τὰ παιδιὰ μουδιάζουν.
(Πόντος, Ἀρχ. Πόντου Γ' σ. 73)

3. Μητέρες — παιδιὰ.

31. Ἡ μάνα τρώει τὰ ξινὰ καὶ τὰ παιδιὰ μουδιάζουν.
(Ἀργος, χφ. Ἰστ. Λεξ. μουδιάζω)

¹⁾ = δαμάσκηνο. ²⁾ = ὑποφέρουν.

32. Ἡ μάγνα τρώει τὰ ξινὰ καὶ τὸ παιδί μουδιάζει.
(Βιθυνία, Λ.Α. 236, 42)
33. Ἡ μάγνα τρώει τὸ ξινὸ καὶ τὸ παιδί μουδιάτζει.
(Σίφνος, χφ. Ἰστ. Λεξ. 590, 230)
34. Οἱ μάγνες τρῶνε τὰ ξινὰ καὶ τὰ παιδιὰ μουδιάζουν.
(Νάξος, Τ. Ζευγέλη, «Λαογρ. Σημειώματα» σ. 14)
35. Οἱ μάγνες τρῶν τὰ ὄξινα καὶ τὰ παιδιὰ μουδιοῦνε.
(Κρήτη, Λ.Α. 1514, 295)

4. Παπποῦδες — ἑγγόνια.

36. Ἐφαεν ὁ παπποὺς λεμόνιν
τσαὶ ἐμούδκισεν τ' ἄγγονιν. (Κύπρος, Λ.Α. 347, 31)
37. Ἐφαν ὁ παπποὺς λεμόνιν, τζ' ἐμούδκισεν τὸ τρισαγγόνιν.
(Κύπρος, Ν. Κυριαζή: Κυπρ. Παροιμίες, σελ. 309)
38. Ἐφαν ὁ παπποὺς τ' ὄξινον, τζ' ἐμούδκισεν τὸ ἄγγονιν.
(Κύπρος, ὁ. π. σ. 9)
39. Κι' ἂ φᾶς, παππού, δαμάσκηνα, κι' ἑγγόνια τὰ ξεράσουν;
(Κεφαλληνία, Δ. Δουκάτος)
40. Ὁ πάππος τρώει καὶ τὸ ἄγγονι μουδιάζει.
(Μάνη, Λ.Α. 487, 444)
41. Ὁ παππούκας του τρώ' μαντραγάλε¹⁾, μουδιαίν' τ' ἄγγονοῦ τὰ
δαντάρει. (Φάρασσα, Λαογραφ. ΙΑ' σ. 140)
42. Ὁ παππούκας τρώ' μαντραγάλε, τ' ἄγγονι του μουδιέ.
(Φάρασσα, Λουκοπούλου - Δουκάτου, σ. 143)
43. Ὁ παπποὺς τρώει τὴν ἀγουρίδα καὶ τὸ ἄγγονι του σμουγεδιαίνει²⁾
(Μάνη, χφ. Ἰστ. Λεξ. 606, 72)
44. Παπποῦδες φᾶν (ἔφαγαν) δαμάσκηνα καὶ ἄγγονια μουδιάσαν.
(Κεφαλληνία, Λ.Α. 337, 123)
45. Παπποῦδες φᾶν δαμάσκηνα κι' ἄγγονια τὰ πλερῶσαν.
(Κεφαλλ. Π.Π. τρώγω, 241)
46. — Παππούλη, τρῶς δαμάσκηνα; — Τὰ ἄγγονια μου μουδιάζουν.
(Ἰ. Βενιζέλου, Παροιμίες [ἐκδ. β'] σ. 249, 36)
47. — Παππούλη, τρῶς δαμάσκηνα; Τ' ἄγγονια σου μουδιάζουν.
(Ἑπτάνησος, Λ.Α. 798, 918)

5. Γέροντες — νέοι.

48. Τὰ γερόντια τρώουν τὰ μῆλα καὶ τὰ παιδιὰ μουδιάζουν.
(Καρδίτσα, Π.Π. τρώγω, 261)

¹⁾ = ἀγουρίδες. ²⁾ = μουδιάζει.

Β'. Παραλλαγές διατυπωμένες με ἀντίστροφη σχέση.

1. Παιδιὰ – γέροντες (γονεῖς)

49. Τὰ παιδιὰ τὰ μῆλα τρῶν κι' οἱ γερόντοι τους μουδιάζουν.
(Φιλιππούπολις, Λ.Α. 965, 116)
50. Τὰ παιδιὰ τὰ τρῶν τὰ μῆλα
κι' οἱ γερόντοι τὰ μουδιάζουν. (Ἑπειρος, Ζωγράφων 1891, σ. 192)
51. Τὰ παιδιὰ τρῶγαν τὰ κούμιλα καὶ τῆς γριᾶς τὰ δόντια μούδιαζαν.
(Ἑπειρος, Π. Π. τρώγω, 263)
52. Τὰ παιδιὰ τρώγουν τὰ κράνα¹⁾ κι' οἱ γέροι μουδιάζουν.
(Πορταριά, Π. Π. τρώγω, 264)
53. Τὰ παιδιὰ τρώγουν τὰ μῆλα καὶ γερόντια μουδιάζουν.
(Καρδίτσα, Π. Π. τρώγω, 264)
54. Τὰ παιδιὰ τρώγουν τὰ μῆλα καὶ τῶν γερόντων μουδιάζουν τὰ δόντια.
(Ἀρτοτίνη, Π. Π. τρώγω, 264)
55. Τὰ παιδιὰ τρῶν ἀγουρίδες καὶ οἱ γέροντες μουδιάζουν.
(Ἑπειρος, Ἀραβαντ. Παροιμ. σελ. 118, 1268)
56. Τὰ παιδιὰ τρῶνε τὰ μῆλα
κι' οἱ γερόντοι τὰ ξινίζουν. (Ἑπειρος, Λ. Α. 423, 19)
57. Τὰ παιδιὰ τρῶν τὰ κούμ'λα καὶ τῶν γερόντων τὰ δόντια μουδιάζουν.
(Ἑπειρος, Λ. Α. 51, 16)
58. Τὰ παιδιὰ τρῶν τὰ μῆλα καὶ τῶν γονέων μουδιάζουν τὰ δόντια.
(Θεσσαλία, Λ. Α. 883, 619)
59. Τὰ παιδιὰ τρῶν τὰ μῆλα κι' οἱ γέροντες μουδιάζουν.
(Πύργος, Π. Π. τρώγω, 264)
60. Τὰ πιδιὰ τὰ τρῶν τὰ ξ'νά καὶ τοῦν γιρόντου μουδιάζ'ν τὰ δόντια.
(Ἑπειρος, Λαογραφία Β' 326)
61. Τὰ πιδιὰ τὰ τρῶν τὰ σύκα καὶ τοῦν μαννάδου μουδιάζ'ν τὰ δόντια.
(Ἑπειρος, Φ. Κουκουλές, Εὐστ. λαογρ. Β' σ. 138)
62. Τὰ πιδιὰ τρῶν ἀγρίδεις κι' οἱ γέροντις μουδιάζ'ν.
(Ἑπειρος, Λ.Α. 1570, 441)
63. Τὰ πιδιὰ τρῶνι τὰ ξ'νά, γέρ' μουδιᾶνι.
(Ἀγ. Ἄννα Εὐβοίας, Λ.Α. 22, 168)
64. Τὰ πιδιὰ τρῶν τὰ μῆλα κι' οἱ γερόντ' μουδιᾶν.
(Αἰτωλία Λ.Α. 869, 169)
65. Τὰ πιδιὰ τρῶν τὰ μῆλα κι' οἱ ἱρόντ' μουδιάζ'ν τὰ δόντια τς.
(Σιάτιστα, Λ.Α. 985, 63)

¹⁾ Κράνα καὶ ἀκράνια = εἶδος ἀγριοκέρασα.

66. *Τὰ πιδιὰ τρῶν τὰ μῆλα κὶ τοῦ γέροντα τὰ δόντια μουδιάζουν.*
(*Ἑπειροθεσσαλία, Λ. Α. 27, 344*)
67. *Τὰ πιδιὰ τρῶν τζιρνίκια¹⁾ κὶ οἱ γιρόντοι μουδιάζ²⁾ν.*
(*Νάουσα, Λαογρ. ΣΤ' 498*)

2. Μικροὶ — μεγάλοι.

68. *Μικροὶ τρῶνε τὰ μῆλα καὶ τρανοὶ ἀμουντιάζουνε.*
(*Δημητσάνα, Π.Π. τρώγω, 142*)
69. *Οἱ μικροὶ τρώγουν τὰ δαμάσκηνα κὶ οἱ γερόντοι μουδιάζ²⁾νε.*
(*Δ. Μακεδονία, Λ.Α. 494, 57*)
70. *Οἱ μικροὶ τρῶνε τὰ δαμάσκηνα κὶ οἱ τρανοὶ ξινίζουνε.*
(*Κορινθία, Λ.Α. 1098, 512*)
71. *Οἱ μικροὶ τρῶνε τὰ μῆλα κὶ οἱ τρανοὶ ξινίζονται.*
(*Πάτραι, Λ.Α. 3, 769*)
72. *Οἱ μικροὶ τρῶν τὰ δαμάσκηνα κὶ οἱ τρανοὶ ἀμουδιᾶνε.*
(*Κορινθία Λ.Α. 39, 7*)
73. *Οἱ μικροὶ τρῶν τὰ ξινὰ κὶ οἱ τρανοὶ μουδιάζ²⁾ν.*
(*Χαλκιδική Λ.Α. 1, 107*)
74. *Οἱ μικροὶ τρῶν τὰ σίλιβα³⁾ κὶ οἱ τρανοὶ ξινίζονται.*
(*Καλάβρυτα, Λ.Α. 1096, 869*)

3. Νέοι — γέροι.

75. *Οἱ νέοι τρώγουν τὰ μῆλα καὶ οἱ γέροντες μουδιάζουν τὰ δόντια.*
(*Ἑπειρος (;) Ἱ. Μανιάρη, «ἡ Σφιγξ» σελ. 29*)
76. *Οἱ νέοι τρώγουν τὰ ξινὰ κὶ οἱ γέροντες μουδιάζουν.*
(*Συλλογὴ Βενιζέλου σ. 185, 124*)
77. *Οἱ νιοὶ τρῶνε τὰ κούμπουλα³⁾ κὶ οἱ γέροντες μουδιάζουν.*
(*Ἑπειρος Λ.Α. 423, 19*)

Γ'. Παραλλαγές ποὺ χρησιμοποιοῦν ἄλλα πρόσωπα.

1. Ἄλλοι — ἄλλοι.

78. *Ἄλλοι τρώγουν τὰ ξινὰ κὶ ἄλλωνῶν τὰ δόντια βγαίνουν.*
(*Ἀνατ. Ἑπιθ. Α' σ. 423*)
79. *Ἄλλοι τρῶνε τὰ ξινὰ καὶ τὰ δικά σου δόντια μουδιάζουνε.*
(*Κεφαλληνία, Δ. Δουκάτος*)
80. *Ἄλλοι τρῶνε τὰ ξινὰ κὶ ἄλλοι ξινίζονται.* (*Πάτραι, Λ.Α. 3, 862*)

1) = ἄγρια δαμάσκηνα. 2) = καρποὶ σιλιβιάς, ἀγριοκορόμηλα.
3) = κορόμηλα, μπρουνέλες.

81. Ἕλληλοι τρώων τὰ ξινὰ κι' ἄλλοι ἀμουδιάζουν.
(Ἀρκαδία, Λ.Α. 414, 43)
82. Ἕλληλοι τρώων τὰ ξινὰ κι' ἄλλ' μουδιάζουν τὰ δόντια τους.
(Δ. Μακεδονία, Λ.Α. 61, 40)
83. Ἕλληλοι τρώσιν τὰ ξινὰ κι' ἄλλοι μουδιάζουν.
(Κάρπαθος Π.Π. τρώγω, 9)
84. Ἕλληλος ἔφαγε τὴν ἀγουρίδα κι' ἄλλ' νοῦ τὰ δόδια μούδιασαν.
(40 Ἑκκλησίαι, Θρακικά Α', 225)
85. Ἕλληλος ἔφαε τὰ ἀμάσκηνα κι' ἄλλος ἐμούδιασεν.
(Κάρπαθος, Λ. Α. 219, 89)
86. Ἕλληλος τρώει τὰ κούμ'λα κι' ἄλλ' νοῦ μουδιάζουν τὰ δόντια.
(Ἑπείρος, Λ. Α. 40, 8)
87. Ἕλληλος τρώει τ' ἀκράνια κι' ἄλλος μουδιάζει.
(Θράκη, Λ. Α. 210, 10)
88. Ἕλληλος τρώει τὰ μῆλα κι' ἄλλου μουδιάζουν τὰ δόντια.
(Παραμυθιά, Λ. Α. 1365, 427)
89. Ἕλληλους τρώει τὰ κράνα κι' ἄλλους μουδιάζ'.
- (Ἀ. Μακεδονία, Λ. Α. 188, 2)
90. Ἕλληλους τρώ' τσ' ἄλλλους μουδιάζ'.
- (Λέσβος, Π. Π. τρώγω, 14)
91. Ἕλλ' τρώων τὰ δαμάσκηνα κι' ἄλλ' μουδιάζουν τὰ δόντια τς.
(Σέρραι, Λαογρ. Γ' 222)

2. Τρελοὶ — φρόνιμοι.

92. Οἱ ζουρλοὶ τρώων μῆλα κι' οἱ φρόνιμοι μουδιάζουν.
(ἀδ. τ. Λ. Α. 838, 484)
93. Οἱ μουρλοὶ τρώων τὰ μῆλα κι' οἱ γνωστικοὶ ξινίζονται.
(Καλάβρυτα, Λ. Α. 181, 61)
94. Οἱ τρελοὶ τρώων τὰ μῆλα κι' οἱ φρόνιμοι ἀμουδιᾶνε.
(Μεσσηνία, Λ. Α. 456, 12)
95. Οἱ τρελοὶ τρώων τὰ ξινὰ κι' οἱ φρόνιμοι ἀμουδιᾶνε.
(Γορτυνία, Λ. Α. 480, 1002)

3. Παπὰς — παπαδιά.

96. Ἐφαν ὁ παπὰς ὄξινά τζ' ἐμούδκιασεν ἡ παπαδικιά.
(Κύπρος, Ν. Κυριαζῆ, Παροιμ. σ. 809)

Οἱ μεταβολές, λεκτικὲς καὶ σημασιολογικὲς, ποὺ παρουσιάζονται στὶς παραπάνω παραλλαγές τῆς βιβλικῆς παροιμίας, εἶναι οἱ ἑξῆς:

1. Τὸ ἀρχικὸ ὑποκείμενο οἱ πατέρες ἔγινε βαθμιαία: γονεῖς,

μητέρες, πάπποι, με γενεαλογική σχέση, κι' ὕστερα: γέροντες, μεγάλοι, με κοινωνικὸ ἄπλωμα.

2. Τὸ ρῆμα ἔφαγον ἄλλαξε χρόνο, πρόσωπο καὶ ἔγκλιση, κι γινε τρώγουν, τρῶς, καὶ φαγε, ἀν φαῖς. Σὲ μιὰ περίπτωση ἀντικαταστάθηκε καὶ μετὸ πατήσαν.

3. Τὸ ἀντικείμενο δμφακα ἀντικαταστάθηκε στὴν ἀρχὴ ἀπὸ λέξεις τῆς νεοελληνικῆς σημασίας του (ἀγουρίδα, ξινὸ) ¹⁾ κι' ὕστερα ἀπὸ φρούτα συγκεκριμένα (λεμόνια, ξινόμηλα, μῆλα, κορόμηλα, δαμάσκηνα, ἀκόμα καὶ σύκα). Σὲ μιὰ περίπτωση μπῆκαν καὶ τὰ ἀγκάθια, πλάϊ στὸ ρῆμα πατήσαν (ἀριθ. 10).

4. Τὸ ὁδόντες ἔλειψε ἀπὸ τὶς περισσότερες παραλλαγές.

5. Τὰ τέκνα ἔγιναν βαθμιαῖα παιδιά, ἐγγόνια, τριεγγόνα, με γενεαλογικὴ σχέση, κι' ὕστερα νέοι, μικροί, μωρέλια, γενικότερα.

6. Τὸ ἡμωδίασαν ἀπλοποιήθηκε σέ: μουδιάζουν, ἐμούδιασαν, κι' ὕστερα σέ: ξινίζουν, ξερνοῦν, πατέρουν, περιλαβαίνουν ἢ καὶ πλερώνουν ²⁾).

7. Ἡ διατύπωση ὁλόκληρης τῆς παροιμίας ἀντιστράφηκε, καὶ τὴ θέση τῶν πατέρων καὶ τῶν γεροντότερων τὴν πῆραν τὰ παιδιά ³⁾).

8. Ἡ παροιμία ἔγινε τύπος (μοτίβο) γιὰ κάθε συγγενικὴ ἀλληγο-

¹⁾ «Ὅμφαξ καὶ δμφακες» σταφυλὴ δριμεῖα καὶ οὐπω πέπειρος· πάντα τὰ αὐστηρὰ καὶ ὀξέα ἡγουν ὀξίνα». (Θησαυρ. ἑλλ. γλώσσης λ. δμφαξ).

²⁾ Εἶναι ἀξιοπρόσεχτο ὅτι τὸ ἐγομφίασαν τοῦ Ἰεζεκιήλ δὲν παρουσιάζεται σὲ καμιά παραλλαγὴ, κι' αὐτὸ δείχνει ἴσως πὼς ἡ παροιμία ἔγινε γνωστὴ μόνο ἀπὸ τὸν Ἱερεμία.

³⁾ Ποῦ ν' ἀποδώσῃ κανεῖς τὴν ἀντίστροφη αὐτὴ διατύπωση τῆς παροιμίας; Εἶναι ἀλήθεια πὼς συναντᾶμε καὶ στὴ Γραφὴ ἕναν ὑπαινιγμὸ ἀπὸ παρόμοια διδασκαλία: *Οὐκ ἀποθάνονται πατέρες ὑπὲρ τέκνων...* (Δεύτερον. 24, 16). Ἡ πιθανότερη ὁμως ἐξήγηση γιὰ τὴ νεοελληνικὴ περίπτωσις εἶναι ὅτι, ἐπειδὴ στὴν καθημερινὴ ζωὴ παρουσιάζονται συχνὰ περιπτώσεις, ποὺ οἱ γονεῖς κι' οἱ μεγαλύτεροι πληρώνουν γιὰ τὰ σφάλματα τῶν μικρῶν (ἠθικὰ ἢ οἰκονομικά), ἡ παροιμία χρησιμοποιήθηκε γι' αὐτὲς σὰν ἔτοιμος τύπος, με ψυχολογικὴ ἀντιστροφή. Χαρακτηριστικὲς εἶναι οἱ ἐρμηνεῖες ποὺ δίνουν γιὰ τὶς περιπτώσεις αὐτὲς μερικοὶ συλλογεῖς: Π.χ. «Αἱ ἀπερισκεψίαι καὶ τὰ ὀλισθήματα τῶν τέκνων πίπτουν εἰς βάρος τῶν συντηρούντων αὐτοὺς ἢ ἀμέσως ἐνδιαφερομένων γονέων» (ἀριθ. 60, Γ. Ἀναγνωστόπουλος) — «Λέγεται περὶ ἐκείνων τῶν γερόντων, ποὺ ἀπὸ τῆς ἀφροσύνης τῶν νέων ἐμπλέκονται καὶ ἀνησυχοῦν» (ἀριθ. 62. Μ. Οἰκονόμου) — «Ἐπὶ τῶν αἰσχυνομένων ἐπὶ ταῖς ἀταξίαις τῶν παίδων» (ἀριθ. 49, Κ. Μυρτίλος Ἀποστολίδης). Ἀλλὰ καί: «Τῶν πράξεων τινος ἡ δόξα, καλὴ ἢ κακὴ, στρέφεται πρὸς τὸν πατέρα» (ἀριθ. 66. Ἀνώνυμος).

ρία, ὅπου γενικὰ «ἄλλοι φταῖνε κι' ἄλλοι πληρώνουν»· «ἄλλοι παθαίνουν κι' ἄλλοι στενοχωριοῦνται».

Ἄν, μὲ βάση τὶς μεταβολές αὐτές, ζητούσαμε νὰ συνθέσουμε τὸν ἐπικρατέστερο τύπο τῆς παροιμίας, θὰ φτάναμε στὴ μορφή:

— *Οἱ γονεοὶ τρῶνε τὰ ξινὰ καὶ τὰ παιδιὰ μουδιάζουν.*

Εἶναι παραλλαγή πού τὴ βρίσκουμε περισσότερο στὴν Κρήτη καὶ στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου, καὶ πού συμφωνεῖ μὲ τὴ βιβλικὴ ἄποψη.

Ἐνδιαφέρουσες διαπιστώσεις μπορούμε νὰ κάμουμε καὶ γιὰ τὸν γεωγραφικὸν καταμερισμὸ τῶν παραλλαγῶν στὶς διάφορες ἑλληνικὲς ἐπαρχίες. Οἱ σημαντικότερες ἀπὸ αὐτὲς εἶναι:

1. Ὅτι ἡ βιβλικὴ διατύπωση τῆς παροιμίας (γονεῖς-παιδιὰ) κυριαρχεῖ στὶς ἀνατολικὲς περιοχὲς καὶ στὰ νησιά, ἐνῶ ἡ ἀντίστροφη μορφή της (παιδιὰ-γονεῖς) παρουσιάζεται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στὴν δυτικὴ - ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα.

2. Ὅτι οἱ ἀγουρίδες καὶ τὰ ξινὰ γενικά, πού εἶναι οἱ βιβλικοὶ ὁμφακες, κυριαρχοῦν ἐπίσης στὶς ἀνατολικὲς ἐπαρχίες, τὶς νότιες καὶ τὰ περισσότερα νησιά, ἐνῶ τὰ συγκεκριμένα φρούτα (δαμάσκηνα, κρόνα, κορόμηλα, μῆλα) παρουσιάζονται στὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα καὶ τὰ δυτικὰ νησιά.

3. Ὅτι ὁ προσδιορισμὸς τῶν δοντιῶν, πού καθὼς εἶπαμε λείπει ἀπὸ τὶς περισσότερες παραλλαγές, παραμένει σ' ὅλες σχεδὸν τὶς παραλλαγές τῆς Ἡπείρου.

Εἶναι ἀξιοπρόσεχτο ὅτι οἱ ἀνατολικὲς ἐπαρχίες ἐκράτησαν τὶς πιστότερες πρὸς τὸ ἀρχικὸ κείμενο παραλλαγές. Ἡ γειτνίασή τους πρὸς τὰ μεγάλα χριστιανικὰ κέντρα τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τὸ Πατριαρχεῖο τῆς Κωνσταντινούπολης ἐξηγεῖ ἴσως τὸ φαινόμενο αὐτό. Ἡ διάδοση τῆς βιβλικῆς παροιμίας στὸν νεώτερο ἑλληνισμὸ ἔγινε, στὴν περίπτωσή αὐτή, ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ πρὸς τὴ Δύση, κι' αὐτὸ ἐξηγεῖ τὶς βαθμιαῖες ἀλλοιώσεις της. Τὰ φαινόμενα ὅμως αὐτὰ ὀφείλονται καὶ σὲ ἀνεξάρτητες τοπικὲς ἐπιδράσεις. Πρέπει νὰ ξέρουμε περισσότερα πράγματα γιὰ τὴν πρώτη διατύπωση, τὸ κύρος καὶ τὴν τοπικὴ διάδοση κάθε παραλλαγῆς, γιὰ νὰ ἐξηγοῦμε μὲ σχετικὴ ἀκρίβεια τὴν πορεία καὶ τὸν γεωγραφικὸ καταμερισμὸ τῆς βασικῆς παροιμίας.

ΠΟΙΜΕΝΙΚΑ ΤΗΣ ΟΡΕΙΝΗΣ ΝΑΞΟΥ

ΥΠΟ

Γ. Δ. ΖΕΥΓΩΛΗ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἄμα σκεφτοῦμε πὼς ἡ τσοπάνικη ζωὴ βρίσκεται μακρὰ ἀπὸ τὰ κέντρα κι' ἔτσι πολὺ λίγο ἐπηρεάζεται ἀπ' αὐτά, τότε θὰ καταλάβουμε γιὰτὶ διασώζει καὶ φέρνει ὡς τὴν ἐποχὴ μας τὰ πιὸ παλιὰ γλωσσικὰ μνημεῖα ἑνὸς τόπου καὶ τὶς παλιότερες συνήθειες τῶν κατοίκων του. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ μελέτη τοῦ ποιμενικοῦ βίου μιᾶς περιοχῆς ἔχει μεγάλη σημασία, πρὸ πάντων ἀπὸ ἄποψη γλωσσική, ἱστορική καὶ κοινωνική.

Τὸ ὕλικὸ τῆς ἐργασίας μου αὐτῆς εἶναι παρμένο ἀπὸ τὴν ὄρεινὴ Νάξο καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῶν χωριῶν Ἀπεραθιοῦ¹⁾, Κορώνου καὶ Φιλοτιοῦ, ὅπου βρίσκονται οἱ περισσότερες κι' οἱ μεγαλύτερες μάντρες τοῦ νησιοῦ.

Τὸ πλούσιο ποιμενικὸ λεξιλόγιο ποὺ συναντοῦμε σ' αὐτὴ τὴν περιοχὴ, μὲ τὴ θαυμαστὴ σαφήνειά του, μὲ τοὺς λεπτοὺς χρωματισμοὺς στὰ νοήματα, μὲ τὴν ἀπλὴ μὰ τόσο περίεργη σύνθεση τῶν λέξεων, μᾶς ἀφίνει κυριολεκτικὰ κατάπληκτους. Ἕνας ἀληθινὰ καινούργιος γλωσσικὸς κόσμος ἀνοίγεται μπροστὰ στὸ μελετητή, κι' ἂν ἀκόμα ἔχη σπουδάσει τὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα τῶν παραπάνω χωριῶν. Τὶς λέξεις: τὸ ἴσπερόαλα (=τὸ γάλα τῆς ἀπογεματινῆς ἀρμεξιᾶς), ἡ ἴσπεραρμεὰ (=ἡ ἀπογεματινὴ ἀρμεξιά), ἴσπεραρμέω (=ἀρμέγω κατὰ τὸ ἀπόγεμα), ἡ σκλητάδα (=ἡ ὀνομασία τῶν γιδοπροβάτων· ἀρχ. κλητὰς -άδος), ὁ σμίχτης (=συνεταῖρος· ἀρχ. ρῆμ. μίγνυμι, μίσγω), τὸ θυλακούρι (ἀρχ. ὁ θύλακος), τὰ ἴψιμάρνια (=ἴψιμα ἀρνιά), ἡ φυρρασπρόρρα (=φυρρή, ἀρχ. πυρρός, δηλ. κοκκινωπὴ μὲ ἄσπρη οὐρά) καὶ τόσες

1) Ὀνομαστ. τ' Ἀπεράθου. Ἐτσι λέγεται ἀπὸ τὸ λαό. Οἱ λόγιοι τὸ ἔκαμαν: ἡ Ἀπεράανθος (ἢ Ἀπύρανθος, μὲ τὴν ὀρθογραφία τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ). Κόρωνος εἶναι μετονομασία τοῦ χωριοῦ Βόθροι.

ἄλλες, θὰ τὶς ἀκούσουμε μονάχα ἀπὸ τοὺς βοσκούς. Συνήθειες πάλι σὰν αὐτὲς ποὺ ἔχουν οἱ τσοπάνηδες σχετικὰ μὲ τὸν τρόπο ποὺ συνεργάζονται καὶ μοιράζονται τὰ προϊόντα ἀνάμεσά τους, μᾶς παρουσιάζουν ἀντιλήψεις διαφορετικὲς στὴν ἀξιολόγηση τοῦ ἀνθρώπινου μόχθου καὶ τὴν κοινωνικὴ ἀλληλεγγύη στηριγμένη σὲ βάσεις ἀλλιώτικες.

Τέλος τὸ βαθὺ καὶ ἀνυστερόβουλο αἶσθημα τῆς φιλοξενίας, ποὺ χαρακτηρίζει τοὺς ἄγνους καὶ περήφανους αὐτοὺς ἀνθρώπους τῶν βουνῶν, μᾶς φέρνει ὁλόϊσα στὰ Ὀμηρικὰ χρόνια.

Ἡ ἐργασία μου εἶναι χωρισμένη γιὰ εὐκολία σὲ κεφάλαια, μὲ τὸ σύστημα τὸ καθιερωμένο ἀπὸ τὸν Ξανθουδίδη στὰ Ποιμενικά τῆς Κρήτης. Ἐλλειψη θεωρῶ ποὺ δὲν περιέχει σκιτσαρισμένα τὰ τυροκομικὰ σκεύη, τὴ μάντρα, τὰ κουδούνια καὶ τὰ σημάδια ποὺ κάνουν οἱ βοσκοὶ στ' ἄφτια τῶν γιδοπροβάτων. Ὅμως ἐλπίζω νὰ τὰ δώσω ἀργότερα μαζὶ μὲ συμπληρωτικὲς πληροφορίες γιὰ τὴν ὑπόλοιπη Νάξο, ἂν ὑπάρχη βέβαια στὴν ποιμενικὴ τῆς ζωῆς κάτι ἀξιόλογο ἢ διαφορετικὸ ἀπ' αὐτὰ ποὺ παρουσιάζω ἔδῳ.

Τὴν ὀρολογία δὲν τὴν ταξινόμησα μὲ ἀλφαβητικὴ σειρὰ, ὅπως συνηθίζεται, γιὰτὶ τότε ἡ ἐργασία θὰ ἔχανε τὴ συνοχή της. Αὐτὸς ὁ τρόπος μοῦ φαίνεται πὼς ἐξυπηρετεῖ μονάχα, ὅταν προσφέρουμε ἀπλὸ λεξιλόγιο. Προτίμησα νὰ ξεκινῶ, σὲ κάθε ἐνότητα, ἀπὸ τὸ γενικὸ καὶ νὰ καταλήγω στὰ μερικά, ἀπὸ τὸν κορμὸ καὶ νὰ φτάνω στοὺς κλάδους. Ἔτσι γράφω πρῶτα τὸ ζό, ἡ ζούλα (= ἡ κατσίκα) κι' ὕστερα τ' ἀργόζουλα (= ἐκεῖνα ποὺ δὲ γέννησαν), τ' ἀργούδελα (= ὅσα δὲν ἀρμέγονται), τὰ δίφορα ζά (= ὅσα γεννοῦν τὸ Μάη καὶ Ἰούνῃ), τὰ διαφορόριφα· πρῶτα ἡ μαύρη ζούλα κι' ὕστερα ἡ ζωνή (= μαύρη, μὲ ἄσπρο τρίχωμα γύρω στὴ μέση)· πρῶτα ἡ καμωδὴ (= μὲ τρίχωμα σκουρὸ καφέ, σὰν καμένο, στὰ μάγουλα) κι' ὕστερα ἡ καμωδασπρόρζα (= καμωδὴ καὶ μὲ ἄσπρη οὐρά)· πρῶτα τὸ κριάς, τὰ κριάτα (= κρέας, κρέατα) κι' ὕστερα τὸ ἴτσικό, τὸ ζούσινο, τὸ ἀρνῆσο, τὸ γαλατάρνι, τὸ γαλατόριφο κτλ.

Νομίζω πὼς ἔτσι σχηματίζουμε πληρέστερη εἰκόνα γιὰ τοὺς ὅρους ποὺ χρησιμοποιοῦν οἱ τσοπάνηδες σὲ κάθε ἐκδήλωση τῆς δουλειᾶς τους. Σὰν συμπλήρωμα στὴν εἰκόνα αὐτὴ προσθέτω στὸ τέλος μερικά κείμενα, παρμένα ἀπὸ τὸ στόμα κατοίκων τ' Ἀπεραθιοῦ.

Θὰ ἦταν παράλειψή μου, ἂν κι' ἀπὸ δῶ πέρα δὲν εὐχαριστοῦσα θερμὰ τὸ σεβαστό μου καθηγητὴ, Ἀκαδημαϊκὸ κ. Κ. Ἀμαντο πού, συνεχίζοντας κι' ἔξω ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο τὸ διδαχτικὸ κι' ἐπιστημο-

νικό του ἔργο, βρίσκεται σ' ἐπαφή μὲ πολλοὺς παλιούς φοιτητές του καὶ τοὺς ὁδηγεῖ στὸ δρόμο τῆς Ἐπιστήμης. Τὸ λέω, γιατί μὲ πρότρεψε μ' ἐπιμονὴ νὰ κάμω τὴ μελέτη αὐτή. Εὐχαριστίες ὀφείλω καὶ στὸ σεβαστὸ καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου καὶ Διευθυντὴ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας, τὸν κ. Γ. Μέγα, γιὰ τὶς ὑποδείξεις του σχετικὰ μὲ τὴν κατάταξη τῆς ὕλης.

Βιβλιογραφικὲς συντομογραφίες.

- Ἀμάντιον Ἑτυμ.=Κ. Ι. Ἀμάντιον, Ἑτυμολογικά. Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον τῆς Μέσης καὶ Νέας Ἑλληνικῆς, τόμ. Ξ' (1923), σ. 100 - 115.
- Ἀμάντιον Χ. Γλω.=Κ. Ι. Ἀμάντιον, Συμβολὴ εἰς Χιακὸν Γλωσσάριον. Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ 6ον τεῦχ. τῶν Χιακῶν Χρονικῶν. Ἐν Ἀθήναις 1926.
- Ἀμάντιον Προσθῆκαι=Κ. Ἀμάντιον, Προσθῆκαι εἰς τὸ Χιακὸν Γλωσσάριον καὶ τὸ Χιακὸν τοπωνυμικόν. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Λεξικογραφικοῦ Δελτίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 3, (1943). Ἀθῆναι 1944.
- Ἀναγνωστοπούλου Κρητ. Ἰδιῶμ.=Γ. Π. Ἀναγνωστοπούλου, Περὶ τῆς ἐν Κρήτῃ ὁμιλουμένης καὶ ιδίως περὶ τοῦ ιδιώματος Ἀγ. Βαρβάρας καὶ Περιχώρων. Ἀθηνᾶ, 38 (1927), σ. 139 - 193.
- Βογιατζίδου Κίμ. Ἰστ.=Ἰ. Κ. Βογιατζίδου, Κίμωλος. Ἱστορικαὶ ἔρευναι περὶ τῆς νήσου. Ἀθηνᾶ, 35 (1923), σ. 67 - 124.
- Βογιατζίδου Κίμ. γλω.=Ἰ. Κ. Βογιατζίδου, Κίμωλος. Περὶ τῆς γλώσσης τῶν Κιμωλίων. Ἀθηνᾶ, 37 (1925), σ. 108 - 160.
- Βρόντη Μαντρ. Ρόδ.=Ἀναστασίου Γ. Βρόντη, Ἡ μελισσοκομία καὶ τὸ μαντρατόρεμα στὴ Ρόδο. Λαογραφία, τόμ. ΙΒ', τεῦχ. Β' (1939), σ. 195 - 230.
- Δεινάκι Ἑτυμ. Σημασ.=Στυλ. Δεινάκι, Ἑτυμολογικά καὶ σημασιολογικά. Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον τῆς Μέσης καὶ Νέας Ἑλληνικῆς, τόμ. Ε' (1920), σ. 86 - 91.
- Δέφνερ Λεξ.=Μ. Δέφνερ, Λεξικὸν τῆς Τσακωνικῆς διαλέκτου. Ἀθῆναι 1923.
- Ἡλιοπούλου Ποιμ. Ἠλ.=Κ. Ν. Ἡλιοπούλου, Ποιμενικά τῆς Ἠλείας. Λαογραφία, τόμ. ΙΒ', τεῦχ. Β' (1939), σ. 253 - 285.
- Κατσουροῦ Τοπων.=Ἀντ. Φλ. Κατσουροῦ, Τοπωνύμια τῆς Νάξου. Περιοδ. «Ναξιακὸν Ἀρχεῖον» (Νάξος), τευχ. 6, 7 - 8 καὶ 9, 1947.
- Κοραῖ Ἀτακτα=Ἀδαμ. Κοραῖ, Ἀτακτα, τόμ. Α' - Ε'. Paris 1827 - 1835.
- Κουκουλὲ Γλωσσικά=Φ. Κουκουλέ, Γλωσσικά ἐκ Κύθνου. Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον τῆς Μέσης καὶ Νέας Ἑλληνικῆς, τόμ. Ξ' (1923), σ. 100 - 115.
- Κουκουλὲ Οἰνουντ.=Φ. Κουκουλέ, Οἰνουντιακά. Ἐν Χανίοις 1908.
- Λουκοπούλου Ρουμελ.=Δ. Λουκοπούλου, Τὰ Ποιμενικά τῆς Ρούμελης. Ἀθῆναι 1930.

Μαδιὰ Καρδαμ. = Γ. Μαδιὰ, Οἱ ποιμένες ἐν Καρδαμύλοις. Λαογραφία, τόμ. 5' (1917), σ. 255 - 256.

Μανωλακάκη Καρπαθ. = Εμμ. Μανωλακάκη, Καρπαθιακά. Ἐν Ἀθήναις 1896.
Μαυρακάκη Δυτ. Κρ. = Γιάννη Ἰ. Μαυρακάκη, Ποιμενικά Δυτικῆς Κρήτης. Χανιά 1948.

Μιχαηλίδου Νουάρου Σύμμεικτα = Μ. Γ. Μιχαηλίδου Νουάρου, Λαογραφικά Σύμμεικτα Καρπάθου, τόμ. Β' (1934), σ. 86 - 123.

Ξανθουδίδου Ἐκλογ. = Στεφ. Ξανθουδίδου, Γλωσσικαὶ Ἐκλογαί. Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον τῆς Μέσης καὶ Νέας Ἑλληνικῆς, τόμ. Ε' (1920), σ. 92-116.

Ξανθουδίδου Ποιμεν. = Στεφ. Ξανθουδίδου, Ποιμενικά Κρήτης. Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον τῆς Μέσης καὶ Νέας Ἑλληνικῆς, τόμ. Ε' (1920), σ. 267 - 323.

Οἰκονομίδου Ἀπερ. = Δημητρ. Β. Οἰκονομίδου, Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος Ἀπεράθου Νάξου. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ τόμου Ν5' τοῦ περιοδικοῦ Ἀθηνᾶ. Ἐν Ἀθήναις 1952.

Πασπάτη Χιακὸν = Α. Γ. Πασπάτη, Τὸ Χιακὸν Γλωσσάριον, ἦτοι ἡ ἐν Χίῳ λαλουμένη γλῶσσα. Ἐν Ἀθήναις 1888.

Πετροπούλου Ἐθιμα = Δ. Α. Πετροπούλου, Ἐθιμα συνεργασίας καὶ ἀλληλοβοηθείας τοῦ Ἑλλ. λαοῦ. Ἐπετηρὶς Λαογραφικοῦ Ἀρχείου 1943 - 1944. (1949), σ. 59 - 85.

Πρωτοδίκου Ἰδιωτικά = Ἰωάννου Πρωτοδίκου, Ἰδιωτικά τῆς Νεωτέρας Ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἐν Σμύρνῃ 1866.

Rohlf's Terminologia = G. Rohlf's, La terminologia pastorale dei Greci di Bova. Revue de linguistique romane, II, 271 κ.έξ.

Σιγάλα Ἰδιώμ. Νάξου = Α. Σιγάλα, Γλωσσικὰ ιδιώματα καὶ ἐποικισμοὶ τῆς Νάξου. Περιοδ. «Ναξιακὸν Ἀρχεῖον» (Νάξος), τευχ. 15, 1949, σ. 192-216.

Σιγάλα Extrait = Α. Σιγάλα, Περὶ τῶν γλωσσικῶν ιδιωμάτων τῆς Νάξου. Extrait de l'Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves (Bruxelles), VI, 1938, σ. 243 - 262.

Φουρλίκη Μεγαρικά = Π. Α. Φουρλίκη, Μεγαρικά Μελετήματα. Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον τῆς Μέσης καὶ Νέας Ἑλληνικῆς, τόμ. Ε' (1920), σ. 210 - 232.

Χατζηϊωάννου Κυπρ. = Κ. Π. Χατζηϊωάννου, Γεωργικά καὶ Ποιμενικά τῆς Κύπρου. Λαογραφία, τόμ. ΙΑ' (1934), σ. 67 - 111.

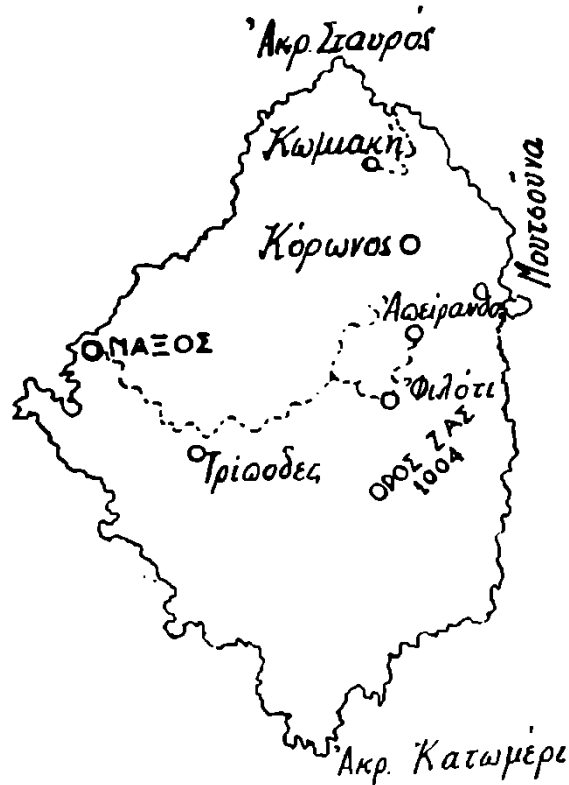
Χατζιδάκι Μ.Ν.Ε. = Γ. Ν. Χατζιδάκι, Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά, τόμ. Α - Β. Ἐν Ἀθήναις 1905 - 1907.

Ψάλτου Θρακικά = Στ. Β. Ψάλτου, Θρακικά ἡ μελέτη περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος Σαράντα Ἐκκλησιῶν. Ἐν Ἀθήναις 1900.

Α'. ΠΟΙΜΝΙΑ ΚΑΙ ΠΟΙΜΕΝΕΣ

1. Οἱ βοσκοί.

Τῇ λέξει τσοπάνης στὴν δρεινὴ Νάξο δὲν τὴ χρησιμοποιοῦν καθόλου, παρὰ μονάχα βοσκός¹⁾. Τῇ γυναῖκα του τὴ λένε βόσκισσα καὶ τοὺς νεαροὺς τσοπάνηδες βοσκοκόπελα. Τὸ βοσκὸ ποὺ ἔχει μεγάλο κοπάδι τὸν ὀνομάζουν πρωτοβοσκό, κεφαλομαδρίτη, κεφαλοβοσκὸ (κεφαομαδρίτη, κεφαοβοσκὸ στὴν Κόρωνο καὶ στὸ Φιλότι)· π.χ. ὁ βακαλοστέφανος εἶν' ὁ καλύτερος κεφαλομαδρίτης τοῦ χωριοῦ.

Χάρτης Νάξου.

Ἐκεῖνος ποὺ ἔχει μάντρα μὲ μικρὸ κοπάδι λέγεται στὸ Φιλότι κου-
τοκοπαδιάρης, στὴν Κόρωνο βουκουτσολόος καὶ στ' Ἀπεράθου βου-
κουτσης, κριβιτσολόος καὶ βρουζινολόος (ἀπὸ τὶς λέξεις τὰ κριβίτσικα
καὶ τὰ βρουζίνικα, ποὺ σημαίνουν τὰ γιδοπρόβατα ποὺ τρέφονται στὸ

1) Στὴν Ἠλεῖα: τσοπάνης, τσοπάνηδες, τσοπαναραῖοι. Ἡλιοπούλου Ποιμ.
Ἠλ., 262. Στὴν Τσακωνιά: τζ'οπάνι, τζ'οπάνηδες. Δέφνερ Λεξ., 273. Στὰ Μέ-
γαλα: τσοπάνης, τσοπαναραῖοι. Φουρῖκη Μεγαρικά, 213, σημ. 3. Στὴν Κύπρο:
ὁ βοσσός, ἡ βόσσ'αινα. Χατζηϊωάννου Κυπρ., 99. Στὴν Κρήτη: βοσκός, βό-
σκισσα. Ξανθουδίδου Ποιμεν., 301.

σπίτι). Ὁ βοσκὸς ποὺ διατάζει τοὺς ἄλλους, σὰν πρὸ μεγάλος καὶ πρὸ ἔμπειρος, εἶναι ὁ *καπετάνιος τῆς μάδρας*. Τὶς περισσότερες φορὲς αὐτὸς εἶναι κι' ὁ *τυροκόμος*. Ἐκεῖνος ποὺ φυλάει τὰ γιδοπρόβατα μὲ τὸ γάλα (τὰ *λαάρια* = γαλάρια) λέγεται *λααροβοσκός*¹⁾ (στὴν Κόρωνο *ᾠαροβοσκός*, στὸ Φιλότι *οὔαροβοσκός*). Ὅποιος βόσκει τὰ γίδια ποὺ δὲν ἔχουνε γάλα (τ' *ἀργούδελα*), *ἀργουδελοβοσκός* ἢ *ἀργοβοσκός*²⁾. Ὁ βοσκὸς ποὺ φυλάει τὰ *λαάρια* ζά, ἅμα σωθῇ τὸ γάλα τους, εἶναι ὁ *ζουλοβοσκός*. Αὐτὸς ποὺ βόσκει τὰ χωρὶς γάλα πρόβατα, ποὺ δὲ γέννησαν ἀκόμα (τὰ *γερούλια*), λέγεται *γερουλοβοσκός*, ἐνῶ ἐκεῖνος ποὺ φυλάει τὰ *λαάρια* πρόβατα, ὅταν ἔχη σωθῇ πιά τὸ γάλα τους, εἶναι ὁ *προβατοβοσκός* ἢ *προβατάρης*³⁾. πβ. φρ. *Eldá 'σουν ἀπόψε*; — *Προβατάρης*. Κι' ὅσοι βόσκουν τὰ *ρίφια* ἢ τ' *ἀρνιά* λέγονται *ριφοβοσκοί* ἢ *ἀρνοβοσκοί*⁴⁾.

Τὸν ἔξυπνο κι' ἔμπειρο βοσκὸ ποὺ μπορεῖ μὲ μιὰ ματιά, χωρὶς μέτρημα, νὰ καταλάβῃ ἂν λείπῃ ἓνα ἀπὸ τὰ γιδοπρόβατα τοῦ κοπαδιοῦ καὶ ποιό, τὸν ὀνομάζουνε *στοχαστή*⁵⁾. πβ. φράσεις: *εὐτοὶ λένουσι καλοὶ στοχαστάδες*. *εὐτὸς εἶν' ὁ καλύτερος στοχαστὴς πού 'ναι μέσ' σιτοὶ τόποι*.

Ἐκεῖνος πάλι ποὺ ξυπνάει τὴ νύχτα μὲ τὸν παραμικρὸ θόρυβο κι' ἔτσι μπορεῖ νὰ γλυτώσῃ τὸ κοπάδι του ἀπὸ τοὺς κλέφτες, λέγεται *νοιωστής*. Ὁ *στοχαστὴς* βοσκὸς ἔχει τὸ *στόχασμα*, δηλ. τὴν ἱκανότητα νὰ διακρίνῃ μ' ἓνα κοίταγμα τοῦ κοπαδιοῦ μίπως χάθηκε κανένα πρόβατο ἢ κατσίκι, κι' ὁ *νοιωστής* ἔχει τὸ *νοιώσμα*, δηλ. τὴν ἱκανότητα νὰ ξυπνήσῃ εὐκόλα τὴ νύχτα.

Οἱ βοσκοὶ ποὺ ἐνώνουν τὰ κοπάδια τους καὶ τὰ βόσκουνε μαζὶ καὶ βοηθοῦνται ἀναμεταξύ τους σ' ὅλες τὶς δουλειές, λέγονται *σμίχτες*⁶⁾ ἢ *συνδροφοί*. Τὸ *ρῆμα* εἶναι *σμίω* (ἀρχ. *μείγνυμι*). π.χ. οἱ *βάφηδοι* μὲ *τσιτοὶ* *Λευτεράδες* *ἐσμίχανε*.

Τὸ *σμίξιμο* ἢ ἡ *συνδροφία* γίνεται καμμιά φορὰ *«ἀπὸν τὴ βρωτονήσιμη»*⁷⁾ *ἐβδομάδα τῆς Σαρακοστῆς* καὶ κρατᾷ ὥσπου νὰ τελειώσῃ

1) Στὴν Κρήτη: *γαλονόμος* (βόσκει τὰ ἑγγαλα) *Ξανθουδίδου Ποιμεν.*, 301.

2) Στὴν Κρήτη: *στειράρης* ἢ *στειρονόμος*. *Ξανθουδίδου Ποιμεν.*, 301.

3) *Προβατάρης* καὶ στὴ Δυτ. Κρήτη. *Μαυρακάκη Δυτ. Κρ.*, 50.

4) Τὰ ἴδια καὶ στὴ Δυτ. Κρήτη. *Μαυρακάκη Δυτ. Κρ.*, 50. Στὰ Καρδάμυλα τῆς Χίου: *ἐριφοβοσκός*. *Μαδιᾶ Καρδαμ.*, 255.

5) Στὴν Κρήτη: *γνωριστὴς βοσκός*. *Ξανθουδίδου Ποιμεν.*, 315.

6) Στὴ Ρόδο ὁ *σμίχτης* λέγεται: *ἀρκάβλης*. *Βρόνη Μαντρ. Ροδ.*, 218. Στὴν Κρήτη: ὁ *κοινάτορας*, πληθ. οἱ *κοινάτοροι*. *Ξανθουδίδου Ποιμεν.*, 275.

Στὴ Μάνη: *σμίχτης*. *Ξανθουδίδου Ποιμεν.*, 275, ὑποσ. 1.

7) *Πρωτονήσιμη* = ἡ πρώτη νηστήσιμη.

τὸ τυροκομειό. Πιὸ συνηθισμένα ὁμῶς συνεταιρίζονται οἱ βοσκοὶ γιὰ ὁλόκληρη τὴ χρονιά.

Στὸ Φιλότι καὶ στὴν Κόρωνο οἱ *σμίχτες* τυροκομοῦνε χωριστά, δηλαδή καθένας γιὰ τὸν ἑαυτό του. Ὁ ἕνας θὰ παίρνῃ ὅχτῳ ἢ δέκα μέρες ὁλόκληρο τὸ γάλα νὰ τὸ κάνῃ τυρὶ. Τὸ γάλα τοῦ συνεταίρου τὸ μετράει μὲ *χαράκια*· ἔχει δηλ. ἓνα ξύλο καὶ τὸ βυθίζει στὸ δοχεῖο καὶ κάθε φορὰ τραβάει μιὰ γραμμή, *ἓνα χαράκι*, στὸ σημεῖο τοῦ ξύλου, ὅπου φτάνει τὸ γάλα. Ὅταν ἔρθῃ ἡ σειρὰ τοῦ σμίχτη νὰ τυροκομήσῃ καὶ κεῖνος ἀνάλογες μέρες, θὰ πάρῃ ἀπὸ τὸν πρῶτο τόσα *χαράκια* γάλα, ὅσα τοῦ δάνεισε. Στὴν Κόρωνο οἱ *σμίχτες*, γιὰ νὰ μετροῦν τὸ γάλα ποὺ δανεῖζει ὁ ἕνας στὸν ἄλλο, χρησιμοποιοῦν καὶ τὴν *πατερίτσα*, ὅπως ὀνομάζουν τὸ μισὸ φλασκί¹⁾. Μονάχα στ' Ἀπεράθου οἱ *σμίχτες* τυροκομοῦν ὅλοι μαζὶ τὸ γάλα, χωρὶς νὰ τὸ μετροῦν ἢ νὰ τὸ δανείζῃ ὁ ἕνας στὸν ἄλλο μὲ τὴ σειρά. Κι' ὅταν τελειώσῃ ἡ ἐποχὴ τοῦ τυροκομειοῦ, *κάνουν* τὸ τυρὶ ἴσα μερίδια, ποὺ τὰ λένε *πάρτες* (ἐν. ἢ *πάρτη*), καὶ παίρνει καθένας μιὰ. Αὐτὸ γίνεται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν γιδοπροβάτων ποὺ διαθέτει κάθε *σμίχτης*. Ἔτσι κι' ἂν ὁ ἕνας ἔχῃ διακόσια κι' ὁ ἄλλος ἑκατό, ἡ *πάρτη* τους σὲ τυρὶ θὰ εἶναι ἡ ἴδια. Ὅσες ὀκάδες παίρνει ὁ πρῶτος, τόσες κι' ὁ δεύτερος. Καὶ τὰ μαλλιά τὰ *κάνουν* ἴσα μερίδια καὶ κεῖνα. Κάθε βοσκὸς ποὺ παίρνει *πάρτη* λέγεται *παρτιδάτορας* (πληθ. οἱ *παρτιδατόροι*). Τὰ νιογέννητα ὁμῶς ἄρνια καὶ ρίφια δὲν τὰ *κάνουν* *πάρτες*, παρὰ καθένας παίρνει ἐκεῖνα ποὺ γεννοῦν τὰ δικά του γιδοπρόβατα.

Ὅταν τὸ κοπάδι εἶναι μεγάλο κι' αὐτοὶ ποὺ τὸ ἔχουν εἶναι λίγοι καὶ δὲν προλαβαίνουν ὅλη τὴ δουλειά, τότε βρίσκουν κάποιον ποὺ ξέρει τὴ *βοσκούνη*, δηλ. τὴν τέχνη τοῦ βοσκοῦ, καὶ δὲν ἔχει δικά του γιδοπρόβατα. Τὸν παίρνουν καὶ τοὺς βοηθάει σ' ὅλες τὶς δουλειές: στὴ βοσκή, στὸ ἄρμεγμα, στὸ τυροκομειό. Λέγεται κι' αὐτὸς *βοσκὸς* καὶ γι' ἀμοιβὴ τοῦ δίνουνε μιὰ *πάρτη* τυρὶ καὶ μαλλιά, ποὺ εἶναι τόσες ὀκάδες, ὅσες καὶ τὸ μερίδιο καθενὸς ἀπὸ τοὺς ἰδιοχτῆτες τοῦ κοπαδιοῦ. Οἱ συνήθειες αὐτὲς ποὺ ἔχουν οἱ Ἀπεραθῖτες βοσκοὶ στὴ συνεργασία τους εἶναι μοναδικές²⁾ καὶ φανερόνουν πόσο ἐκτιμοῦν τὸν ἀνθρώπινο κόπο.

1) Καὶ στὴν Κρήτη ἀνάλογα μὲ τὰ γιδοπρόβατα ποὺ ἔχει καθένας παίρνει γάλα καὶ τυροκομᾷ. Βλ. *Ξανθοῦδιδου Ποιμεν.*, 316. Τὸ ἴδιο καὶ στὴ Ρούμελη. *Λουκοπούλου Ρουμελ.*, 147-148.

2) Γιὰ τὸν τρόπο ποὺ συνεργάζονται οἱ βοσκοὶ στὰ διάφορα μέρη τῆς χώρας μας βλ. *Πατροπούλου Ἑθιμα*, 64-66.

2. Τὰ κοπάδια. Τὸ γένος, ἡ ἡλικία κι' ἄλλα χαρακτηριστικὰ τῶν γιδοπροβάτων.

Τὸ κοπάδι (πληθ. τὰ κοπάδια) λέγεται γιὰ ὅλα μαζί τὰ γιδοπρόβατα. Τὰ ζά, (ἐν. τὸ ζό), εἶναι τὰ γίδια καὶ τὰ κατσίκια. Ὅταν εἶναι μεγάλα στὴν ἡλικία, τὰ λένε: ἡ ζούλα, πληθ. οἱ ζούλες· μεγεθνντ. ἡ ζουλαρήρθα· π.χ. ἦτινε τὸ διοδήημά¹⁾ δου τοῦ ζόφτεινοῦ²⁾ (=μιλοῦσε ὅλος ὁ κόσμος γι' αὐτό). ἦτινε μιὰ ζουλαρήρθα!

Τὰ ζὰ καὶ τὰ πρόβατα μαζί, πού ἀποτελοῦν τὸ κοπάδι, λέγονται ζουλοπρόβατα. Ὅταν εἶναι πολλὰ στὸν ἀριθμό, λένε τὶς φράσεις: ἐβρυσάν³⁾ ἐφέτι τὰ ζὰ δῶ Λευτεράδω· ἢ οἱ Παπαλιούδες ἔχουσι σαβούρα ζουλοπρόβατα. Ἀμα φτάσουν τὰ χίλια, λένε γιὰ τὸ βοσκό: ἐχίλιασέ δα ἢ χιλιασμένα τὰ⁴⁾ χει⁵⁾. Ἀναφέρουν ἀκόμα πόσες φορὲς στὴ ζωὴ του τὰ ἔφτασε στὰ χίλια ἕνας βοσκός· π.χ. ὁ βαρδανοῦ⁶⁾ ἀννης τὰ χίλιασε τρεῖς βολές.

Σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις χρησιμοποιοῦνε γιὰ τὸ κοπάδι τὸν δρο χιλιάρμενο, πού λέγεται ὅμως καὶ χωρὶς νὰ εἶναι χίλια τὰ γιδοπρόβατα· π.χ. ἦρθαι-ν-οἱ βαρδάνηδοι στὸ Φανάρι⁶⁾ κι' ἐφέρασι χιλιάρμενο· δηλ. πολὺ μεγάλο κοπάδι. Γιὰ τὴν ἀρίθμησή τους χρησιμοποιοῦν τὴ λέξη κεφάλια· πβ. τὶς φράσεις: Οἱ Φουνδούληδοι ἔχουν ὀχτακόσα κεφάλια· ἢ ὀχτακόσα κεφάλια ζουλοπρόβατα μαζώνουσι.

Τὸ ρίφι, τὸ ριφάκι, τὰ ρίφια⁶⁾ (ἀρχ. ἔριφος)· λέγεται γενικὰ γιὰ τὰ μικρὰ τοῦ ζοῦ, ἀρσενικὰ καὶ θηλυκὰ, πού δὲν εἶναι ἀκόμα χρονιάρικα ἢ καὶ μονάχα γιὰ τὰ θηλυκὰ. Γι' αὐτὰ ὑπάρχει κι' ὁ τύπος: τὸ ριφάδι (πληθ. τὰ ριφάδια). Μόνο γιὰ τ' ἀρσενικὰ πάλι χρησιμοποιοῦν τὴ λέξη: τὸ τραόπουλο, τὰ τραόπουλα· π.χ. οἱ βακάληδοι ἐκάμαν ἐφέτι τρακόσα ριφάδια καὶ διακόσα τραόπουλα.

Γιὰ τὰ θηλυκὰ τῶν βρουζίνικων, δηλ. αὐτῶν πού τρέφουνε στὰ σπίτια, λένε: ἡ ριφάδα, οἱ ριφάδες.

¹⁾ Τὸ διοδήημα (ἀπὸ τὸ διηγοῦμαι) = ἡ διήγησις, τὸ ὄνομα.

²⁾ Τοῦ ζόφτεινοῦ = τοῦ ζοῦ εὐτεινοῦ, αὐτοῦ τοῦ κατσικιῦ.

³⁾ Βρυάζω (ἀρχ.) = γίνομαι ἄφθονος. Ἀπαντᾷ καὶ στὴ Χίο. Ἀμάντιον Χ. Γλῶ., 19.

⁴⁾ Χιλιάζω λέγεται κι' ἄλλοῦ. Λουκοπούλου Ρουμελ., 203. Πασπάτη Χιόν, 387 καὶ Πρωτοδίκου Ἰδιωτικά, 82.

⁵⁾ Φανάρι: εἶναι βουνὸ τοῦ νησιοῦ, ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα.

⁶⁾ Καὶ στὴν Κρήτη τὸ ἴδιο. Ξανθουδίδου Ποιμεν., 270.

Ἄμα χρονιάσουν, τὰ ρίφια λέγονται σφαχτὰ¹⁾ κι' ἂν ἀκόμα δὲν πρόκειται νὰ τὰ σφάζουν. Τὸ μικρὸ τοῦ σφαχτοῦ τὸ λένε σφαχτου-λόριφο.

Ἄμα γίνουने δυὸ χρονῶν, τὰ λένε διβολόζουλα (τὸ διβολόζουλο) καὶ μονάχα στὸ Φιλότι ἀβολεμένα· τριῶν χρονῶν τριβολόζουλα καὶ τεσσάρων τεσσαράβολα, ἐνῶ στὸ Φιλότι διβοόζουλα καὶ τριβοόζουλα. Ἀπὸ κεῖ καὶ πάνω λέγονται: *πέδε χρονῶ*, *ἔξε χρονῶ* κτλ. Στὸ Φιλότι τὰ τελευταῖα τὰ λένε σταβλικωμένα ζά, ἐπειδὴ εἶναι μεγαλόσωμα καὶ ἡμερα πιά, σὰν τὰ ζῶα τοῦ στάβλου, καὶ στ' Ἀπεράθου καμμιὰ φορὰ τὰ λένε σταβλικά.

Τ' ἀργόζουλο²⁾, τ' ἀργόζουλα· γενικὰ ὅσα κατσίκια δὲ γέννησαν ἀκόμα ἢ γέννησαν τὴν περασμένη χρονιά, ὅχι ὅμως καὶ τὴν ἄλλη.

Ἀργοδιβολόζουλα· ἐκεῖνα ποὺ δὲ γέννησαν τὴν πρώτη χρονιά ποὺ ἔπρεπε. Ἀργοτριβολόζουλα· ὅσα δὲ γέννησαν τὴ δεύτερη χρονιά ποὺ ἔπρεπε. Ἀργοτεσσαράβολα· ποὺ δὲ γέννησαν τὸν τρίτο χρόνο.

Τὰ στείρια ζά· ἐκεῖνα ποὺ γεννοῦν καὶ ψοφοῦν τὰ ρίφια τους. Οἱ βοσκοὶ τότε βάζουν ἄλλα ρίφια καὶ τὰ βυζαίνουν, ὥστε νὰ μὴ γυρίση τὸ γάλα τους. Αὐτὰ τὰ ρίφια τὰ λένε προβυζαστάδες (ἐν. *δ* προ-βυζαστή) καὶ τὸ βύζαγμα ποὺ κάνουν: προβύζασμα. Νά πῶς μοῦ τὰ εἶπαν οἱ ἴδιοι: «Στείρια ζά εἶν' ἐκεῖνα ποὺ χασοριφίζουνε³⁾ καὶ γὰ νὰ μὴ χάσου δὲ ἄλα⁴⁾, τὰ προβυζαίνομε⁵⁾ μ' ἄλλο ρίφι, τὸ βροβυζαστή». Ἄν ὅμως γιὰ ὁποιαδήποτε αἰτία ἀργώση τὸ ζό, δηλ. γυρίση τὸ γάλα του καὶ πάψη νὰ ἀρμέγεται, τότε τὸ λένε ἀργόστειρο ζό, ὥσπου νὰ φτιάση ἡ Λαμπρή· ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα λέγεται ἀργόζουλο.

Ἀτεκνα ζά· ἐκεῖνα ποὺ δὲ γεννοῦν οὔτε μιὰ φορὰ.

Πρωτόεννο ζό· αὐτὸ ποὺ γεννᾷ γιὰ πρώτη φορὰ.

Τὰ λαάρια (= γαλάρια)· ὅλα τὰ ζὰ ποὺ ἀρμέγονται.

1) Μὲ τὴν ἴδια σημασία καὶ στὴν Κύπρο, Χατζηϊωάννου Κυπρ., 100 καὶ στὴν Ἡλεία, Ἡλιοπούλου Ποιμ. Ἡλ., 256.

2) Ἄλλου λέγεται: *στέρφα*. Ἡλιοπούλου Ποιμ. Ἡλ., 261.— Δέφνης Λεξ.— Rohlf's Terminologia, 283 — Κουκουλὲ Οἰνουντιακά, 299.

3) *χασοριφίζουνε* = χάνουν τὰ ρίφια τους, ψοφοῦν τὰ ρίφια τους.

4) ἄλα = γάλα.

5) *προβυζαίνω* καὶ *προβυζάνω*· βάζω ἓνα ριφάκι ἢ ἀρνάκι νὰ βυζάξῃ ἄλλη μητέρα. Τὸ συναντοῦμε καὶ μὲ τὴ σημασία τοῦ ἀπλοῦ *βυζαίνω*, στὰ γιδοπρόβατα βέβαια. Ἀντίθετα γιὰ τὰ μικρὰ παιδιὰ ποὺ καμμιὰ φορὰ παίρνουने στὸ στόμα τους τὸ βυζὶ τῆς κατσίκας γονατίζοντας πίσω της καὶ ρουφοῦν τὸ γάλα, λένε πῶς *κωλοβυζαίνουν*. Τὸ *προβυζαίνω* ἢ *προβυζάνω* ἀπαντᾷ κι' ἄλλου. Πρωτοδίκου Ἰδιωτικά, 87.

Ἀργούδελα ἢ ἀργουδελόριφα· ὄλα τὰ ζά, μικρὰ καὶ μεγάλα, ποὺ δὲν ἀρμέγονται.

Τὰ τραόπουλα, ἄμα χρονιάσουν, τὰ λένε: *ὁ γερότραος*¹⁾, δυὸ χρονῶν *ὁ γερόπαλιος*, τριῶν *ὁ τρίπαλιος* καὶ τεσσάρων *ὁ τετράπαλιος*· πβ. τὴ φράση: *ἔχομε-ν-ἕνα δρόο γερόπαλιο* (= δυὸ χρονῶν).

Τὸ πρόβατο, τὰ πρόβατα.

Τὸ ἀρνί, τὸ ἀρνάκι, τ' ἀρνηά· γενικὴ ὀνομασία γιὰ τὰ μικρὰ τοῦ προβάτου, ἀρσενικά καὶ θηλυκά, ποὺ δὲ χρόνιασαν ἀκόμα, ἢ μονάχα γιὰ τὰ θηλυκά. Γι' αὐτὰ ὑπάρχει κι' ὁ τύπος: τὸ ἀρνάδι, τὰ ἀρνάδια (γιὰ τὰ σπιτήσια: ἢ ἀρνάδα). Μιλῶντας μόνο γιὰ τ' ἀρσενικά, χρησιμοποιοῦν τὴ λέξη τὸ κριόπουλο· π.χ. *ἔχομε τριάδα κριόπουλα καὶ πενήδα ἀρνάδια*.

Ἀποκομμένα²⁾· ἔτσι λέγονται τὰ ρίφια ἢ τὰ ἀρνιά, ὅταν ὁ βοσκὸς τὰ χωρίση ἀπὸ τὶς μάνες τους, γιὰ νὰ μὴ βυζαίνουν πιά. Ὑστερ' ἀπὸ δυὸ περίπου μῆνες τὰ ξαναβάζει ὄλα μαζί κι' ἂν κανένα ρίφι δοκιμάση νὰ βυζάξη τὴ μάνα του, τότε ὁ βοσκὸς τοῦ βάζει στὸ στόμα χαλινάρι³⁾, δηλ. ἕνα ξύλο ποὺ τὸ δένει μὲ σπάγγο ἀπὸ τὶς ἄκρες. Ὁ σπάγγος ἔρχεται καὶ δένεται πίσω ἀπ' τὸ κεφάλι. Ἐτσι ἡ γλῶσσα τοῦ μικροῦ δὲν μπορεῖ νὰ βγῇ, γιὰ νὰ βυζάξη.

Τὰ γερούλια⁴⁾· ἔτσι λέγονται τ' ἀρνιά, ἄμα χρονιάσουν.

Τὸ γερουλάρνι· εἶναι τὸ ἀρνάκι τοῦ γερουλιοῦ.

Διβολοπρόβατο· τὸ ἀρνὶ ὅταν εἶναι δυὸ χρονῶν. Στὸ Φιλότι λέγεται ἀβολεμένο πρόβατο.

Τριβολοπρόβατο· ὅταν εἶναι τριῶν χρονῶν. Στὸ Φιλότι: *δίβοο*.

Τεσσαράβολο· τεσσάρων χρονῶν. Στὸ Φιλότι: *τριβοοπρόβατο*. Στὴν Κόρωνο: *τεσσαροδίβοο*. Ἀπὸ κεῖ καὶ πάνω τὰ λένε: *πέδε χρονῶ*, *ἕξε χρονῶ*. Στὸ Φιλότι: *σταβλικωμένα* πρόβατα, δηλ. ἡμερὰ σὰν τοῦ στάβλου.

1) *γερότραος*· τράγος ποὺ ἔχει πιά κέρατα. Μὲ τὸ γράμμα *g* δηλώνεται παντοῦ ὁ ἡχηρὸς φθόγγος *γκ*, *γγ*.

2) Στὴν Κύπρο: *ποκομμένα*. Χατζηϊωάννου Κυπρ., 102. Στὴ Ρούμελη: *ἀποκομμένο*. Λουκοπούλου Ρουμελ., 61.

3) *Χαλινάρι* χρησιμοποιοῦν καὶ στὴν Κάρπαθο. Μιχαηλίδου Νουάρου Σύμμεικτα, 99.

4) Στὴ Δυτ. Κρήτη *κερούλια* εἶναι ἐκεῖνα ποὺ ἔχουν κέρατα. Μαυρακάκη Δυτ. Κρ., 26. Στὴν Πελοπόννησο καὶ Στερεὰ τὸ χρονιάρικο πρόβατο λέγεται: *ζυγούρι*. Κουκουλὲ Οἰνουντιακά, 271.—Ἡλιοπούλου Ποιμ. Ἠλ., 257.—Λουκοπούλου Ρουμελ., 61.

Τὸ πολὺ γέρικο πρόβατο λέγεται *προβατίνα*.

Τὰ κριόποιλα, ἅμα χρονιάσουν, τὰ λένε : ὁ *γερόκριος*· δυὸ χρονῶν *γερόπαλιος*, τριῶν *τρίπαλιος*, τεσσάρων *τετράπαλιος*. Ὅλα τὰ ἄρσενικά, μικρὰ ἢ μεγάλα, ποὺ γεννιοῦνται ἀπὸ κατσίκια, λέγονται *τράοι*. Ὅσα γεννιοῦνται ἀπὸ πρόβατα *κριοί*. Ὅταν εἶναι πάνω ἀπὸ δυὸ χρονῶν καὶ χρησιμοποιοῦνται γιὰ ἐπιβήτορες, τὰ λένε *βαρβάτοι τράοι*, *βαρβάτοι κριοί* ἢ *λατάρια*. Ἄν ὅμως δὲν τὰ ἔχουνε γιὰ λατάρια, τότε, ὅπως λένε οἱ ἴδιοι «*τοὶ μουνουχοῦμε καὶ τὸ ἔχομε γὰ σφάξιμο. Τὸ μουνούχισμα ὡς θὲς τὸ κάνεις. Ἡ τὸ σκίζεις καὶ βγάνεις τὰ χαμνά του ἢ τὰ κοπανίζεις καὶ ἴνουνται-ν-ἄχρηστα*»¹).

Ὁ *διχαλόρχης*· ἔτσι ὀνομάζουν τὸν τράγο ποὺ πέφτουν «*τὰ χαμνά του διχαλωτά*». Οἱ βοσκοὶ φυλάν αὐτοὺς τοὺς τράγους γιὰ λατάρια, ἐπειδὴ *θηλυκοσύρουν*σι, δηλαδὴ τὰ κατσίκια ποὺ *βηθοῦνται* ἢ *λάμνουνται* ἀπ' αὐτοὺς γεννοῦνε *θηλυκά*.

Ἄμα βρίσκεται ὁ τράγος σὲ γενετήσιο ὄργασμό, λέγεται *θυμωμένος*· κι ἅμα *θυμώση* πάει νὰ βρῇ τὴν κατσίκια ποὺ *θυμᾶται* ἢ *ἐθυμήθηκε*²) (=βρίσκεται σὲ γενετήσιο ὄργασμό) νὰ τὴ *βηδήση* ἢ νὰ τὴ *λάση*³). Τὰ ζὰ «*λάμνουνται*»⁴) ἀπὸν *τοὶ τράοι καὶ τὰ πρόβατα ἀπὸν τοὶ κριοί*. Ἄμα *λαστιῇ* τὸ ζὸ ἢ τὸ πρόβατο, τὸ λέμε *λασμένο*⁵), ἅμα δὲ *λαστιῇ*, τὸ λέμε-ν-*ἄλαστο*⁶).

Ἀργοπρόβατο· πρόβατο δυὸ ἢ τριῶν χρονῶν, ποὺ δὲ γέννησε ἄκόμα ἢ γέννησε τὴν περασμένη χρονιά, ὅχι ὅμως καὶ τὴν ἐπόμενη.

Ἀτεκνα πρόβατα· ὅσα δὲ γεννοῦν οὔτε μιὰ φορὰ.

Τὰ γερούλαρνια· γενικὴ ὀνομασία μικρῶν καὶ μεγάλων προβάτων ποὺ δὲν ἄρμέγονται.

Τὰ λαάρια (πρόβατα)· στὸ Φιλότι : *οὐαάρια*· τὰ πρόβατα ποὺ ἄρμέγονται, ποὺ ἔχουνε γάλα (ἀπὸ τό : *γαλάρια*)⁷).

1) Μὲ τοὺς ἴδιους τρόπους γίνεται τὸ μουνούχισμα καὶ στὴν Κρήτη. *Ξανθουδίδου Ποιμεν.*, 273.

2) Οἱ ἴδιοι τύποι λέγονται καὶ στὴ Σητεία τῆς Κρήτης γιὰ τὸ γενετήσιο ὄργασμό κατσικιῶν καὶ προβάτων. *Ξανθουδίδου Ποιμεν.*, 274.

3) *Νὰ τὴ λάση* (ἀπὸ τό : ἐλαύνω). Τὸ ἴδιο ἀπαντᾷ καὶ στὴ Χίο. *Ἀμάντου Προσθῆκαι*, 145.

4) *Λάμνω* καὶ στὴν Κίμωλο. *Βογιατζίδου Κίμ. γλω.*, 130.

5) *Λασμένα*, ἄλαστα καὶ στὴν Κάρπαθο. *Μιχαηλίδου Νουάρου Σύμμεικτα*, 115.

6) Στὴν Κρήτη καὶ Κάρπαθο λέγονται : *ἔγγαλα*. *Ξανθουδίδου Ποιμεν.*, 274.—*Μιχαηλίδου Νουάρου Σύμμεικτα*, 116. Στὴν Ἡλεία : *γαλάρια*. *Ἡλιοπούλου Ποιμ.* Ἡλ., 261.

Τὸ ριξαρίδικο (ζὸ ἢ πρόβατο)¹⁾· ἐκεῖνο ποὺ ρίχτει, δηλ. νεκρογεννᾷ.

²⁾ *Ἀποαλιζου*³⁾ δὰ ζὰ (ἢ τὰ πρόβατα)· ἀργώνουσι· δηλ. σώνεται πιά τὸ γάλα τους. Ἡ ἐποχὴ ποὺ τελειώνει τὸ γάλα λέγεται τ' ἀποάλια.

Στρέφεται τὸ ἄλα· γυρίζει πίσω τὸ γάλα, προτοῦ ἔρθῃ ἡ ὥρα νὰ σωθῇ φυσιολογικά. Αὐτὸ γίνεται, ἂν τρομάξουν καμμιὰ φορὰ τὰ γιδο-πρόβατα· πβ. φράση: «*δτινα* (= *δταν*) *βροδήξῃ* τὸ *Μάη*, στρέφεται τὸ ἄλα *δῶ ζῶ*».

Τὰ *πρώμια*· ὅσα γεννοῦν ἀπὸ τὸν Ὀκτώβρη ὠς τὸ Γενάρη.

Πρώμια ρίφια, *πρώμια* ἀρνιά· ἐκεῖνα ποὺ γεννιοῦνται *πρώϊμα*, δηλ. ἀπὸ τὸν Ὀκτώβρη ὠς τὸ Γενάρη.

Τὰ *ᾠσιμα*, τὰ *ᾠσιμόζουλα*, τὰ *ᾠσιμοπρόβατα*· ὅσα γεννοῦν ἀπὸ τὸ Φλεβάρη ὠς τὸν Ἀπρίλη.

Τὰ *ᾠσιμάρνια*⁴⁾, τὰ *ᾠσιμόριφα*· τὰ ἀρνιά καὶ τὰ ρίφια ποὺ γεννιοῦνται ὀσιμα, δηλ. ἀπὸ τὸ Φλεβάρη ὠς τὸν Ἀπρίλη.

Τὰ *δίφορα*⁵⁾ ζὰ· τὰ *δίφορα* πρόβατα· ἐκεῖνα ποὺ γεννοῦνε Μάη ἢ Ἰούνῃ. Μπορεῖ νὰ ἔχουν ξαναγεννήσει καὶ *πρώϊμα*.

Διφορόριφα, *διφοράρνια*· ρίφια καὶ ἀρνιά ποὺ γεννιοῦνται Μάη εἴτε Ἰούνῃ.

Κριβίτσικα ζὰ· ὅσα μένουν καὶ τρέφονται στὰ σπίτια.

Τὰ *βρουζίνικα* πρόβατα· ἐκεῖνα ποὺ συντηροῦνται στὸ σπίτι.

Καραμάνικα· πρόβατα μὲ πλατειᾶς οὐρές.

*Σπουρίτικα*⁶⁾ ρίφια. Στὸ Φιλότι: *σβουρίτες*. Ἔτσι λέγονται τὰ *θηλυκασέρινικα*. Αὐτὰ δὲ γεννοῦν ποτέ. Ρώτησα ἓνα βοσκὸ Ἀπεραθίτη πῶς γεννιοῦνται τὰ *σπουρίτικα* καὶ μοῦ ᾗδωσε τούτῃ τὴν ἐξήγησι: «*ἔχουσι νὰ ποῦ βῶς*⁷⁾» *για νὰ ἐννηθῇ ἓνα σπουρίτικο, πρέπει ἓνας τράος ἀβάς* (= χωρὶς κέρατα), *ἐννημένος ἀπὸ ἀβάδικη ζούλα, νὰ βηδήσῃ ἀβά-*

¹⁾ Στὴν Κύπρο: ἡ *ριξαρκὰ αἷγια*. Χατζηϊωάννου Κυπρ., 104. Στὴ Ρόδο: ἡ *ριξιάρια*. Βρόντη Μαντρ. Ροδ., 213.

²⁾ Στὴ Δυτ. Κρήτη: *ἀποαλιζουν*. Μαυρακάκη Δυτ. Κρ., 67.

³⁾ Τὸ ἴδιο στὴν Κάρπαθο, Πελοπόννησο καὶ Ρούμελη. *Μιχαηλίδου Νουάρου* Σύμμεικτα, 101.—*Κουκουλὲ* Οἰνουντιακά, 308.—*Ἡλιοπούλου* Ποιμ. Ἠλ., 258.—*Λουκοπούλου* Ρουμελ., 61.

⁴⁾ Καὶ στὴ Δυτ. Κρήτη: *δίφορα*. Μαυρακάκη Δυτ. Κρ., 86.

⁵⁾ Στὴν Κρήτη λέγονται: *θηλυκαρσίνικα*. Ξανθοουδίδου Ποιμεν., 277. Στὴν Κύπρο: *ἀρσινικοθήλυκα* ἢ *ἀρτσινικοθήλυκα*. Χατζηϊωάννου Κυπρ., 102. Στὴ Ρόδο: ὁ *κατίγριλλας*. Βρόντη Μαντρ. Ροδ., 229.

⁶⁾ *Ἔχουσι νὰ ποῦ βῶς* = λένε συνήθως, παραδέχονται ὅτι...

δικο ζό, *ἔννημένο κι' εὐτό ἀπὸ ἀθάδικη μάνα*. Ἐτότες ἔχουσι νὰ ποῦ *ὡς γεννιέται σπουρίτικο*.

Τὸ *ζωδάρι*· ἔτσι λέγεται τὸ ρίφι ἢ τὸ ἄρνι ποὺ δὲν τὸ προορίζουνε γιὰ σφάξιμο, παρὰ τὸ φυλᾶνε νὰ μεγαλώσῃ γιὰ νὰ γεννάῃ καὶ ν' ἀρμέγεται.

Ἡ *σούδα*· τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ ἔχουν τὰ ζὰ ἢ τὰ πρόβατα μιᾶς μάντρας. Ὁ *στοχαστῆς* βοσκός, ὅταν τοῦ κλέψουν ἓνα ριφάκι καὶ τὸ κρατήσουν ἄλλοι βοσκοὶ στὴ μάντρα τους *ζωδάρι*, μπορεῖ νὰ τὸ γνωρίσῃ, ἂν τὸ δῇ, ὕστερ' ἀπὸ δυὸ-τρία χρόνια. Θὰ τὸ ἀναγνωρίσῃ *«ἀπὸ τὴ σούδα δον»*.

*Βουρβουλιά*¹⁾· ἔτσι λέγεται ἡ κοπριὰ τῶν κατσικιῶν.

*Προβατσουλιά*²⁾· ἡ κοπριὰ τῶν προβάτων.

Β'. ΟΝΟΜΑΣΙΕΣ ΤΩΝ ΓΙΔΟΠΡΟΒΑΤΩΝ (ΣΚΛΗΤΑΔΕΣ)

*Σκλητιάδα*³⁾· ἡ ὀνομασία τῶν γιδοπροβάτων ἀπὸ τὸ τρίχωμά τους κι' ἀπὸ ἄλλα σημάδια.

α') Ἀπὸ τὸ τρίχωμα

1. τῶν κατσικιῶν.

Ἡ *μαύρη ζούλα*· τὸ *μαῦρο ζό*· ἐκεῖνο ποὺ ἔχει ὁλόμαυρο τρίχωμα.

Μαυρομάσκαλη· ἔχει *μαῦρο* τρίχωμα μ' ἓνα ἄσπρο μπάλωμα μπροστὰ στὰ πλευρά· ἡ *καπουλάτη* *μαῦρο* τρίχωμα μὲ ἄσπρα καπούλια.

Ἡ *ζωνή*⁴⁾· τὸ *ζωνό*· ἔχει *μαῦρο* τρίχωμα μὲ μιὰ ἄσπρη ζώνη στὴ μέση, ποὺ ἐκτείνεται μπρὸς καὶ πίσω· ἡ *ζωνοτσούλα* ἢ *ζωνότσουλη*, *ζωνή* καὶ μὲ μικρὰ ἄφτια.

1) Γίνεται ἀπὸ τὸ *vervella*. Στὴν Κρήτη: *βερβελλίδες*. *Ξανθουδίδου Ποιμεν.*, 278. Στὴ Ρόδο: *βερβελιές*. *Βρόνη Μαντρ.* Ροδ., 224. Στὴ Χίο: *βερβελιά*. *Πασπάτη Χιακόν*, 108. Στὴν Κάρπαθο: *βερβελλία*. *Μιχαηλίδου Νουάρου Σύμμεικτα*, 87.

2) Καὶ στὴν Κύθνο: *προβατσουλιά*. *Κουκουλὲ Γλωσσικά*, 293.

3) Ὁ Κοραῆς ἔχει τὴ λέξη μὲ τὴ σημασία: γένος, γενεά, σειρά. Τὴν ἐτυμολογεῖ ἀπὸ τὸ ρηματικὸ *κλητός* ἢ τὸ ἄχρηστο *κλητὰς -άδος*. *Κοραῆ Ἀτακτα*, Δ', 512.

4) *Ζωνή* καὶ στὴν Κρήτη. *Ξανθουδίδου Ποιμεν.*, 286. — *Μαυρακάκη Δυτ. Κρ.*, 30.

*Βρακάτη*¹⁾· μαύρη μὲ τὸ πισινὸ πόδι ἄσπρο.

Παρδαλή· τὸ τρίχωμά της ἔχει μαῦρα καὶ ἄσπρα μπαλώματα.

Μαυροτξαγάτη· μαύρη, μὲ ἄσπρο χρῶμα στὸ μπροστινὸ πόδι (σὰ νὰ ἔχη δηλ. τξαγγία = ὑποδήματα).

Μαυρασπρομύτα· μαύρη, μὲ ἄσπρο μπάλωμα στὸ πρόσωπο, κοντὰ στὴ μύτη.

*Μαυρασπρόρια*²⁾· μαύρη, μὲ ἄσπρο μπάλωμα στὴν οὐρά.

Μαυρομάουλη· ἄσπρη, μὲ μαῦρο πρόσωπο.

*Μαυρασταράτη*³⁾· μαύρη μὲ «ἄσταράδα» δηλ. ἄσπρίλα στὸ κούτελο· π. χ. ἡ *μαυρασταράτη* ἔναι τὸ *ναμιλίδικο*⁴⁾ ζὸ πᾶχομε. Μεταφορικὰ λέγεται καὶ γιὰ ἀνθρώπους μελαχρινοὺς μὲ κάποιο σημάδι στὸ μέτωπο· πβ. λαϊκὸ Ἀπεραθίτικο δίστιχο :

*Δὲ δὴ θέσι*⁵⁾ *δὴ μαυράστα -*
*ράτη-ν- οἱ ὄνιοι*⁶⁾ *μου κι' ἄσ' τα.*

Μαυραβαδιά· μαύρη, χωρὶς κέρατα.

Μαυρομάσκαλη ἀβαδιά· μαυρομάσκαλη καὶ χωρὶς κέρατα.

Παρδαλαβαδιά· παρδαλή χωρὶς κέρατα.

Μαυροτσούλα ἀβαδιά· μαυραβαδιά καὶ μὲ κοντὰ ἄφτια.

Μαυρομάσκαλη τσουλαβαδιά· μαυρομάσκαλη, μὲ μικρὰ ἄφτια καὶ χωρὶς κέρατα.

Βρακατοτσούλα ἀβαδιά· βρακάτη, μὲ μικρὰ ἄφτια καὶ χωρὶς κέρατα.

Παρδαλοτσούλα ἀβαδιά· παρδαλή, μὲ μικρὰ ἄφτια καὶ χωρὶς κέρατα.

Ζωνοτσούλα ἀβαδιά· ζωνή, μὲ κοντὰ ἄφτια καὶ χωρὶς κέρατα.

Τὸ σκλαβᾶτο ζό· ἐκεῖνο ποὺ ἔχει τρίχωμα καφέ.

᾿αλανή (= γαλανή)· μὲ τρίχωμα ἄσπρο.

Φυρρή· μὲ χρῶμα κόκκινο ἀνοιχτό.

Φυρροάλανη· μὲ τρίχωμα ἀνοιχτὸ κόκκινο καὶ ἄσπρο.

1) *Βρακάτη* καὶ στὴν Κάρπαθο. *Μιχαηλίδου Νουάρου* Σύμμεικτα, 106.

2) Στὴν Κρήτη, ὅταν ἡ οὐρά εἶναι ἄσπρη, λέγεται *φιτιλάτη* ἢ *φιλάτη*. *Ξανθουδίδου* Ποιμεν., 288.

3) Στὴν Κρήτη : *ἄσιεράτη*· στὴν Κύμη τῆς Εὐβοίας : *σιερονλή*. *Ξανθουδίδου* Ποιμεν., 287. Στὴν Κύπρο : *μαυροποσιέρα*. *Χατζηϊωάννου* Κυπρ., 102.

4) *Ναμιλίδικος* = ὀνομαστός, ξακουστός· οὐς. *νάμι* (τουρκ. *inam*) = ὄνομα, φήμη.

5) *Δὲ δὴ θέσι* = δὲν τὴ θέλουν.

6) *Οἱ ὄνιοι* = οἱ γονεῖς.

Κοκκινόφυρρη· με κόκκινο τρίχωμα.
 Φυρρομάσκαλη· φυρρή με ἄσπρο μπάλωμα στὸ πλευρό.
 Φυρροπάρδαλη· με μπαλώματα φυρρὰ καὶ ἄσπρα.
 Φυρροβρακάτη· φυρρή με ἄσπρο τὸ πισινὸ πόδι.
 Φυρροκάπουλη· φυρρή με ἄσπρα καπούλια.
 Φυρραστιαράτη· φυρρή με ἄσπρο σημάδι στὸ κούτελο.
 Φυρρόζωνη· φυρρή με ἄσπρη ζώνη στὴ μέση.
 Φυρροτισταγάτη· φυρρή με ἄσπρο τὸ μπροστινὸ πόδι.
 Φυρρομάουλη· ἄσπρη με φυρρὰ μάγουλα.
 Φυρρασπρομύτα· φυρρή με ἄσπρη μύτη.
 Φυρρασπρόρζια· φυρρή με ἄσπρη οὐρά.
 Φυρροβράχελη· φυρρή με ἄσπρο μπάλωμα στὸ λαιμό.

Σ' ὅλες τὶς ὀνομασίες ποὺ ὑπάρχουν ἀπὸ τὸ φυρρὸ τρίχωμα προσθέτουν τὴ λέξη τσούλα (= με κοντὰ ἄφτιὰ) καὶ σχηματίζουν τά: φυρροτσούλα, φυρρομάσκαλη τσούλα, φυρρομάουλη τσούλα, φυρρόζωνη τσούλα, φυρραστιαράτη τσούλα, φυρρασπρομύτα τσούλα, φυρροπάρδαλη τσούλα, φυρροβρακάτη τσούλα, φυρροτισταγάτη τσούλα, φυρροκάπουλη τσούλα, φυρρασπρόρζια τσούλα. Τὸ ἴδιο, προσθέτοντας τὴ λέξη ἄβαδιὰ (= χωρὶς κέρατα), σχηματίζουν τά: φυρραβαδιὰ, φυρρομάσκαλη ἄβαδιὰ, φυρροπάρδαλη ἄβαδιὰ, φυρρόζωνη ἄβαδιὰ, φυρροβράχελη ἄβαδιὰ, φυρρασπρομύτ' ἄβαδιὰ, φυρραστιαράτη ἄβαδιὰ, φυρρασπρόρζια ἄβαδιὰ, φυρροκάπουλη ἄβαδιὰ, φυρροτισταγάτη ἄβαδιὰ, φυρροβρακάτη ἄβαδιὰ, φυρρομάουλη ἄβαδιὰ. Συνδυάζοντας τώρα τὸ φυρρὸ τρίχωμα με τὰ δυὸ παραπάνω γνωρίσματα, δηλ. τσούλα (= με κοντὰ ἄφτιὰ) καὶ ἄβαδιὰ (= χωρὶς κέρατα), δημιουργοῦν τά: φυρροτσούλ' ἄβαδιὰ, φυρραστιαράτη τσουλαβαδιὰ, φυρρασπρομύτα τσουλαβαδιὰ, φυρρασπρόρζια τσουλαβαδιὰ, φυρρομάσκαλη τσουλαβαδιὰ, φυρρόζωνη τσουλαβαδιὰ, φυρροπάρδαλη τσουλαβαδιὰ, φυρροτισταγάτη τσουλαβαδιὰ, φυρροβρακάτη τσουλαβαδιὰ, φυρρομάουλη τσουλαβαδιὰ, φυρροκάπουλη τσουλαβαδιὰ.

Καμωδὴ ζούλα, καμωδὸ ζό· ὅταν ἔχη τρίχωμα σκοῦρο καφέ, σὰν καμένο, στὰ μάγουλα. Μ' αὐτὸν τὸ χρωματισμὸ καὶ τὰ διάφορα ἄλλα σημάδια, σχηματίζονται πάλι ὀνομασίες ἀνάλογες με τὶς παραπάνω: καμωδαστιαράτη, καμωδασπρομύτα, καμωδασπρόρζια, καμωδομάσκαλη, καμωδοτισταγάτη, καμωδοβρακάτη, καμωδόζωνη, καμωδοκάπουλη, καμωδοπάρδαλη, καμωδαβαδιὰ, καμωδαστιαράτη ἄβαδιὰ, καμωδασπρομύτ' ἄβαδιὰ, καμωδασπρόρζια ἄβαδιὰ, καμωδοτισταγάτη ἄβα-

διὰ, καμωδοβρακάτη ἀβαδιὰ, καμωδομάσκαλη ἀβαδιὰ, καμωδοκά-
πουλη ἀβαδιὰ, καμωδόζωνη ἀβαδιὰ, καμωδοπάρδαλη ἀβαδιὰ, καμωδο-
μάουλη ἀβαδιὰ (= ἄσπρη μὲ μάγουλα σκοῦρα καφὲ καὶ χωρὶς κέρατα).

Σ^ο αὐτὰ προσθέτοντας τὴ λέξη τσούλα, σχηματίζουν τί: καμω-
δοτσούλα . . . καμωδοπάρδαλη τσούλα· καὶ καμωδοτσούλ' ἀβαδιὰ . . .
καμωδομάουλη τσουλαβαδιὰ.

Λιβανή ¹⁾ ζούλα, λιβανόζο· μὲ τρίχωμα ἀνοιχτὸ καφὲ πρὸς τὸ σταχτί.
Μὲ βάσιη πάλι αὐτὸ τὸ χρῶμα κι' ἄλλα σημάδια ἔχουμε τὶς ἀνάλο-
γες ὀνομασίες :

λιβανασταράτη κτλ., λιβανοπάρδαλη, λιβαναβαδιὰ, λιβανομάουλη
ἀβαδιὰ, λιβανοτσούλα, λιβανομάουλη τσούλα, λιβανοτσούλ' ἀβαδιὰ, λι-
βανομάουλη τσουλαβαδιὰ.

Τὰ παρὰ ζά· ἐκεῖνα ποὺ ἔχουν τρίχωμα γκριζο. Ξεκινῶντας ἀπ'
αὐτὸ τὸ χρῶμα, ἔχουμε τὶς ὀνομασίες :

παρή, παρασταράτη κτλ., παροπάρδαλη, παραβαδιὰ παρομάουλη
ἀβαδιὰ, παροτσούλα παρομάουλη τσούλα, παροτσούλ' ἀβαδιὰ, παρο-
μάουλη τσουλαβαδιὰ.

Ἀσπρόπαρη· παρή, ποὺ ὁ χρωματισμὸς τῆς κλίνει πρὸς πολὺ στὸ
ἄσπρο.

Μαυρόπαρη· παρή, ποὺ ὁ χρωματισμὸς τῆς κλίνει πρὸς πολὺ στὸ
μαῦρο.

Ψαροκάμωδο· παρὸ καὶ στὰ μάγουλα καφέ.

Τὰ δρίχωτα ζά· ἐκεῖνα ποὺ ἔχουν τρίχωμα ἀπὸ μαῦρες καὶ ἄσπρες
τρίχες.

Ἡ δρίχωτη, ἡ δριχωτασταράτη, δριχωτοπάρδαλη, δριχωταβαδιὰ,
δριχωτομάουλη ἀβαδιὰ, δριχωτοτσούλα, δριχωτομάουλη τσούλα, δρι-
χωτοτσούλ' ἀβαδιὰ, δριχωτασταράτη τσουλαβαδιὰ, δριχωτομάουλη τσου-
λαβαδιὰ.

Τὰ ἁλανοδρίχωτα, τὰ μαυροδρίχωτα, τὰ κιτρινοδρίχωτα· τὰ δρί-
χωτα ποὺ κλίνουν περισσότερο στὸ ἄσπρο, στὸ μαῦρο, στὸ κίτρινο.

Ἡ χελιά ²⁾ ζούλα, τὸ χέλιο ζό· ὅταν ἔχη ἄσπρο χρῶμα στὴν κοι-

¹⁾ Καὶ στὰ Καρδάμυλα : λιβανή. Μαδιὰ Καρδαμυλ., 255.

²⁾ Ἡ λέξη γίνεται ἀπὸ τὸ χελιδονιὸς (= ποὺ ἔχει χρῶμα χελιδονιοῦ), χε-
λιδιός, χελιός. Χελιά λέγεται καὶ στὴν Κρήτη. Ξανθουδίδου Ποιμεν., 286. Στὴν
Κάρπαθο : χιλία καὶ χιλιά. Μιχαηλίδου Νουάρου Σύμμεικτα, 110.

λιά, κοντὰ στὰ μάτια, σ' ἓνα μέρος τοῦ λαιμοῦ, καὶ στὰ πίσω πόδια ἔσωτερικὰ ἀπὸ τὰ γόνατα καὶ κάτω. Τὸ χρῶμα τῆς ράχης εἶναι μαῦρο.

Ἡ χέλια, ἢ χελιασταράτη, χελιοπάρδαλη, χελιαβαδιά, χελιομάουλη ἀβαδιά, χελιοτσούλα, χελιομάουλη τσούλα, χελιοτσούλ' ἀβαδιά, χελιομάουλη τσουλαβαδιά.

Τὸ μαυροχέλιο ζό· ὅταν ἔχη τ' ἄλλα χαρακτηριστικὰ τοῦ χέλίου καὶ μονάχα κάτω ἀπὸ τὴν κοιλιά εἶναι μαῦρο.

Τὰ δαφνοχέλια ζά· τὸ δαφνοχέλιο ¹⁾ ζό· ἔχει τρίχωμα ξανθὸ στὴν κοιλιά καὶ στὸ κάτω μέρος τῶν ποδιῶν. Κοκκινοχέλιο· αὐτὸ ποὺ εἶναι κόκκινο κάτω ἀπὸ τὴν κοιλιά.

Τὰ μορμοχέλια ζά· στὴν κοιλιά ἔχουνε χρῶμα λιβανὸ καὶ στὴ ράχη μαῦρο μὲ ξανθεὺς τρίχες καὶ στὸ πρόσωπο ἄσπρες ρίγες. Ὀνομασίες :

δαφνοχελιασταράτη κτλ., δαφνοχελιοπάρδαλη· δαφνοχελιαβαδιά κτλ., δαφνοχελιομάουλη ἀβαδιά· δαφνοχελιοτσούλα κτλ., δαφνοχελιομάουλη τσούλα· δαφνοχελιοτσούλ' ἀβαδιά κτλ., δαφνοχελιομάουλη τσουλαβαδιά· μορμοχελιασταράτη κτλ., μορμοχελιαπάρδαλη· μορμοχελιαβαδιά κτλ., μορμοχελιομάουλη ἀβαδιά· μορμοχελιοτσούλ' ἀβαδιά κτλ., μορμοχελιομάουλη τσουλαβαδιά.

Τὰ τσικνοχέλια ¹⁾ ζά· εἶναι ὅπως καὶ τὰ χέλια καὶ μονάχα οἱ ἄσπριλες ποὺ βρίσκονται κοντὰ στὰ μάτια τοῦ χέλίου, στὸ τσικνοχέλιο εἶναι σκοῦρες.

Τὰ μουδα· μὲ σκοῦρο τρίχωμα καὶ στὸ πρόσωπο ριγίτσες μαῦρες. Μουδασταράτη μουδοπάρδαλη κτλ.

2. Τῶν προβάτων.

Τὸ ἄσπρο πρόβατο.

Ἀσπραβάδι· ἄσπρο χωρὶς κέρατα πρόβατο.

Ἀσπροκεράτσουλο· ἄσπρο μὲ κέρατα.

Ἀσπρότσουλο· ἄσπρο, μὲ μικρὰ ἄφτιά.

Κουφότσουλο (ἄσπρο ἢ μαῦρο)· ἐκεῖνο ποὺ ἀπὸ γεννησιμιό του δὲν ἔχει καθόλου ἄφτιά.

Κουφότσουλο κερατσούλι· δὲν ἔχει ἄφτιά κι' ἔχει κέρατα.

Ἀσπρότσουλο κουφό· ἄσπρο χωρὶς ἄφτιά.

¹⁾ Πρῶτο συνθετικὸ ἴσως τό : τσικνώνω, ποὺ λέγεται γιὰ τὰ φαγητὰ ὅταν «πιάσουν» καὶ σκουραίνουνε λίγο.

²⁾ Στὴν Κρήτη : ἢ δαφνοχελιά : Ξανθουδίδου Ποιμεν., 286.

Ἄσπρότσουλο κερατσούλι (στὸ Φιλότι: ἄσπροκεράτσουλο τσοῦο)·
ἄσπρο, μὲ κέρατα καὶ μικρὰ ἄφτιά.

Ἄσπροκουφότσουλο κερατσούλι· ἄσπρο, χωρὶς ἄφτιά, μὲ κέρατα.

Μαυρομάτικο· ἄσπρο, μὲ μαῦρες πιτσίλες κοντὰ στὰ μάτια.

Μαυρομάτα τσούλα προβατίνα· ἄσπρη, μὲ μαῦρες πιτσίλες κοντὰ
στὰ μάτια καὶ μικρὰ ἄφτιά.

Μαυρότσουλο κουφό· μαῦρο χωρὶς ἄφτιά.

Μαυροκουφότσουλο γερατσούλι· μαῦρο, χωρὶς ἄφτιά, μὲ κέρατα.

Μαυρομάτα κερατσούλα· μαυρομάτικο μὲ κέρατα.

Μαυρομάτα τσούλα κερατσούλα· μαυρομάτα κερατσούλα, μὲ μι-
κρὰ ἄφτιά.

Μαυρομάτικο κουφό· μαυρομάτικο, ποὺ δὲν ἔχει καθόλου ἄφτιά.

Μαουλάτη¹⁾· ἄσπρη μὲ μαῦρα μάγουλα.

Μαουλοτσούλα· μαουλάτη μὲ μικρὰ ἄφτιά.

Μαουλοκερατσούλα· μαουλάτη μὲ κέρατα.

Μαουλαῖτο κουφό πρόβατο· μαουλαῖτο ποὺ δὲν ἔχει καθόλου ἄφτιά.

Φυρρομάτα προβατίνα· ἄσπρη μὲ φυρρὸ χρῶμα γύρω στὰ μάτια.

Φυρρομάτα τσούλα· φυρρομάτα μὲ μικρὰ ἄφτιά.

Φυρρομάουλη τσούλα· ἄσπρη, μὲ φυρρὰ μάγουλα καὶ μικρὰ ἄφτιά.

Φυρρομάουλη κουφή²⁾· ἄσπρη, μὲ φυρρὰ μάγουλα καὶ χωρὶς ἄφτιά.

Φυρρομάουλη κερατσούλα· φυρρομάουλη καὶ μὲ κέρατα.

Φυρρομάτα κερατσούλα· φυρρομάτα καὶ μὲ κέρατα.

Φυρρομάτα τσούλα γερατσούλα· φυρρομάτα κερατσούλα καὶ μὲ
μικρὰ ἄφτιά.

Τὰ σφοδυλαῖτα πρόβατα· ἄσπρα, μὲ ἓνα μαῦρο ἢ κοκκινωπὸ μπάλ-
λωμα στὸ «σφόδυλα» δηλ. στὸ πίσω μέρος τοῦ λαιμοῦ.

Μαυροσφόδυλο· ἄσπρο, μὲ μαῦρο μπάλλωμα στὸ λαιμό.

Στιβανᾶτα ἢ σιβανοπόδικα· ἄσπρα, μὲ χρῶμα καφὲ στὰ πόδια.

Τὰ μαῦρα πρόβατα.

Μαυραβάδι· μαῦρο καὶ χωρὶς κέρατα.

Μαυραβάδι ζωνόριο· μαῦρο καὶ μὲ ἄσπρη τὴ μέση τῆς οὐρᾶς.

Μαυραβάδι ἀτζιγάνικο· κατάμαυρο καὶ χωρὶς κέρατα.

¹⁾ Τὸ ἴδιο στὴν Κρήτη. Ξανθουδίδου Ποιμεν., 290.

²⁾ Κουφή λέγεται ἐπειδὴ δὲν ἀκούει, ὅπως μοῦ εἶπε Ἀπεραθίτης βο-
σκός: «Τὴ λέει γρουφή γὰρ ἔχει στὴ θέση ἀῶ-ν-ἀφθῶ δυὸ μικρὲς τρύπες καὶ δὲν
ἀκούει καλά».

Μαυροκεράτσουλο· μαῦρο μὲ κέρατα.
 Μαυρότσουλο· μαῦρο μὲ μικρὰ ἄφτιά.
 Μαυρότσουλο γερατσούλι· μαυρότσουλο καὶ μὲ κέρατα.
 Ψαραβάδι· μὲ ψαρὸ τρίχωμα καὶ χωρὶς κέρατα.
 Ψαραβάδι ζωνόρι· ψαραβάδι καὶ μὲ λίγη ἄσπρίλα στὴν οὐρά.
 Μασκαλάτο πρόβατο· μαῦρο, μὲ ἄσπρο μπάλωμα στὰ πλευρά.
 Ψαροκεράτσουλο· ψαρὸ καὶ μὲ κέρατα.
 Ψαρότσουλο· ψαρὸ καὶ μὲ μικρὰ ἄφτιά.
 Ψαρότσουλο γερατσούλικο· ψαρότσουλο καὶ μὲ κέρατα.
 Ψαροβράχελο· ψαρὸ, μὲ λουρίδα ἀπὸ ἄλλο χρῶμα στὸ λαιμό.
 Ξαθαβάδι· σκοῦρο καφέ, χωρὶς κέρατα.
 Ξαθότσουλο· σκοῦρο καφέ καὶ μὲ κοντὰ ἄφτιά.
 Ξαθοκερατσούλα (προβατίνα)· σκούρα καφέ καὶ μὲ κέρατα.
 Ξαθότσουλο κουφό· σκοῦρο καφέ, χωρὶς ἄφτιά.

Τὸ βραχελὸ πρόβατο ¹⁾· μαῦρο, μὲ ἄσπρη λουρίδα γύρω στὸ λαιμό, σὰ βραχιόλι.

Χαλινομύτικα ²⁾· μαῦρα, μὲ ἄσπρο μπάλωμα στὴ μύτη.
 Χαλιτομύτι τσοῦλο· χαλιτομύτικο μὲ μικρὰ ἄφτιά.
 Καπουλότσουλο· μαῦρο μὲ ἄσπρα καπούλια καὶ μικρὰ ἄφτιά.
 Παρδαλὰ πρόβατα· μὲ μπαλώματα ἄσπρα καὶ μαῦρα.
 Παρδαλοκεράτσουλο· ἢ παρδαλοκερατσούλα· μὲ ἄσπρα καὶ μαῦρα μπαλώματα καὶ μὲ κέρατα.

Τὸ τζαγᾶτο ³⁾ πρόβατο· μαῦρο, μὲ ἄσπρο τὸ κάτω μέρος τοῦ ποδιοῦ.
 Βρακᾶτο· ἐκεῖνο ποὺ ἔχει ἄλλο χρῶμα στὸ πisinὸ πόδι.
 Βρακατότσουλο· τὸ βρακᾶτο μὲ μικρὰ ἄφτιά.
 Βρακατότσουλο κερατσούλι· βρακατότσουλο καὶ μὲ κέρατα.
 Σκλαβάτα· ἐκεῖνα ποὺ ἔχουν ἄσπρα καὶ κόκκινα μπαλώματα.

Ὅταν οἱ βοσκοὶ ρωτοῦνε ἢ συζητοῦνε γιὰ μιὰ κατσίκਾ ἢ πρόβατο, ἐπειδὴ μπορεῖ νὰ ἔχουνε στὸ κοπάδι κι' ἄλλα μὲ τὸν ἴδιο χρωματισμό, γι' αὐτὸ χρησιμοποιοῦν ἐκτὸς ἀπὸ τὴ σκλητάδα κι' ἄλλα στοιχεῖα· π.χ.

¹⁾ Στὴν Κρήτη, ὅταν ἔχη διαφορετικὸ χρῶμα στὸ λαιμὸ λέγεται : *μανιακάτη*, ἀπὸ τὸ βυζαντινὸ *μανιάκης*. Ξανθουδίδου Ποιμεν., 290.

²⁾ Λέγονται ἔτσι, ἐπειδὴ τὸ ἄσπρο μπάλωμα εἶναι σὰ χαλινάρι στὴ μύτη.

³⁾ Στὴν Κρήτη : *τζαγκάτη* ἢ *καρτσάτη*. Ξανθουδίδου Ποιμεν., 291.

*Μὰ πὰς κι' εἶδες¹⁾ τὸ χαλινομύτι τζοῦλο πρόβατο μὲ τ' ἀρνί ;
Λεῖπει τὸ μαυραβάδι ριφάδι τσῆ φυρραβαδιᾶς.
Ἐκλέψασι δὴ νύχτια τὸ ἄλανὸ ριφάδι τσῆ μαύρης.*

β') Ἀπὸ τὰ κέρατα καὶ τὰ ἀφτιά.

Τὸ κέρατο· τὰ κέρατα λέγονται καὶ ξύλα. Τὸ μέσα μέρος τῶν κεράτων ποὺ ἔχει τὸ ἴδιο σχῆμα μὲ τὸ ἐξωτερικόν, μονάχα ποὺ εἶναι μικρότερο καὶ τρυφερώτερο, λέγεται: τὸ *φνίκι*, τὰ *φνίκια*²⁾ (= φοινίκι, φοινίκια).

Τὸ *ἀβάδικο* ζὸ ἢ πρόβατο³⁾· ἐκεῖνο ποὺ δὲν ἔχει κέρατα.

Κερατσούλικο, *κερατσούλα*⁴⁾· ἐκεῖνο ποὺ ἔχει κέρατα.

Κουτσοκέρικο, *κουτσοκέρα*⁵⁾· μὲ σπασμένο τὸ ἓνα κέρατο.

Μεγαλοκέρα· μὲ κέρατα μεγαλύτερα ἀπὸ τὸ συνηθισμένο μέγεθος.

*Λαβαδοκέρα*⁶⁾, *στητοκέρα*, *πυργοκέρα*· ὅταν τὰ κέρατα πηγαίνουν ἴσια ἐπάνω.

Ἀνοιχτοκέρα· ὅταν τὰ κέρατα εἶναι ἀνοιχτὰ πρὸς τὰ πίσω.

*Καλαθοκέρα*⁷⁾· ὅταν τὰ κέρατα εἶναι γυριστὰ πρὸς τὰ πίσω, σὰν τὸ χέρι τοῦ καλαθιοῦ.

Στραβοκέρα· ἢ *ζυοκέρα*· ἢ *ἀπανωκατωκέρα*· ὅταν ἀπὸ τὰ κέρατα τὸ ἓνα πηγαίνει πρὸς τὰ ἐπάνω καὶ τὸ ἄλλο πρὸς τὰ κάτω.

*Στριφοκέρα*⁸⁾· ἐκεῖνη ποὺ ἔχει κέρατα στριφωτά, σὰν τρυπάνι.

*Τραοκέρα*¹⁾, τὰ *τραοκέρικα*· ὅσα ἔχουν κέρατα σὰν τοῦ τράγου.

Ψαλιδοκέρα, *ψαλιδοκέρικα*· ἐκεῖνα ποὺ τὰ κέρατά τους πλησιάζουν πρὸς τὰ ἄκρα καὶ σμίγουνε, σὰν ψαλίδι.

*Κουλουροκέρα*²⁾, *κουλουροκέρικα*· τὰ κέρατά τους γυρίζουν πρὸς τὰ πίσω σὰν κουλούρα.

¹⁾ *Μὰ πὰς κι' εἶδες* = μήπως εἶδες ;

²⁾ *Φνίκια* καὶ στὴν Κρήτη. *Ξανθουδίδου Ποιμεν.*, 292.

³⁾ Στὴν Κρήτη: *κούτουλη*, *κούτλα*, *καούνα*. *Ξανθουδίδου Ποιμεν.*, 292. Στὴν Κύπρο: *καύκαρος*. *Χατζηϊωάννου Κυπρ.*, 102. Στὴ Ρόδο: *κκουρῆς* ἢ *καυκάης*. *Βρόντη Μαντρ. Ροδ.*, 219.

⁴⁾ Στὴν Κύπρο: *κερατσούνα*. *Χατζηϊωάννου Κυπρ.*, 102.

⁵⁾ *Κουτσοκέρα* καὶ στὴ Ρούμελη: *Λουκοπούλου Ρουμελ.*, 68. Καὶ στὴ Χίο: *Πασπάτη Χιακόν*, 199.

⁶⁾ Στὴ Ρούμελη: *στητοκέρα*. *Λουκοπούλου Ρουμελ.*, 68.

⁷⁾ Τὸ ἴδιο στὴ Δυτ. Κρήτη. *Μαυρακάκη Δυτ. Κρ.*, 27.

⁸⁾ Τὰ ἴδια στὴν Κρήτη. *Ξανθουδίδου Ποιμεν.*, 292 καὶ 293.

Τὰ σκρουβούλικα (ζὰ ἢ πρόβατα) ¹⁾· με κερατάκια πολὺ μικρά.

Ἡ βρακανοκέρα ζούλα· τὰ βρακάνικα· ἐκεῖνα ποὺ ἔχουν τὰ κέρατα στραμμένα πρὸς τὸ ἐπάνω καὶ ἡ ἄκρη τῶν κεράτων κλίνει πρὸς τὰ πίσω.

Ἡ πλατωκέρα· τὰ πλατωκέρικα ζά· τὰ κέρατά τους εἶναι πολὺ φαρδιά κοντὰ στὸ κεφάλι καὶ στενεύουν ὅσο προχωροῦν πρὸς τὰ πάνω.

Ὁμορφοκέρα· ὅταν ἔχη ὁμορφα κέρατα.

Ἡ κλινάφια ζούλα· τὰ κλινάφτικα ζά· ἐκεῖνα ποὺ τὰ ἄφτιά τους εἶναι μεγάλα καὶ κλίνουν πρὸς τὰ κάτω.

Ἡ τσούλα ²⁾, τὸ τσούλικο· ὅταν ἔχη ἀπὸ γεννησιμιό του μικρὰ ἄφτιά.

Ἡ κουφή ³⁾, τὸ κουφό· ἐκεῖνο ποὺ δὲν ἔχει καθόλου ἄφτιά, παρὰ στὴ θέση τους δυὸ μικρὲς τρύπες. Λέγεται κουφό ἐπειδὴ δὲν ἀκούει καλά.

Ἡ κουφοτσούλα, τὸ κουφότσουλο· ὅταν, ἀπὸ γεννησιμιό του, δὲν ἔχη καθόλου ἄφτιά.

Πελεκοτσούλα· ἔτσι λέγεται τὸ ζὸ ποὺ τοῦ ἔχουν πάρει μὲ τὸ ψαλίδι ὅλο τὸ ἐπάνω μέρος τοῦ ἄφτιοῦ. Αὐτὸ συνηθίζεται νὰ γίνεται στὰ κλινάφτικα ζὰ κι' ἔχει σκοπὸ νὰ κάμη τ' ἄφτιά τους μικρότερα, πὺ ὁμορφα.

γ') Ἀπὸ τὰ μαστάρια.

Τὸ βυζί, τὰ βυζά· ἡ ρόα.

Καισοβύζα, καισοβύζικο (ζὸ ἢ πρόβατο)· ποὺ εἶναι σὰν τοῦ γάτη τὰ βυζιά του.

Φηκαροβύζα ζούλα· ἐκείνη ποὺ ἔχει ρόγες μακρουλές, σὰν τὸ φηκάρι (=θηκάρι, θήκη τοῦ μαχαιριοῦ).

Τὸ ἄδουροβύζικο ζό, ἄδουροβύζα· ὅταν τὰ βυζιά της μοιάζουνε μὲ τῆς γαϊδάρας, εἶναι δηλαδὴ κοντά.

Μουσταροβύζα· τὰ βυζιά της ἔχουν ἀπὸ μέσα πολὺ μουστάρι καί, φυσικά, λίγο γάλα.

Τσουφοβύζικο ἢ τσυφοζύζικο· ὅταν ἡ τρύπα τῆς ρόγας εἶναι στενὴ καὶ ἀρμέγεται δύσκολα ⁴⁾.

¹⁾ Στὴν Κρήτη: βαβούλικα. Ξανθουδίδου Ποιμεν., 293.

²⁾ Τσούλα καὶ στὴν Ἡλεία. Ἡλιοπούλου Ποιμ. Ἡλ., 271. Στὴ Ρούμελη: τὸ τσιούλο. Λουκοπούλου Ρουμελ., 66.

³⁾ Στὴν Κύπρο: κουφάλλα. Χατζηϊωάννου Κυπρ., 104. Στὴν Ἡλεία: ἡ κουφή. Ἡλιοπούλου Ποιμ. Ἡλ., 270. Στὴ Ρούμελη: τὸ κουφό. Λουκοπούλου Ρουμελ., 66.

⁴⁾ Στὴν Κύπρο λέγεται: σκνιφή. Χατζηϊωάννου Κυπρ., 103.

Σαλιακοβύζικο· ἡ ρόγα τοῦ βυζιοῦ του εἶναι λεπτή, σὰν τὸ κερατάκι τοῦ σαλιγκαριοῦ.

Καλάρμεο (ζὸ ἢ πρόβατο) ἐκεῖνο ποὺ ἀρμέγεται εὐκόλα.

Κακάρμεο· ὅταν ἀρμέγεται δύσκολα.

Μακρονοβύζικο, μακρονοζύβα· ἔχει μακρὰ βυζιά.

Τὰ τεσσαραβύζικα, ἡ τεσσαρβύζα· (στὸ Φιλότι λέγονται : τὰ ἡμέρορα, τὰ ἡμελλόρογα, ποὺ ἔχουν διπλὲς ρόγες). Ἔχουν τέσσερις ρόγες, δυὸ στὸ κάθε μαστάρι. Βγάζουν ὅμως γάλα μονάχα ἀπὸ τὶς δυό, τὶς μεγαλύτερες, σπάνια κι' ἀπὸ τὶς ἄλλες δυό.

Μονοβύζα¹⁾· αὐτὴ ποὺ ἔχει μονάχα τὸ ἓνα μέρος τοῦ βυζιοῦ, γιατί τὸ ἄλλο σάπισε ἀπὸ «πόνεμα» κι' ἔπεσε.

Παρασιασμένο²⁾ ζό· Ἐκεῖνο ποὺ ἀρμέγεται μονάχα ἀπὸ τὴ μιὰ ρόγα, γιατί ἡ ἄλλη ἔχει γίνει ἀτροφική. Αἰτία τῆς ἀτροφίας εἶναι ὅτι τὸ μικρὸ ριφάκι συνήθιζε νὰ βυζαίνει μοναχὰ τὴν ἄλλη ρόγα κι' ἄφινε αὐτήν.

Σακκουλοβύζα³⁾· ὅταν τὰ μαστάρια της εἶναι σὰν τὰ σακκούλια.

Ψωλοβύζα⁴⁾· ἐκείνη ποὺ ἡ ρόγα της «ἔχει σχῆμα βαλάνου ἀνδρικοῦ πέους»⁵⁾.

Φλασκοβύζα· ὅταν τὰ μαστάρια της ἔχουν τὸ σχῆμα τοῦ φλασκιοῦ.

Κουβαροβύζα· τὰ μαστάρια της εἶναι στρογγυλά, σὰν κουβάρι.

Ἡ δαβούρα· ἐκείνη ποὺ ἔχει χάσει καὶ τὰ δυὸ βυζιά της ἀπὸ «πόνεμα».

Κομμονδοβύζα, κομμονδοβύζικο καὶ κομμοδοβύζικο ζό· ἐκεῖνο ποὺ ἔχει βυζιά ὄχι μεγάλα καὶ μπαντάλικά, παρὰ κόμμοδα, δηλ. συμμετρικά, ὁμορφα.

¹⁾ Στὴν Κρήτη λέγεται : *μονορρώγα*. *Ξανθουδίδου Ποιμεν.*, 294. Στὴν Ἡλεία : *μονοβύζα*. *Ἡλιοπούλου Ποιμ.* Ἡλ., 271. Στὴν Κύπρο : *μονοβύζα* ἢ *μονόβυζη*. *Χατζηϊωάννου Κυπρ.*, 103. Στὴ Ρούμελη : *μουνουβύζα*. *Λουκοπούλου Ρουμελ.*, 69. Στὴ Βονα : *μονοβύζα*. *Rohlf's Terminologia*, 282.

²⁾ Στὴν Κρήτη : *παραγαλιά, παραγαλιαρά*. *Ξανθουδίδου Ποιμεν.*, 294.

³⁾ *Σακκουλοβύζα* καὶ στὴν Κύπρο : *Χατζηϊωάννου Κυπρ.*, 103. Στὴν Ἡλεία : *σακουλλομάσταση*. *Ἡλιοπούλου Ποιμ.* Ἡλ., 271.

⁴⁾ Στὴν Κρήτη : *ψωλορρώγα*. *Ξανθουδίδου Ποιμεν.*, 294.

⁵⁾ Βλ. καὶ *Ξανθουδίδου Ποιμεν.*, 294.

Γ'. ΣΗΜΑΔΙΑ (ΣΦΡΑΓΙΔΕΣ)

Σφραῖδα¹⁾· τὸ σημάδι ποὺ κάνει κάθε βοσκὸς στὸ ἄφτι τῶν γιδοπροβάτων του, γιὰ νὰ ξεχωρίζουν ἀπὸ τὰ ξένα, τῶν ἄλλων κοπαδιῶν. Τὸ ρῆμα: σφραῖζω· ἐκεῖνο ποὺ ἔχει σφραῖδα εἶναι τὸ σφραῖσμένο ζὸ ἢ πρόβατο· ὁποιοῦ δὲν ἔχει, ἀσφραῖστο. Ἄν κανένας θέλῃ νὰ μάθῃ τὸ σημάδι ποὺ χρησιμοποιεῖ ἓνας βοσκὸς στὰ γιδοπρόβατά του, ρωτᾷ: — *Eida σφραῖδα κάνουν οἱ Φραιζεσκάδες*; Ἡ ἀπάντηση: — *Λιβόκομμα ἢ δυὸ κουτσάφκια* κτλ.

Οἱ σφραῖδες ποὺ χρησιμοποιοῦν εἶναι τοῦτες ἐδῶ:

*Κουτσάφτι*²⁾· κόβουν τὴν ἄκρη τοῦ ἐνὸς ἄφτιοῦ.

*Δεξὸ κουτσάφτι*³⁾· τὸ παραπάνω σημάδι στὸ δεξιὸ ἄφτι.

*Ζερβὸ κουτσάφτι*³⁾· τὸ ἴδιο σημάδι στὸ ἀριστερὸ ἄφτι.

Δυὸ κουτσάφτλια ἢ δυὸ κουτσάφκια· ὅταν κόβουν τὶς ἄκρες καὶ τῶν δυὸ ἄφτιῶν.

Λιβόκομμα· σχίζουν τὴν ἄκρη τοῦ ἄφτιοῦ καὶ κόβουν τὸ ἓνα τῆς μέρους. Λέγεται *λιβόκομμα*, ἐπειδὴ λείπει τὸ ἓνα κομματάκι, εἶναι λειψὸ τὸ ἄφτι.

Ἀβροστινὸ λιβόκομμα· τὸ παραπάνω σημάδι, ἅμα κόψουν τὸ μέρος τοῦ ἄφτιοῦ ποὺ εἶναι στραμμένο πρὸς τὸ πρόσωπο τοῦ ζώου.

Ἀπισινὸ λιβόκομμα· κόβεται τὸ ἄλλο μέρος τῆς ἄκρης.

Δυὸ λιβοκόμματα· τὸ λιβόκομμα καὶ στὰ δυὸ ἄφτιά.

*Κόκκα*⁴⁾· κόβουν ἓνα κομματάκι ἀπὸ τὰ πλαῖνὰ μέρη τοῦ ἄφτιοῦ.

Ἀβροστινὴ κόκκα· τὸ παραπάνω σημάδι, ἂν κοπῇ ἓνα κομματάκι ἀπὸ τὸ πλάϊ τοῦ ἄφτιοῦ ποὺ εἶναι κοντὰ στὸ πρόσωπο.

¹⁾ Στὰ Καρδάμυλα: σφραῖσμα. *Μαδιᾶ* Καρδαμ., 255. Στὴν Κρήτη: *σαμειά*. *Ξανθουδίδου Ποιμεν.*, 294. Στὴν Ἡλεία: *σημάδι, σημάδεμα*. *Ἡλιοπούλου Ποιμ.* Ἡλ., 272. Στὴ Ρόδο: *βοῦλλες*. *Βρόντη Μαντρ. Ροδ.*, 222. Στὴ Ρούμελη: *σημάδια*. *Λουκοπούλου Ρουμेल.*, 69. Στὴν Κάρπαθο: *χαράη*. *Μιχαηλίδου Νουάρου Σύμμεικτα*, 101.

²⁾ Στὴ Χίο: *κουτσάφτια αἶγα*. *Ἀμάντιον Προσθήκαι*, 144. Στὰ Καρδάμυλα: *κουτσάφτι*. *Μαδιᾶ* Καρδαμ., 255.

³⁾ Στὴν Κρήτη: *δεξοκουτσάφτια, ζερβοκουτσάφτια*. *Ξανθουδίδου Ποιμεν.*, 295. Στὴν Ἡλεία: *δεξιοκοτσαύτικα, ἀριστεροκοτσαύτικα*. *Ἡλιοπούλου Ποιμ.* Ἡλ., 272. Στὴ Ρούμελη: *κουτσαύτικα ἀπ' τὸ δεξί, κουτσαύτικα ἀπ' τὸ ζερβί*. *Λουκοπούλου Ρουμελ.*, 70.

⁴⁾ *Κόκκα* = ἐγκοπή. Ἀπὸ τὸ Ἰταλ. *cocca*. *Κοραῖ Ἀτακτα, Δ'*, 237.

Ἐπισινὴ κόκκα· ἂν κοπῇ ἓνα κομματάκι ἀπὸ τὸ ἀντίθετο μέρος τοῦ ἄφτιοῦ.

Δυὸ κόκκες· δταν τὸ παραπάνω σημάδι γίνη καὶ στὰ δυὸ ἄφτιά.

Ἡ τρύπα¹⁾ ἢ βούλλα· δταν κάνουνε μιὰ τρύπα στὴ μέση τοῦ ἄφτιοῦ.

Ἀγινάρι (ἀπὸ τὸ ἀγκίνι, ἄγκινας, μεσν. ὄγκινος)· κόβουν τὸ ἄφτι στὴν πλαϊνὴ ἄκρη, ἀλλὰ τὸ κόψιμο γίνεται πρὸς τὸ βάθος καὶ λίγο λοξά.

Δυὸ ἀγινάρια· ἢ παραπάνω σφραῖδα καὶ στὰ δυὸ ἄφτιά.

Τὸ σκίρμα²⁾ (Φιλότι), ἢ σκίζα (Κόρωνο)· ἅμα σχίζουν τὸ ἐπάνω μέρος τοῦ ἄφτιοῦ.

Κουτσαφτολιβόκομμα· στὸ ἓνα ἄφτι κάνουνε λιβόκομμα καὶ στὸ ἄλλο κουτσάφτι.

Κουτσαφταγίναρο· στὸ ἓνα ἄφτι κουτσάφτι καὶ στὸ ἄλλο ἀγινάρι.

Κουτσάφτι καὶ κόκκα³⁾· (στὸ ἴδιο ἄφτι).

Λιβόκομμα καὶ κόκκα· (στὸ ἴδιο ἄφτι).

Κουτσαφτολιβόκομμα καὶ κόκκα· ἢ κόκκα μπορεῖ νὰ γίνη ἢ στὸ ἄφτι πού ἔχει τὸ λιβόκομμα ἢ σὲ κεῖνο πού ἔχει τὸ κουτσάφτι.

Στυλári⁴⁾ (ἀπὸ τὸ μεταγεν. στυλάριον. Στυλári καὶ στελári ἄλλου εἶναι τὸ διχαλωτὸ ὑποστήριγμα)· ἔτσι λέγεται ἢ σφραῖδα, δταν κόβουν τὸ ἄφτι στὸ ἐπάνω μέρος, σὲ σχῆμα V.

Δυὸ στυλάρια· τὸ παραπάνω σημάδι καὶ στὰ δυὸ ἄφτιά. Τὸ σημάδι ὅμως αὐτὸ τὸ κάνουνε μονάχα στὰ γιδοπρόβατα, πού δίνουν ὡς τάμα στὴν Παναγία. Οἱ βοσκοὶ τὰ κρατοῦνε μέσα στὰ κοπάδια τους καὶ στέλνουν κάθε χρόνο στὴν ἐκκλησιὰ τὸ τυρὶ πού γίνεται ἀπὸ τὸ γάλα τους καὶ τὰ ἄρνια ἢ τὰ ρίφια πού γεννοῦν. Οἱ κλέφτες τὰ σέβονται κι' ὅταν ἀναγνωρίσουν τὸ σημάδι αὐτό, τ' ἀφίνουν ἀπείραχτα.

¹⁾ Στὴν Κάρπ.: τρύπα. *Μιχαηλίδου Νουάρου* Σύμμεικτα, 104. Στὴ Ρούμελη: *τρυπαύτικο*. *Λουκοπούλου Ρουμελ.*, 70. Στὴ Ρόδο: *τρυπόφτι*. *Βρόντη Μαντρ. Ροδ.*, 223.

²⁾ *Σκίρμα* ἀντὶ σκίσμα (ἀπὸ τὸ σχίζω). Ἐδῶ ἔχουμε ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἀξιόλογα φωνητικὰ φαινόμενα τῶν Νάξ. ιδιωμάτων, τὸ ρωτακισμό. Παρατηρεῖται μονάχα στὸ Φιλότι· εἶναι ἢ τροπὴ τοῦ σ (-ς) σὲ ρ καὶ γίνεται ὅταν τὸ σ (-ς) βρῖσκεται πρὶν ἀπὸ τὰ σύμφωνα μ, γ, β. Βλ. καὶ *Σιγάλα Exstrait*, 251. Τοῦ ἴδιου: Ἰδιώμ. Νάξου, 209.

³⁾ Στὴν Κρήτη τὸ σημάδι αὐτὸ λέγεται: *κουτρούλλα μὲ κοκκάρι*. *Ξανθουδίδου Ποιμεν.*, 295.

⁴⁾ *Στυλári* καὶ στὰ Καρδάμυλα. *Μαδιὰ Καρδαμ.*, 255.

Τὸ στυλάρι σὲ συνδυασμὸ μὲ ἄλλες ἀπὸ τὶς παραπάνω σφραῖδες, μᾶς δίνει καινούργια σημάδια :

Στυλαροκούτσαφτο, στυλαρολιβόκομμα, στυλάρι-κόκκα καὶ στυλα-ραρίναρο.

Δ'. ΒΟΣΚΗ ΚΑΙ ΒΟΣΚΟΤΟΠΙΑ

Βόσκω τὰ ζουλοπρόβατα· οὐσ. ἢ βόσκη· π.χ. πάω στὴ βόσκη τὰ ζά.

Βόσκουσι ἢ βόσκουσαι τὰ ζουλοπρόβατα = τρῶνε χορτάρι, κλαδὶ καὶ λοιπά.

Βοσκίζω· γίνομαι βοσκός· πβ. φράση: ἤμαθές τα τὰ νέα; ἐβόσκισε-ν-ἐδὰ δ Μιχάλης.

Ξεβοσκίζω¹⁾· παύω νὰ εἶμαι βοσκός ἢ γιατί πούλησα τὰ γιδοπρόβατα ἢ γιατί μοῦ ψόφησαν· πβ. φράση: εἶχε καθόσα κεφάλια, μὰ τὸ ψοφήσασι²⁾ γαὶ ξεβόσκισε.

Βλέπω τὰ ζουλοπρόβατα· τὰ φυλάγω, τὰ βόσκω.

Ἔχω τὴν ἔγνοια δῶ ζουλοπροβάτω· τὰ πρυσέχω.

Μαϊτζάρω (ιταλ. mangare) τὰ ζά· τὰ περιποιοῦμαι, τὰ συντηρῶ.

Ἡ χορτονομὴ καὶ ἡ ζωή· τὸ χορτάρι τῶν χωραφιῶν ποὺ τρῶνε τὰ γιδοπρόβατα.

Ἡ ἐγαιριὰ³⁾ (ἀπὸ τὸ ἔγκαιρος, δηλ. κατάλληλος, στὸν καιρὸ του)· περιοχὴ σπαρμένη, ποὺ δὲν μποροῦν οἱ βοσκοὶ νὰ πηγαίνουν τὰ κοπάδια τους· π.χ. πέρυσι⁴⁾ τὸν δ Κλειδὸς⁴⁾ ἄσπαρτος κι' εἴχασι-ν-ἐκεῖ μαδροκαθήσει οἱ βαρδάνηδοι, μὰ φέτι⁴⁾ ν' ἐγαιριὰ κι' ἐφύασι-ν-ἀπὸ κεῖ.

Τὰ ἀπαδημένα· χτήματα σπαρμένα, ποὺ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ μποῦνε μέσα γιὰ βοσκὴ τὰ ζουλοπρόβατα. Γίνεται ἀπὸ τὸ δῆμα: ἀπαδῶ, δηλ. ἐμποδίζω κάποιον νὰ περάσῃ.

Χειμωνιάτικος τόπος· ζεστὴ τοποθεσία, ὅπου πηγαίνουν τὸ χειμῶνα νὰ ξεχειμωνιάσουν τὰ ζουλοπρόβατα.

Καλοκαιρνὸς τόπος· τοποθεσία ποὺ πηγαίνουν τὰ γιδοπρόβατα τὸ καλοκαίρι.

Διακόβγω (ἐδζάκοψε)· λέγεται γιὰ τοὺς σμίχτες, ὅταν ξεχωρίζουν.

1) Ξεβοσκίζω καὶ στὴν Κάρπαθο. Μιχαηλίδου Νουάρου Σύμμεικτα, 88.

2) Τὸ ψοφήσασι = τοῦ ἐψόφησαν.

3) Στὴν Κίμωλο: ἀγκαιριὰ = ἡ σπαρμένη περιοχὴ· παραγκαιριὰ = ἡ ἄσπαρτη. Βογιατζίδου Κίμ. Ἰστ., 118.

4) Τοπωνύμιο, στὰ ΝΑ τοῦ νησιοῦ. Κατσουροῦ Τοπων., τευχ. 6, 82.

Αὐτὸ γίνεται συνήθως τὴν ἡμέρα τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων πβ. φρ. Ἑδιάκοψα ἀπὸ τοῦ Ἀμοργινάδες.

Ξεκόβγω· λέγεται γιὰ τὰ ζουλοπρόβατα, ποὺ ξεχωρίζουν ἀπὸ τὸ κοπάδι καὶ πηγαίνουνε μόνα τους· πβ. φράση «ἐξεκόψασι πέδ' ἐξε κεφάλια». Γι' αὐτά, ὑπάρχει τὸ ἐπίθετο: τὰ ξεκοψάρικα.

Τὰ βαγάρικα· ἔτσι λέγονται ἐκεῖνα ποὺ πηγαίνουνε μόνα τους, μένοντας πίσω ἀπὸ τὸ ἄλλο κοπάδι καὶ γυρνώντας ἄσκοπα ἀπὸ δῶ κι' ἀπὸ κεῖ (ρῆμα: βαεύγω).

Μεταστρέφω (ἐμετάστρεψα) τὰ ζουλοπρόβατα· τὰ γυρίζω σ' ἄλλη κατεύθυνση· π.χ. πάαινε, μετάστρεψε τὰ ζουλοπρόβατα νὰ μὴ βᾶνε στ' ἀπαδημένα.

Σταλίζου δὲ ζά· σταματοῦν τὶς μεσημεριάτικες ὥρες τοῦ καλοκαιριοῦ, μέσ' στὴ σισσιλιά¹⁾, κι' ἀναπαύονται στὸν ἵσκιο.

Τὸ στάλισμα²⁾· ἡ κατάσταση κι' ἡ ὥρα ποὺ ἀναπαύονται στὸν ἵσκιο.

Τὸ στάλιστρο, ἡ σταλίστρα³⁾· τὸ μέρος ποὺ σταλίζουν.

Ξεσταλίζω (μεταβατ. καὶ ἀμετάβ.)· π.χ. ξεσταλίζου δὲ ζὰ (=φεύγουν ἀπὸ τὸ στάλιστρο). Σηκῶτε πααίνετε νὰ ξεσταλίσετε τὰ ζὰ γιατί εἶν' ὥρα.

Τὸ ξεστάλισμα· ἡ πράξη κι' ἡ ὥρα ποὺ ξεσταλίζουν.

Ποτίζω τὰ ζουλοπρόβατα· τὰ ὀδηγῶ στὸ νερό, τὰ βάζω νὰ πιοῦν.

Ποτίζουσαι τὰ ζά· πίνουνε νερό.

Τὸ νεροποτήσι⁴⁾· τὸ μέρος ποὺ πίνουν τὰ γιδοπρόβατα νερό, εἴτε πηγάδι εἶναι εἴτε βρύση· π.χ. σήκω νὰ πᾶς τὰ πρόβατα στὸ νεροποτήσι.

Ρεβαίρνω τὰ ζὰ (ἰταλ. *arrivare*)· τὰ φέρνω, τὰ γυρίζω στὴ μάντρα· π.χ. μὰ δὲ θὰ τὰ ρεβάρετε ἀκόμα τὰ ζά, νὰ τ' ἀρμέξωμε;

Ρεβαίρνω· ἀμετάβ. συγκεντρώνομαι, ἀναπαύομαι· πβ. φράση: ἐχτέ βραδὺν τὰ ζὰ δῶ Φουνδούλῃδω ἦτονε ρεβαρισμένα σ' τοιοὺ Λάκκους⁵⁾, ἀπόψε ἔναι στὸν Ἀσπαριῶνα⁶⁾).

¹⁾ Μέσ' στὴ σισσιλιά = στὸ καταμεσήμερο, μὲ τὴ μεγάλη κάψα τοῦ ἡλίου. Λέγεται καί: μέσ' στὸ σίσσιλο τζῆ κάψης. Γιὰ τὴν ἐτυμολογία του βλ. Δεινάκι Ἑτυμ. Σημασ., 89.

²⁾ Στὴ Ρούμελη: δ σιάλος. Λουκοπούλου Ρουμελ., 49. Στὴ Χίο: τὸ στάλισμα. Ἀμάντιον Προσθῆκαι, 152.

³⁾ Στὴν Κρήτη: ἡ σταλίστρα. Ξανθοδίδου Ποιμεν., 302. Στὴ Χίο: σταλίστρα. Ἀμάντιον Προσθῆκαι, 152. Στὴ Ρούμελη: δ σταλός. Λουκοπούλου Ρουμελ., 49. Στὴ Νάξο καὶ τοπωνύμιο: ἡ Σταλίστρα. Κατσουροῦ Τοπων., τευχ. 9, 111.

⁴⁾ Στὴν Κρήτη: τὸ ποτιστήρι. Ξανθοδίδου Ποιμεν., 302.

⁵⁾ Τοπωνύμιο. Κατσουροῦ Τοπων., τευχ. 9, 109.

⁶⁾ Τοπωνύμιο. Κατσουροῦ Τοπων., τευχ. 6, 82.

Ἐνεχαράζω¹⁾· ἔνεχαράζουσι δὲ ζουλοπρόβατα· ἀναμασοῦν τὴν τροφή τους, μηρυκάζουν.

Σαλεύγω²⁾· ἐσαλέψαι δὲ ζά· λέγεται, ὅταν τῇ νύχτα, ὕστερ' ἀπὸ λίγῃ ἀνάπαυση, σηκωθοῦν τὰ γιδοπρόβατα νὰ βοσκήσουν· π.χ. *δτινα* (= ὅταν) *σαλέψου δὲ ζά*, ὁ βοσκὸς ὁ νοιωστὴς σηκώνεται νὰ μὴ δ' ἀφήσῃ νὰ βουνε σι' ἀπαδημένα.

Ὁ σαλεμός³⁾· ἡ κίνηση ποὺ κάνουν τῇ νύχτα τὰ γιδοπρόβατα, ἅμα θέλουνε νὰ σηκωθοῦν· π.χ. *σιὸ σαλεμό δῶ ζῶ ἤνοιωσα* (= ξύπνησα).

Κινῶ· ἐκινήσα δὲ ζά· ξεκινήσανε νὰ πᾶνε στὴ βοσκή.

Ὁ κινημός· *σιὸ γινημό τῶ ζῶ*· μόλις ξεκίνησαν ἀπὸ τὴ μάντρα.

Σηκώνομαι (οὐσ. τὸ σήκωμα)· λέγεται γιὰ τὴ μετακίνηση τῶν βοσκῶν ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος σιὸ ἄλλο, ὅταν ἀλλάζουνε *μαδροκαθήσι*, τὴν ἄνοιξη καὶ τὸ φθινόπωρο· π.χ. *σήμερα σηκώνουδαι-ν-οἱ βοσκοὶ ἀπὸ πα* (= φεύγουν ἀπ' ἐδῶ, πᾶνε σ' ἄλλο μέρος)· καὶ παροιμία: *ὁδε σηκώνουδαι οἱ ουρλῆδες βοσκοί, βρέχει*· δηλ. ὅταν οἱ γουρλῆδες (τυχεροὶ) βοσκοὶ μεταφέρονται σ' ἄλλον τύπο, βρέχει. Λέγεται γιὰ τὴν ἀνοιξιάτικη μεταφορὰ τους, ἐπειδὴ μὲ τὴ βροχὴ μεγαλώνει τὸ χορτάρι καὶ θὰ ἔχουν τὰ γιδοπρόβατα μπόλικη τροφή.

Ἀβροστινελιάρικα (ἀπὸ τὸ ἐπίθ. *ἀβροστινός* = ὁ πρῶτος) ἢ ἡ ἀβροστινέλα *δῶ ζῶ* (στὴν Κόρωνο: ἡ ἀβρουστεά *δῶ ζῶ*)⁴⁾· ἔτσι λέγονται ὅσα συνηθίζουνε νὰ πηγαίνουν μπροστὰ σιὸ κοπάδι, σὰν ὁδηγοί. Αὐτὰ εἶναι πάντοτε θηλυκὰ καὶ τὰ μικρὰ ποὺ θὰ γεννήσουνε, γίνονται κι' ἐκεῖνα, ἅμα μεγαλώσουν, *ἀβροστινελιάρικα*.

Ἡ μέση *δῶ ζῶ*· τὰ γιδοπρόβατα ποὺ βρίσκονται στὴ μέση τοῦ κοπαδιοῦ, ὅταν πηγαίνουν ἢ ἅμα γυρίζουν ἀπὸ τὴ βοσκή.

Ἡ ἀπισινέλα *δῶ ζῶ*⁵⁾ (ἀπὸ τὸ ἐπίθ. *ἀπισινός* = τελευταῖος)· τὸ πίσω μέρος τοῦ κοπαδιοῦ, τὰ γιδοπρόβατα ποὺ βαδίζουν τελευταῖα.

Μεροτσακίζω τὰ βα'ι'άρικα· τὰ ἡμερώνω βάζοντάς τα μέσα σιὸ κοπάδι καὶ πηγαίνοντάς τα σὲ ἄγνωστο μέρος.

1) Στὴ Ρόδο: *ἔνεχαράσσει*. Βρόντη Μαντρ. Ροδ., 228. Στὴν Κάρπαθο: *ἀναχαράζω*. Μανωλακάκη Καρπαθ., 176. Στὴν Τσακωνιά: *ἀναχαράζω*. Δέφνερ Λεξ., 24. Στὴ Βονα: *ἀναχαράζω*. Rohlf's Terminologia, 293.

2) Καὶ στὴ Χίο: *σαλεύουν τὰ πρόβατα*. Πασπάτη Χιακόν, 317.

3) Στὴ Δυτ. Κρήτη: *σαλεμός*. Μαυρακάκη Δυτ. Κρ., 44.

4) Στὴν Κρήτη: ὁ *κάβος* τῶν *ὀζῶ*. Ξανθουδίδου Ποιμεν., 303. Στὴ Δυτ. Κρήτη: *μπροστέλλο* ἢ *ἀμάτι* τοῦ *κουραδιοῦ*. Μαυρακάκη Δυτ. Κρ., 47.

5) Στὴν Κρήτη: ἡ *κουντούρα* τῶν *ὀζῶ*. Ξανθουδίδου Ποιμεν., 303.

*Κλαδίζω*¹⁾ τὰ ζά· τοὺς δίνω γιὰ τροφή κλαδιὰ ἀπὸ δέντρα. Αὐτὸ γίνεται, ὅταν πέφτη πολὺ χιόνι καὶ δὲ βρίσκουν ἄλλες τροφές.

*Τὸ κλάδισμα*²⁾· τὸ κόψιμο τῶν κλαδιῶν κι' ἡ συντήρηση τῶν γιδοπροβάτων μ' αὐτά.

Ξεκοιτάζω (οὐσ. τὸ *ξεκοίτασμα* ἢ *ξεκοίταμα*)· λέγεται γιὰ τὰ γιδοπρόβατα πού χώρισαν ἀπὸ τὰ μικρά τους καὶ δὲν τὰ ἀναζητοῦνε πιά νὰ τὰ βυζιάξουν, παρὰ ἔχουνε συνηθίσει καὶ ξέρουν ὅτι θὰ βυζιάξουν ὕστερ' ἀπὸ τὸ ἄρμεγμα.

Τὸ ἀγώνισμα ἢ *τὸ στρίφωμα*³⁾· ἔτσι λέγεται τὸ μάζεμα τοῦ κοπαδιοῦ ἀπὸ τοὺς βοσκοὺς πού, ἅμα θέλουνε νὰ πιάσουν ἓνα κατσίκι ἢ πρόβατο, σταματᾶνε γύρω-γύρω στὸ κοπάδι. Τότε ἓνας βοσκὸς χύνεται (=ὄρμα) ἢ *σαρταίνει* (=πηδᾷ) καὶ τὸ πιάνει. Ρῆμα: *ἀγωνιάζω* καὶ *στριφώνω*.

*Ψάχω*⁴⁾· ψάχνω, ψηλαφίζω τὸ ζὸ ἢ τὸ πρόβατο, γιὰ νὰ δῶ, ἂν εἶναι παχύ.

Τὸ βάβουρο, τὸ *babούρικο*, τὸ *καβουριασμένο*· ἔτσι λέγεται τὸ ζὸ ἢ τὸ πρόβατο πού πηγαίνει πότε ἀπὸ δῶ καὶ πότε ἀπὸ κεῖ.

Συρμαζά· πολλὲς φορὲς μιὰ ὁμάδα ἀπὸ κατσίκια πού προέρχονται ἀπὸ τὴν ἴδια μάνα, βόσκοντας ἢ βαδίζοντας, πηγαίνουνε κοντὰ-κοντά. Οἱ βοσκοὶ πού τὰ βλέπουνε, λένε τὴ φράση: «εὐτὰ δὰ ζὰ εἶναι *συρμαζά*» δηλαδή: εἶναι ἴδια γενιά, ἴδια οἰκογένεια.

Κλαίει· σημαίνει: βελάζει· πβ. φράση: *ἤκουσά 'να βρόβατο κι' ἡ-κλαίε μέσ' στὴ βραχιά*.

Ε'. ΕΠΙΦΩΝΗΜΑΤΑ

Ὅϊ, δά, δά! Μ' αὐτὰ τὰ ἐπιφωνήματα καὶ μὲ σφυριγματιές, σταματοῦν τὰ ζὰ καὶ τὰ γυρίζουνε σ' ἄλλη κατεύθυνση.

Ἐεε, δε, δά! Μ' αὐτὰ καὶ μ' ἄλλης λογῆς σφυριγματιές τὰ συγκεντρώνουν ὅλα μαζί ἢ τὰ βγάζουν ἔξω ἀπὸ τὸ χωράφι.

Ὅρσι, γριά μου, ὄρσι, ὄρσι! Λέγονται ἅμα χωρίζουν τὰ ζὰ ἀπὸ τὰ ρίφια.

1) *Κλαδίζω* τὰ ζὰ καὶ στὴν Κρήτη. *Ξανθουδίδου Ποιμεν.*, 303. *Μαυρακάκη Δυτ. Κρ.* 51.

2) *Τὸ κλάδισμα* καὶ στὰ Καρδάμυλα. *Μαδιᾶ Καρδαμυλ.*, 256.

3) *Στρίφωμα* καὶ στὴν Κρήτη. *Ξανθουδίδου Ποιμεν.*, 303.

4) *Ψάχω* (ἀρχ. *ψήχω*, Δωρικό: *ψάχω*). *Κοραῆ Ἀτακτα*, Δ', 398.

Τ' ἀργά, τ' ἀργά, τ' ἀργά! Ὑψιμα χωρίζουν τ' ἀργόζουλα ἀπὸ τὰ λαάγια.

Ὠ, βέ, ὦω! Μ' αὐτὰ καὶ μὲ σφυριγματιές, διαφορετικὲς ἀπὸ τὶς προηγούμενες, σταματοῦν τὰ πρόβατα.

βέ, γριά μου, βέεε! βέ δῖ! Καὶ μ' ἀνάλογα σφυρίγματα συγκεντρώνουν τὰ πρόβατα.

βέεε! βέ ὄρσι, βέ ὄρσι, βέ ὄρσι! Ὑψιμα χωρίζουν τὰ πρόβατα ἀπὸ τ' ἄρνιά.

βέ ὄρσι, τὰ λαάγια ἠρόβατα, βέ ὄρσι! Ὑψιμα λένε ἅμα χωρίζουν τ' ἀργοπρόβατα ἀπὸ τὰ λαάγια.

Γ'. ΤΑ ΚΟΥΔΟΥΝΙΑ

Τὸ κουδούνι, τὰ κουδούνια. Ρῆμα: *κουδουνῶνω* τὰ ζὰ (= βάζω κουδούνια στὰ κατσίκια)· καὶ *ξεκουδουνῶνω* (= βγάζω τὰ κουδούνια). Ὅσα φοροῦν κουδούνια λέγονται *κουδουνωμένα*, ὅσα δὲ φοροῦν ἀκουδούνωτα, *ξεκουδουνωμένα*. Μεταφορικὰ *κουδουνωμένος* λέγεται ὁ ἀνόητος ἄνθρωπος, πὺν ἔπρεπε δηλ. νὰ φορῇ κουδούνια σὰν τὰ ζῶα. Τὸ λουρί, πὺν εἶναι γύρω στὸ λαιμὸ τῶν γιδοπροβάτων κι' ἀπ' αὐτὸ κρέμεται τὸ κουδούνι, λέγεται *κουδουνίστρα*¹⁾. Ἡ κουδουνίστρα δένεται μὲ τὴ *βούκλα*²⁾, δηλ. ἓνα μετάλλινο χαλκά, πὺν εἶναι στὴ μιά της ἄκρη. Ἡ λεπτὴ σιδερένια βέργα, πὺν κρέμεται μέσα στὸ κουδούνι καὶ μὲ τὸ χτύπημά της παράγει τὸν ἦχο, λέγεται *βιλλί*³⁾.

Τὰ κουδούνια χωρίζονται σὲ τρεῖς κατηγορίες. 1) Στὰ καθαυτὸ *κουδούνια*, πὺν ἔχουν ἐπιφάνεια πλατειά, σχεδὸν ἐπίπεδη, καὶ ἀνοιγμα στενὸ. 2) *Στὶς βοῦκες*, κουδούνια στρογγυλὰ περίπου, φουσκωτά, καὶ 3) *στὰ καθανέλια*, πὺν εἶναι γιὰ μικρὰ κατσίκια καὶ κατασκευάζονται ἀπὸ μπροῦτζο, ἐνῶ οἱ πρῶτες κατηγορίες ἀπὸ λαμαρίνα.

Τὰ μεγάλα κουδούνια· γιὰ νὰ κουδουνῶνουν τὰ ζὰ.

Τὰ σωβολοκούδουνα ἢ *σωδιάβατα*· λίγο μικρότερα ἀπὸ τὰ πρῶτα, σὲ κανονικὸ μέγεθος.

1) Στὴν Κρήτη: *κουδουνιά*, *ζώσιτρα*, *λαιμοδέτης*. *Ξανθοδίδου Ποιμεν.*, 298. Στὴν Κάρπαθο: ἡ *κουδουνέα*. *Μιχαηλίδου Νουάρου Σύμμεικτα*, 121.

2) Ἀπὸ τὸ λατ. *buccula*. Στὴ Χίο: *βούκλα*. *Πασπάτη Χιακόν*, 111. Στὴν Κρήτη: *χαρταλάμι*. *Ξανθοδίδου Ποιμεν.*, 298. Στὴν Κάρπαθο: *ἀμπελέα*. *Μιχαηλίδου Νουάρου Σύμμεικτα*, 121.

3) Στὴν Ἠλεία λέγεται: *γλωσσα* ἢ *βαρίδι*. *Ἡλιοπούλου Ποιμ.* Ἠλ., 273. Στὴν Κάρπ. λέγεται: *τὸ σεῖσιτρον*. *Μιχαηλίδου Νουάρου Σύμμεικτα*, 121.

Τὰ σφαχτουλοκούδουνα· ἀκόμη μικρότερα; πού βάζουνε στὰ σφαχτά.

Ριφοκούδουνα· μικρὰ κουδούνια γιὰ τὰ ρίφια.

Προβατοκούδουνα· τὰ κουδούνια πού βάζουνε στὰ πρόβατα.

Οἱ βοῦκες.

Κρητικόβουκες· μποῦκες στενόμακρες, πού τις προμηθεύονταν ἀπὸ τὴν Κρήτη.

Τὰ βουκαδέλια· τὰ βουκαδελάκια· ἀρνοβουκάδελα· μικρὲς μποῦκες γιὰ τὰ μικρὰ γιδοπρόβατα.

*Τὰ καβανέλια*¹⁾· μικρὰ κουδούνια μὲ σχῆμα κωνικό· ὅταν εἶναι λίγο πιττωτά, τότε στὴν Κόρωνο λέγονται *χλιβιδάκια*.

Τζαβαλόβουκες ἢ *δεβεδόβουκες*²⁾· κουδούνια φαρδιά πρὸς τὴ βάση καὶ στενὰ πρὸς τὰ πάνω.

Βλάχες ἢ *βλάχοι*· ἴδια μὲ τις *τζαβαλόβουκες*, μονάχα πὺὸ στενά. Λέγονται ἔτσι, ἐπειδὴ μ' αὐτὰ κουδουνώνουν οἱ Βλάχοι τὰ κοπάδια στὴ Στερεά.

Ἡ *τραλόβουκα* ἢ *Κρητικιά*· *ζουλόβουκα* ἢ *Κρητικιά*· εἶναι κουδούνια φουσκωτά.

Βουργάρικες βοῦκες· εἶναι μποῦκες στρογγυλὲς κι' ἔχουνε γωνιὲς στὶς ἄκρες τῆς βάσης.

Πολίτικες βοῦκες· αὐτὲς εἶναι *ζουλόβουκες* γιὰ κατσίκια, *προβατόβουκες* γιὰ πρόβατα καὶ οἱ *ἀρνιακὲς* γιὰ ἀρνιά. Θεωροῦνται ἀνώτερες ἀπ' ὅλες τις ἄλλες.

Τὰ βουκοκούδουνα γιὰ κατσίκια καὶ πρόβατα· λέγονται ἔτσι γιὰτι ἔχουνε σχῆμα μικτό, μπούκας καὶ κουδουνιοῦ.

*Τὰ τζαβάλια*³⁾· εἶναι τὰ παλιά, τὰ ἄχρηστα κουδούνια, πού τὰ ἔχουνε γιὰ πέταμα.

Ζ'. ΜΑΝΤΡΑ ΚΑΙ ΤΥΡΟΚΟΜΕΙΟ

Τὸ ᾠάλα (Φιλότι· οὔάα) εἶναι δυὸ λογιῶν· τὸ *γλυκὺ ᾠάλα* ἢ *γλυκύαλα* καὶ τὸ *ξινὸ* ἢ *ξινόαλα* ἢ *ξύαλα*⁴⁾.

¹⁾ Καὶ στὴν Κάρπαθο· *καμπανέλλι*. *Μιχαηλίδου Νουάρου* Σύμμεικτα, 120 - 121.

²⁾ Τουρκ. *deve*=ἡ καμήλα. Ὡστε *δεβεδόβουκες* εἶναι μεγάλα κουδούνια πού ταιριάζουνε στὶς γκαμήλες.

³⁾ Στὴν Κάρπαθο *ισαμπάλλια* λένε γενικὰ τὰ κουδούνια. *Μιχαηλίδου Νουάρου* Σύμμεικτα, 120 - 121.

⁴⁾ Τὴ λέξη ὀξύγαλα τὴ συναντοῦμε στὸν Κτησία, συγγραφέα τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἡροδότου. *Κοραῖ Ἀτακτα*, Α, 183.

Τὸ ξύαλα εἶναι πηχτό, σὰν τὸ γιαούρτι πάνω-κάτω, μὲ γεύση ξινὴ καὶ δροσιστική. Ἕνας βοσκὸς μοῦ λέει πῶς τὸ κατασκευάζουν : « Ἀμα ρίξωμε μέσ' στὸ γλυκύαλα μιὰ ὕχιά¹⁾ πυθιά²⁾ καὶ τ' ἀφήσωμε μιὰ σιμῆς, ἴνεται τζουάδα³⁾. Ὅδε δ' ἀφήσωμε ὅμως δώδεκα ὥρες, ἐτό-τες γίνεται ξύαλα».

Τὰ ζουλοπρόβατα τ' ἀρμέγουν τὸ πρωῒ κατὰ τὶς ἑντεκα ἢ ὥρα, πρωῒνιὰ ἢ ἀχυτερνὴ ἀρμεὰ καὶ τὸ ἀπόγεμα, βραδυνὴ ἢ βραδυνιὰ ἀρ-μεὰ ἢ ὀπεραρμεὰ π.χ. σηκῶτ' ἀπάνω γατὶ εἶν' ὥρα τοῦ ὀπεραρμεᾶς. Τὸ γάλα τῆς ἀπογευματινῆς ἀρμεξιᾶς τὸ λένε ὀπερόαλα⁴⁾ καὶ τὸ ρῆμα ὀπεραρμέω, στὶς Ἀπεραθίτικες μάντρες μονάχα π.χ. βοριάρετε (=γυρίστε) τὰ ζουλοπρόβατα νὰ ὀπεραρμέξωμε.

Ὁ πρωτόαλος⁵⁾ τὸ πρῶτο γάλα ποὺ ἀρμέγουν ἢ λίγο προτοῦ γεν-νήση ἢ κατσίκα ἢ ἀφοῦ πρωτοβυζάξη τὸ νεογέννητο. Οἱ βοσκοὶ τὸ βράζουνε ρίχνοντας μέσα καὶ λίγο καθαρὸ γάλα ἢ νερὸ κι' αὐτὸ γίνεται πηχτὸ καὶ παίρνει χρῶμα κίτρινο. Τότε τὸ λένε : ἡ πρωτοαλιά⁶⁾.

Τυροκομῶ ἢ πῆζω⁷⁾ τὸ ἄλα· ὅταν κάνουν τὰ τυριά.

Τυροκόμος· ὁ βοσκὸς ποὺ τυροκομᾷ.

Τυροκομεῖό· μ' αὐτὴν τὴ λέξη ἐννοοῦν καὶ τὴν τέχνη καὶ τὰ προϊόντα τῆς τυροκομίας· πβ. φράσεις : δὲ διτυχαίνει στὸ τυροκομεῖό δον (=στὴν τυροκομικὴν τοῦ τέχνη)· νὰ ἔχαμε δὲ τυροκομεῖό σου νὰ τὸ φᾶμε (=τὰ τυριά ποὺ ἔκαμες).

Ἡ μάδρα· μέρος περιφραγμένο ἀπὸ πέτρες, ὅπου βάζουν τὰ γιδο-πρόβατα νὰ τ' ἀρμέξουν⁸⁾. Ἐννοοῦν ὅμως μὲ τὴν ἴδια λέξη καὶ τὸ πε-ριεχόμενο, δηλ. τὰ ζουλοπρόβατα π.χ. ἡ μάδρα μας ἐφέτι⁹⁾ δὲν εἶ'

1) Μιὰ ὕχιὰ = μιὰ νυχιά, δηλ. λίγη.

2) Πυθιά (ἀρχ. πυτία) = μαγιά.

3) Ἡ τζουάδα = πηχτὸ γάλα, γλυκό.

4) Στὴν Κάρπαθο : τὸ ὀπερόαλο. Μιχαηλίδου Νουάρου Σύμμεικτα, 95.

5) Στὴν Κρήτη : πρωτόγαλη, πρωτόγγαλη, τυρεύτης. Ξανθουδίδου Ποιμεν., 280. Στὴν Πελοπόννησο : κουλάστρα, κολάστρα, κόλα, κολιόστρα. Κουκουλὲ Οἰ-νουντιακά, 277. — Ἡλιοπούλου Ποιμ. Ἠλ., 267. Στὴ Θράκη : κουλάστρα. Ψάλ-τον Θρακικά, 183.

6) Στὴ Χίο : πρωτογαλιά. Ἀμάντου Χ. Γλω., 57. Στὴ Ρόδο : πρωτουάλη. Βρόντη Μαντρ. Ροδ., 213.

7) Εἶναι τὸ ἀρχ. πῆσσω. Πῆζω ἀπαντᾷ στὴν Κρήτη, Ἡλεία, Βονα καὶ ἄλλοι. Ξανθουδίδου Ποιμεν., 278. — Ἡλιοπούλου Ποιμ. Ἠλ., 263 καὶ Rohlf's Ter-minologia, 292.

8) Ἄλλοι χρησιμοποιοῦν τὴ λέξη : στρούγκα. Λουκοπούλου Ρουμελ., 37 καὶ Ἡλιοπούλου Ποιμ. Ἠλ., 264.

9) Ἐφέτι = ἐφέτος.

γαλή, γὰτὶ μᾶς ἐποφήσα βολλά. Μάδρα σημαίνει καὶ δλόκληρη τὴν ἐγκατάσταση τῶν βοσκῶν. Αὐτὴ τὴν ὀνομάζουν καὶ δ μαζωμὸς ἢ τὸ μαδροκαθήσι¹⁾· πβ. φράση: οἱ Λευτεράδες ἔχουν ἓνα γαλὸ μαδροκαθήσι πὺν θὰ πᾶνε τοιοι Λαδρές.

Τὸ μαδροκαθήσι ἢ ἡ μάδρα, μὲ τὴ γενικώτερη σημασία της, ἀποτελεῖται 1) ἀπὸ τὸ προβόλι, δηλ. ἓνα μεγάλο χωράφι, 2) τὸ μητᾶτο, ὀνομ. δ μητᾶτος²⁾ (βυζαντινὴ λέξις: μητᾶτον, μητατόριον, λατ. metata)³⁾ λιθόχτιστο σπιτάκι, ὅπου τυροκομοῦν καὶ φυλᾶνε τὰ τυροκομικὰ σκεύη καὶ προϊόντα. 3) τὴν ἀρμεόμαδρα, ὅπου ἀρμέγουν τὰ γιδοπρόβατα. Μέσα στὸ προβόλι ὑπάρχει ἓνα περιφραγμένο μὲ πέτρες μέρος, σὰν τὴν ἀρμεόμαδρα, ὅπου περιορίζουν τ' ἀρνιά καὶ τὰ ρίφια καὶ τὰ βγάζουν, ὅταν ἔρθῃ ἡ ὥρα νὰ βυζιάξουν. Αὐτὸ τὸ μέρος στὴν Κόρωνο καὶ στὸ Φιλότι λέγεται ὁσωμάδρι, ἐνῶ στ' Ἀπεράθου τὸ ὁσωμάδρι.

Ἡ μιὰ ἀπὸ τὶς ἐσωτερικὲς ἄκρες τοῦ μητάτου πολλὰς φορὲς συνεχίζεται πρὸς τὰ κάτω σχηματίζοντας γωνία, κι' ἔτσι ἔχομε ἄλλο διαμέρισμα, μέσα στὸ ὁποῖο τοποθετοῦν οἱ βοσκοὶ τὰ τυριά, τὰ φαγητά τους κτλ. Τὸ διαμέρισμα αὐτὸ λέγεται ἡ παριανάδα. Ἐξω πάλι καὶ δίπλα στὸ μητᾶτο ὑπάρχει ἓνα μικρότερο χτίριο, ὅπου βάζουν τὰ γουρούνια, τοὺς γαϊδάρους, τὰ ἄχυρα κ.ἄ. Αὐτὸ λέγεται ἡ προστιάδα⁴⁾.

Τὸ ἔμπασμα τῆς ἀρμεόμαδρας τὸ λένε σταύρωμα. Σταυρώματα ὀνομάζουν καὶ τὶς δυὸ ἢ τρεῖς μεγάλες πέτρες, πὺν βρίσκονται τοποθετημένες στὸ ἔμπασμα. Πάνω σ' αὐτὲς κάθονται οἱ βοσκοί, ὅταν ἀρμέγουν τὰ γιδοπρόβατα. Ὑπάρχει καὶ τὸ σχετικὸ λαϊκὸ δίστιχο, ἓνα παίνεμα στὴν ὁμορφιά τοῦ βοσκοῦ τὴν ὥρα πὺν καθίζει ν' ἀρμέξῃ:

Ὅμορφος πού 'ναι ὁ βοσκός, δᾶδε βραχὴ κι' ἀλλάξῃ
καὶ πάρη καὶ τὸν ἀρμεὸ στὸ σταύρωμα νὰ κάτῃ.

Σταύρωμα λέγεται τὸ ἔμπασμα τῆς ἀρμεόμαδρας κι' οἱ πέτρες, ἐπειδὴ μόλις καθήσουν οἱ βοσκοὶ γιὰ τὸ ἀρμεγμα κι' ὅταν τὸ τελειώσουν, κάνουν τὸ σταυρὸ τους τρεῖς φορὲς. Ὅταν πάῃ ὁ βοσκὸς σὲ καινούργιο μαδροκαθήσι, βάζει στὸ σταύρωμα τῆς μάντρας ἓνα σιδε-

1) Στὴν Κρήτη λέγεται: *μητατοκάθισμα*. *Ξανθουδίδου Ποιμεν.*, 280. Στὴ Ρόδο: *μαντροκάθισμα*. *Βρόντη Μαντρ. Ροδ.*, 208.

2) Στὴν Κάρπαθο, Κίμωλο καὶ Κρήτη: τὸ *μητᾶτο*. *Μηχαηλίδου Νουάρου Σύμμεικτα*, 95. — *Βογιατζίδου Κίμ.* Ἰστ., 124. — *Ξανθουδίδου Ποιμεν.*, 280.

3) Ἴσως ἀπὸ τό: προστεγάζω, πὺν ἐκεῖ λέγεται: *στιάζω*. Τὴ λέξι *προστιάδα*, στὴν Πάρο τὴ λένε: *προστεγάδι*. *Πρωτοδίκου Ἰδιωτικά*, 21.

ρένιο ἐργαλεῖο (ἄξίνη, μαχαίρι) καὶ τ' ἀφίνει ἐκεῖ δυὸ-τρία μερόνυχτα, γιὰ νὰ ᾖ «σιδερένια τὰ ζουλοπρόβατα».

Ἄρμεός¹⁾ (ἄρχ. ἀμολγεύς)· πῆλινο δοχεῖο ποὺ ἀρμέγουν τὸ γάλα μέσα. Ὅταν εἶναι μικρὸ λέγεται τὸ ἀρμεάρι²⁾, τὸ ἀρμεαράκι.

Ἀρμεάτορας, πληθ. οἱ ἀρμεατόροι καὶ ἀρμεχτάδες (ρῆμα: ἀρμέω)· οἱ βοσκοὶ ποὺ ἀρμέγουν τὰ γιδοπρόβατα.

Συρτάτορας (ὑπὸ τὸ σύρω) καὶ ὕριστής (γυρίζω)· εἶναι ὁ βοσκὸς ποὺ σέρνει τὰ γιδοπρόβατα μέσα στὴ μάντρα, πηγαίνοντάς τα κοντὰ στοὺς ἀρμεχτάδες.

Ἡ ἀρμεὰ καὶ ἀρμεξά· ἡ πράξη τοῦ ἀρμεάτορα, μὰ καὶ τὸ γάλα ποὺ ἀρμέγει κάθε φορά.

Τὸ σούρωμα ἢ τὸ σουρωτήρι³⁾· φρύγανο ποὺ βάζουνε στὸ στόμα τοῦ ἀρμεοῦ, γιὰ νὰ διυλίζουν τὸ γάλα, ὅταν τὸ ρίχνουνε στὸ καζάνι.

Σουρώνω τὸ ἄλα = διυλίζω τὸ γάλα. Π.χ. φέρ' τὸ χαρανὶ νὰ σουρώσωμε δὸ ἄλα. Τὸ χαρανί, τὸ μαδροχάρανο· μεγάλο, χάλκινο καζάνι, ποὺ χρησιμεύει γιὰ νὰ πῆζουν τὸ γάλα μέσα.

Ταραχτής⁴⁾· εἶναι ξύλο ἀπὸ κατσάγριλα⁵⁾, μὲ μικρὴ φούντα ἀπὸ κλαδάκια στὸ κάτω μέρος. Μ' αὐτὸ ταραίζουν τὸ γάλα στὸ χαρανί.

Μουδί⁶⁾· ξύλο ἀπὸ ἀθάνατο ἢ συκιά, γυριστὸ λιγάκι στὸ κάτω ἄκρο. Μ' αὐτὸ ἀνακατεύουν τὸ γάλα τοῦ χαρανοῦ ἀπὸ τὸν πάτο, γιὰ νὰ μὴ κολλήσῃ, ὅταν εἶναι στὴ φωτιά.

Ἀκουλούδι· μισὸ φλασκί· Μ' αὐτὸ οἱ βοσκοὶ βγάζουν ἀπὸ τὸ χαρανὶ τὸν τσίρο. Τὸ ἀκουλούδι⁷⁾, ἀπὸ τὸ ρῆμα κολυμπῶ, ἐπειδὴ τὸ μισὸ φλασκὶ κολυμπᾷ μέσα στὸ χαρανὶ μὲ τὸ γάλα.

1) Στὴ Χίο: ἀρμεγός καὶ ἀρμεγῶνας. Πασπάτη Χιακόν, 92 καὶ Μαδιὰ Καρδαμ., 256. Στὴν Κύννο: ἀρμεός καὶ καρδάρι. Κουκουλὲ Γλωσσικά, 279 καὶ 320. Ἄλλοι: ἡ καρδάρα, τὸ καρδάρι. Ἡλιοπούλου Ποιμ. Ἡλ., 264.

2) Ἀρμεάρι καὶ στὰ Σφακιά. Ξανθουδίδου Ποιμεν., 279.

3) Στὴν Κρήτη εἶναι ἀπὸ ὕφασμα καὶ τὸ λένε: κνησαρόπανο, σειροπάνι, χαυλί. Ξανθουδίδου Ποιμεν., 280.

4) Στὴν Κρήτη: ταραχτής. Ξανθουδίδου Ποιμεν., 281 καὶ Μαυρακάκη Δυτ. Κρ., 57. Στὴ Χίο: ταραχτής καὶ ταρακτής. Ἀμάντου Χ. Γλω., 67 καὶ Μαδιὰ Καρδαμ., 256. Στὴν Κίμωλο: ταρακτής. Βογιατζίδου Κίμ. Γλω., 120 καὶ 143. Στὴν Κάρπαθο: ταραχτής καὶ ταραλλής. Μιχαηλίδου Νουάρου Σύμμεικτα, 91.

5) Κατσάγριλας: μικρὴ, ἀπεριποίητη ἀγριελιά, ποὺ πρέπει νὰ τὴν καθαρίσῃς, γιὰ νὰ μεγαλώσῃ νὰ γίνῃ δέντρο.

6) Στὴν Κρήτη: ὁ διόνυσος. Ξανθουδίδου Ποιμεν., 281.

7) Ἀκουλούδι λέγεται στ' Ἀπεράθου γενικὰ τὸ κολύμπι. Τὸ ρῆμα: ἀκουλουδῶ. Τὸ υ διατήρησε τὴν παλιὰ προφορὰ οὐ καὶ τὸ ο ἀφομοιώθηκε ὕστερα μ' αὐτό.

Τὸ *τρεβόλι* (**Απεράθου*), *τυροβόλι* (*Φιλότη*), *τροβόλι* (*Κόρωνο*)· μεγάλο καλούπι γιὰ τυρί, κατασκευασμένο ἀπὸ βοῦρλα.

**Αθοτυρικό τρεβόλι*· εἶναι γιὰ νὰ βάζουν τὸ *ἀθότυρο*.

Τυρικό τρεβόλι· γιὰ νὰ βάζουν τὸ τυρί. Καὶ τὸ ἀθοτυρικό καὶ τὸ τυρικό εἶναι τὰ ἴδια, διαφέρει μονάχα ἡ πλέξη τοῦ πάτου.

Τὸ *τσημίσι*¹⁾ ἢ *σκημίσι*· καλούπι ἀπὸ βοῦρλα, γιὰ νὰ κάνουν τὶς μυζήθρες.

**Όλα μαζί, τρεβόλια καὶ τσημίσια*, τὰ λένε *τρεβολοτσήμια*· πβ. φράση: *νὰ σηκωθῇς νὰ πᾶς στὸ χωριό, νὰ φέρῃς τὰ τρεβολοτσήμια κάτω*. Αὐτὸς ποὺ κάνει τὰ *τρεβόλια* καὶ τὰ *τσημίσια* λέγεται *τρεβολοτσημισκός*. Καμμιά φορὰ ὀνομάζουν ἔτσι καὶ τὸ βοσκό, εἰρωνικά.

**Η ἀποδοχάρα*· πήλινη βαθειὰ λεκάνη, ὅπου βάζουν οἱ βοσκοὶ τὸ φαγητό τους ἢ τὸ *ξύαλα* καὶ *τρῶνε*.

**Η ἀβάθα* (*γαβάθα*)· μικρότερη ἀπὸ τὴν *ἀποδοχάρα*· χρησιμεύει γιὰ τὸν ἴδιο σκοπό. Πιο μικρὸ ἀκόμα καὶ πιὸ ρηχὸ εἶναι τὸ *ἀβάθι*· πβ. φράση: *οἱ μεγάλοι τρᾶσι στὴν ἀποδοχάρα κι' οἱ μικροὶ στὸ ἀβάθι*.

Τὰ κουτάλια, τὰ *βοσκοκούταλα*· τὰ κατασκευάζουν ἀπὸ κέρατα κριαριῶν ἢ βοδιῶν. Γιὰ *κουταλοθήκη* χρησιμοποιοῦν ἓνα *παλιотρέβολο*.

**Ο τυρόσκαμνος*²⁾· εἶναι μιὰ μεγάλη πλάκα ποὺ βρίσκεται μέσα στὸ μητᾶτο· ἔχει γύρω-γύρω, στὴν ἐπάνω τῆς ἐπιφάνεια, ἓνα αὐλάκι σκαλισμένο, καὶ μπροστὰ ἓνα ἄνοιγμα. Πάνω σ' αὐτὴν τοποθετοῦν τὰ καλούπια τοῦ τυριοῦ, *τρεβόλια* καὶ *σκημίσια*, βάζοντας μέσα τὸ πηγμένο γάλα. Τὸ ὑγρὸ ποὺ βγαίνει, ὅσο στραγγίζει τὸ πηγμένο γάλα, περνάει ἀπὸ τὸ αὐλάκι τῆς πλάκας καὶ χύνεται ἀπὸ τὸ ἄνοιγμά τῆς σ' ἓνα τενεκέ, τοποθετημένο ἀπὸ κάτω.

**Η πυθιά*³⁾· ἡ μαγιὰ ποὺ χρησιμοποιοῦνε, γιὰ νὰ πῆζουν τὸ γάλα. Τὸ πήλινο δοχεῖο, ποὺ τοποθετοῦν τὴν *πυθιά*, λέγεται *ὁ πυτιδάς*.

**Η μέλλα*· ἔτσι ὀνομάζουν τὸ καϊμάκι ποὺ μαζεύεται στὸ χαράνι, πάνω ἀπὸ τὸ γάλα, ὅταν κρυώσει.

¹⁾ Φαίνεται νὰ εἶναι ὑποκοριστικὸ τοῦ: *κημὸς* (= πλεκτὸ ἀγγεῖο στὸν Ἡσύχιο), *κημίσι* καὶ μετιστακισμὸ τοῦ *κ τσημίσι*. Βλ. καὶ *Πρωτοδίκου Ἰδιωτικά*, 35.

²⁾ *Τυρόσκαμνος* καὶ στὴν Κίμωλο. *Βογιατζίδου Κίμ. γλω.*, 151.

³⁾ Στὴν Ἡλεία: *πυτιά*. *Ἡλιοπούλου Ποιμ.* Ἡλ., 226. Στὴν Κύπρο: *πυθιά*. *Χάτζηϊωάννου Κυπρ.*, 105. Στὴν Κρήτη: *ἀγαστέρα* καὶ *μαγιά*. *Ξανθουδίδου Ποιμεν.*, 280.

Ἡ τζουάδα· ρίχνουμε στὸ καζάνι μὲ τὸ γάλα λίγη *πυθιά*, τὸ ἀνακατεύουμε μὲ τὸν *ταραχτή* κι' ὕστερα τὸ ἀφίνομε λίγο. Τότε πῆζει καὶ λέγεται *τζουάδα*.

Ἡ *μανούρα*¹⁾ καὶ τὸ *μανούρι* (ἀπὸ τό : *μανός* = *χαλαρός*)· ἅμα *ταράξη* πάλι ὁ βοσκὸς τῇ *τζουάδα* καὶ *μαζέψη* μὲ τὴ φούντα τοῦ *ταραχτή* καὶ μὲ τὰ χέρια του τὸ πηγμένο γάλα καὶ τὸ κάμη ἓνα βῶλο, τότε ἔχομε τὴ *μανούρα*.

Τὸ *ἀρσενικὸ τυρί*· ἔτσι λέγεται ἡ *μανούρα*, ὅταν τὴ βάλουμε στὸ *τρεβόλι* καὶ μείνῃ ἐκεῖ *σαρανταοχτὼ ὥρες*.

Ὁ *τυρόαλος*· ἢ *τυρόαλας*²⁾ (στὸ Φιλότι : *τυρόκος*)· τὸ ἄσπρο νερὸ ποὺ μένει στὸ *χαρανί*, ἅμα βγάλουν τὴ *μανούρα*.

Ὁ *κομμός*³⁾· ἔτσι λέγεται ἓνα εἶδος μικροῦ τυριοῦ ποὺ φτιάχνουν, ἅμα *ζεσταθῇ* ὁ *τυρόαλας* καὶ τ' ἀπομεινάκια τῆς *μανούρας* πηγαίνουνε στὸν πάτο τοῦ *χαρانيοῦ*· βάζουν τότε μέσα ἓνα ἄδειο *τρεβόλι* καὶ τὰ μαζεύουν, τὰ σφίγγουνε μὲ τὰ χέρια τους καὶ τὸ τυρὶ ποὺ γίνεται ἔτσι λέγεται *κομμός*.

Ἡ *μυζήθρα* ἢ *μυζήθρα*· ἅμα βγάλουν τ' ἀπομεινάκια τῆς *μανούρας* καὶ φτιάξουν τοὺς *κομμούς*, μένει πιά στὸ *χαρανί* καθαρὸς ὁ *τυρόαλας*. Τὸν *ζεσταίνουν* περισσότερο, τὸν ἀνακατεύουνε μὲ τὸ *μουδί*, ρίχνουν καὶ τὸ *σπερόαλα* μέσα καὶ τὸ κινοῦνε λίγη ὥρα. Σὲ λιγάκι πῆζει τὸ γάλα κι' ἔρχονται πρὸς τὰ ἐπάνω τὰ πηγμένα *κομματάκια*. Τὰ βάζουν τότε μὲ μιὰ *βρουλένια* *κουτάλα* καὶ τὰ ρίχνουνε στὰ *τσημίσκια*. Αὕτῃ εἶναι ἡ *μυζήθρα*. Τότε μένει στὸ *χαρανί* ἓνα κίτρινο ὑγρὸ, ὁ *τσίρος*⁴⁾. Μ' αὐτὸν ποτίζουν τὰ *γουρούνια*.

Τ' *ἀφρομύζηθο*· ἔτσι λέγεται ὁ ἀφρὸς τῆς *μυζήθρας*, ποὺ τὸν πετοῦν οἱ βοσκοὶ στὶς γάτες, ἢ τὸν τρῶνε οἱ ἴδιοι.

Τὸ *ἀνότυρο* ἢ *θηλυκὸ τυρί*· ἔτσι λέγεται ἡ *μυζήθρα*, ὅταν τὴ βγάλουν ἀπὸ τὰ *τρεβόλια*, τῆς βάλουν ἄλάτι γύρω-γύρω (*ὑρόπλασμα* λὲν οἱ βοσκοὶ αὐτὴ τὴν πράξη· καὶ ρῆμα *ὑροπλάθω* καὶ *ὑροπλάζω*) κι' ὕστερα τὴν *ξαναβάλουνε* στὰ *τρεβόλια* καὶ τὴν ἀφήσουνε μέσα *εἰκοσιτέσσερις ὥς σαρανταοχτὼ ὥρες*.

1) Στὴ Χίο : *μανούρα*. Ἀμάντου Προσθῆκαι, 146. Στὴν Κίμωλο : *μανούρα*. Βογιατζίδου Κίμ. Ἰστ., 124. Στὴν Κάρπαθο : *μανούλι*. Μιχαηλίδου Νουάρον Σύμμεικτα, 93.

2) *Τυρόαλας* καὶ στὴν Κίμωλο. Βογιατζίδου Κίμ. γλω., 151.

3) *Κομμός*· ἀπὸ τὸ κόπτω, ἐπειδὴ τὸν κατασκευάζουν ἀπὸ τὰ *κομματάκια* τῆς *μανούρας*, ποὺ εἶχανε μένει στὸ *χαρανί*.

4) Εἶναι : ὁ κίρκος τοῦ Ἑσυχίου.

Τὸ τουλουμοτύρι· εἶδος τυριοῦ ποὺ γίνεται, δταν κόψουν τὴ μανούρα κομμάτια-κομμάτια, τὴν ἀλατίσουν καὶ τὴ ρίξουνε σ' ἓνα θυλακούρι τοῦ ριφιοῦ (=ἄσκι κατασκευασμένο ἀπὸ δέρμα ριφιοῦ). Ὑστερα κόβουν καὶ κομμάτια μυζήθρα, τ' ἀλατίζουν καὶ τὰ ρίχνουν κι' αὐτὰ στὸ ἴδιο ἄσκι. Ἀπὸ πάνω χύνουνε γλυκύαλα. Ἀμα γεμίση τὸ θυλακούρι, τὸ κυλοῦν καὶ γίνεται τὸ ἀνακάτεμα.

Ἡ ξινομυζήθρα· τυρὶ ποὺ γίνεται, δταν τὸ ξύαλα τὸ βάλουμε στὸ τσημίски, τὸ ἀλατίσουμε καὶ τ' ἀφήσουμε νὰ στραγγίση.

Τὸ ξινότυρο· εἶναι ἡ ξινομυζήθρα, δταν δὲν τὴ φᾶνε φρέσκια, ἀλλὰ τὴν ἀφήσουνε νὰ ξεραθῇ.

Τὸ μανουρομύζηθρο· ἔτσι λέγεται τὸ τυρὶ ποὺ φτιάχνουνε, βάζοντας μέσ' στὸ σκημίски μισὴ μανούρα, ἀπὸ κάτω ὡς τὴ μέση, καὶ μισὴ μυζήθρα, ἀπὸ τὴ μέση καὶ πάνω.

Τὰ τυραθότυρα· γενικὴ ὀνομασία τοῦ ἀρσενικοῦ καὶ θηλυκοῦ τυριοῦ.

Τὸ ἀπριλιώτικο τυρὶ· εἶναι τὸ καλύτερο ἀπ' ὅσο τυροκομοῦν οἱ βοσκοί, ἐπειδὴ τὸν Ἀπρίλη καὶ τὸ γάλα εἶναι παχὺ κι' ὁ καιρὸς δροσερός. Ἐνῶ ἐκεῖνο ποὺ φτιάχνουν ἀργότερα δὲ γίνεται τόσο καλὸ γιὰ φύλαγμα, ἐπειδὴ τὸ γάλα εἶναι πολὺ παχὺ κι' ὁ καιρὸς πολὺ ζεστός.

Ὁ ἀρίσθηρας¹⁾· ἔτσι λέγεται τὸ τυρὶ ποὺ δὲν πέτυχε στὸ τυροκομεῖο ἢ ἐπειδὴ ἦταν ἀχαμνοκαιριὰ (δηλ. ἄσχημος καιρὸς, ὄχι κατάλληλος) ἢ ἐπειδὴ δὲν τὸ περιποιήθηκε πολὺ ὁ τυροκόμος. Τὸ τυρὶ αὐτὸ ἔχει μέσα πόρους μεγάλους. Μερικοὶ βοσκοὶ τὸ λένε καὶ σφλουγουνιασμένο.

Τὸ μελίξερο ἢ μελίχλωρο τυρὶ· κάθε εἶδους τυρὶ ποὺ δὲν εἶναι οὔτε πολὺ φρέσκο οὔτε πολὺ ξερό²⁾).

1) Ὁ ἀρίσθηρας ἀπὸ τὴ λέξη: ἡ κίσηρις = ἐλαφρόπετρα· τὸ τυρὶ λέγεται ἔτσι γιατί, σὰν τὴν ἐλαφρόπετρα, ἔχει πόρους. Ἡ πρόσθεσις ἀ- στὴν ἀρχὴ λέξεων εἶναι φαινόμενο συνηθισμένο καὶ στὴν Κρήτη. Ἀναγνωστοπούλου Κρητ. Ἰδιώμ., 155.

2) Τὸ ἐπίθετο «μελίχλωρος» ἔγινε ἀπὸ συσχέτιση πρὸς τὸ μέλι, ἴσως ἐπειδὴ κάποιο πρᾶγμα μισόχλωρο εἶχε τὸ χρῶμα ἢ τὴ γλυκύτητα τοῦ μελιοῦ (Βλ. καὶ Ἀμάντου Προσθήκαι, 146) κι' εἶναι ἀρχαῖο, ἀφοῦ ἀναφέρεται στὸν Πλάτωνα (Πολιτεία, Ε 474) καὶ στὸ Θεόκριτο (Εἰδύλλ. 10, στ. 26 - 27). Καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις ἀποδίδεται σὲ πρόσωπο, ἔχει ὅμως τὴν ἴδια σημασίαν μετὰ τὴ σημερινή. Οἱ σχετικοὶ στίχοι τοῦ Θεόκριτου εἶναι:

*Βομβύκα χαρίσσα, Σύραν καλέοντί τυ πάντες,
ἰσχρὰν ἀλιόκαυστον, ἐγὼ δὲ μόνος μελίχλωρον.*

Τὸ τραγουδεῖ ὁ Βάττος, ὁ νέος ποὺ ἀγαπᾷ τὴ Βομβύκα. Λέει λοιπὸν πὼς οἱ ἄλλοι τὴν ὀνομάζουν ἀραπῖνα καὶ ἰσχρή, κι' αὐτὸς μονάχα τὴ βρῖσκει χαριτωμένη, καθὼς ἔχει τὸ χρῶμα καὶ τὴν ἀπαλότητα τοῦ μελιοῦ.

Τελειώνοντας τὸ σχετικὸ μὲ τὴν τυροκομία κεφάλαιο, πρέπει νὰ προσθέσω πὼς οἱ βοσκοὶ στὴν δρεινὴ Νάξο δὲν ξεβουτυρίζουν καθόλου τὸ γάλα καὶ γι' αὐτὸ τὰ τυριά τους εἶναι παχειὰ καὶ νόστιμα.

Η'. ΤΟ ΚΟΥΡΕΜΑ (Η ΚΟΥΡΑ)

Ἡ κούρα¹⁾ εἶναι τὸ κούρεμα τῶν γιδοπροβάτων· πβ. φράσεις : τὴ δετράδῃ θὰ πιάσωμε κούρα. Τ' ἀγίου Σιδώρου πρέπει νὰ πιάσουν οἱ βοσκοὶ κούρα δῶ ζουλῶ.

Πρώμια κούρα· γίνεται τέλος τοῦ Μάρτη ἢ τὸν Ἀπρίλη.

Ἐπιμη κούρα· γίνεται τὸ Δεκαπενταύγουστο. Καὶ στὶς δυὸ κοῦρες, γιὰ νὰ ᾖ τὰ μαλλιά καλὰ, «πρέπει τὸ φεγγάρι νὰ ᾖ ξημερωμένο, ἅμα δὲ κουρεύουν οἱ βοσκοί».

Κουρευτὴς· εἶναι ὁ βοσκὸς ποὺ τὰ κουρεύει. Τὰ ψαλίδια ποὺ χρησιμοποιοῦνε γιὰ τὸ κούρεμα εἶναι πολὺ μεγάλα καὶ τὰ λένε τσιπίδες (ἢ τσιπίδα)²⁾. Τὸ ρῆμα κουρεύω. Κουρεμένο (ζὸ ἢ πρόβατο).

Ἄκουρο (ζὸ ἢ πρόβατο)· αὐτὸ ποὺ δὲν κουρεύτηκε.

Διπλάκουρα³⁾· ἔτσι λέγονται στ' Ἀπεράθου καὶ στὴν Κόρωνο τὰ ζὰ ἢ τὰ πρόβατα ποὺ δὲν τὰ κουρεύουνε στὴν ἔπιμη κούρα, γιατί εἶναι πολὺ γέρικα ἢ ἀδύνατα. Στὸ Φιλότι αὐτὰ λέγονται μονόκουρα.

Ἄκουροάβουνα· τὰ ζὰ ποὺ δὲν ἔχουν τρίχωμα παρὰ μονάχα στὶς γάμπες (στὰ ἁδούνια), κι' αὐτὸ δὲν κουρεύεται.

Τσαμαδὸ (μόνο γιὰ τὰ ζὰ)· τὸ ζὸ ποὺ δὲν ἔχει μαλλιά.

Τὸ δοκάρι⁴⁾ (ἀρχ. πόκος)· τὸ μαλλὶ ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸ κούρεμα δυὸ προβάτων ἢ ἑνὸς κριοῦ.

Μονάρι· τὸ μαλλὶ ἑνὸς προβάτου, ποὺ δὲν εἶναι σωστὸ δοκάρι.

Τρίχες· λέγονται τὰ μαλλιά ποὺ παίρνουν ἀπὸ τὸ κούρεμα τῶν κατσικιῶν.

Οἱ ἀλαδάνοι (ἰταλ. ladano)· ἔτσι ὀνομάζουν τὴ βρώμα ποὺ ὑπάρ-

1) Στὴν Κρήτη : ἡ κουρά. Ξανθουδίδου Ποιμεν., 299 καὶ Μαυρακάκη Δυτ. Κρ., 80. Στὴ Ρούμελη : ὁ κοῦρος. Λουκοπούλου Ρουμελ., 52. Στὴ Χίο : ἡ κουρά καὶ τὸ κοῦρος. Ἀμάντιου Χ. Γλω., 37.

2) Στὴν Κάρπαθο : τὸ μαντροψάλι(δ)ο. Μιχαηλίδου Νουάρου Σύμμεικτα, 123.

3) Τὴ λέξη θὰ τὴν πάρουμε σύνθετη ἀπὸ τά : διπλὸς καὶ ἄκουρος, δηλ. ἀκούρευτα τὴ δεύτερη φορά.

4) Στὴν Κρήτη : ποκάρι. Ξανθουδίδου Ποιμεν., 300 καὶ Μαυρακάκη Δυτ. Κρητ., 81. Στὴ Ρούμελη : ποκάρια. Λουκοπούλου Ρουμελ., 55. Στὴ Χίο : ποκάρι. Πασπάτη Χιακόν, 295. Στὴν Κάρπ. : ποκάρι. Μιχαηλίδου Νουάρου Σύμμεικτα, 123.

χει στὰ μαλλιὰ τῶν προβάτων, πὺν γίνεται ἀπὸ τὸν ἰδρωτὰ τους κι ἀπὸ τὸ ἄγγιγμά τους ἐπάνω σὲ κίτι χαμόκλαδα πὺν κολλοῦν, τὶς ἀξαρῖες. Τὰ πρόβατα αὐτὰ λέγονται ἀλαθανιασμένα.

‘Ο μαδρρουπος¹⁾· ἔτσι ὀνομάζουν τὴν παραπάνω βρώμα στὴν Κόρωνο. ‘Υστερ’ ἀπὸ τὴν κούρα, ἄμα μεγαλώσουνε λίγο τὰ μαλλιὰ τῶν ζουλοπροβάτων καὶ δὲ φαίνονται πιὰ οἱ «ψαλιδιές», δηλαδὴ τὰ σημάδια πὺν ἄφησε ἡ τσιπίδα κατὰ τὸ κούρεμα, τότε λένε οἱ βοσκοί: ἤστρωσε-ν-ἡ κούρα.

Τὰ σιουπόμαλλα· ἔτσι λέγεται τὸ μαλλὶ τῶν προβάτων, πὺν δὲν εἶναι καθαρὸ καὶ πλούσιο. ‘Όταν οἱ βοσκοὶ κουρεύγουνι τὰ γιδοπρόβατα, τὰ κουβαριάζουσι, δηλ. τὰ μαζεύουν καὶ τὰ κίνουνε σὰν κουβάρι, δένοντας καὶ τὰ τέσσερα πόδια τους μαζί, μ’ ἓνα ζευλόραμμα²⁾. Τὰ κατσίκια, πὺν εἶναι λίγο ἄγρια, τὰ κουρεύει ἓνας βοσκὸς ὄρθιος, ἐνῶ τὰ κρατάει ἄλλος καθισμένος στὸ σταύρωμα τῆς μάντρας.

Θ'. ΤΑ ΜΕΡΗ ΤΟΥ ΣΦΛΑΧΤΟΥ

Τὸ κριάς, τὰ κριάτα³⁾.

Τὸ ἴτσικὸ (δηλ. γιτσικό)· μ’ αὐτὸ τὸν ὄρο ἐννοοῦν τὰ κρέατα τῶν ζουλοπροβάτων γενικά, ξεχωρίζοντάς τα ἀπὸ τό: χερνὸ (= χοιρινὸ) καὶ τὰ βουδινὰ (= βοδινὰ).

Ζούσινο· τὸ κρέας τῆς ζούλας, τῆς κατσίκας.

Πρόβειο κριάς· ἔτσι λέγεται γενικά τὸ κρέας τοῦ προβάτου, τοῦ ἄρνιοῦ, τοῦ κριαριοῦ.

Ἀρνήσο κριάς.

Γαλατάρνι· κρέας ἄρνιοῦ, πὺν βυζαίνει ἀκόμα.

Γαλατόριφο· κρέας ριφιοῦ, πὺν βυζαίνει ἀκόμα.

Ψόφιο κριάς· κρέας ἀπὸ ζὸ ἢ πρόβατο, πὺν ψόφησε.

Τὸ κλεψιμιζὸ κριάς⁴⁾· κρέας ἀπὸ ζὸ ἢ πρόβατο κλεμμένο.

Ἡ κεφαλή, τὰ ποδάρια, ἡ κοιλιὰ.

Ἡ κεφαλοποδιὰ ἢ κατσιβελιὰ· ἔτσι λένε τὸ κεφάλι, τὰ πόδια καὶ τὴν κοιλιά τοῦ ζοῦ ἢ τοῦ προβάτου, πὺν τὰ πουλοῦν ὅλα μαζί, σ’ ἓναν

¹⁾ Στὴν Κρήτη: μαρρδλυπος (ἀντὶ μαλλόρρυπος). Σανθουδίδου Ποιμεν., 300.

²⁾ Ζευλόραμμα = ράμμα πὺν δένουν τὴ ζεύλα στὸ λαιμὸ τοῦ ζῶον. Εἶν’ ἓνα κομμάτι ἀπὸ δέρμα κατσικιοῦ, κατεργασμένο, φαρδὺ καὶ μακρὺ.

³⁾ Κριάς, κριάτα καὶ στὴν Κάρπαθο. Μιχαηλίδου Νουάρεν Σύμμεικτα, 116. Καὶ στὴν Κίμωλο. Βογιατζίδου Κίμ. Γλω., 114.

⁴⁾ Στὴν Κρήτη: κλεψίμιο. Σανθουδίδου Ποιμεν., 306.

ἄνθρωπο. Ἡ δεύτερη ὀνομασία: *κατσιβελιά* (συνηθισμένη πιὸ πολὺ στὴν Κόρωνο καὶ στὸ Φιλότι), προέρχεται, φαίνεται, ἀπὸ τὴ λέξη: *ὁ κατσιβελος, οἱ κατσιβέλοι*, δηλ. ἀτσίγγανοι, ἐπειδὴ εἶναι τὰ μέρη τοῦ ζοῦ ἢ τοῦ προβάτου, ποὺ ἔχουν περισσότερη βρωμιά.

Ὁ *λαιμὸς* ἢ ἡ *λαιμουριά*: τὸ κρέας τοῦ λαιμοῦ.

Ὁ *κουδονάρης*: τὸ κρέας, ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ λαιμοῦ, ποὺ κρέμεται τὸ κουδούνι.

Τὰ *παῖδια*: κρέας ἀπὸ τὰ πλευρά.

Τ' *ἄρφανά παῖδια*: τὰ τρία τελευταῖα (πρὸς τὸ μέρος τῆς κοιλιᾶς) πλευρά. Λέγονται ἔτσι γιατί, ὅταν κόβουν τὸ κρέας, αὐτὰ πηγαίνουνε μὲ τὸ πεινὸ μπούτι κι' ἔτσι χωρίζουν ἀπὸ τ' ἄλλα.

Τὰ *δεύτερα παῖδια*: τὰ ὑπόλοιπα πλευρά, ποὺ εἶναι κοντὰ στὸ στήθος.

Τὸ *συννέφρι*¹⁾: τὸ κρέας γύρω ἀπὸ τοὺς νεφρούς.

Τὸ *βούτι*, τὰ *βούθια*: τὰ δυὸ πεινά.

Ἡ *σπάλλα*, οἱ *σπάλλες* (Ἰταλ. *spalla*) ἢ ἡ *κουτάλα*²⁾: τὸ κρέας τῆς ὠμοπλάτης καὶ τὰ μπροστινὰ τοῦ ζοῦ ἢ τοῦ προβάτου. Σ' αὐτὴν παρατηροῦν ἂν ὑπάρχη κανένα σημάδι γιὰ θάνατο δικοῦ τους³⁾.

Τὸ *στηθούρι*⁴⁾: κρέας ἀπὸ τὸ στήθος.

Τὸ *ραχιδοκόκκαλο* ἢ ἡ *ραχοκοκκαλιά*⁵⁾: ἡ σπονδυλικὴ στήλη.

Τὸ *κουφέσκι* ἢ *κουφέσθιο*: κρέας πάνω ἀπὸ τὸ βούτι, κοντὰ στὴν οὐρά.

Ἡ *ἐλιά*: κρέας ἀνάμεσα στὸ λαιμὸ καὶ στὴν ὠμοπλάτη.

Ὁ *ἄτσινορας*, οἱ *ἄτσινόροι*: τὸ πάνω μέρος τῶν ποδιῶν τοῦ ζοῦ ἢ τοῦ προβάτου.

Ὁ *ἀδροστινὸς ἄτσινορας*: ὁ ἀπεινὸς ἄτσινορας.

Τὸ *κοδοκόκκαλο*: τὸ πιὸ πάνω ἀπὸ τὸν ἄτσινόρα μέρος.

Ἡ *νὸριά*: ἡ οὐρά, τὸ κρέας ποὺ εἶναι κοντὰ σ' αὐτήν.

Ἡ *βαλαάτα*: ἔτσι λέγεται τὸ λεπτὸ καὶ ἄπαχο κρέας, ποὺ βρίσκεται κοντὰ στὴν κοιλιά καὶ συνδέεται μὲ τ' ἄρφανά παῖδια.

1) Στὴν Κρήτη: *συννέφρι*. *Ξανθουδίδου Ποιμεν.*, 307. Στὴν Ἡλεία: *νεφραμιά*. *Ἡλιοπούλου Ποιμ.* Ἡλ., 280.

2) Στὴν Κρήτη: *ἡ κουτάλα*. *Ξανθουδίδου Ποιμεν.*, 306. Στὴν Ἡλεία: *σπάλλα*. *Ἡλιοπούλου Ποιμ.* Ἡλ., 280.

3) Τὸ ἴδιο καὶ στὰ Καρδάμυλα. *Μαδιὰ Καρδαμυλ.*, 256.

4) Στὴν Κρήτη: *ὁ μπέττης* (ἀπὸ τὸ Ἰταλ. *petto*). *Ξανθουδίδου Ποιμεν.*, 307. Στὴν Κάρπαθο: *στηθούρι*. *Μιχαηλίδου Νουάρου Σύμμεικτα*, 116.

5) Καὶ στὴν Ἡλεία: *ραχοκοκκαλιά*. *Ἡλιοπούλου Ποιμ.* Ἡλ., 280.

Τὸ τετάρτι¹⁾, τὰ τετάρθια· ἄμα σφάζουν τὸ ζῷ ἢ τὸ πρόβατο, τὰ χωρίζουνε σὲ τέσσερα μεγάλα κομμάτια. Καθένα ἀπ' αὐτὰ λέγεται: τὸ τετάρτι. Ἔχομε: *δυὸ ἀβροστινὰ τετάρθια καὶ δυὸ ἀπυσινά*.

Ὁ ἐμναλός· τὸ μυαλό.

Ὁ κάρυδας· εἶναι «τὸ μῆλον τοῦ Ἀδάμ».

Ἡ σπλήνα.

Τὰ ἄδερα· τὰ ἔντερα. Ὅταν κόψουν τὴ σπλήνα σ' ἓνα κομμάτι λεπτὸ καὶ μακρὸν καὶ τὴ βάλουνε μέσα σ' ἓνα λιπάδερο, δηλ. ἔντερο παχύ, τότε γίνεται τὸ περίφημο σπληνάδερο ἢ σπληνοάρδουμο²⁾, πὺν θεωρεῖται ἔξαιρετικὸς μεζές.

Τὸ σηκώτι· τὰ σηκώθια.

Ὁ σφλούγουνας· οἱ σφλουγοῦνοι ἢ τὰ φλεμόνια· οἱ πνεύμονες.

Ἡ σηκωταριά· ἔτσι λέγονται τὰ σηκώθια καὶ οἱ σφλουγοῦνοι μαζὶ ἓνὸς ζοῦ ἢ προβάτου.

Τὰ κοιλιάδερα· ἡ κοιλιά καὶ τὰ ἔντερα μαζὶ.

Τὰ λικὰ (= ὕλικά)· ἔτσι λέγονται ἡ σηκωταριά καὶ τὰ κοιλιάδερα μαζὶ.

Ὁ στομαχός· τὸ μέρος πὺν εἶναι πιὸ κάτω ἀπὸ τὸν κάρυδα.

Τὰ ἀρδούμια (= γαρδούμια)· γίνονται, ὅταν περιτυλίξουμε σὲ λίπος ἢ σὲ παχειὰ ἔντερα ἄλλα λεπτὰ καὶ ἄπαχα.

Ὁ τυφλός· ἔτσι λέγεται τὸ «τυφλὸν ἔντερον»· ὁ χασάπης, καμμιὰ φορὰ, τὸ χαρίζει σ' ἓνα μικρὸ παιδί, κρεμνῶντας το μάλιστα γύρω στὸ λαιμό του.

Ι'. ΔΕΡΜΑΤΑ

Ἡ προβιά· γενικὰ τὸ δέρμα τῶν ζουλοπροβάτων.

Τὸ προβίδι· ἡ μικρὴ προβιά.

Ἡ θυλακούρα, τὸ θυλακούρι³⁾ (ἀρχ. ὁ θύλακος, ὑποκορ. τὸ θυλάκιον = ἄσκος γιὰ τροφές)· ἔτσι λέγεται τὸ δέρμα, ὅταν τὸ βγάζουν ὀλόκληρο, σχίζοντάς το μονάχα γύρω στὸ λαιμό.

Τὸ ἀσκή· δέρμα τράγου ἢ κατσίκας, βγαλμένο ὀλόκληρο. Χρησι-

¹⁾ Τετάρτι καὶ στήν Κάρπαθο. *Μιχαηλίδου Νουάρου*, 116.

²⁾ Καὶ στήν Κρήτη: σπληνάδερο καὶ σπληνογράφουμο. *Ξανθουδίδου Ποιμεν.*, 307.

³⁾ Στήν Κύθνο: τὸ φυλάτσι (= μικρὸς ἄσκος). *Κουκουλὲ Γλωσσικά*, 289. Στήν Κάρπαθο: τὸ θυλάκι καὶ θελάκι. *Μιχαηλίδου Νουάρου Σύμμεικτα*, 117.

μεύει, γιὰ νὰ βάζουμε μέσα τὸ κρασί καὶ νὰ τὸ μεταφέρουμε ἀπὸ τὰ πατητήρια στὸ σπίτι, ἢ γιὰ τὸ λάδι.

Κρασάσκι· ἀσκή γιὰ τὴ μεταφορὰ τοῦ κρασιοῦ.

Στροφυλάσκι· ἀσκή γιὰ τὴ μεταφορὰ τῆς *στροφυλιάς*, δηλ. τῶν στεμωφύλων ποὺ μένουνε στὰ πατητήρια, ὅταν βγάλουν τὸ κρασί.

Τουλουμάσκι· μικρὸ ἀσκή ἀπὸ δέρμα ριφιοῦ ἢ ἀρνιοῦ, ὅπου βάζουν τὸ τουλουμοτύρι.

Τζαβουνάσκι ἢ *τζαβουνοθυλάκουρο*· δέρμα ριφιοῦ· μ' αὐτὸ κατασκευάζουν ἓνα πνευστὸ ὄργανο, τὴ *τζαβούνα*.

Τὸ συρίμι, *τὰ συρίμια*· λεπτές, μὰ στερεές ταινίες, ποὺ κατασκευάζουν οἱ βοσκοὶ ἀπὸ δέρματα καὶ τὶς χρησιμοποιοῦνε γιὰ τὸ ράψιμο τῶν παπουτσιῶν τους.

Ἡ ὀγδουριὰ καὶ ἡ αδουριὰ (ἀπὸ παρετυμολογία ἀπὸ τὸ ἴαδαρος)· τὸ συρίμι ποὺ δὲ βγῆκε καθαρὸ, παρὰ ἔμειναν ἐπάνω τρίχες.

Σύρων τὴ βροβιά· ἔτσι λένε τὴν πράξη τῆς κατεργασίας τοῦ δέρματος, γιὰ νὰ κάμουν τὸ συρίμι.

*Ἡ σκάλα*¹⁾· σιδερένιο ἐργαλεῖο γιὰ «νὰ σύρουνσι τὴ βροβιά»· ἔχει «σχῆμα ἀναβολέως»²⁾.

Τὸ σανίδι ἢ *τὸ σκαλόξυλο*· μικρὸ σανίδι, ποὺ ἀνάμεσα σ' αὐτὸ καὶ στὴ σκάλα τοποθετοῦν τὶς λουρίδες ἀπὸ τὸ δέρμα καὶ τὶς πιέζουνε λίγο.

*Ὁ κουτσάκαρης*³⁾· εἶναι ξύλο μὲ μικρὴ ἐντομή· μέσα σ' αὐτὴ βάζουν τὴν ἄκρη τῆς λουρίδας καὶ τὴ σέρνουν πρὸς τὰ ἐπάνω, ἐνῶ πιέζουν τὸ σανίδι πάνω στὴ σκάλα. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο οἱ τρίχες ἀφαιροῦνται ἀπὸ τὸ δέρμα, στὸ σημεῖο ποὺ πιέζονται ἀνάμεσα στὴ σκάλα καὶ στὸ σκαλόξυλο, καὶ ἡ λουρίδα βγαίνει καθαρή.

Ψόφια προβιά· δέρμα τοῦ ζοῦ ἢ τοῦ προβάτου ποὺ ἔχει ψοφήσει.

ΙΑ'. ΑΡΡΩΣΤΕΙΕΣ ΤΩΝ ΓΙΔΟΠΡΟΒΑΤΩΝ

Τὸ ἀγέλιασμα· εἶναι τὸ ἀδυνάτισμα τῶν ζουλοπροβάτων. Προέρχεται ἀπὸ ἔλλειψη τροφῆς ἢ κι' ἀπὸ ἄλλες αἰτίες. Ἐνα ζῷο ἢ πρόβατο μπορεῖ καὶ νὰ ψοφήσῃ ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀρρώστεια. Τὸ ρῆμα *ἀγελιάζω* (ἀπὸ τύπο ἀγγελίζω) *ἐγέλιε - ἀγελιασμένο* ἔναι.

1) *Σκάλα* καὶ στὴν Κρήτη. *Ξανθουδίδου Ποιμεν.*, 308. Στὴν Κάρπαθο λέγεται : *λουριούστρα*.

2) Βλ. καὶ *Ξανθουδίδου Ποιμεν.*, 308.

3) Στὴν Κρήτη : *τὸ σκαλίδι*. *Ξανθουδίδου Ποιμεν.*, 308.

Τὸ δαδούρισμα· ἔτσι λέγεται τὸ κατέβασμα τοῦ βυζιοῦ. Οἱ βοσκοὶ πιστεύουν πὼς προέρχεται ἀπὸ «μάθισμα». Γιὰ νὰ τὸ θεραπεύσουν, κάνουν τοῦτα δῶ, ὅπως μοῦ τὰ διηγίθησαν. «*Ἄμα γατεβάση τὸ ζὸ ἀπὸ μάθισμα, ἐτόιες τοῦ χαράζομε δ' ἀφ' ἐλ νὰ στάξῃ μιὰ 'υχιά*¹⁾ αἷμα καὶ τὸ νύχι δοῦ ποδαριοῦ δου. Τοῦ βρέχομε ν-ῦστερα τ' ἀπισινά δου καὶ σιγρέφεται τὸ δαδούρισμα καὶ γλυτώνει τὸ βυζί».

Οἱ εὐλοές· τὰ ζὰ ἢ τὰ πρόβατα ποὺ ἔχουν αὐτὴ τὴν ἀρρώστεια δὲν μποροῦνε νὰ κατοικήσουν, ἐπειδὴ καρβουνιάζει, δηλαδὴ ξεραίνεται ἢ βουρβουλιὰ ἢ ἡ προβατισουλιά μέσα στὰ ἔντερρά τους. Δυὸ ἢ τρεῖς μέρες μπορεῖ νὰ διατηρηθοῦνε στὴ ζωὴ, ὅταν ἔχουν αὐτὴ τὴν ἀρρώστεια.

Εὐλοές· σπειράκια στὸ στόμα καὶ στὴ μύτη τῶν ριφιῶν. Ἦν ραντίζουνε μὲ κρασί ἢ γάλα καὶ θεραπεύονται.

Τὸ ζούρισμα· ἐζούρισε (ζουριάζω)· ζουρισμένο²⁾· λέγεται γιὰ τὸ ρίφι ἢ τὸ ἄρνι ποὺ δὲ μεγαλώνει κανονικὰ καὶ μένει ἄπαχο.

ἽΟ κάβουρας³⁾ (στὸ Φιλότι· τρυποκαυκαὰς ἢ τρεμοκαυκαὰς, ἐπειδὴ τρέμει τὸ καὦκαλό του, δηλ. τὸ κεφάλι του)· ἔχει κάβουρα στὴ γεφαλὴ δου· λέγεται γιὰ τὸ ζὸ ἢ τὸ πρόβατο, ποὺ τὸ πιάνει ἓνα εἶδος τρέλλας καὶ τρέχει ἀπάνω-κάτω, χωρὶς νὰ ξέρη ποῦ πηγαίνει. Ὅτε οἱ βοσκοὶ πιάνουν ἓνα σίδερο ἢ ἄτσαχα⁴⁾ ἢ ἓνα κομμάτι σφυρίγλι, τὸ θερμαίνουν πολὺ στὴ φωτιά καὶ τὸ βάζουνε στὸ κούτελο τοῦ ζοῦ, γιὰ νὰ κάψουν τὸν κάβουρα. Μερικὰ ζουλοπρόβατα φοφοῦν κι' ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀρρώστεια.

*Τὸ κακὸ ἢ ἡ σπλήνα*⁵⁾· ὅταν τὴν ἔχουν τὰ ζὰ ἢ τὰ πρόβατα, πρήσκειται ἡ σπλήνα τους, στριγγλίζουνε δυὸ-τρεῖς φορές καὶ φοφᾶνε σὲ διάστημα λίγης ὥρας. Ἄμα φοφήσουν ἀπὸ σπλήνα, τὸ κρέας τους λέγεται «κριαὺς τοῦ κακοῦ» κι' ὅποιος ἄνθρωπος τὸ πιάσῃ ἀμαγεύρετο βγάζει «τὸ σπειρὶ τοῦ κακοῦ», δηλ. ἄνθρακα.

ἽΗ κασιίδα· (κασσιδιασμένο ἔναι τοῦτο δὸ ζό)· ἢ «ἄλωπεκίαις».

Οἱ μαδάκοι (δὲ μάδακας)⁶⁾· παρᾶσιτα, ποὺ καθίζουνε στὸ λαιμὸ

¹⁾ Μιὰ 'υχιά = μιὰ νυχιά, λίγο.

²⁾ Στὴν ἽΗλεια· ἐζύρισε, ἐζυροκάηκε. ἽΗλιοπούλου Ποιμ. ἽΗλ., 261. Στὴ Ρόδο· κοζιασμένο. Βρόντη Μαντρ. Ροδ. 227. ἽΟ Κοραῆς παρᾶγει τὸ ζουριάζω ἀπὸ τό· σειράζω, σειριάω, σειρώω. ἽΑτακτα, Β', 142.

³⁾ Στὴ Ρούμελη λέγεται αὐτὴ ἡ ἀρρώστεια· νιρέλλα. Λουκοπούλου Ρουμελ., 193.

⁴⁾ ἽΟ ἄτσαχας· ἔτσι λέγεται στὴ Νάξο ὁ πυρίτης λίθος. Στὴν Κύθνο λέγεται· ἄξαχας. Κουκουλὲ Γλωσσικά, 295.

⁵⁾ Τὸ ἴδιο στὴν Κρήτη. Σανθουδίδου Ποιμεν., 304 καὶ 305.

⁶⁾ Μάδακας· ἀπὸ τό· αἱματᾶς, αἱμάτακας. Καὶ στὴν Κάρπαθο· οἱ ματάκοι. Μιχαηλίδου Νουάρου Σύμμεικτα, 119.

ἢ στὸ κεφάλι τῶν ζουλοπροβάτων. Εἶδεν τοὺς εἶναι οἱ ἀδρομαδάκοι· εἶναι μεγάλοι καὶ τὸ καλοκαίρι ἔχουν τέτοιους ὅλα τὰ κατσίκια· οἱ ἀσκομαδάκοι καὶ οἱ καρφομαδάκοι· οἱ τελευταῖοι τρυποῦν τὸ δέρμα τῶν γιδοπροβάτων.

Βουδομαδάκοι· πβ. φράση: *βουδομάδακας τό 'πιασε*.

*Οἱ ὄθοι*¹⁾· σκουλήκια, ποὺ καρφώνονται στὴ ράχη τοῦ ζοῦ. Οἱ βοσκοὶ λένε πὼς γεννιοῦνται μὲ τὶς πολλὰς βροχές. Τὰ δέρματα τῶν κατσικιῶν ποὺ ἔχουνε *τσιό* ὄθοι εἶναι τρυπημένα καὶ δὲν μποροῦν οἱ βοσκοὶ νὰ τὰ κάμουν ἀσκιά.

Τὸ πάθος· ὅταν οἱ σφλουγοῦνοι, δηλ. τὰ πνεμόνια του, εἶναι χαλασμένοι. Τότε δὲν μπορεῖ νὰ διατηρηθῇ στὴ ζωή.

Οἱ περιστέρες· (στὸ Φιλότι: *σαουνάς*)· πρήσκεται στὰ καρυδόλαιμα καὶ ψοφάει σὲ λίγες μέρες.

Τὰ ῥγισμένα (= ὀργισμένα)· ἔτσι λέγεται ἡ ἀρρώστεια, ποὺ πιάνει τὰ ζουλοπρόβατα καὶ πρήσκονται «σ' τσ' ἀδροστινὲς ἢ σ' τσ' ἀπυσινὲς ἐλιές». Οἱ βοσκοὶ τὰ σχίζουνε λίγο καὶ βγαίνει ἓνα ὑγρό. Λίγα ὅμως γλυτώνουν ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀρρώστεια. Τὰ ῥγισμένα μαζί μὲ τὸ κακὸ (σπλήνα) εἶναι «ἡ πιὰ τρομασμένη ἀρρώσκεια δῶ ζουλοπροβάτω», ὅπως λέγουν οἱ βοσκοί.

*Τὸ τσιλιό*²⁾· εἶναι ἡ διάρροια πού, ὅταν πιάσῃ τὸ ζῶ ἢ τὸ πρόβατο, δύσκολα θὰ γλυτώσῃ.

Ἡ ψώρα· παρουσιάζεται στὸ κεφάλι καὶ στὸ σῶμα τῶν ζουλοπροβάτων, μαδάει τὸ τρίχωμά τους καὶ ψοφοῦν. Εἶναι ἀρρώστεια κολλητική, δηλ. μεταδοτική.

ΙΒ'. ΖΩΟΚΛΟΠΗ

Ἡ κλεψά· ρῆμα κλέβγω.

Κλέφτης, πρωτοκλέφτης, ἀρχικλέφτης.

*Ὁ δάσης κλέφτης*³⁾· ὁ πολὺ ἱκανὸς καὶ ξακουστὸς κλέφτης. Πβ.

1) Στὴν Κρήτη: *γιόθος*. Ξανθουδίδου Ποιμεν., 305. Στὴ Ρόδο: *γιόθθοι* ἢ *γιόττοι*. Βρόντη Μαντρ. Ροδ., 221. Στὴν Κάρπαθο: *γιόθθος*. Μιχαηλίδου Νουάρου Σύμμεικτα, 118. Τὴ λέξη τὴν παράγει ὁ Κοραῆς ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο: ἰονθος. Κοραῆς Ἄτακτα, Δ', 80. Ὁ Ἡσύχιος λέγει «ιονθάδος αἰγὸς... ἰόνθους ἐχούσης, ὅλον ἐκφύματα σκληρά...».

2) Στὴ Ρόδο: *ἡ τσίλλα*. Βρόντη Μαντρ. Ροδ., 221. Στὴ Ρούμελη: *τσιελος* ἢ *τσέρλος*. Λουκοπούλου Ρουμελ., 191. Στὴν Κάρπαθο: *ὁ τσιλλᾶς*. Μιχαηλίδου Νουάρου Σύμμεικτα, 119.

3) *δάσης κλέφτης* = ἱκανὸς κλέφτης, πρωτοκλέφτης. Ἀπὸ τὸ Τουρκ. *has* = κεφαλὴ, πρῶτος.

φράση: «ὁ δάσης κλέφτης ἄμα-ν ἔβη μέσ' σιὰ ζουλοπρόβατα, τὰ πιάνει δλα σιὸ πεσό»· δηλαδή δὲν κάνει καθόλου θόρυβο κι' ἔτσι τὰ πιάνει τὴν ὥρα ποὺ κοιμοῦνται.

Τὸ κλεψιμιό· ζὸ ἢ πρόβατο ἢ καὶ κρέας, ποὺ προέρχεται ἀπὸ κλοπή.

Πιάστρης σκύλος ἢ πιαστρόσκυλος· σκυλὶ γυμνασμένο νὰ βοηθάῃ τὸν κλέφτη, πιάνοντας γιὰ λογαριασμό του ζὰ ἢ πρόβατα.

Φονόσκυλοι· «ἔισά¹⁾ λέμε δὰ πιαστρόσκυλα ποὺ σιὸ διασμό²⁾ δοῦ ζοῦ τοῦ κόβγου δὸ σβέρκο δου». Καμμιά φορὰ τὸ σκυλὶ εἶναι «μουρωμένο» δηλ. μ' ἓνα φίμωτρο, γιὰ νὰ μὴ δαγκώσῃ τὸ ζὸ κι' ἀρχίσῃ τὶς φωνές, ὅποτε ὁ κλέφτης θὰ πιασθῇ. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι τὸ σκυλὶ εἶναι γυμνασμένο νὰ πιάνῃ τὸ ζὸ μὲ τὰ πόδια του.

Κόβγω (ἤκοψα)· ἀποχωρίζω ἀπὸ τὸ κοπίδι· π. β. φράση: «ἔχτε βραδὺ ἐδιάημα σιτὴ γλεψὰ κι' ἐκόψαμε-ν-ἀπὸ 'να γοπάδι δχτῶ κεφάλια».

Ἀσβέρτος βοσκός· σβέλτος, γρήγορος στὶς κινήσεις του.

Σαλεματάρης βοσκός· (σιτὴν Κόρωνο καί: φευγατάρης)· ὁ πολὺ σβέλτος. Πβ. Ἀπεραθίτικο λαϊκὸ δίστιχο:

Μὰ σὺ 'σαι ἀπ' ὅλοι τζοὶ βοσκοὶ ὁ πιὸ σαλεματάρης
καὶ τὰ παπούτσια δοῦ Χριστοῦ νὰ τὰ βρῇς, θὰ τὰ πάρῃς.

Ἐδῶ πρέπει νὰ προσθέσουμε γιὰ τὴ ζωοκλοπὴ πὼς τὴ θεωροῦσαν τὰ περασμένα χρόνια ἀρετή³⁾. Ὁ βοσκὸς ποὺ ἔχανε ζὸ ἢ πρόβατο καὶ ὑποψιαζόταν αὐτὸν ποὺ τὸ εἶχε κλέψει, τὸ θαρροῦσε προσβολὴ νὰ μὴ μπορέσῃ νὰ ἱκανοποιηθῇ μὲ τὸν ἴδιο τρόπο. Προτιμοῦσε νὰ πᾶῃ νὰ τοῦ κλέψῃ κι' ἐκεῖνος, παρὰ νὰ βρῇ ἀποδείξεις νὰ τὸν πᾶῃ σιὸ δικαστήριον.

Καμμιά φορὰ οἱ βοσκοὶ δυὸ κοπαδιῶν πηγαίνουνε σ' ἐκκλησιὰς καὶ ἀμώνουν (= ὀρκίζονται) πὼς δὲ θὰ κλέβῃ ὁ ἓνας τὸν ἄλλο γιὰ ἓνα ἢ γιὰ δυὸ χρόνια. Κι' ὅταν ἀμώνουν οἱ βοσκοί, σέβονται τὸν ὄρκο τους. Γι' αὐτὸ καὶ σ' ἓνα Ἀπεραθίτικο λαϊκὸ δίστιχο ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐρωτευμένους καλεῖ τὸν ἄλλο ν' ἀκολουθήσουν τὸ παράδειγμα τῶν βοσκῶν, ποὺ τότε θὰ στεριώσῃ ἡ ἀγάπη τους:

Ἔλα νὰ πᾶ⁴⁾ ν' ἀμώσωμε, σὰ τζοὶ βοσκοὶ σιτὴ μάδρα,
ζὰ νὰ 'ναι ἡ ἀγάπη μας στερεωμένη πᾶδα.

1) Ἐισά = ἔτσι.

2) Σιὸ διασμό = μόλις πιάσουν.

3) Τὸ ἴδιο σιτὴ Δυτ. Κρήτη. Μανρακάκη Δυτ. Κρήτ., 98 - 105.

4) Νὰ πᾶ = νὰ πᾶμε.

ΙΓ'. ΠΟΙΜΕΝΙΚΕΣ ΓΙΟΡΤΕΣ (ΤΣΗ ΠΛΗΘΕΡΗΣ)

Ἐπάρχουν καὶ δυὸ βοσκίστικες γιορτές. Γίνονται κάθε χρόνο. Ἡ μιά, τὴν ἡμέρα ποὺ ἡ ἐκκλησία γιορτάζει τὴν Ἀνάληψη τοῦ Χριστοῦ¹⁾. Ἡ ἄλλη, εἴκοσι περίπου μέρες ἀργότερα ἀπ' τὴν πρώτη, τὴν ἡμέρα ποὺ λέγεται «ἀποκριὰ τοῦ θέρους». Τότε λοιπὸν ὅσο γάλα θ' ἀρμέξουν οἱ μάντρες, καὶ πρωτὶ καὶ ἀπόγευμα, τὸ μοιράζουने στὰ παιδιὰ τοῦ χωριοῦ χωρὶς πληρωμή. Αὐτὸ γίνεται, γιὰ νὰ πληθύνουν τὰ ζουλοπρόβατα καὶ γι' αὐτὸ ἡ γιορτὴ πῆρε τὴν ὀνομασίαν: *τοῦ πληθερῆς*. Ὅλα τὰ παιδιὰ τοῦ χωριοῦ παίρνουν, αὐτὲς τὶς δυὸ μέρες, τὰ *λαηνάκια*²⁾ τοὺς καὶ πηγαίνουν στὶς μάντρες. Οἱ βοσκοὶ τοὺς τὰ γεμίζουν με ξύαλα ἢ γλυκύαλα. Ἀμα γυρίζουν τὰ παιδιὰ στὸ χωριὸ κι' ὅταν οἱ ἀποστάσεις εἶναι μακρυνές, τότε μέσα στὸ λαηνάκι με τὸ γλυκύαλα ρίχνουν ἓνα κομμάτι *ἄρτηκα*³⁾, γιὰ νὰ μὴ κόψη τὸ γάλα.

ΙΔ'. ΚΕΙΜΕΝΑ⁴⁾1. *Τί εἶναι ἡ πυθιά.*

«Θὰ σφάξης ἓνα ρίφι δέκα ἢ δεκαπέντε μερῶ· θὰ βγάλης τὸ μουλί⁵⁾ δου, ποὺ ἔχει μέσα πηχτὸ ἄλα σὰ δυοί· ἂν ὅμως δὲν εἶναι ἔμῃτο τὸ μουλί, ἐτότες ρίχτομε γαὶ ἄλα μέσα νὰ ἐμώση. Ὑστερα

1) Τὴν ἴδια μέρα γίνεται γιορτὴ καὶ στὶς Ροδίτικες μάντρες, ποὺ τὴν λένε «*πανήγυρη τοῦ Συναληψιοῦ*». Μαζεύονται ὅμως μονάχα «οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι τοῦ μαντράτορα καὶ γίνεται διασκέδαση καὶ φαγοπότι...» *Βρόντη Μαντρ.* Ροδ., 226.

2) τὸ *λαήνι*, τὸ *λαηνάκι* (ὑποκορ. τοῦ: ἡ *λαήνα*) μικρὸ σταμνὶ πῆλινο, με ἀνοιχτὸ στόμα καὶ δυὸ ἀφτιά.

3) *ἄρτηκας* καὶ στὴν Κρήτη. *Κοραῖ Ἀτακτα*, τόμ. Ε', 25. Εἶναι τὸ φυτό: ὁ νάρθηξ. Τὸ ἀρχικὸ ν ἐφυγε, γιὰτὶ νομίστηκε πὼς ἀνήκει στὸ ἄρθρο. τὸ νάρθηκα > τὸν ἄρτηκα > ὁ ἄρτηκας.

4) Τὰ κείμενα εἶναι στὴν Ἀπεραθίτικη διάλεκτο. Στ' Ἀπεράθου τὸ λ, ὅταν ὕστερ' ἀπ' αὐτὸ ὑπάρχουν τὰ ἀδρά φωνήεντα α, ο (ω) καὶ ἡ δίφθογγος ου, ἔχει μιὰ παχειά, ὑπερωϊκὴ προφορά. Βλ. καὶ *Οἰκονομίδου Ἀπερ.*, 223. Με τὸν ἴδιο τρόπο προφέρεται καὶ σὲ μερικὰ μέρη τῆς Κρήτης. *Ἀναγνωστοπούλου Κρητ.* Ἰδιώμ., 151.

5) *μουλί* = τὸ στομάχι. Ἔτσι λέγεται καὶ στὴν Κίμωλο. *Βογιατζίδου Κίμ.* γλω., 109.

βάνομε καὶ μιὰ ὕχιὰ¹⁾ -ν-άλάτσι²⁾). Εὐτὴ εἶν' ἡ πυθιά. Ἀπὸ φτὴ
ρίχτομε μέσ' σιὸ χαρανί, ὅδε δυροκομοῦμε. Τὸ μουλὶ μπορεῖ νὰ βα-
σιτάξη καὶ δυὸ χρόνοι, πότε-πότε ὁμῶς πρέπει νὰ ρίχτης μέσα ἄλα
καὶ μιὰ ὕχιὰ-ν-άλάτσι ».

(Ἀπὸ διήγηση τοῦ βοσκοῦ Μανώλη Παπαδάκη ἢ Τζορμπᾶ, ἐτῶν 60).

2. Πῶς γίνεται τὸ τυροκομεῖο.

« Ὅδε-ν-ἀρμέξωμε δὲ ἄλα, τὸ βάνομε σιὸ χαρανὶ κι' ἄμα γρῶ-
ση, ρίχτομε μέσα πυθιά καὶ πῆζει. Ἐτότες τὸ λέμε τζουάδα. Ὅστερα
τὸ ταράζομε μὲ τὸ δαραχτὴ καὶ τ' ἀφίνομε βάλι καὶ πάει σιὸ βάτο τοῦ
χαρانيοῦ τὸ πηχτιό. Εὐτὸ τὸ λέμε μανούρα. Ἀπέκειο³⁾ μαζώνομε δὴ
μανούρα καὶ τὴ βάνομε σιὰ τρεβόλια. Σὲ σαραδαοχτὼ ὥρες θά 'ναι
καμωμένη ἀρσενικὸ τυρί. Ἐκεῖνο δὲ νερὸ π' ἀπομείνει μέσ' σιὸ χα-
ρανὶ τὸ λέμε-ν-ἐμεῖς τυρόαλα. Τὸ τυρόαλα τότε λέει σιὸ Φιλότι τυρό-
κος. Ὅστερα βάνομε δὲ χαρανὶ μὲ τὸ τυρόαλα σιτὴ φωθιά καὶ ρίχτομε
μέσα τὸ ὀπτερόαλα, πὺν τὸ λέμε βράσμα, κι' ἀρχεύομε μὲ τὸ μουνδὶ
νὰ τὸ σαλεύωμε ἀπὸν τὸ γῶλο τοῦ χαρانيοῦ, γὰ νὰ μὴ γολλήση.
Ὅτινα⁴⁾ βράση, ὅσο δὲ ταράξεις, πῆζει κι' ἐρχετοὶ ἀπάνω. Εὐτὸ λοιπὸ
εἶν' ἡ μυζήρδα. Τὸν ἀφρὸ τῆς μυζήρδας τότε λέμε-ν-ἀφρομύζηθο.
Τ' ἀφρομύζηθο ἢ τὸ τρεῶσι ἢ πετιοῦσι δὲ τοῦ σκύλου. Ἀπέκειο βγά-
νομε καὶ τὴ μυζήρδα καὶ τὴ βάνομε σιὰ τρεβόλια κι' ἀπομείνει μέσ'
σιὸ χαρανὶ ἓνα κίτρινο νερό, ὃ τσίρος. Τὸ τσίρο τότε βγάνομε-ν-ἀπὸν
τὸ χαρανὶ μὲ τὸ ἀκουλούδι⁵⁾ καὶ ποτίζομε δὲ μouxteρά⁶⁾). Τὴν ἄλλη-
ν-ἡμέρα βγάνομε δὴ μυζήρδα ἀπὸν τὰ τρεβόλια, τὴ ὑροπλάθομε μὲ
τ' ἄλάτσι, τὴ ξαναβάνομε σιὰ τρεβόλια καὶ σὲ εἰκοσιτέσσερις ἢ σὲ σα-
ραδαοχτὼ ὥρες πὺν θά 'ναι στραγισμένη, τὴ βγάνομε βάλι. Ἐτότες
πλιά εἶναι καμωμένη ἀνότυρο. Τὴ μανούρα πάλι ἄμα στραγίξη μέσ'
σιὰ τρεβόλια, ὅστερα τὴ βγάνομε καὶ τὴ γόβγομε κομμάθια-κομμά-

¹⁾ μιὰ ὕχιὰ = μιὰ νυχιά, λίγο.

²⁾ ἄλάτσι = ἄλατι.

³⁾ ἀπέκειο = ἔπειτα.

⁴⁾ ὅτινα = ὅταν.

⁵⁾ ἀκουλούδι = τὸ μισὸ φλασκί, πὺν μ' αὐτὸ βγάζουν τὸν τσίρο ἀπὸ τὸ
χαρανί.

⁶⁾ μouxteρά = οἱ χοῖροι (ἀπὸ τό : μοχθηρόν). Μouxteρά λέγονται καὶ στὴ
Χίο. Κοραῖ Ἀτακτα, Δ', 334, 339, 346 καὶ Πασπάτη Χιακόν, 240.

θῖα, τὴν ἀλατσώνομε¹⁾ γαί τὴ ρίχτομε στ' ἀσκή· ὅστερα κάνομε δὸ ἴδιο μὲ τὴ μυζήρῃ καὶ τὴ ρίχτομε γαί κείνη μέσα. Ἀπέκειο ρίχτομε γαί μιὰ ὕχιὰ γλυκύαλα καὶ ἐμώζει²⁾ τὸ τουλούμι. Τὸ δένομε-ν-ἀπὸν πάνω καλὰ καὶ τὸ κυλοῦμε-ν-ἐκεῖ χάμαι κι' ἐτσά³⁾ ἴνεται τὸ τουλου-μοτύρι. Ὅδε βάλωμε δὸ ξύαλα στὸ τοημίσκι καὶ σιραγίξη, ἴνεται ἡ ξινομυζήρῃ. Αὐτὴ ἅμα δὴν ἀλατσώσωμε καὶ ξεραθῇ, εἶναι τὸ ξινότυρο. Ἄμα βάλωμε μέσ' στὸ σκημίσκι μανούρα καὶ μυζήρῃ, μισδ-μισό, τὸ λέμε μανουρομύζηρῃ. Ἐκεῖνα δὰ κατακάθῃ π' ἀπομείνουσι⁴⁾ στὸ χαρανί, ἅμα μαζώξωμε δὴ μανούρα, τὰ σφίγομε μὲ τσοὶ φοῦχτες μας καὶ κάνομε γάτι μικρὰ τυράκια σιρογυλά, πὺν τὰ λέμε κομποί».

(Ἀπὸ διήγηση τοῦ ἴδιου).

3. Ἡ κλεψά.

«Στὰ Βουρλά πὸδιάηκα⁵⁾ ὅδε-ν-ἤμου κοπέλι κι' ἤκατσα τρεῖς χρόνοι μὲ τὸ βάρβα μου, ἐλέασι ἐτούτη δὴ-ν-ἱστορία γὰ τὴ γλεψά στ' Ἀπεράθου καὶ στὸ Φιλότι⁶⁾».

Ἦιονε, λέει, ἕνας Ἀπεραθίτης βοσκός, κι' ἦτονε πρωτοκλέφτης. Ὅλη ἡ Ἀξὰ τὸν ἐδούλια⁷⁾. Εὐτὸς εἶχε μιὰ θυατέρα καὶ δυὸ ὀί⁸⁾. Τὴ θυατέρα τὴν ἐλέασι Μαριὰ καὶ τσοὶ ὀί τὸν ἕνα Μανώλη καὶ τὸν ἄλλο Δημήτρη. Ἐρρώστησε λοιπὸ βαρεῖα ὁ βοσκός κι' ὅδε-ν-ἦτονε πλιὰ στὰ λοιόσθια⁹⁾, ἐφώναξε τσοὶ δυὸ δου ὀί καὶ τῶνε λέει :

— Τὴν εὐκὴ μου νὰ ἔχετε, ἀξανοίξετε νὰ παδρέψετε τὴν ἀδερφή σας κι' ἀπέκειο νὰ παδρευτῇτε σεῖς. Μὰ νὰ μὴ τζῆ δώσετε ὅποιον-ὅποιο, παρὰ νὰ βρετε ἕνα βοσκὸ πὺν νὰ ἔναι κλέφτης, καλύτερός σας, νὰ τσῆ τόνε δώσετε. Ἐτσά πὺν σᾶς ἐλέω¹⁰⁾ νὰ κάμετε, νὰ ἔχετε τὴν εὐκὴ μου.

1) ἀλατσώνω = ἀλατίζω.

2) ἐμώζω = γεμίζω.

3) ἐτσά = ἔτσι.

4) ἀπομείνουσι = ἀπομένουν.

5) πὸδιάηκα = πὺν ἐδιάηκα, πὺν πῆγα.

6) Δὲν πρέπει νὰ φανῇ περίεργο πὺς αὐτὴ ἡ παράδοση κυκλοφοροῦσε στὰ Βουρλά τῆς Μ. Ἀσίας, ἀφοῦ ἐκεῖ εἶχαν ἀποικήσει πολλοὶ Ἀπεραθῖτες καὶ Φιλοτῖτες.

7) ἐδούλια· ρημ. δουλιῶ (ἀπὸ τό : δειλιῶ — δοῦλος) = φοβοῦμαι.

8) δυὸ ὀί = δυὸ γυιούς.

9) τὰ λοιόσθια = τὰ λοιόσθια.

10) σᾶς ἐλέω· τὸ ἐ- πὺν παίρνουν οἱ ἀρκτικοὶ χρόνοι, ἀπὸ ἀναλογία μὲ τοὺς ἱστορικούς, παρατηρεῖται καὶ στὰ Κρητικὰ ἰδιώματα.

Ἄπέκειο πέθανε. Οἱ ὅι δου τὸν ἐγαποῦσα καὶ θέλασι νὰ κάμου δὴ βαρυσελιά δου. Ἐπιάσαι λοιπὸ ἀπὸν τῇ Ψάρη-βλάκα¹⁾ ἴσαμε τοῦ Ἡμελλονικόλα²⁾ καὶ ὑρεύγασι νὰ δοῦ βοιὸς εἶναι κλέφτης, μὰ καλῖτερὸς τῶνε. Καὶ δὲν εὗρίσκα γανένα. Ἐκούσασι-ν-δμως γιὰ ἓνα Φιλοτίτη ποὺ ἔλε-ν-δ κόσμος πὼς ἦτονε βάσης κλέφτης, καὶ ὀκέφτησα νὰ δώσουν ἐκείνου τὴν ἀδερφή δῶνε. Ἐδζιάησα καὶ τὸν εὗρήκανε καὶ τοῦ τό ἴπασι. Ἐκεῖνος ἐδέχτηκε, γὰ πὼς³⁾ ἤθελε νὰ πάρῃ ἡναῖκα ἀπὸ κλεφτόσοο⁴⁾ κι' ἐτῆκε-ν-δ ἄμος. Ἐπέρασε καθόσος καιρός. Ἡ Μαριὰ ἐκάθουδανε σιτὸ Φιλότι μὲ τὸν ἄδρα τῆς, καὶ τ' ἀδέρφια τῆς ἐκάθουδανε σιτ' Ἀπεράθου. Μιὰ-ν-ἡμέρα τὰ δυὸ κοπέλια ἐθυμήθησα τῆς ἀδερφῆς τῶνε, κι' εἶπε-ν-δ Μανώλης τοῦ Δημήτρη.

— Δὲ ἡμέ-ν-ῶς τὸ Φιλότι, νὰ δοῦμε δὴ Μαριὰ μὲ τὸν ἄδρα τῆς;

— Καὶ δὲ ἡμέ; τοῦ ἴπε-ν-δ Δημήτρη.

Ἐδζιάησα λοιπὸ καὶ ἴσ' εἶδασι καὶ ἴπομεινῶσι νὰ κοιμηθοῦσι-ν-ἐκεῖ τῇ νύχτα. Κατὰ ἴσ' ἐννιὰ ἡ ὥρα τῶν εἶπε-ν-δ κουνιάδος⁵⁾ τῶνε:

— Ἐέρετε εἶδα λέω, κοπέλια;

— Εἶδα λές, τὸν ἐρωτῆξα-ν-ἐκεῖνοι.

— Νὰ πᾶμε νὰ βρωμε δίῳτα. Νύχτιά ἴναι, σκοτεινά, ἀέρας φουσᾶ, κι' ὅπου κι' ἂ ἡμέ δὲ θ' ἀκούσου δὸν ἀλάπαιό⁶⁾ μας.

— Καὶ δὲ ἡμέ; τοῦ ἴπα⁷⁾ δὲ κοπέλια.

Ἐσηκώθησα κι' ἐδιάησα καὶ σὲ μιὰ ὥρα ἦτονε φερμένοι⁸⁾ μ' ἓνα-ν-ἄρνι τετράπαχο. Ἐκάτισαν καὶ τὸ συρρίσασι⁹⁾, ἐβγάλα δὲ ἴλικα¹⁰⁾ καὶ τὰ κάμα γαὶ τὰ φάσσι κι' ἐφῆκα¹¹⁾ δὲ κριάς γιὰ τὴν ἄλλη-ν-ἡμέρα. Σ' ἴσοι ἔδεκα ἡ ὥρα ἐπέσασι νὰ κοιμηθοῦσι. Κατὰ τὰ μεσάνυχτα ἐξύπνησε-ν-δ Δημήτρη κι' ἐσκουάηξε δὲ Μανώλη καὶ τοῦ κάνει:

— ὦ Μανώλη, δὲ σηκωνούμεστα, νὰ πάρωμε δὲ κριάς νὰ φύωμε;

1) Τοπωνύμιο, στὸ πιδ ψηλὸ μέρος τοῦ χωριοῦ.

2) Ἡμελλονικόλας ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ τελευταίου σπιτιοῦ, στὸ κάτω μέρος τοῦ χωριοῦ.

3) γὰ πὼς = ἐπειδὴ.

4) κλεφτόσοο = οἰκογένεια κλεφτῶν.

5) κουνιάδος λέγεται χωρὶς διάκριση ὁ ἄντρας τῆς ἀδελφῆς ἢ ὁ ἀδελφὸς τῆς γυναίκας ἢ τοῦ ἀντρός.

6) ἀλάπατος = θόρυβος (ἀπὸ τὸ ἀνάπατος).

7) τοῦ ἴπα δὲ = τοῦ εἶπαν τά.

8) ἦ-ονε φερμένοι = εἶχαν ἔλθει.

9) συρρίσασι = ἐσυγύρισαν.

10) τὰ ἴλικα = ἡ συκωταριά, ἡ κοιλιά καὶ τὰ ἔντερα.

11) κι' ἐφῆκα = κι' ἄφησαν.

— Καὶ δὲ σηκωνούμεστα; τοῦ ἴπε-ν-ἐκεῖνος.

Ἐσηκώθη¹⁾-ν-ὁ Δημήτριος σιὰ-σιὰ κι' ἤβηκε μέσ' στὸ μαρεζιὸ πὸ κοιμῶντα-ν-ἡ ἀδερφή του μὲ τὸ γουνιάδο του κι' ἤψαχε σκοτεινὰ νὰ βροῖ τὸ κριάς, μὰ δὲ δὴ βρῖσκει. Ὑστερα ὁμως ἐξύπνησε γι' ὁ κουνιάδος, γιατί ἤκουσε τοῦ χοίρου πὸ μούγκρισε μέσ' στὸ κουμάσι²⁾ κι' ἐτότες ὁ Δημήτριος ἤβηκε στὴν ἄλλη γάμαρα κι' ἤπεσε βάλι. Λέει: Μὰ δὲ δὴ βρηκες; τοῦ ἴπε-ν-ὁ Μανώλης. Λέει: Μουρὲ ὄχι, καμένε, κρυμμένο πρέπει πῶς³⁾ τὸ χουσι.

Ὁ κουνιάδος μιὰ πὸξύπνησε, ἤβγηκε-ν-ὄξω νὰ κατοικήσῃ κι' ὥσπου νὰ ἦ μέσα, προλαβαίνει ὁ Μανώλης καὶ πάει στὸ κρεββάτι τοῦ ἀδερφῆς του καὶ καμώθηκε πῶς ἦτο-ν-ὁ ἄδρας τση. Λέει: ὦ Μαριὰ! Λέει: Καλέ, εἶδα θές. Λέει: Μὰ ποῦ ἦτονε πὸν τὸ βάλαμε δὴ κριάς, γαι' ἐξέχασα. Λέει: Καλὲ ἀπὸν κάτ' ἀπὸν τὴ σκάφη δὲ δὴ βάλαμε;

— Ἄ ναί, εἶπε-ν-ἐκεῖνος.

Ὁ Μανώλης ἐδιάηκε βάλι στὸ κρεββάτι του, κι' ὁ κουνιάδος σὲ μιὰ στιμῆς ἦδε μέσα καὶ ξανακοιμήθηκε. Ἐσηκώθησα-ν-ἐτότες τὰ κοπέλια, ἐνεσηκῶσα δὴ σκάφη, ἐπῆρα δὴ κριάς κι' ἐφύασι.

Κατὰ τοιοῦτο δὴ ὥρα ἐξύπνησε-ν-ἡ Μαριὰ καὶ λέει τοῦ ἀδρουῦ τση: — Καλέ, μὰ αἰτήσου⁴⁾ δὲ δὴ ἔχεις βαλημένο τὸ κριάς ἀπὸν κάτ' ἀπὸν τὴ σκάφη; Λέει: — Ναί. Λέει: — Κι' ἀμὲ γάδα⁵⁾ καὶ μὲ ξύπνας κι' ἐρώτας με ποῦ τὸ βάλαμε;

Λέει: — Κι' εἶπες μου; τση κάνει⁶⁾ ἐκεῖνος.

Λέει: — Εἶπα σου. Λέει: — Ἐπήρασί μας ἐδὰ τὰ κοπέλια τὸ κριάς κι' ἐφύασι!

Ἐσηκώθησα γι' οἱ δύο, ἡ Μαριὰ μὲ τὸν ἄδρα τση, ἐψάξασι, μὰ δὲν εὗρηκα-ν-οὔτε τὸ κριάς οὔτε τὰ κοπέλια. Στήνεται⁷⁾ ὁ ἄδρας ἀπάνω

¹⁾ Τὰ β' καὶ τὰ γ' ἐνικά πρόσωπα, καθὼς καὶ τὰ τρία πληθυντικά τοῦ παθητ. ἀορ. διατηροῦν τὶς ἀρχαϊκὰς τοὺς καταλήξεις στὸ Ἀπεραθίτικο ἰδιώμα. Τὸ ἴδιο καὶ στὴ Δ. Κρήτη. Ἀναγνωστοπούλου Κρητ. Ἰδιώμ., 149.

²⁾ κουμάσι· μέρος πὸν κοιμᾶται τὸ γουρούνι. Γιὰ τὴν ἐτυμολογία βλ. Κοραῖ Ἀτακτα, Δ', 372 καὶ Ἀμάντιον Ἐτυμ., 113.

³⁾ πρέπει πῶς = φαίνεται ὅτι.

⁴⁾ αἰτήσου· σ' ἐνδειξη σεβασμοῦ, ἀντὶ ἐσύ.

⁵⁾ γάδα = γιατί.

⁶⁾ τση κάνει = τῆς λέει.

⁷⁾ στήνεται = ὀρθώνεται, σηκώνεται βιαστικά.

μονιτάρου¹⁾, δύνεται καὶ φεύγει. Ἦτρεχε, ἤτρεχε²⁾ καὶ σὲ μισὴ ὥρα σώνει³⁾ τὰ κοπέλια κοδὰ στὸ χωριό. Ἐδιδάηκε κοδὰ δωνε, χωρὶς νὰ νοιώσου δὸν ἀλάπατό⁴⁾ δου, κι' ἤκουσε δὸ Μανώλη πού 'λεε δοῦ Δημήτρη :

— Μουρὲ πάρ'το καὶ σὺ γαι' ἐκουράστηκα· καὶ κατουριῶμαι κιό-
λας καὶ θὰ σαρτάρω 'πὰ 'πὸν κάτω⁵⁾ νὰ κατουρήσω.

— Γλήγορα δμως, γιατί κατουριῶμαι κι' ἐγώ, τοῦ 'πε-ν-δ Δημή-
τρη, κι' ἤπηρε σ' ἴσοι νῶμοι δου τὸ κριάς.

Ὁ Μανώλης ἐσάρταρε-ν-ἀπὸν κάτω κι' ὅδε-ν-ἐπέρασε μιὰ στιμῆς, ἔρχεται δ' κουνιάδος ἀπὸ πίσω στὸ Δημήτρη καὶ τοῦ λέει : — Δὲς μου το δὰ μὰ κατούρησα, καὶ πάαινε τῶρα κι' ἐσύ. Ὁ Δημήτρη δὲν ἔ-
ρισε νὰ τότε δῆ, εἶδα θυμητικὸ⁶⁾ πῶς ἦτο-ν-δ κουνιάδος, καὶ τοῦ 'δωκε δ' ἀρνί. Ἦπηρε-ν-δ κουνιάδος τ' ἀρνί κι' ὅπου φύει-φύει γὰ τὸ Φι-
λότι. Ὁδε-ν-ἐσάρταρε-ν-δμως δ' Δημήτρη ἀπὸν κάτω, ἤρχουδα-ν-δ Μανώλης ἀπὸν τὸ κατούρημα.

Λέει : — ὦ Δημήτρη, μὰ εἶδα τό 'καμες τ' ἀρνί ;

Λέει : — Μὰ δὲν ἤρθες καὶ μοῦ 'πες πῶς ἐκατούρησες καὶ νὰ σοῦ
τὸ δώσω ;

Λέει : — Κι' ἤδωκές μου το ;

Λέει : — Ἦδωκά σου το.

Λέει : — ὦ βοή πὸν μοῦ 'ρθε, ἐπρόλαβέ μας δ' κουνιάδος
κι' ἤπηρε μάς το. Ὑχιτὰς⁷⁾ καλὰ πὸν μᾶς ἤκαμε! Μὰ χαλάλι δου,
ἀφοῦ βάρεμου⁸⁾ ἐκάμαμε δὴ βαραγελιά τ' ἀφένδη⁹⁾ μας. Ἐπαδρέψαμε
τὴ Μαριὰ μ' ἓνα γλέφτη καλύτερό μας».

(Διήγηση Δημ. Φλ. Ζευγώλη, 62 χρονῶν)

1) μονιτάρου = ἀμέσως. Στὴ Χίο : μονοτάρους. Πασπάτη Χιακόν, 239.

2) ἤτρεχε, ἤπηρε. Στὴν Ἀπεραθίτικη διάλεκτο ἡ αὔξηση εἶναι χρονικὴ ὅταν τονίζεται, συλλαβικὴ ἄμα δὲν τονίζεται. Οἰκονομίδου Ἀπερ., 238 - 239. Τὸ ἴδιο καὶ στὴν Α. Κρήτη. Ἀναγνωστοπούλου Κρητ. Ἰδιώμ., 176.

3) σώνει = πλησιάζει.

4) ἀλάπατος = θόρυβος.

5) 'πὰ 'πὸν κάτω = ἐπὰ ἀπὸν κάτω, ἐδῶ ἀπὸ κάτω.

6) εἶδα θυμητικὸ = πῶς θὰ μπορούσε νὰ τὸ βάλῃ στὸ μυαλό του, νὰ τὸ φαντασθῇ.

7) ὕχιτὰς· ἐπιφώνημα πὸν δείχνει ἱκανοποίηση γιὰ ἓνα κακὸ πὸν συμ-
βαίνει σὲ ἄλλους, σπάνεια σ' ἐμᾶς τοὺς ἴδιους. Γιὰ τὴν ἐτυμολογία του βλ. Ξανθοῦδίδου Ἐκλογ., 111 καὶ Κοραῆ Ἀτακτα, Δ', 187.

8) βάρεμου (Τουρκ. *bari*) = τουλάχιστο.

9) ἀφένδης = πατέρας.

ΤΟ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΣΠΙΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΚΥΡΗΝΕΙΑΣ ΚΥΠΡΟΥ

Υ Π Ο

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Α. ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ

ΦΟΙΤ. ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

Ἡ λαϊκὴ οἰκοδομία τῆς Κύπρου ἀποτελεῖ σημαντικὸν κεφάλαιον τῆς κυπριακῆς λαογραφίας, περὶ τοῦ ὁποίου ὅμως οὐδεμίαν εἰδικὴν μελέτην ἔχομεν.

Εἰς τὴν ἐνθάρρουνσιν, τὴν διδασκαλίαν καὶ τὰς ὑποδείξεις τοῦ καθηγητοῦ μου καὶ διευθυντοῦ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου κ. Γ. Α. Μέγα ὀφείλω τὴν ἐργασίαν μου ταύτην· διὸ καὶ ἀπ' ἀρχῆς σπεύδω νὰ ἐκφράσω πρὸς αὐτὸν τὰς θερμὰς μου εὐχαριστίας.

Ἡ περιοχὴ τῆς Κυρηνείας κεῖται εἰς τὴν βόρειον πλευρὰν τῆς νήσου. Εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἀγροτικὴ καὶ εὐφορος, κίρια δ' αὐτῆς προϊόντα εἶναι τὸ ἔλαιον, τὰ χαρούπια καὶ τὰ ἐσπεριδοειδῆ.

Τὰ πλεῖστα τῶν χωρίων τῆς περιοχῆς ἐκτείνονται ἐπὶ τῶν καταπρασίνων ὑπωρειῶν τοῦ Πενταδακτύλου, πλησίον τῆς θαλάσσης μὲ τὰς μαγευτικὰς ἀκτὰς. Τὸ κλίμα εἶναι ἥπιον, ἀνάλογον πρὸς τὸ γελαστὸν τοπίον.

Ἡ ἐπικρατοῦσα μορφὴ στεγάζεως τῆς ἀγροτικῆς οἰκίας τῆς περιοχῆς ταύτης εἶναι ἡ ἐπίπεδος στέγη, τὸ «δῶμα», γνῶρισμα τοῦ νησιωτικοῦ τύπου τῆς ἑλληνικῆς οἰκίας.

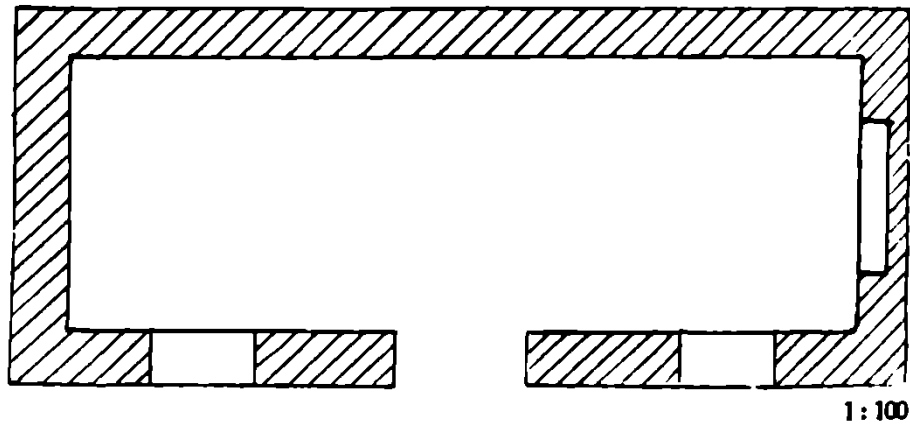
Τὴν ἔρευνάν μου ἐνετόπισα κυρίως εἰς τὴν Λάπηθον, σημαντικὸν ἀγροτικὸν κέντρον τῆς περιοχῆς, εἰς τὴν ὁποίαν λόγοι οἰκονομικῆς ἀκμῆς ἐπέτρεψαν παλαιότερον τὴν δημιουργίαν συνθέτων οἰκοδομικῶν τύπων. Θὰ ἐξετάσω πρῶτον τὰς ἀπλουστεράς καὶ κατόπιν τὰς συνθετωτέρας μορφὰς τῆς κατοικίας¹⁾.

1) Τὰ σχέδια ἐγένοντο ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σχεδιασμάτων μου ὑπὸ τοῦ κ. Γεωργίου Π. Σταμάτη, σπουδαστοῦ τοῦ Φαρουκείου Πολυτεχνείου Ἀλεξανδρείας. Ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης ἐκφράζω τὰς εὐχαριστίας μου καὶ πρὸς τὸν ἐξάδελφόν μου κ. Ἀνδρέαν Κ. Ἀγαθοκλέους, ὁ ὁποῖος παντοιοτρόπως μὲ ἐβοήθησεν εἰς τὴν συγκέντρωσιν τοῦ ὕλικου τῆς ἐργασίας μου.

Α'. Τὸ μακρονάρι.

α) Κατασκευή. Διάρθρωσις τοῦ χώρου.

Ἡ ἀπλουστέρα μορφή οἰκήσεως ἐν Λαπήθῳ, ὡς καὶ καθ' ὅλην τὴν περιοχὴν Κυρηναίας, εἶναι τὸ λεγόμενον *μακρονάρι* ἢ *μακρυνάρι*. Τοῦτο εἶναι οἶκημα σχήματος ὀρθογωνίου παραλληλογράμμου ἐν τῇ κατόψει, ἔχον τὴν στέγην ἐπίπεδον, βασικὸν δ' αὐτοῦ χαρακτηριστικόν

Εἰκ. 1. Σπίτι Μελανῆς Ἀρχιεπίττου (Λάπηθος).

τὸ εὐρὺ μέτωπον καὶ τοῦτο ἑστραμμένον πρὸς μεσημβρίαν. Αἱ ἐσωτερικαὶ αὐτοῦ διαστάσεις εἶναι 3-3,50 × 8-9 μέτρ. καὶ τὸ ὕψος 3-4 μέτρ. (εἰκ. 1).

Εἰς τὴν τοιχοδομίαν κατὰ κανόνα χρησιμοποιεῖται ὁ λίθος, ἀλλ' ἀπαντῶμεν καὶ παλαιὰ *μακρονάρκα* ἐκ πλίνθου. Οἱ πέτρες εἶναι *ἀπελέτζητες*, εἰς τὰ ἐνδιάμεσα δ' αὐτῶν γιὰ *γιομωσ'ες* θέτουν *πετροῦες* ἢ *χαλίτζια*. Προτιμᾶται τὸ *πουρίν* (πῶρος), ἀλλ' ἐλλείπει αὐτοῦ χρησιμοποιοῦν καὶ *σιερόπετρες* (σιδερόπετρες). Συνεκτικὴ ὕλη τῶν λίθων εἶναι ὁ *ἀσ'εροπηλός* (ἄχυροπηλός). Τὸ ἀσβεστοκονίαμα εἰσέχθη κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Τοὺς τοίχους ἢ δὲν τοὺς ἐπιχρίουν καθόλου ἢ τοὺς *σ'υλώνουν* μὲ *ἀσ'εροπηλόν*. Δὲν συνηθίζουν νὰ ἀσβεστῶνουν τὰ *μακρονάρκα* πρὸς ἀποφυγὴν τῆς δαπάνης. Ὡς ἐκ τῆς κατασκευῆς τῶν οἰκ. τοῖχοι εἶναι παχεῖς, 0,45-0,60 μ.

Ἡ κατασκευὴ τῆς ἐπιπέδου στέγης ὁμοιάζει μὲ τὴν τῶν οἰκ. τῆς Δωδεκανήσου καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους¹⁾. Δοκοὶ ἐκ κορμῶν κυπαρίσσου καὶ ἐνίοτε πεύκης, τῶν ὁποίων ἔχει ἀφαιρεθῇ

¹⁾ Βλ. Γεωργίου Α. Μέγα, Ἡ λαϊκὴ κατοικία τῆς Δωδεκανήσου. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Δωδεκανήσου», τόμ. Β' (Ἐκδόσεις Ὑπ. Ἀνοικοδομήσεως ἀρ. 22) 1949 σ. 8 κέ.

ὁ φλοιός, καλούμεναι *βολίτζια*¹⁾, βαστάζουν τὴν *στεήν* (στέγην). Μοῦ ἐξηγήσαν, ὅτι «ὁ *πεῦκος τζαί* τὸ *τεπαρίσσι* (κυπαρίσσι) ἔχουσι γαδί (δαδί) *τζαί* ἔ (δὲν) *σέπουνται*». Ἡ ἀπόστασις μεταξύ τῶν *βολιτζιῶν* ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ *χόντρος* τοῦ *ξυλοῦ*· συνήθως εἶναι 0,25 - 0,33 μ. Ἐπάνω ἀπὸ τὰ *βολίτζια* εἶναι τὰ *στρωτέρκα*²⁾, δηλ. *σίζες* (σκίζες) ἢ *κονταρό-ξυλα* (χονδρὲς βέργες) ἢ *μεριτζές*, συνήθως δὲ καλάμια συνδεδεμένα μεταξύ των. Νῦν χρησιμοποιοῦν τὶς *ψάθες* ἀπὸ πλεκτὰ καλάμια. Ἐπακολουθεῖ στρώμα ἀπὸ ἀκανθώδεις θάμνους, οἱ ὅποιοι εἶναι *ματζιά* ἢ *ρσσίά*. Ὡς μοῦ εἶπαν, «*μέσ' σιὰ ματζιά* ἔν (δὲν) *ἐμπαίνουν* *πουτιτσοί* γιὰ *σερνάμενα*, γιὰτὶ *κουσποῦσι* (τσιμποῦν)». Ἐπ' αὐτῶν ἐπιστρώνουν *ὕφκον* (φύκια) καὶ ἔπειτα *ἀσ'εροπηλόν* ἢ *πυρκίν* (εἶδος χώματος). «*Βάλλουμε πυρκίν*, μοῦ εἶπαν, γιὰτὶ *σφίγγει*, *στερεώνεται* ἢ *σιεή τζ'* ἔμ *περνᾷ* τὸ *νερό*». Ἐτέλος ἐπιστρώνουν ἄργιλον, τὸν λεγόμενον *κῶνον*, τὸν ὅποιον κυλινδρίζουν.

Τοιοῦτοτρόπως κατασκευάζεται τὸ *δῶμα* ν, τὸ ὅποιον συμπιεζόμενον ἔχει πᾶχος 0,30 - 0,40 μ. Ὄταν δὲ «τὸ *στοίασμα* (στοίβασμα) ἔν³⁾» *καλό*, *τζαί* ἔκατὸ *χρόνοι* νὰ *περάσουν*, ἔν (δὲν) *τρέσ'* ἢ *σιεή*».

Κατ' ἔτος τὸν Σεπτέμβριον προσθέτουν νέον στρώμα *κῶνον* ἐπὶ τοῦ δώματος. Ἐπειδὴ δὲ τὸ δῶμα ἔχει *χωματίνην* ἐπιφάνειαν, συχνὰ βλαστάνουν ἐπ' αὐτοῦ διάφορα ἀγριόχορτα καὶ ἀγριολούλουδα. Αὐτὰ πρέπει νὰ ἐκριζωθοῦν μετὰ προσοχῆς καὶ νὰ κυλινδρῶσθῃ τὸ δῶμα, διὰ νὰ κλείσουν αἱ τυχὸν σχηματισθεῖσαι σχισμαί, ἐκ τῶν ὁποίων τρέχει τὸ νερὸ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς οἰκίας.

Ἡ ἀμφικλινὴς στέγη ἀπαντᾷ σποραδικῶς εἰς τὰς μᾶλλον ἐξελιγμένας μορφὰς οἰκήσεως καὶ δὴ εἰς τὰ *κονάτζια* (=ἀρχοντικά). Ἀλλ' ἡ κατασκευὴ αὐτῆς εἶναι σχεδὸν ὁμοία μὲ τὴν τοῦ δώματος. Ἡ διαφορὰ ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ἀντὶ τοῦ *κῶνον* ἐπιθέτουν *κεράμους*⁴⁾.

Χαρακτηριστικὸν εἶναι, ὅτι συνήθως τὸ δῶμα δὲν εἶναι ἐντελῶς ἐπίπεδον, ἀλλ' ἐλαφρῶς ἀμφικλινές.

Γύρω-γύρω τὸ δῶμα προεξέχει ὀλίγον, διὰ νὰ μὴ χύνεται τὸ ὕδωρ τῆς βροχῆς ἐπὶ τῶν τοίχων καὶ τοὺς καταστρέφῃ. Τὰ προεξέχοντα αὐτὰ ἄκρα τοῦ δώματος καλοῦνται *κρόδωμα*⁵⁾ ἢ *περιβάζι* (εἰκ. 2). Τὸ

1) *βολίτζι* ἐκ τοῦ γαλλ. *volige*.

2) *στρωτέρκι* ἐκ τοῦ ρημ. *στρώνω*.

3) εἶναι > ἐνι > ἔν.

4) Πρβλ. Γ. Α. Μέγα, Ἡ λαϊκὴ οἰκοδομία τῆς Λήμνου (ΕΛΑ. 1940) σ. 6.

5) *κρόδωμα* ἐκ τοῦ ἀκρόδωμα. Πρβλ. τ' ἀνώφλια τῆς Ἑμπωνας Ρόδου, Γ. Α. Μέγα, Ἡ λαϊκὴ κατοικία τῆς Δωδεκ. σ. 6.

κρόδωμα στηρίζεται ἢ ἐπὶ τῶν δοκῶν τοῦ δώματος, αἱ ὁποῖαι διαπεροῦν τὸν τοῖχον καὶ προεξέχουν, ἢ ἐπὶ πλακῶν (εἰκ. 3).

Ἐνίοτε καὶ ὑπεράνω τῶν θυρῶν καὶ τῶν παραθύρων μία κεκλιμένη σανὶς χρησιμεύει ὥς *περιβάξι* διὰ τὴν βροχὴν.

Τὸ δῶμα ἐπίσης φέρει χαμηλὸν στηθαῖον, καλούμενον *σεμέρι*¹⁾, τὸ ὁποῖον δὲν ἐπιτρέπει εἰς τὸ ὕδωρ τῆς βροχῆς νὰ τρέχῃ ἐξ ὧλων τῶν μερῶν τοῦ δώματος, ἀλλὰ μόνον ἀπὸ τοὺς ἀνοικτοὺς ἀγωγούς, τὶς *χολέτρες*, ἀπὸ ξύλο *σγαφι* ἢ *τενεκέ*.

Τὸ δῶμα, πλὴν τοῦ ὅτι στεγάζει τὴν οἰκίαν, χρησιμεύει καὶ ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως εἰς τὴν ἀγροτικὴν οἰκογένειαν. Ἐκεῖ κατὰ τὸ θέρος ἀπλώνουν, διὰ νὰ ξηρανθοῦν, τὰ *κουτζιά*, τὰ *λουφκιά*, τὰ *ρουβίθκια*, τὴν *φατζήν*, τὴν *λουβάνα*, τὸν *κόλιαντρο* καὶ στήνουν σὲ *κουστουπιές* τὸ σησάμι.

Τὸ δῶμα μὲ τὸ *κρόδωμα*, τὸ *σεμέρι*, τὸν χαρακτηριστικὸν *καπνούφαν* (καπνοδόχον) καὶ τὶς *χολέτρες*, προσδίδει ἰδιαίτους γραφικότητες εἰς τὸ λαϊκὸν σπῖτι.

Εἰς τὰς παλαιὰς οἰκίας παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ θύρα καὶ τὰ παράθυρα βλέπουν πρὸς τὸ μέρος τῆς αὐλῆς καὶ ὅτι συστηματικῶς ἀποφεύγονται τὰ παράθυρα πρὸς τὸ μέρος τοῦ δρόμου.

Διὰ νὰ ἐξηγήσωμεν τὸ φαινόμενον τοῦτο, εἶναι ἀνάγκη νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸν ἱστορικὸν παράγοντα. Ἀπὸ τοῦ 1571 μέχρι τοῦ 1878 ἡ Κύπρος διετέλεσεν ὑπὸ τὴν τουρκικὴν κατοχὴν. Μᾶς εἶναι δὲ γνωστὸν πόσον αὐθαίρετος εἶναι πάντοτε ὁ κατακτητὴς πρὸς τὸν ὑπόδουλον. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ἡ οἰκία εὗρίσκετο πλησίον τοῦ δρόμου, ἐλάμβανον τὴν πρόνοιαν νὰ μὴ ἀνοίγουν παράθυρα πρὸς τὸ μέρος αὐτοῦ, διὰ νὰ μὴ προκαλοῦν τὴν προσοχὴν καὶ τὴν περιέργειαν τοῦ Τούρκου διαβάτου πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς οἰκίας, ὅπερ δυνατόν νὰ εἶχε δυναρῆστους συνεπείας διὰ τοὺς ἐνοίκους. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον καὶ ἡ αὐλὴ χωρίζεται ἀπὸ τὸν δρόμον μὲ ὑψηλὸν *τοις'ιόν*²⁾.

Ὑψηλὰ πλησίον τῆς στέγης ἀντὶ παραθύρων διὰ τὸν ἀερισμὸν καὶ τὸν φωτισμὸν τῆς οἰκίας ὑπάρχουν μικρὰ ἀνοίγματα, τὰ ὁποῖα βλέπουν πρὸς τὸν δρόμον (εἰκ. 2). Ταῦτα εἶναι σχεδὸν τετράγωνα, μὲ πλευρὰν 0,20 - 0,40 μ. συνήθως, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐπιμήκη, ἔχοντα ἀνοίγμα μόλις 0,10 μ., ἢ σφηνοειδῆ.

Εἰς τὴν κατανόησιν τῆς προελεύσεως τῶν ἀνοιγμάτων τούτων μᾶς

1) *σεμέρι* ἐκ τοῦ τουρκ. *semer*.

2) *τοιχος* > *τοιχ(ον)* > *τοις'ιόν*.

ὀδηγεῖ αὐτὴ ἡ ὀνομασία των. Ταῦτα καλοῦνται *ἀρσέρες*. Εὐκόλως ἀναγνωρίζομεν τὴν φραγκικὴν λέξιν *arsère*, ἡ ὁποία σημαίνει τοξικὴ θυρίς (πολεμίστρα). Φανερὰ εἶναι ἡ ἐπίδρασις ἐκ τῶν φραγκικῶν φρουρίων τῆς νήσου¹⁾. Τὸ πρακτικὸν ὅμως λαϊκὸν πνεῦμα παρέλαβε τὰς τοξικὰς καὶ φωτιστικὰς θυρίδας τῶν φραγκικῶν φρουρίων καὶ τὰς

Εἰκ. 2. Σπίτι μὲ κρόδωμα καὶ ἀρσέρες τῆς Λαπήθου.

προσέηρμωσε εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ φωτισμοῦ καὶ τοῦ ἀερισμοῦ τῆς οἰκίας, πρὸς ἀποφυγὴν τῶν παραθύρων διὰ τοὺς λόγους, τοὺς ὁποίους ἀνεφέρομεν.

Οἱ ἀρσέρες φέρουν ξύλινον δικτυωτὸν πλέγμα καλούμενον *καφάσι*²⁾ ἢ ξύλινα κάγκελλα, τὰ *παρμάτζια*³⁾.

Σήμερον, ὅτε ἔχει ἐκλείψει ἡ παλαιὰ αἰτία τῆς ὑπάρξεως τῶν «ἀρσέρων», οἱ χωρικοὶ δίδουν ἄλλας ἐρμηνείας περὶ τοῦ προορισμοῦ των. Κατά τινες «ἐφοοῦνταν πὺν τὶς κλεψ'ιές οἱ πρωτινοὶ τζ' ἐν ἐκάμνασι παναθύρκα», κατ' ἄλλους «οἱ ἀρσέρες εἶναι γιὰ νὰ παίρνη ἀέρα ἢ στεή, νὰ μὴν σέπεται».

Ἐνίστε ἀντὶ τῶν «ἀρσέρων» εὐρίσκομεν ἀνοικτὲς τὶς *σκαλωσ'ιό-τρυπες* (σκαλωσίας).

1) Χαρακτηριστικῶς τὰ ἀνοίγματα ταῦτα καλοῦνται *φραγκοθυρίδες* ἐν Δωδεκανήσῳ.

2) *καφάσι* ἐκ τοῦ τουρκ. *kafes*, ἀραβ. *kafas*.

3) *παρμάτζια* ἐκ τοῦ τουρκ. *parmak*.

Ἡ θύρα εὐρίσκεται εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς μακρᾶς πλευρᾶς τοῦ μακροναρκοῦ. Ἐκατέρωθεν αὐτῆς ὑπάρχουν δύο παράθυρα, εἰς ἴσην ἀπόστασιν ἕκαστον ἀπὸ τῆς θύρας καὶ τοῦ ἄκρου τοῦ τοίχου.

Αἱ θύραι ἀποτελοῦνται ἀπὸ μακρὰς σανίδας, αἱ ὁποῖαι τίθενται καθέτως καὶ συνδέονται μεταξύ των μὲ τοὺς ζυοὺς ἥτοι ξύλα, τὰ ὁποῖα

Εἰκ. 3. Πρόσοψις σπιτιοῦ μὲ κρόδωμα. Εἰκ. 4. Ἐσωτερικὴ ὄψις τῆς θύρας.
1 καπλαμᾶς 2 μαντάλι 3 καλντικακάμι 4 ζυὸς 5 κλάπα.

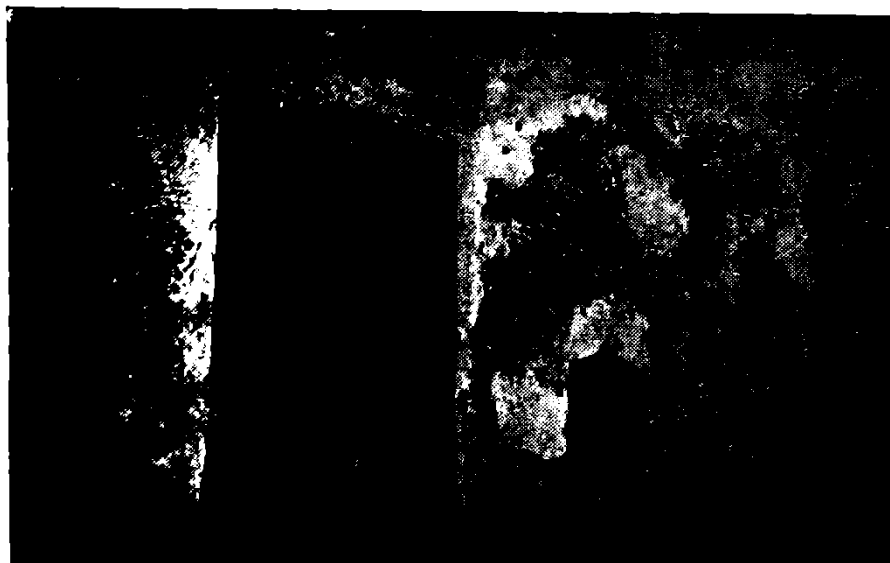
καρφώνουν ὀριζοντίως ἐπὶ τῶν σανίδων. Οἱ ζυοὶ (ζυγοὶ) εὐρίσκονται ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τῆς πόρτας, ἐνῶ αἱ πλατεῖαι κεφαλὰὶ τῶν καρφίων, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦν, διὰ νὰ καρφώσουν τοὺς ζυοὺς, εὐρίσκονται ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς καὶ ἀποτελοῦν διακοσμητικὸν στοιχεῖον¹⁾.

Αἱ θύραι εἶναι μονόφυλλοι καὶ δίφυλλοι, διακρίνομεν δὲ εἰς αὐ-

¹⁾ Πρβλ. τῆς βυζαντινῆς θύρας τὰ θυροκάρφια καὶ τὸ ἡλωτάριον (Φ. Ι. Κουκουλέ, Περὶ τὴν Βυζαντινὴν οἰκίαν, Ἑπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, τόμος ΙΒ΄.— Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, τόμ. Δ΄ σελ. 282).

τάς τὸν παραστατὸν (παραστάδα), τὸ ἀνώφλι καὶ τὸ κατώφλι. Ἐνίοτε τὸ ἀνώφλι φέρει ξύλινον ἱμάντωμα, τὸν καπλαμᾶν¹⁾.

Ἡ θύρα περιστρέφεται εἴτε μὲ τὰ διπλόριζα, τὰ ὅποια εἶναι δύο καρφία κεκαμμένα, χιαστί διασταυρούμενα καὶ ἐμπεπηγμένα ἐπὶ τοῦ παραστατοῦ καὶ τῆς θύρας, εἴτε μὲ τὰ βουλιά, δηλαδή προεξοχὰς

Εἰκ. 5. Παράθυρον εἰς τὴν πρόσοψιν ἑνὸς μακροναριῶ.

ἄνω καὶ κάτω τῆς θύρας, αἱ ὁποῖαι εἰσέρχονται ἐντὸς ὁπῶν εἰς τὸ ἀνώφλι καὶ τὸ κατώφλι. Ἐπὶ τῆς προσόψεως φέρουν συνήθως αἱ θύραι ὡς πλουσιὰ ρομβοειδῆ σχέδια, κατεσκευασμένα μὲ ἓν ἐργαλεῖον, τὸ ὁποῖον λέγεται ἀγκαθοκόπι (εἰκ. 16).

Εἰς τὸ «ἀνώφλι» εἶναι καρφωμένα τὰ *μανιάλια*, τὰ ὅποια στερεώνουν τὴν πόρτα, ὅταν εἶναι ἀνοικτή. Εἰς κινούμενος κατακόρυφος μοχλὸς ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τῆς πόρτας, τὸ *καλδικακάμι*, χρησιμεύει εἰς τὸ νὰ ἀνυψῶνῃ τὸ *μανιάλι*, διὰ νὰ ἀνοίξῃ ἡ πόρτα (εἰκ. 4). Τὸ *καλδικακάμι* συνδέεται μὲ ἓν κυκλικὸν ἔλασμα εὐρισκόμενον ἐπὶ τῆς προσόψεως καὶ καλούμενον *γριτζέλλι* ἢ *τουρτζέλλι*, τὸ ὁποῖον ἀνυψοῦν, ὅταν θέλουν νὰ ἀνοίξουν τὴν θύραν ἐκ τῶν ἔξω, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ἀνάγκη νὰ προσέλθῃ κανεὶς ἀπὸ μέσα, διὰ νὰ ἀνοίξῃ.

Τέλος παρατηροῦμεν τὸ *ρωμανίσι* ἥτοι τὸν σύρτην, τὸ ξύλινον *κλαπί*, τὸ ὁποῖον χρησιμεύει, ὡς καὶ τὸ *ρωμανίσι*, διὰ νὰ συνδέῃ τὰ

1) καπλαμᾶς ἐκ τοῦ τουρκ. kaplame.

δύο φύλλα τῆς θύρας καὶ τὸν σκοῦντρον, ὁ ὁποῖος εἶναι στερεωμένος εἰς τὸν τοῖχον καὶ τίθεται διαγωνίως διὰ μεγαλυτέραν ἀσφάλειαν.

Τὰ παράθυρα (παναθύρκα) εἶναι πολὺ χαρακτηριστικά. Κατὰ τὸ κάτω ἥμισυ αὐτῶν μέρος φέρουν ξύλινα κύγκελλα, τὰ παρμάτζια, τὰ ὁποῖα ἐμποδίζουν τὰ ζῶα καὶ τὰ παιδιά νὰ πηδοῦν ἐντὸς τῆς οἰκίας, κλείουν δὲ ἔσωθεν μὲ δύο σανίδινα παραθυρόφυλλα (εἰκ. 5).

β) Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ «μακροναρκοῦ».

Τὸ «μακρονάρι» ἔχει δάπεδον ἐκ χώματος πεπατημένου. Ἡ ἐπίστρωση αὐτοῦ διὰ πλακῶν ἅπαντῇ εἰς τὰς μᾶλλον ἐξειλιγμένας οἰκίας.

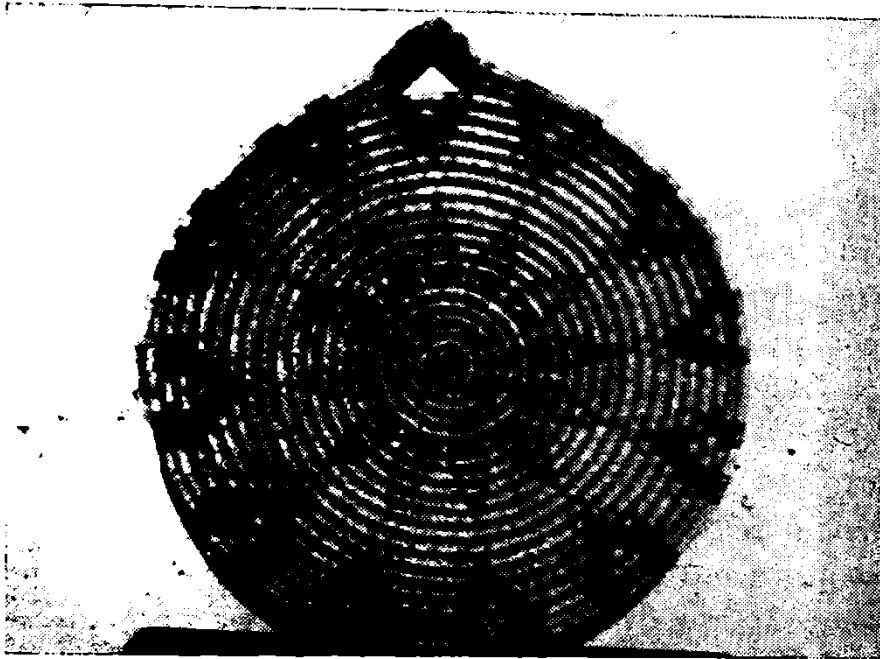

Εἰκ. 6. Τσιμινιά Κυπριώτικου σπιτιοῦ.

Εἰς τὸ μέσον τῆς μιᾶς στενῆς πλευρᾶς τοῦ «μακροναρκοῦ» εἶναι ἡ ἐστία, ἡ λεγομένη τσιμινιά ἢ νισκιά. Ἡ τσιμινιά κατασκευάζεται κατὰ τὸ δυνατόν ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τῆς οἰκίας, ἐχούσης προσανατολισμὸν πρὸς μεσημβρίαν. Μοῦ ἐξήγησαν, ὅτι «ἡ τσιμινιά θωρεῖ στὴν ἀνατολή, γιὰ νὰ μὲν ξωκαπνίζῃ, ἀμα φουσᾷ ὁ Βορρᾶς (Βορρᾶς)· ἔν (εἶναι) χαμηλὴ (χαμόγεως), γιὰ νὰ μὲν ἐφκαίνη ἡ κάπνη τζαὶ μανρίζουν τὰ βολίτζια» (εἰκ. 6).

Μέρος τῆς τσιμινιάς εὐρίσκεται ἐντὸς τοῦ τοίχου, ὃ ὁποῖος φέρει σγάψιμο, προεξέχει δὲ καὶ ὀλίγον αὐτοῦ σχηματίζουσα εἰς τὴν πρόσοψιν ἓνα τετράγωνον θώρακα, τὸν λούρουπα¹⁾, τοῦ ὁποίου ἡ κάτω πλευρὰ εἶναι τὸ καμαρικὸν ἄνοιγμα τῆς τσιμινιάς.

Ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἡ τσιμινιά φέρει μικρὰ χαμηλὰ κτίσματα ἐν σχήματι $\square$, τὶς νισκιές, ἐντὸς τῶν ὁποίων καίουν τὰ ξύλα, ἐπ' αὐτῶν δὲ

Εἰκ. 7. Τσέστα.

θέτουν τὶς μαείρισσες (κατσαρόλες) διὰ τὸ φαγητόν. Πλὴν ὅμως τῶν κτιστῶν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους νισκιῶν χρησιμοποιοῦν καὶ σιερονισκιές, ἥτοι μικροὺς τρίποδας ἐκ σιδήρου.

Ὁ καπνὸς ἐξέρχεται εἴτε δι' ἀνοίγματος εἰς τὸν τοῖχον εἴτε διὰ τοῦ καπνοοῦφα²⁾, ὃ ὁποῖος προεξέχει ἐπὶ τοῦ δώματος.

Ἐκατέρωθεν τῆς «τσιμινιάς» ἐπὶ τῆς αὐτῆς στενῆς πλευρᾶς εἶναι δύο ἐρμάρια (ἀρμάρκα) τοῦ τοίχου καὶ ὑπεράνω αὐτῶν καὶ τοῦ λούρουπα ἓνα ράφι. Ἐπ' αὐτοῦ θέτουν τὶς μαείρισσες, τὶς κοῦπες (πήλινα βαθέα πιάτα) καὶ τὶς καντίλες (ποτήρια). Παλαιότερον ἔθετον καὶ «στητὰ πιάτα γιὰ λοῦσο».

¹⁾ λούρουπας καλεῖται ἐπίσης καὶ ἡ καπνοδόχος.

²⁾ καπνοροῦφας > καπνοοῦφας.

Ἐπὶ τῆς προσόψεως τοῦ λούρουπα, εἰς τὸ μέσον, εἶναι ἡ θέσις τῆς λάμπας καὶ ἀριστερὰ ἐντὸς αὐτοῦ ἡ θέσις τοῦ λύχνου.

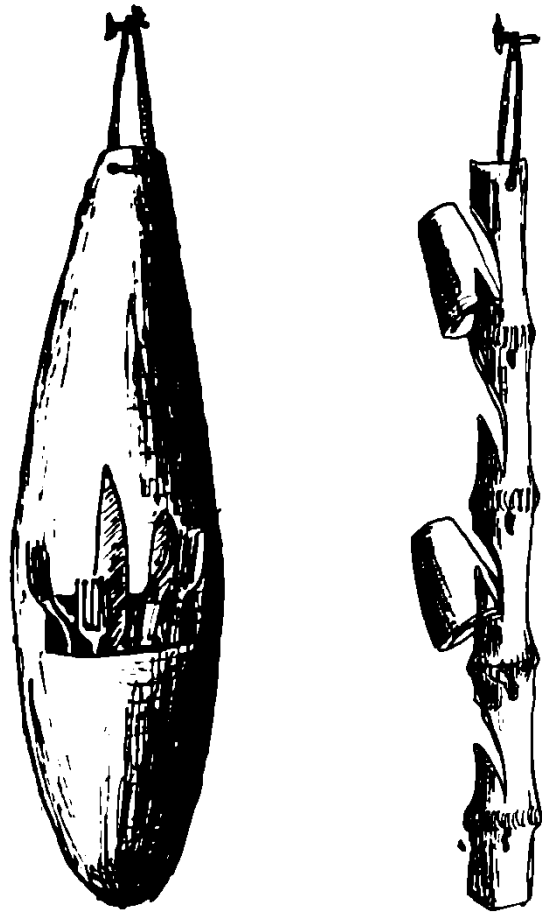
Εἰς μερικὰ μακρονάρκα τὸ δῖπεδον πρὸς τὸ μέρος τῆς τσιμινιάς ὑψοῦται μὲ ἓν χαμηλὸν σκαλοπάτι ὑψηλότερον τοῦ λοιποῦ δαπέδου καὶ τοιουτοτρόπως σχηματίζεται ἡ πεζούλα, ἰδιαίτερος χῶρος, ἀφιερωμένος εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ μαγειρεύματος.

Εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς τσιμινιάς στενὴν πλευρὰν «*ὄσο νὰ χωρῇ νὰ στέκη ὁ ἄθρωπος ἔπου κάτω*» προεξέχει ἓν ξύλινον παράπηγμα οὗλο σανίδι, τὸ σέντε ἢ ταβλάο (εἰκ. 11). «*Πάνω σιτὸ σέντε ἐβάλλαν τὸ κλιθάρι, τὸ σιτάρι, οὐλα τὰ μαγειρεψήματα τους. Ἄμα ἔν (δὲν) εἴχασι μαξούλια (προϊόντα), ἐβάλλαν κρεββάτι (= στρώμα) γιὰ τὰ κοπελλούθκια*». Τέλος ὁ χῶρος κάτωθεν τοῦ σέντε προωρίζετο διὰ τὰ ζῶα.

Βλέπομεν λοιπὸν ὅτι μία ἀκόμη βαθμὶς ἐξελίξεως χρειάζεται, διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν δημιουργίαν κεχωρισμένων χώρων διὰ τὸ μαγειρὸν, τὸ τζελλάρι καὶ τὸν στάβλον.

Εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς τῆς οἰκίας ὑπάρχουν κατὰ κανόνα ἓνα ἢ δύο κουφώματα, οἱ *κουζοστάτες* διὰ τὶς *κοῦζες* (στάμνες) μὲ τὸ νερό. Ἐνίστε καὶ ἐξωτερικῶς εἰς τὴν μακρὰν πλευρὰν, ἡ ὁποία βλέπει πρὸς τὴν αὐλήν, ὑπάρχουν *κουζοσιάτες*, διὰ «*νὰ κρυανίσκη τὸ νερό*» (εἰκ. 5).

Εἰς τὸν μακρότοιχον δεξιὰ τῆς τσιμινιάς κρεμοῦν συνήθως τὶς *τσέστες*. Αὗται εἶναι καλάμινοι δίσκοι, οἱ ὅποιοι χρησιμεύουν διὰ νὰ θέτουν ἐπ' αὐτῶν τὰ ζυμαρικά, ὅταν τὰ πηγαίνουν εἰς τὸν φούρνον ἢ ὅταν τὰ ξεφουρνίζουν· εἶναι δ' οἱ *τσέστες* αὗται κατεσκευασμέναι ἀπὸ τὶς *ποκαλάμες* τοῦ σιταρκοῦ, δηλαδή ἀπὸ τὰ στελέχη τῶν στάχων, διὰ τῶν ὁποίων περιτυλίσσουν δέσμην χόρτων, τὴν ὁποίαν στρέφουν κοχλιωδῶς, σχηματίζοντες οὕτω πλατεῖαν ἐπιφάνειαν. Οἱ *τσέστες* φέ-

Εἰκ. 8.

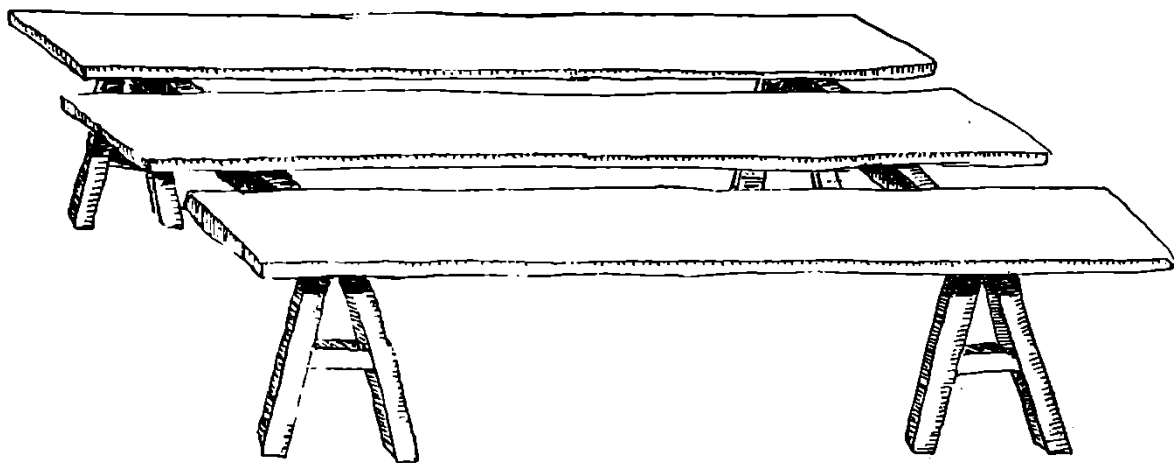
Ἡ κουταλιτζή.

Τὸ καλάμι.

ρουν διάφορα ἑγχρωμα τριγωνικὰ σχέδια καὶ διὰ τοῦτο ἀποτελοῦν διακοσμητικὸν στοιχεῖον τοῦ σπιτιοῦ (εἰκ. 7).

Εἰς τὴν ἑτέραν μακρὰν πλευρὰν τῆς οἰκίας πλησίον τῆς τσιμινιάς κρεμοῦν τὴν *κουταλιτζήν* (εἰκ. 8). Αὕτη εἶναι ἐπιμήκης νεροκολοκύνθη, τῆς ὁποίας ἀφῆρεσαν τὶς *ψυσᾶς* καὶ χρησιμεύει ὥς θήκη τῶν κουταλιῶν, πηρουνιῶν καὶ τῶν μαχαιριῶν. Παρ' αὐτὴν κρεμοῦν τὸ *καλάμι*, ἥτοι ἓνα κομμάτι καλάμι, εἰς τὸ ὁποῖον κάμνουν ἐντομὰς ὥς ὀδόντας διὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν ποτηριῶν.

Παλαιότερον διὰ τὴν διακόσμησιν τοῦ σπιτιοῦ ἤπλωναν *κεντητὲς μαντηλιᾶς* εἰς τοὺς τοίχους. Σήμερον ἐξέλιπε ἡ συνήθεια

Εἰκ. 9. Τάβλα.

αὕτη, ἀλλ' ὑπάρχει ἡ τάσις νὰ γεμίζουν τοὺς τοίχους μὲ διαφόρους φωτογραφίας καὶ εἰκόνας. Λοῦσο τοῦ σπιτιοῦ εἶναι καὶ τὸ *γυαλί* (καθρέπτης) μὲ τὸ *πλουμιστὸ περιβάξι* (πλαίσιον).

Συνήθως σήμερον εἰς τὸ μακρονάρι δὲν λείπει τὸ κρεββάτι, ἡ *καρκόλα*. Ἀλλ' ὥς μ' ἐπληροφόρησαν, «ἐν (δὲν) εἴχασι *καρκόλες* οἱ *πρωτινοί*». Κατὰ γῆς ἤπλωναν ἓνα στρῶμα, «ἓνα κρεββάτι πὺν τὸ *μαλλὶν τῆς κουβέλλας*» ¹⁾. Ἐχρησιμοποιοῦν ἐπίσης μίαν πρωτόγονον μορφήν κλίνης, τὴν *τάβλα*, ἀποτελουμένην ἀπὸ δύο *τριστελία* ἥτοι ξύλινα στηρίγματα, τὰ ὁποῖα ἐτοποθέτουν εἰς ἀπόστασιν τὸ ἐν ἀπὸ τοῦ ἄλλου, καὶ ἀπὸ τὰς σανίδας, τὰς ὁποίας ἔθετον ἐπὶ τῶν *τριστελιῶν* (εἰκ. 9).

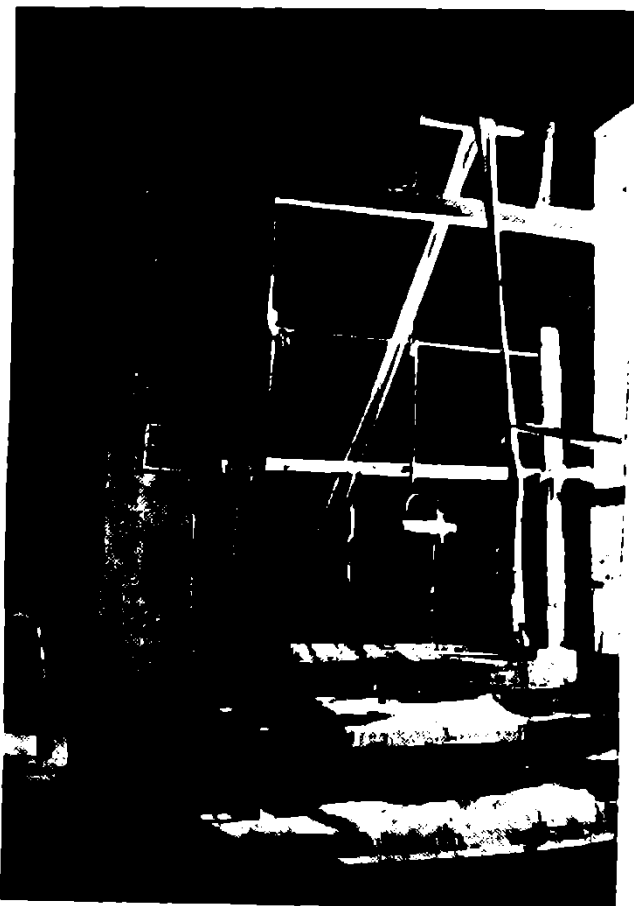
Οὔτε ἰδιαιτέραν τράπεζαν, διὰ νὰ τρώγουν, εἶχον οἱ *πρωτινοί*, ἀλλὰ «πάνω πὺν *μιὰ τσαέρα κουτσούλα*» ²⁾ ἐβάλλασι ἓνα *σιεροσίνι* ³⁾. *Καθίζασι χαμαὶ τζαὶ τρώασι οὔλοι πὺν *μιὰν κούπα** ⁴⁾.

¹⁾ *Κουβέλλα* = προβατίνα. ²⁾ *Τσαέρα κουτσούλα*, κάθισμα κολοβόν.

³⁾ *Σιεροσίνι*, πλατὺς σιδηροῦς δίσκος. ⁴⁾ *Κούπα*, βαθὺ πήλινον πιάτο.

Κάθε σπίτι ἔχει ἓνα ἢ δύο *σεντούτζια* διὰ τὴν φύλαξιν τῶν *ρουχῶν*. Εἶναι κατεσκευασμένα ἀπὸ σκληρὸν ξύλον καὶ ἔχουν διαστάσεις $1,5 - 2 \times 0,50 - 0,70$ μ. καὶ ὕψος $0,70$ μ.

Εἰς τὴν πρόσοψιν φέρουν γλυφὰς μὲ τὰ γνωστὰ θέματα τῆς λαϊκῆς διακοσμητικῆς, ἴτοι γεωμετρικὰ σχέδια, φυτοειδῆ σχέδια, πτηνά,

Εἰκ. 10. Βούφα ἢ ἀρκαστήρι.

κλήματα, κυπαρίσσια, ἄνθη κλπ., ὅλα ἐσχηματοποιημένα καὶ γεωμετρικοῦ ρυθμοῦ. Τὰ *σεντούτζια*, καθὼς καὶ οἱ *κασσετοῦες* (μικρὰ *σεντούτζια*) ἀποτελοῦν ἀξιόλογα μνημεῖα τῆς λαϊκῆς ξυλογλυπτικῆς μὲ τὴν τέχνην καὶ τὴν καλαισθησίαν τῶν γλυφῶν των.

Ἀπαραίτητον ἐφόδιον τοῦ σπιτιοῦ εἶναι ἡ *βούφα* ἢ *βούχα* ἴτοι ὁ ἀργαλειός. Εἰς αὐτὸν «οἱ κοπέλλες φανίσκουν τὰ προιτζιά τους». Εἶναι δύο εἰδῶν: ἡ *βούφα τοῦ λάκκου* καὶ ἡ κυρίως *βούφα* ἢ τὸ ἀρκαστήρι¹⁾. Ἡ διαφορὰ των ἔγκειται εἰς τοῦτο, ὅτι ἡ *βούφα τοῦ λάκκου* δὲν ἔχει πόθκια καὶ ὅτι τὰ *πατίθκια* εὗρισκονται μέσα εἰς τὸν *λοῦκκο*.

Τὰ νήματα, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦν εἰς τὴν *βούφα*,

εἴτε τὰ ἀγοράζουν ἑτοιμα ἀπὸ τοὺς *πραματενιάδες* εἴτε τὰ κλώθουν εἰς τὸ *δουλάπι* καὶ τὴν *ἀνέμην*.

Ἡ θέσις τῆς *βούφας* εἶναι παρὰ τὸ παράθυρον εἰς μίαν ἀπὸ τὰς γωνίας ἀπέναντι τῆς *τσιμινιάς*.

Μερικὰ σπῖτια, ἰδίως ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἔχουν μεγάλην παραγωγὴν ἑσπεριδοειδῶν, εἶναι ἐφωδιασμένα μὲ εἰδικὴν συσκευὴν «γιά τὸ ἐφ-

¹⁾ Ἡ *βούφα* στηρίζεται εἰς τέσσαρα *πόθκια* (πόδια). Ἐπάνω εἰς αὐτὰ τίθενται κατὰ μῆκος δύο μακραὶ δοκοὶ (*τσάπες*) καὶ ἄλλαι δύο *πραστές* κατὰ πλάτος. Μὲ τὰς τέσσαρας αὐτὰς δοκοὺς σχηματίζεται ἓν ὀρθογώνιον παραλληλόγραμμον. Ἐπὶ ἐκατέρας τῶν μακρῶν δοκῶν ἴστανται κατακορύφως ἀνά

καλμα τοῦ ροδοστεμάτου ᾗ ποὺ τοὺς ἀνθούς τῆς τζιτρομηλιάς τζαὶ τὰ τριαντάφυλλα». Ἡ συσκευὴ αὕτῃ λέγεται *λαμπίκος*. Ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα χαρτοῖν¹⁾, τοῦ ὁποίου τὸ στούπωμα φέρει ἓνα σωλῆνα, ὁ ὁποῖος διαπερᾷ ἓνα κουμνί²⁾ καὶ μένει ἀνοικτὸς κατὰ τὸ ἓν ἄκρον. Θέτουν τοὺς ἀνθούς ἐντὸς τοῦ λέβητος, ὁ ὁποῖος θερμαίνεται κάτωθεν καὶ ὁ παραγόμενος ἀτμὸς διέρχεται διὰ τοῦ σωλῆνος εἰς τὸ κουμνί, ὅπου καὶ ὑγροποιεῖται διὰ διαρκῶς ἀνανεουμένου ψυχροῦ ὕδατος καὶ τρέχει ὡς ροδόστημα ἢ ἀνθόνερο ἀπὸ τὸ ἀνοικτὸν ἄκρον τοῦ σωλῆνος.

δύο στῦλοι. Αὐτοὶ συνδέονται κατὰ μῆκος μὲ τὰ χαραχιά ἤτοι ξύλα μὲ ὀδόντας (χαραγὰς), ἐπὶ τῶν ὁποίων κατὰ πλάτος θέτουν δύο κοντάγκα. Εἰς τὸ ἓνα στερεώνουν τὸ πέταλο καὶ εἰς τὸ ἄλλο τὰ καρκὰ μὲ τὸ χτένι. Τὸ χτένι ἀποτελεῖται ἀπὸ ὀκτὼ σαῖτις, τέσσαρας ἐπάνω καὶ τέσσαρας κάτω, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ μὲν πρῶται εἶναι συνδεδεμέναι μὲ δῆματα μὲ τὰ καρκὰ, εἰς τὰ ὁποῖα εἶναι περαστὲς σφονίλες (τροχαλῖαι), αἱ δὲ ἄλλαι συνδέονται μὲ τὰ πατίθκια. Ἀνάμεσα ἀπὸ κάθε δύο σαῖτις εἶναι κλωσταὶ δεμέναι κατακορύφως, τὰ μυτάγκα. Στερεωμένη εἰς τὸ πέταλο εἶναι ἡ καρκιά. Αὕτῃ ἀποτελεῖται ἀπὸ λεπτὰ ὡς τὸ χαρτόνι κατακόρυφα διαχωρίσματα, τὶς πίσιλες, αἱ ὁποῖαι κατασκευάζονται ἀπὸ τὴν ψύχα τοῦ σαματζίου, φυτοῦ καλαμοειδοῦς.

Ἡ σταύρωση τοῦ χτενίου κανονίζεται μὲ δύο καλάμια καὶ ὁ μονόβαρος κρατεῖ τεντωμένα τὰ νήματα (εἰκ. 10).

Ἡ ὑφάντρια πατάει τὰ πατίθκια καὶ ἀνοίγει πόρτα μεταξὺ τῶν νημάτων, ἀπὸ τὴν ὁποίαν περνᾷ κάθε φορὰ τὸ μακοῦτζι. Αὐτὸ φέρει ἓνα μασοῦρι (καροῦλι) νῆμα, τὸ ὁποῖον ξετυλίγεται, μὲ τὸ πέταμα τοῦ μακοῦτζιου μέσα ἀπὸ τὴν πόρτα, καὶ μὲ τὴν κίνησιν τοῦ πετάλου συμπλέκεται σταυροειδῶς μὲ τὰ ἄλλα νήματα. Τοιοῦτοτρόπως κατασκευάζεται τὸ ὕφασμα.

Τὰ νήματα, τὰ ὁποῖα εἶναι νὰ ὑφανθοῦν, εἶναι κατὰ τὸ ἄκρον των δεμένα εἰς ἓν σχοινίον, τὸ ὁποῖον περνᾷ ἀπὸ ἓνα κρίκον, τουρτζέλλι, εἰς τὴν περσιήν τσάπα παρὰ τὴν ὑφάντριαν. Ἡ ὑφάντρια χαμνώντας ἐκάστοτε τὸ σχοινίον κανονίζει τὴν κίνησιν τῶν νημάτων. Ταῦτα ἀκολουθοῦν μίαν τριγωνικὴν φορὰν. Κατ' ἀρχὰς ἀνέρχονται διερχόμενα ἀπὸ τὴν κάτζη, ἓνα ξύλον κυλινδρικὸν στερεωμένον εἴτε εἰς τὴν στέγην εἴτε εἰς τοὺς δύο ἐκ τῶν στύλων, οἱ ὁποῖοι εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν εἶναι ὑψηλότεροι τῶν ἄλλων. Κατόπιν κατέρχονται καὶ περνοῦν ἀπὸ τὸ πιαάντι, ἓνα κυλινδρικὸν ξύλον, τὸ ὁποῖον εὗρίσκεται κατὰ τὸ ἄκρον τῆς συσκευῆς καὶ στηρίζεται ὀριζοντίως εἰς τὰ πιαάγκια, τὰ ὁποῖα εἶναι κατακόρυφα ἐπάνω εἰς τὶς τσάπες. Τέλος περνοῦν μέσα ἀπὸ τὰ μυτάγκα καὶ τὶς πίσιλες καί, μὲ τὸν τρόπον τὸν ὁποῖον ἀνωτέρω περιεγράψαμεν, κατασκευάζεται τὸ ὕφασμα. Ἡ ὑφάντρια περιτυλίσσει τὸ ἔτοιμον πλέον πανὶ εἰς τὸ ἀντί, τὸ ὁποῖον, ὡς τὸ πιαάντι, εἶναι ξύλον κυλινδρικόν, εὗρίσκεται δὲ πλησίον τῶν δύο ἐμπροσθίων στύλων καὶ στηρίζεται εἰς τὰ ἀντίκουρα. Ἡ «γυναῖκα ποὺ φανίσκει» καθημένη ὀλίγον ὀπισθεν, ἐπὶ μιᾷ σανίδος, στρέφει τὸ ἀντί μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ σφίχτρου.

¹⁾ Χαλκοῦς λέβης.

²⁾ Πήλινον ἀγγεῖον.

Τὸ ροδόστεμα χρησιμεύει εἰς τὴν παρασκευὴν τῶν γλυκῶν καὶ γλυκυσμάτων καὶ μὲ αὐτὸ ἀλείφουν τοὺς ζεστοὺς ἄρτους. Τὸ πρὸς χρῆσιν ροδόστεμα τὸ ἔχουν ἐντὸς κομψῶν δοχείων, τὰ ὅποια λέγονται *μερέχες*¹⁾. Κατὰ τὸν γάμον κáι μινουν μεγάλην χρῆσιν τοῦ ροδοστεμάτου διὰ τὸ ράντισμα τοῦ ζεύγους καὶ τῶν προσκεκλημένων. Παλαιότερον ὑπῆρχε τὸ ἔθιμον νὰ ραντίζουν μὲ τὴν *μερέχα* τοὺς ξένους εἰς τὴν ἀνοικτὴν παλάμην των.

Ἀπὸ τὴν στέγη τῆς οἰκίας κρέμαται ἡ *κοφινιά*, ἡ ὁποία χρησιμεύει εἰς τὸ νὰ τοποθετοῦν τὰ ψωμιά, διὰ νὰ εἶναι προφυλαγμένα ἀπὸ τὶς γάτες καὶ τοὺς ποντικούς. Ἡ *κοφινιά* εἶναι κατεσκευασμένη ἀπὸ *χτερμάτια* τῆς *συκαμιᾶς* (συκομορέας).

Ἄλλα ἀντικείμενα οἰκιακῆς χρήσεως εἶναι τὸ *σ'ερομύλι*, δπου «λέθουσι τὸ *πουρκούρι* (πνιγοῖρι), τὴν *λουβάνα*, τὴν *φατζή τζαί* τὸ *ρόβι γιὰ τὰ βούθκια*», ἡ *βούρνα* (σκάφη διὰ τὸ ζύμωμα), τὸ *θκιαριοσάνιδο* (σανίς, ἐπὶ τῆς ὁποίας πλάθουν τὰ ψωμιά), τὸ *βουποσάνιδο* (ξύλον μὲ βαθουλώματα διὰ τὴν φόρμαν τῶν ψωμιῶν), τὸ *κόσ'ινο* κ.ἄ.

Παλαιότερον «τὸ *σπίτι* ἦταν τὸ *προιτζιὸν* τοῦ *γαμπροῦ* τζαί τὰ *ταιρκασιὰ* του τὸ *προιτζιὸν* τῆς *νύφης*». Σήμερον ὁμως ἐξέλιπεν αὐτὴ ἡ συνήθεια καὶ ἡ νύφη ὀφείλει νὰ δώσῃ ὥς *προῖκα* τὸ *σπίτι* μὲ τὰ περιεχόμενα του.

Β'. Τὸ δέχωρο καὶ ὁ ἡλιακός.

Τὸ στενοεπίμηκες σχῆμα τοῦ *μακροναρκοῦ* ἔχει ἄμεσον προφανῶς σχέσιν μὲ τὰς ἐν χρήσει διὰ τὴν στέγασιν τοῦ χώρου δοκοὺς²⁾. Αὗται ὥς ἐκ τοῦ μήκους των δὲν δύνανται νὰ καλύψουν μέγα ἀνοιγμα καὶ διὰ τοῦτο τίθενται παραλλήλως πρὸς τὰς στενὰς πλευράς. Ἐχομεν ὁμως καὶ ἄλλον τρόπον διατάξεως τῶν δοκῶν, ἀλλὰ σπάνιον. Ἡ στέγη διαιρεῖται μὲ μίαν ἢ δύο χονδρὰς τετραγώνους δοκοὺς, τὶς *νευκές*, εἰς δύο ἢ τρία μέρη, τὰ ὅποια καλύπτονται μὲ *βολίτζια* διατεταγμένα παραλλήλως πρὸς τὰς μακρὰς καὶ καθέτως πρὸς τὰς στενὰς πλευράς.

Ἡ εὐρύνησις τοῦ χώρου δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ κατὰ δύο τρόπους: α) κατὰ τὴν διεύθυνσιν τῆς μακρᾶς πλευρᾶς καὶ β) κατὰ τὴν διεύθυνσιν τῆς στενῆς πλευρᾶς.

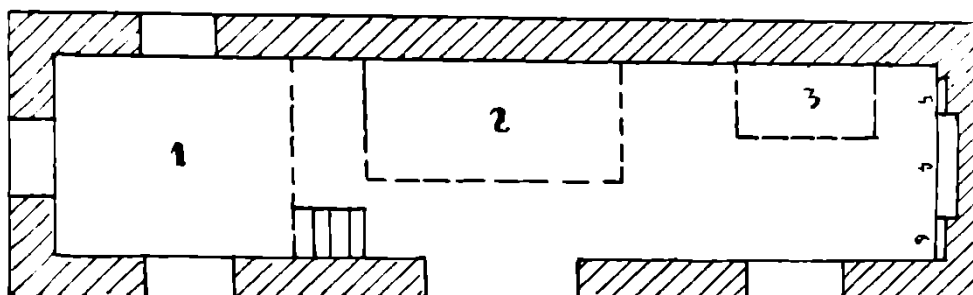
Ὁ πρῶτος, ἂν καὶ εὐκολώτερος, παρουσιάζει τὸ μειονέκτημα ὅτι αὐτοῦ δημιουργεῖται ἄχαρις μακρόστενος οἰκία, οἷα ἡ τῆς *Μαρίας*

1) *Μερέχα* εἶναι λέξις ἀραβικὴ = μυροδόχη.

2) Πρβλ. Γ. Α. Μέγα, Λαϊκὴ κατοικία τῆς Δωδεκανήσου σ. 16 κ.ἑ.

Θωμᾶ τοῦ χωρίου Καζάφανι, δυσχεραίνουσα τὴν κίνησιν ἐν αὐτῇ (εἰκ 11). Διὰ τοῦτο σπανίζει ὁ τύπος τῆς οἰκίας αὐτῆς.

Ὁ δεύτερος τρόπος εὐρύνσεως τοῦ χώρου ἔφερε τὸν λαϊκὸν ἄνθρωπον πρὸ τῆς ἐξῆς δυσκολίας : διὰ τίνος τρόπου νὰ καλύψῃ τὸ μεγαλύτερον ἄνοιγμα τῆς στέγης ; Δοκοὶ μεγάλου μήκους εἶναι δύσκολον νὰ

Εἰκ. 11. Σπίτι Μαρίας Θωμᾶ (χωρ. Καζάφανι). 1 : 100

1 σένια ἢ ταβλάο 2 βούφα 3 καρκολοῦ 4 τσιμινιά 5, 6 ἀρμάρια.

εὐρεθοῦν. Ἐκ τούτου προέκυψεν ἡ ἀνάγκη δημιουργίας διαμέσου ὑποστηρίγματος τῆς στέγης καὶ ἡ διάταξις τῶν δοκῶν κατὰ δύο ἐπαλλήλους σειράς.

Τὸ διάμεσον τοῦτο ὑποστήριγμα εἶναι δύο εἰδῶν : ξύλινον, ἢ *νευκά*, καὶ λίθινον, ἢ *καμάρα*.

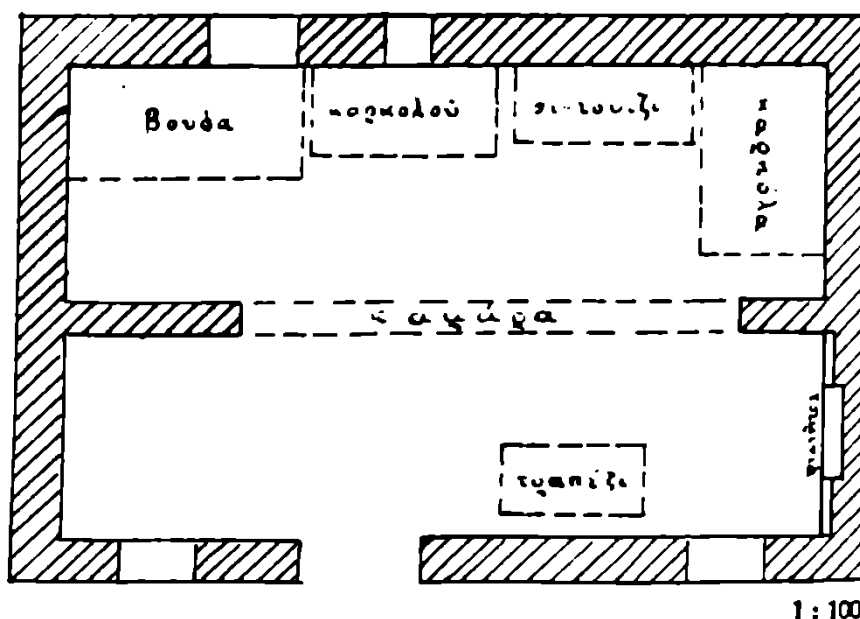
Ἡ *νευκά* διήκει ἀπὸ τὸ μέσον τῆς μιᾶς στενῆς πλευρᾶς μέχρι τῆς ἄλλης. Κατὰ τὰ δύο ἄκρα ἡ *νευκά* ὑποστηρίζεται διὰ μεγαλύτεραν ἀνθεκτικότητα εἰς δύο βραχυτέρας δοκοὺς, με *πλουμιά*, ἐφαπτομένας πρὸς αὐτήν, αἱ ὁποῖαι λέγονται *τζικμάδες*. Ἡ *νευκά* στηρίζεται ἐνίοτε εἰς τὸ μέσον ἐπὶ ἐνὸς στύλου, ὁ ὁποῖος φέρει λιθίνην *βάσι* καὶ ξύλινον λοξότμητον ἐπιστύλιον, τὸ *τζεφάλι*. Τὰ *βολίτζια* στηρίζονται ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὴν *νευκά*, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὸν *μακρότοιχον*.

Τοιοιυτοτρόπως ἐπιτυγχάνεται ὁ διπλασιασμὸς τοῦ χώρου ἢ καὶ ὁ τετραγωνισμὸς αὐτοῦ.

Ἡ *καμάρα* εἶναι κτιστὸν ἐκ πωρολίθου τόξον. Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Κυρηναίας ἐπικρατεῖ ἡ διὰ *καμάρας* ὑποστήριξις τῆς στέγης, ἐπειδὴ δὲν εἶναι δύσκολος ἡ εὕρεσις τοῦ πωρολίθου (εἰκ. 12).

Ἡ *καμάρα* κατασκευάζεται ἀπὸ *πέτρες πελετζητές*, τὰ *καμαροποῦρκα*. Ὡς συνεκτικὴ ὕλη τῶν λίθων χρησιμοποιεῖται ὁ *ὑψος* (γύψος). Τὰ *καμαροποῦρκα* ἔχουν τὰς δύο των ἐπιφανείας συγκλινούσας, διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ τὸ τοξοειδὲς σχῆμα τῆς *καμάρας* καὶ φέρουν *αὐλατζιές*, αἱ ὁποῖαι πληροῦνται με γύψον καὶ οὕτω ἐπιτυγχάνεται καλυτέρα συνοχὴ μεταξύ των. Διὰ νὰ εἶναι «γεγρὸ τὸ σφίξιμο» τῆς *καμάρας* καὶ νὰ μὴ

κλωτσήση τοὺς τοίχους, ἐπὶ τῶν ὁποίων θρεῖδεται, κατασκευάζουν κατὰ τὰ ἄκρα τοὺς κλώτσους ἀπὸ λίθους στερεῶς συνεχομένους μεταξύ των μὲ γύψον. Συνήθως ἡ καμάρα δὲν ἀκκουμβᾷ ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τῶν τοίχων, ἀλλὰ διὰ μεγαλυτέραν ἀσφάλειαν ἐπὶ κτιστῶν παραστάδων, αἱ ὁποῖαι λέγονται *πόθκια* (πόδια) τῆς καμάρας. Ἄλλοτε πάλιν ἡ καμάρα

Εἰκ. 12. Δίχωρο σπίτι Ἀγάθης Χριστοφῆ Κολοκοτρώνη (Λάτσητος).

ὑποστηρίζεται κατὰ τὰ ἄκρα τῆς εἰς ἡμικιονίσκους ἢ ἡμιπεσσίσκους. Τὸ σχῆμα τῆς καμάρας τὸ δίδουν διὰ τοῦ *μουρέλλου*, ἐργαλείου ἐν εἴδει διαβήτου. Κατὰ τὸ κτίσιμον ὡς στήριγμα διὰ τὰ *καμαροποῦρα* χρησιμεύει ξυλίνη *καρβατζά*, τὴν ὁποῖαν κατόπιν ἀφαιροῦν.

Ἔχομεν δύο εἰδῶν καμάρες, *μονομούρελλες*, ἥτοι ἡμικυκλικᾶς, καὶ *διπλομούρελλες*, ἥτοι μυτερᾶς κατὰ τὴν κορυφήν, ὡς αἱ γοτθικαί. Οἱ *διπλομούρελλες καμάρες* ἔχουν προφανῆ τὴν ἐπίδρασιν των ἐκ τῶν μεσαιωνικῶν φρουρίων τῆς νήσου.

Σπανίως, ὅταν εἶναι μεγάλη ἡ ἀπόστασις, τὴν ὁποῖαν πρέπει νὰ καλύψῃ ἡ καμάρα, ἔχομεν διπλὴν καμάραν, ἥτοι δύο ἐπαλλήλους καμάρας, εἰς τὸ μέσον τῶν ὁποίων ὑπάρχει πεσσὸς ἢ κίων. Τὸ μαρμάρινον ὑλικὸν τοῦ κίονος καλεῖται *τζιόνι*¹⁾.

Μὲ τὴν *νεγκά* καὶ κυρίως μὲ τὴν *καμάραν* ἡ οἰκία διηρέθη εἰς δύο χώρους· ἐκ τούτου ἀποκαλεῖται *δίχωρο* (εἰκ. 12).

Ἡ χρησιμοποίησις τῆς *νεγκᾶς* ἢ τῆς καμάρας ὡς διαμέσου ὑπο-

¹⁾ κίων > κιόνι > τζιόνι.

στηρίγματος τῆς στέγης καθορίζεται ἀπὸ τὰ παρεχόμενα ὑπὸ τῆς περιοχῆς ὑλικά. Ὅπωςδήποτε ὁμως ἡ καμάρα παρουσιάζει μεγαλύτερα πλεονεκτήματα ἀπὸ τὴν *νευκάν*, καὶ διότι δὲν ὑπάρχει τὸ ἐμπόδιον τοῦ στύλου καὶ διότι εἶναι στερεωτέρα. Ἐπιπλέον ἡ καμάρα μὲ τὸ τοξοειδὲς ἀνοιγμὰ της προσδίδει ἰδιαιτέραν χάριν καὶ ἄνεσιν εἰς τὴν οἰκίαν.

Εἰκ. 13. Σπίτι μὲ ἡλιακὸ (Λάπηθος).

Σημαντικὴν ἐξέλιξιν εἰς τὴν οἰκοδομίαν τῆς λαϊκῆς οἰκίας ἀποτελεῖ ἡ προσθήκη εὐρέος προστώου, τοῦ λεγομένου *ἡλιακοῦ*, κατὰ μῆκος τῆς μακρᾶς πλευρᾶς, τῆς βλεπούσης πρὸς τὸ μέρος τῆς αὐλῆς, (εἰκ. 13 καὶ 14).

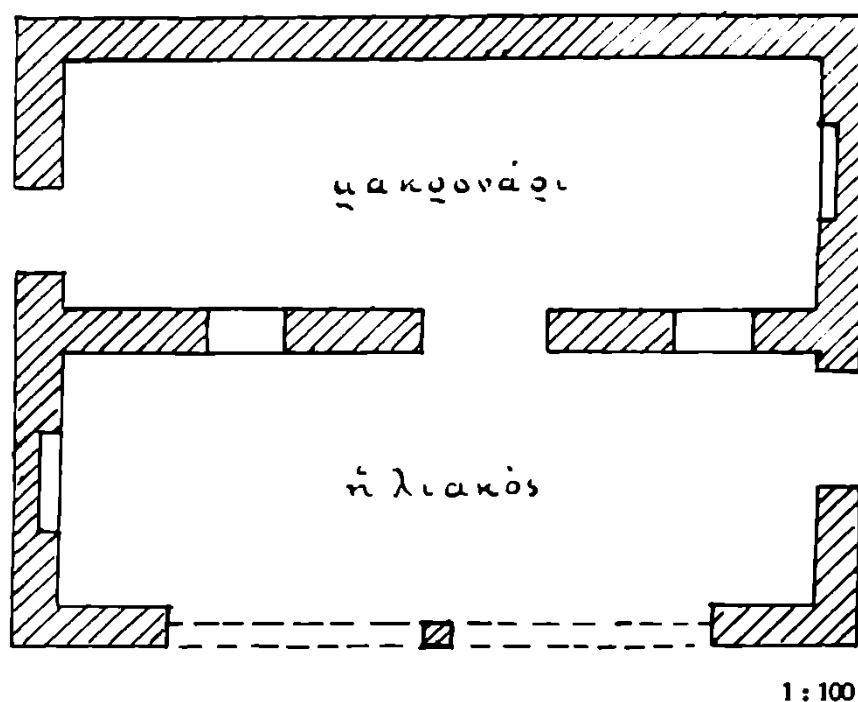
Ὁ ἡλιακός, ὥς καὶ τὸ ἔτυμον τῆς λέξεως δηλοῖ, εἶναι χώρος ἐκτεθειμένος ἐλευθέρως εἰς τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου. Ὁ κατὰ κανόνα μεσημβρινὸς προσανατολισμὸς τῆς οἰκίας ἐπιτρέπει, ὥστε τὸν μὲν χειμῶνα ὁ ἡλιακὸς νὰ δέχεται τὸν ἥλιον, ἐνῶ συγχρόνως χρησιμεύει καὶ ὡς καταφύγιον κατὰ τῆς βροχῆς, τὸ δὲ θέρος νὰ παρέχῃ σκιάν καὶ νὰ δέχεται τὴν αὖραν, ἡ ὁποία ἔρχεται ἀπὸ τὴν θάλασσαν.

Τὰ ἄκρα τῆς στέγης τοῦ ἡλιακοῦ βαστάζονται ἀπὸ καμάρες, αἱ ὁποῖαι ἐλαφρύνουν τὴν ὅλην οἰκοδομὴν καὶ δημιουργοῦν λίαν εὐάρε-

στον ἐντύπωσιν. Συχνὰ εἰς μίαν γωνίαν τοῦ ἡλιακοῦ ὑπάρχει τσιμινιά διὰ τὴν θερινὴν χρῆσιν.

Πιθανὴ προέλευσις τοῦ ἡλιακοῦ εἶναι ἡ καλύφη ἥτοι τὸ συχνάκις ἀπαντῶμενον ὑπόστεγον ἐκ κλάδων δένδρων.

Ὁ ἡλιακὸς εἶναι μεγάλης χρησιμότητος διὰ τὴν ἀγροτικὴν οἰκογέ-

Εἰκ. 14. Σπίτι Κώστα Γραφικῆ (Λάπηθος).

νειαν. Εἶναι ὁ πλέον εὐάερος καὶ ὥς ἐκ τούτου ὁ πλέον εὐχάριστος τόπος διαμονῆς κατὰ τὸ θέρος. Ἐκεῖ αἱ γυναῖκες κάμνουν ὅλες τὶς καθιστὲς δουλειὰς τοῦ σπιτιοῦ, ἐκεῖ μεταφέρουν τὴν βούφα καὶ ὑφαίνουν, ράπτουν καὶ μπαλώνουν, μαγειρεύουν, γευματίζουν, δειπνοῦν καὶ κατακλίνονται.

Γ'. Ἡ αὐλή.

Κατὰ κανόνα ἡ οἰκία βλέπει εἰς εὐρύχωρον αὐλήν. Εἰς αὐτὴν εὐρίσκονται ὁ λάκκος (πηγάδι), ὁ φοῦρνος, ὁ ἀγουμεῆς (ὄρνιθων) καὶ τὸ πλυμαρκόν.

Ὁ φοῦρνος φέρει μίαν τετράγωνον βάσιν πλευρᾶς 2 - 3 μ. καὶ ὕψους 0,70 - 1,10 μ., ἡ ὁποία λέγεται *τραπεζζιά*. Ἐπ' αὐτῆς εἶναι ὁ *κουμπές* ἢ *τροῦλλος*. Συνήθως οἱ φοῦρνοι ἔχουν τὸ στόμιόν των εἰς τὴν *τραπεζζιά*. Ἐνα μάτι εἰς τὸν τροῦλλον χρησιμεύει, διὰ νὰ παίρῃ αἶρα ὁ φοῦρνος, ὅταν τὸν ἀνάβουν. Μία αὐλαξ, ἡ *ἀβάτζη*, ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας εἰς τὴν ὁποίαν καίουν τὰ ξύλα, χρησιμεύει διὰ νὰ ὠθοῦν

ἐντὸς αὐτῆς μὲ τὸ *φκνάρι* τὴν στάκτην. Ἐνίοτε ἡ ἀβάτζη διέρχεται διὰ τῆς *τραπεζζιάς* καὶ φθάνει μέχρι τοῦ ἐδάφους. Συχνὰ ἡ *τραπεζζιά* εἶναι κούφια καὶ χρησιμεύει ὡς *γουνμάς* διὰ τὰς ὀρνιθας.

Διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ τροῦλλου χρησιμοποιοῦν ἀναλόγως τῆς προχειρότητος τῶν ὑλικῶν λίθους ἢ πλίνθους, τοὺς ὁποίους ἐπιχρίουν

Εἰκ. 15. Φούρνος.

ἐξωτερικῶς μὲ ἀσ'εροπηλόν. Ἄλλος τρόπος κατασκευῆς εἶναι ὁ ἑξῆς : κατασκευάζουν ἓνα ξύλινον σκελετόν, τὸν ὁποῖον καλύπτουν διαδοχικῶς μὲ ἀχυροπηλόν. Κατόπιν καίουν ἐσωτερικῶς τὸν σκελετόν καὶ ἀπομένει ὁ τροῦλλος ἀπὸ ἀχυροπηλόν¹⁾.

Ὁ *γουνμάς*, ἥτοι ὁ ὀρνιθών, εἶναι μικρὸν χαμηλὸν κτίσμα ἐκ λίθων. Συνήθως κτίζεται παρὰ τὸν φούρνον.

Τὸ *πλυμαρκόν* ἀποτελεῖται ἀπὸ μίαν παχεῖαν καὶ στερεὰν πλάκα, ἡ ὁποία στηρίζεται ἐπὶ ἑνὸς ἢ δύο ἐπαλλήλων λίθων. Ἐπ' αὐτῆς ἡ οἰκοκυρὰ πλύνει τὰ ροῦχα, τὰ ὁποῖα, διὰ νὰ καθαρίσουν, κτυπᾷ διαδοχικῶς μὲ ἓνα πλατὺ ξύλον μὲ λαβήν, τὴν *φασούτα*, καὶ τὰ τρίβει. Τὴν προηγουμένην τῆς πλύσεως βάλλει τὰ ἀκάθαρτα ἐντὸς μιᾶς *κοφίνας*, τὰ καλύπτει μὲ ἓνα ὕφασμα καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοποθετεῖ στάκτην, τὴν ὁποίαν ἐπιβρέχει μὲ θερμὸν ὕδωρ. Τοῦτο μετατρέπεται εἰς *άλουσίβαν*, ἡ ὁποία ἔχει τὴν ιδιότητα νὰ μαλακώνῃ τὴν ἀκαθαροσίαν. Τὸ *πλυμαρκόν* στεγάζεται μὲ *καλύφη*, ἡ ὁποία προφυλάττει τὴν πλύντριν ἀπὸ τὰς καυστικὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου κατὰ τὸ θέρος.

¹⁾ Πρβλ. Γ. Α. Μέγα, Θεσσαλ. οἰκήσεις, 1946 σελ. 60, πίν. Κ', 1.

Εἰκ. 16. Εἰσοδοὶ σπιτιῶν εἰς τὸ χωρ. Λάπηθον.

Ἡ εἴσοδος εἰς τὴν αὐλὴν γίνεται διὰ πυλῶνος, τῆς λεγομένης ῥώπορτας, ἀλλ' αὕτη ἀπαντᾷ κυρίως εἰς τὰς μᾶλλον ἐξειλιγμένας οἰκίας καὶ οὐχὶ εἰς τὸ μακρονάρι.

Ἡ ῥώπορτα συνήθως εἶναι καμαρική καὶ καλεῖται διὰ τοῦτο καμαρόπορτα, διακρίνεται δὲ διὰ τὴν μεγαλοπρέπειάν της. Ἡ παμπαλαία καὶ βυζαντινὴ συνήθεια ¹⁾ τῆς διακοσμήσεως τοῦ ὑπερθύρου τοῦ πυλῶνος ὑπάρχει καὶ εἰς τὴν ῥώπορτα τοῦ κυπριακοῦ σπιτιοῦ. Μένοντες ἐκπληκτοὶ βλέποντες εἰς τὸ ὑπέρθυρον θέματα ἀνατολικά, τὰ ὅποια προφανῶς διετηρήθησαν ἐκ παραδόσεως ἀπὸ τῆς παναρχαίας ἐποχῆς τῆς κατοχῆς τῆς νήσου ὑπὸ τῶν ἀνατολικῶν λαῶν καὶ ἄλλα παμπάλαια θέματα, ὡς τὸ τῆς Μεδούσης. Βυζαντινὰ θέματα εἶναι ὁ φύλαξ σταυρὸς καὶ ὁ δικέφαλος αἰτός. Μεταξὺ τῶν σκελῶν τοῦ σταυροῦ, ὁ ὁποῖος εἶναι σταθερὸν θέμα εἰς τὰ ὑπέρθυρα, ἐνίοτε ἀναγράφονται τὰ ἐξῆς: IC - XC - NI - KA. Ὑπάρχει ἐπίσης ἡ συνήθεια νὰ σημειοῦται εἰς τὸ ὑπέρθυρον τοῦ πυλῶνος ἡ ἡμερομηνία κτίσεως τῆς οἰκίας καὶ ἐνίοτε καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἰδιοκτῆτου. Σπανίως καὶ ὀλόκληρα ρητὰ ἀναγράφονται εἰς τὸ ὑπέρθυρον.

Δ'. Ἐξελικτικοὶ τύποι τοῦ λαϊκοῦ σπιτιοῦ.

Τὸ μακρονάρι, τὸ δίχωρον καὶ ὁ ἡλιακὸς ἀποτελοῦν τὰ τρία βασικὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὸν χώρον τῆς αὐλῆς μὲ τὴν διάφορον ἐκάστοτε διάταξιν καὶ τινὰς προσθήκας καθορίζουν τὴν ἐξέλιξιν τῆς λαϊκῆς οἰκίας, εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς ὁποίας τώρα ἐρχόμεθα.

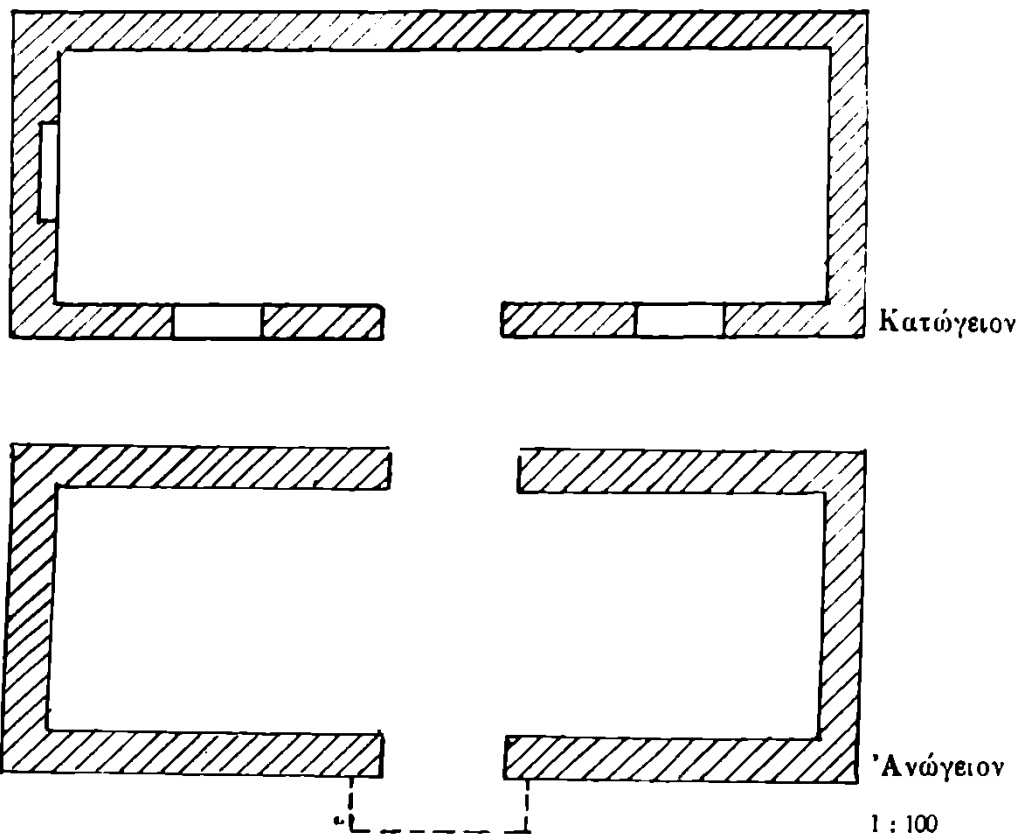
Ἀπὸ τὸ ἀπλοῦν μακρονάρι καὶ τὸ δίχωρον σημαντικὸν βῆμα εἰς τὴν ἐπαύξησιν τῶν χώρων ἀποτελεῖ ἡ δημιουργία ἀνωγείου (εἰκ. 17).

Τὸ ἀνώι προορίζεται ὡς ὑπνοδωμάτιον καὶ ὡς τόπος διαμονῆς, ἐνῶ τὸ κατώι παραμένει δι' ὅλας τὰς ἄλλας ἀνάγκας. Τὸ ἀνώι ὡς μᾶλλον εὐάερος καὶ καθαρὸς χώρος, κυρίως δὲ ἀπηλλαγμένον ἀπὸ τὴν ἀνθυγιεινὴν συστέγασιν τῶν ζώων, ἐξασφαλίζει καλύτερον τοὺς ἀπαιτούμενους διὰ τὴν υἰεῖαν τῆς οἰκογενείας ὅρους. Εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ ἀνωγείου πολλάκις συντελεῖ καὶ ἡ φύσις τοῦ ἐδάφους, ὅταν τοῦτο εἶναι χαμηλότερον τοῦ δρόμου καὶ θέλουν νὰ φθάσουν εἰς αὐτὸν ἢ ὅταν τοῦτο εἶναι ἐπικλινὲς καὶ μέρος τῆς οἰκίας εὐρίσκεται ἐντὸς αὐτοῦ καὶ καθίσταται αὕτη ὑγρὰ καὶ ἀνθυγιεινή.

Περαιτέρω ἀνάπτυξις τῆς διμεροῦς (κατώι - ἀνώι) ταύτης οἰκίας

¹⁾ Πρὸς βλ. Φ. Ι. Κουκουλέ, Περὶ τὴν Βυζαντινὴν οἰκίαν Ε.Ε.Β.Σ. ΙΒ' (1936).

εἶναι ἡ προσθήκη ἡλιακοῦ εἰς τὸ κατώι (εἰκ. 18 καὶ 19). Ἡ οἰκία τότε ἀποκτᾷ ὠραίαν πλαστικὴν διαμόρφωσιν. Ἡ συχνὰ ἐπιτυχὴς ἀναλογία μεταξὺ τοῦ ἀνοίγματος, τὸ ὁποῖον ἔχουν οἱ καμάρες τοῦ ἡλιακοῦ

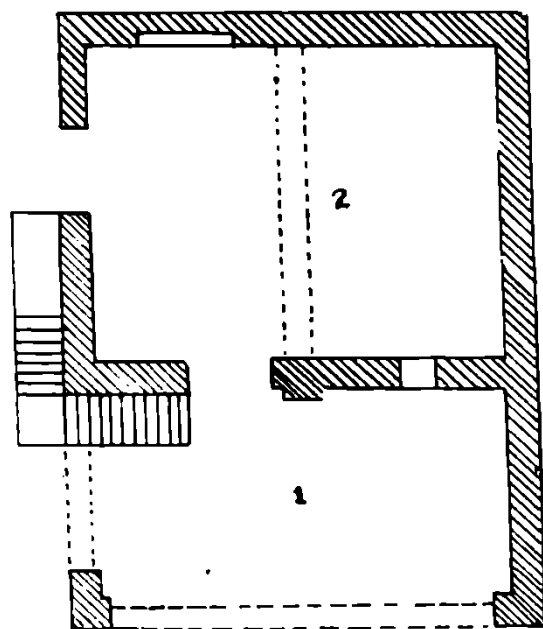

Εἰκ. 17. Σπίτι Κώστα Κατιρτζῆ (Λάπηθος).

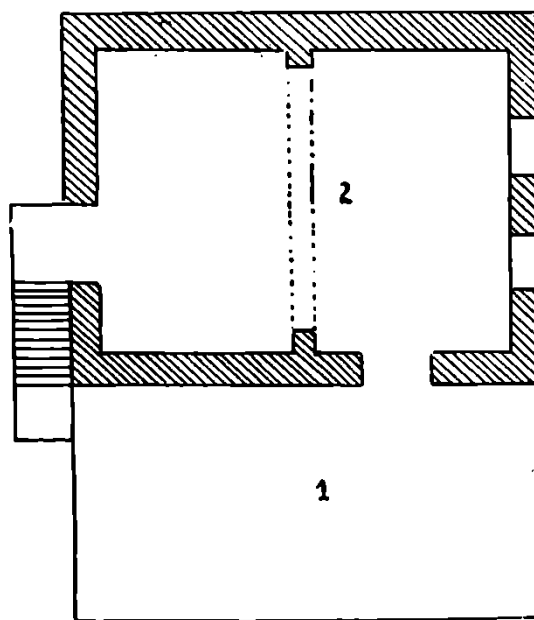
Εἰκ. 18. Σπίτι διώροφον μὲ ἡλιακὸν καὶ ταράτσαν.

ἀφ' ἑνός, καὶ τοῦ ὕψους καὶ τοῦ μήκους τοῦ σπιτιοῦ ἀφ' ἑτέρου, ἢ ἀντίθεσις τῶν εὐθειῶν καὶ τῶν καμπύλων γραμμῶν, τὰ κενὰ καὶ τὰ πλήρη, ὅλα αὐτὰ μαζὶ μὲ τὰς χαρακτηριστικὰς θύρας καὶ τὰ παράθυρα

Κατώγειον

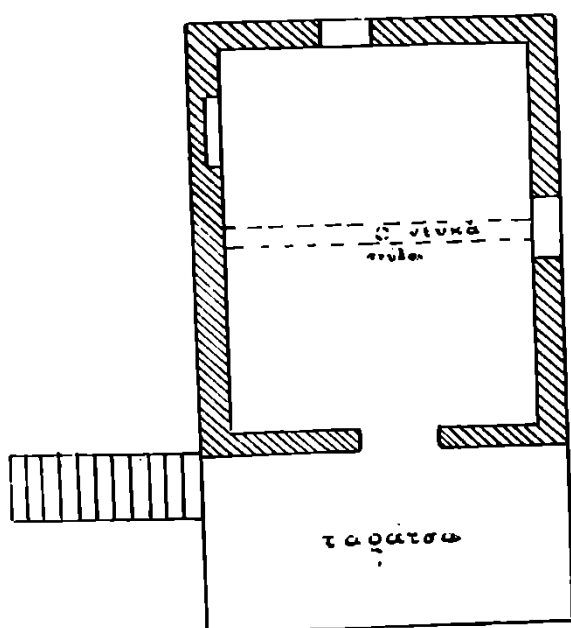
1 ἡλιακὸς 2 δῖχωρο

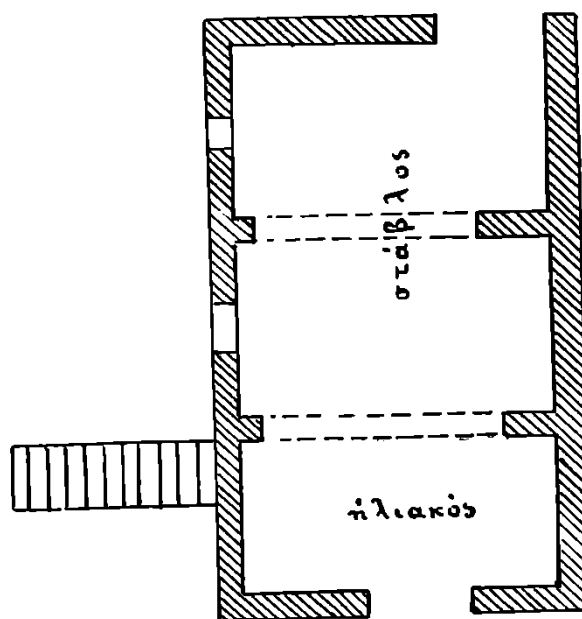
Ἀνώγειον

1 ταράτσα 2 δῖχωρο

Εἰκ. 19. Σπῖτι Χαραλαμπῆ Χατζηχαρίτου (Λάπηθος).

Ἀνώγειον

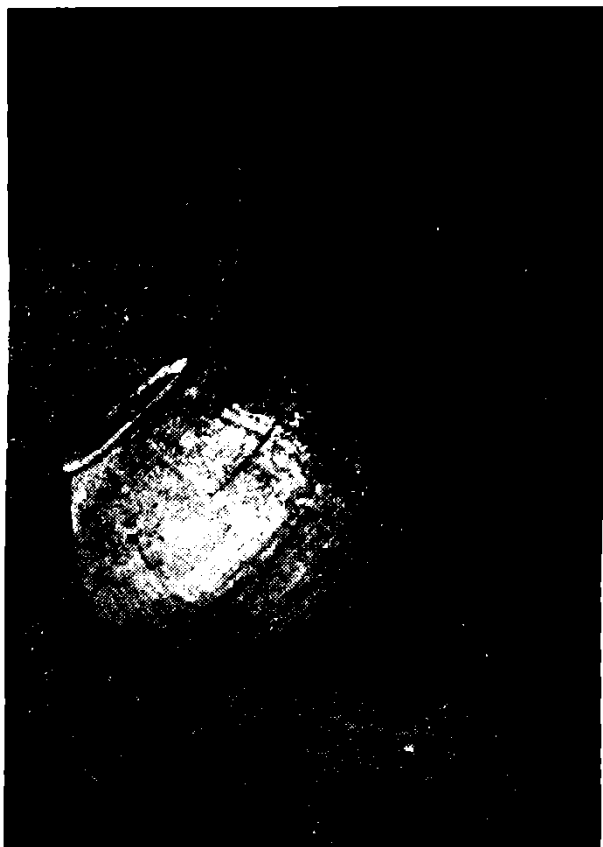

Κατώγειον

Εἰκ. 20. Σπῖτι Μηνᾶ Χατζησταθίου (Λάπηθος).

προσδίδουν μίαν αἰσθητικὴν χάριν εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν τοῦ σπιτιοῦ.

Περὶ τῆς χρησιμότητος τοῦ ἡλιακοῦ ἔχομεν ἤδη ὁμιλήσει. Ἀλλὰ καὶ ἡ στέγη τοῦ ἡλιακοῦ δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὥς πλατὺς ἐξώστης, ὥς ταράτσα διὰ τὸ ἄνωι.

Εἰκ. 21. Πιθάρι λαδιοῦ.

Ἡ ταράτσα καὶ μεγαλυτέραν ἄνεσιν παρέχει εἰς τοὺς ἐνοίκους καὶ ἐπ' αὐτῆς δύνανται, ὥς καὶ ἐπὶ τοῦ δώματος, νὰ ἐκθέτουν τοὺς χλωροὺς καρπούς, διὰ νὰ ξηρανθοῦν.

Ἄλλη μορφή τοῦ τύπου τούτου προέρχεται ἀπὸ τὸ κλείσιμον τοῦ ἀνοικτοῦ ἡλιακοῦ καὶ τὴν συγχώνευσιν αὐτοῦ εἰς ἓνα χῶρον μετὰ τοῦ κατωγείου (εἰκ. 20). Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ὁ χῶρος κάτωθεν τῆς ταράτσας, ἂν καὶ ἔπαυσε νὰ εἶναι αὐτοτελὴς καὶ νὰ ἔχῃ τὴν παλαιάν του λειτουργίαν, καλεῖται ἀκόμη καὶ τῶρα ἡλιακός. Τὸ κατώγειον ἀφιεροῦται εἰς τὴν στάβλισιν τῶν ζώων καὶ εἰς τὴν ἐναπόθεσιν τῶν πιθαριῶν μὲ τὸ λάδι (εἰκ. 21).

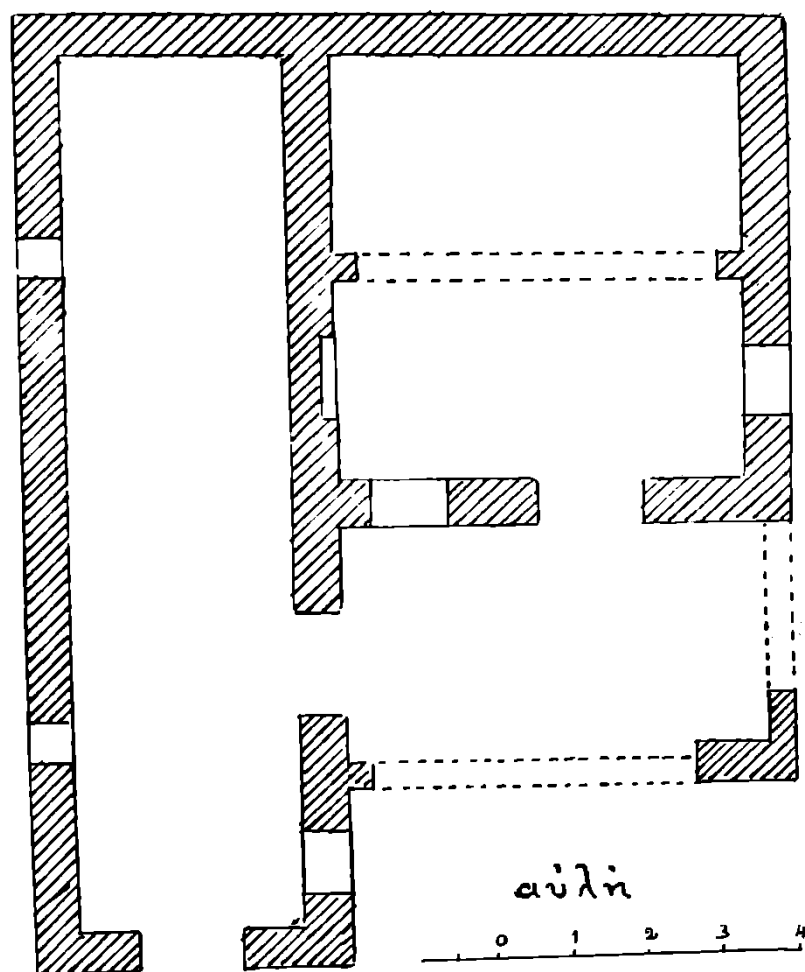
Ἡ τσιμινιὰ μεταφέρεται εἰς τὸ ἄνωι καὶ τοιουτοτρόπως οἱ ἐνοικοὶ μαγειρεύουν, τρώγουν, διαμένουν καὶ κατακλίνονται εἰς αὐτό.

Πρὶν εἰσελθῶμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν συνθετωτέρων τύπων εἶναι ἀνάγκη νὰ προσθέσωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ τῆς ἀπλουστεράς μορφῆς τῆς κατοικίας. Χαρακτηριστικὸν τῆς λαϊκῆς οἰκίας εἶναι, ὅτι ὅλοι οἱ χῶροι, κύριοι καὶ βοηθητικοί, εἶναι συγκεντρωμένοι ὁ εἰς πλησίον τοῦ ἄλλου, ἐκ τῆς ἀνάγκης νὰ βλέπουν ὅλοι πρὸς τὴν αὐλὴν καὶ νὰ ἐξασφαλίζεται ὅσον τὸ δυνατόν μεγαλυτέρα εὐρυχωρία εἰς αὐτήν.

Ἡ λαϊκὴ γλῶσσα διατηρεῖ τὴν ἀνάμνησιν τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τῆς οἰκίας, τοῦ ἑνὸς καὶ μοναδικοῦ χώρου, ὁ ὅποῖος ἀπετέλει τὴν ὅλην οἰκίαν. Σπίτι δὲν σημαίνει μόνον τὴν οἰκίαν, ἀλλὰ καὶ ἕκαστον χῶρον

αὐτῆς. «Ἔχω πέντε σπύθκια», λέγει ὁ χωρικός καὶ ἐννοεῖ τοὺς πέντε χώρους τῆς οἰκίας του.

Ὁ λαϊκὸς ἄνθρωπος δὲν κτίζει πάντοτε ὅλους συγχρόνως τοὺς χώρους τῆς οἰκίας του, ἀλλὰ κατὰ περιόδους προσθέτει νέους εἰς τοὺς παλαιούς, ὅταν ἔχη τὴν πρὸς τοῦτο οἰκονομικὴν εὐχέρειαν καὶ ἐφ' ὅσον

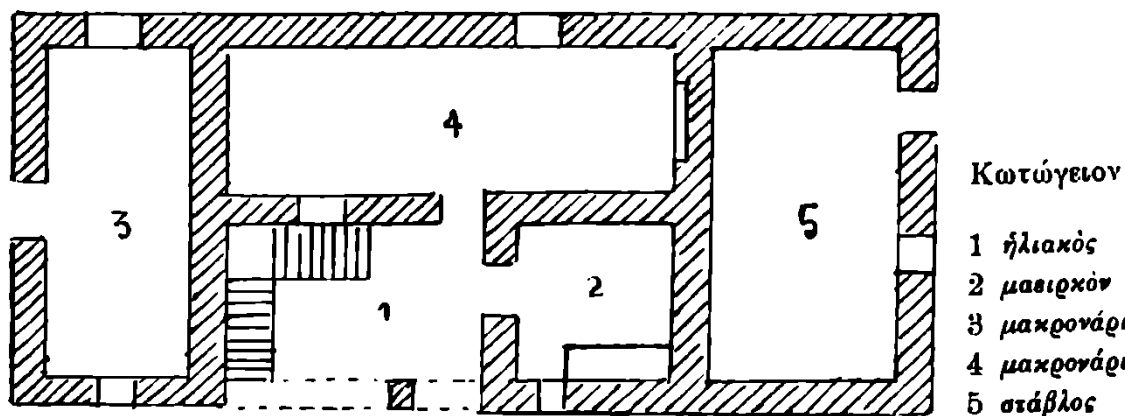
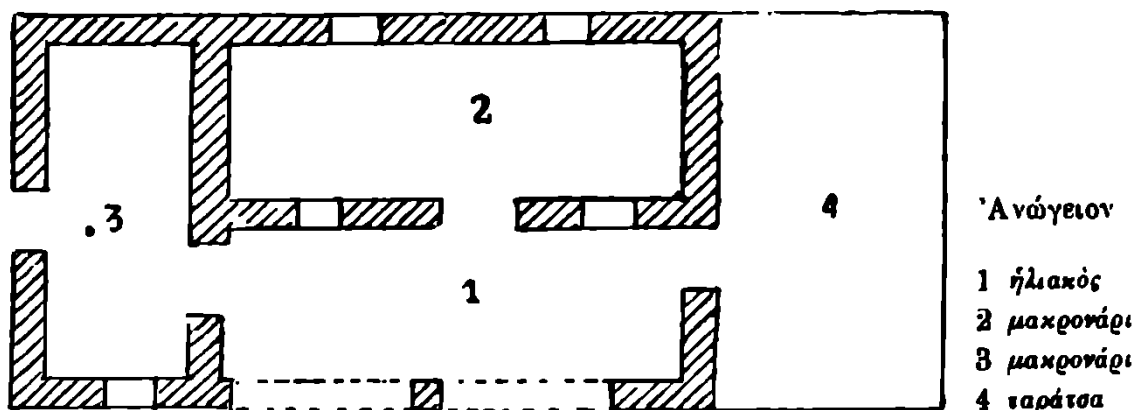
Εἰκ. 22. Σπίτι Πραξιτέλη Πελεκάνου (Λάπηθος).

αὐξάνονται αἱ ἀνάγκαι του. «Τοῦτα οὐλα τὰ σπύθκια, μοῦ εἶπε μία χωρική διὰ τὴν πολυμερῆ οἰκίαν της, ἔν (δὲν) τὰ ἔχτισε ὁ τζύρης μου οὐλα μιὰν βολά. Ἀμα(ν) ἔπιανε παράες πὺν τὰ μαξούλια (προϊόντα) ἔχτιζε τζαὶ ᾿πόνα».

Ἀπὸ τὴν οἰκίαν τοῦ ἐνὸς χώρου μὲ ἡλιακὸν ἔμπροσθεν αὐτοῦ (εἰκ. 14) ἡ αὕξησις τοῦ χώρου εἶναι εὐκόλος διὰ τῆς προσθήκης ἐνὸς χώρου ἐπὶ τῆς μιᾶς τῶν πλαγίων, στενῶν ἢ μακρῶν, πλευρῶν τοῦ σπιτιοῦ (εἰκ. 22), ἢ καὶ ἐνὸς ἑτέρου χώρου ἐπὶ τῆς ἑτέρας αὐτοῦ πλευρᾶς,

ὁπότε ἡ διάταξις τῶν τριῶν δωματίων ἔχει τὸ σχῆμα $\square$, τὸν δὲ μεταξὺ αὐτῶν χώρον κατέχει ὁ ἥλιακός.

Εἰς τὴν οἰκίαν τῆς εἰκόνης 23 τὸ κατῶι ἐπαρουσίαζε κατ' ἀρχὰς τὴν διάταξιν τῶν τριῶν χώρων ἐν σχήματι $\square$, ἀλλὰ μεταγενεστέρως μέρος τοῦ ἥλιακοῦ ἐκλείσθη καὶ ἐσχηματίσθη νέον δωμάτιον (μασιρκόν). Ἐντὸς τοῦ ἥλιακοῦ εὐρίσκεται ἡ κλῖμαξ, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ εἰς τὸ «ἀνώι».

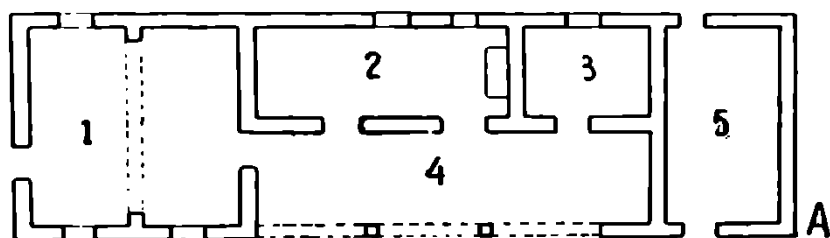
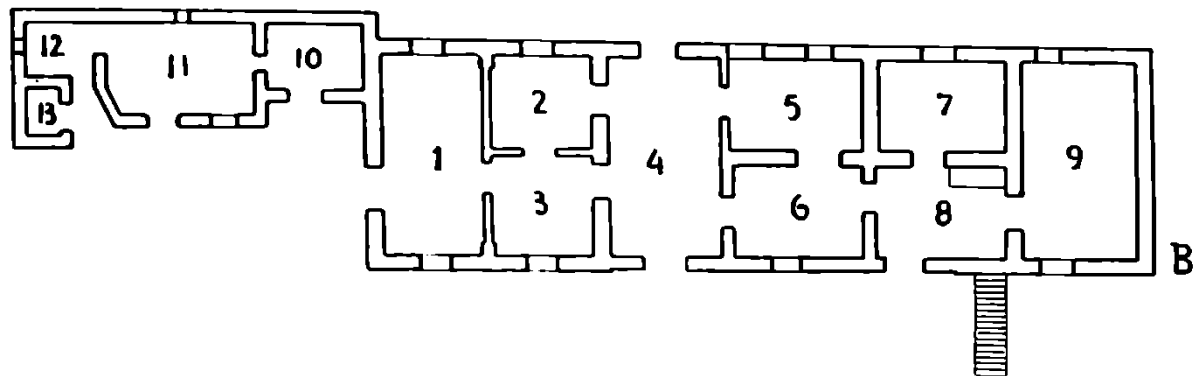

Εἰκ. 23. Σπίτι Κώστα Ζιγκουλίδη (Λάπηθος).

Ἡ διάταξις τοῦ ἀνωγείου εἶναι σχεδὸν ἡ αὐτὴ μετὰ τὴν τοῦ κατωγείου μετὰ τὴν διαφορὰν, ὅτι δὲν ἔχει κτισθῇ ὅλον τὸ «ἀνώι», ἀλλὰ ὑπάρχει καὶ «ταράτσα» ἀνοικτή, ἡ ὁποία εἶναι τόσον χρήσιμος εἰς τὴν ἀγροτικὴν οἰκογένειαν. Καὶ εἰς τὸ ἀνώι ὑπάρχει ἀνοικτὸς ἥλιακὸς τῶν αὐτῶν διαστάσεων, ἄνωθεν τῆς θέσεως τοῦ ἥλιακοῦ τοῦ κατωγείου.

Ἡ οἰκία τῆς εἰκόνης 24 εἶχε κατ' ἀρχὰς τοὺς τέσσαρας χώρους τοῦ κατωγείου διατεταγμένους ἐν σχήματι $\square$, μεταξὺ δ' αὐτῶν εὐρίσκετο ἀνοικτὸς ἥλιακός. Ἡ μεταρρύθμισις, ἡ ὁποία ἐπῆλθεν εἰς αὐτήν,

εἶναι πολὺ διδακτικὴ διὰ τὸ πῶς αὐξάνεται ὁ ἀριθμὸς τῶν χώρων εἰς τὴν λαϊκὴν οἰκίαν. Τοῦτο βλέπομεν εἰς τὸ σχέδιον Β. Καὶ πρῶτον τὸ μέγα «δίχωρον» (1) διηρέθη εἰς δύο διὰ τοῦ κλεισίματος τῆς καμάρας,

Εἰκ. 24. Σπίτι Κωνστ. Ἀγαθοκλέους (Λάπηθος).

Α Ἡ πρώτη μορφή τοῦ σπιτιοῦ.

1 κρεβατοκάμαρη 2 μαγειρὸν 3 ἀποθήκη 4 ἡλιακὸς 5 στάβλος.

Β Ἡ σημερινή μορφή τοῦ σπιτιοῦ.

1 κρεβατοκάμαρη 2 σάλα 3 κάμαρη 4 ἡλιακὸς 5 κρεβατοκάμαρη
6 τραπεζαρία 7 ἀποθήκη 8 μαγειρὸν 9 λαδαρὸν 10-11 στάβλοι
12 ἀνάγκη 13 γουμάς.

ἡ ὁποία ἐστήριζε τὴν στέγην αὐτοῦ, κατόπιν τὸ ἕτερον ἐκ τῶν δημιουργηθέντων δωματίων διεχωρίσθη ἐκ νέου εἰς δύο μέρη. Δεύτερον ὁ ἡλιακὸς (4) ἐκλείσθη καθ' ὅλην τὴν πρόσοψιν αὐτοῦ καὶ διηρέθη εἰς δωματία. Ἐπειδὴ δὲ εἶναι ἀπαραίτητος ὁ ἡλιακὸς διὰ τὰς θερινὰς ἡμέρας, ὅποτε ἡ ζέστη εἶναι μεγάλη, μέρος αὐτοῦ μετὰ τοῦ ὀπισθεν τμήματος τοῦ μακροναριοῦ (2) διεργουθμίσθη οὕτως, ὥστε ἐσχηματίσθη ἐσωτερικὸς ἡλιακὸς διήκων καθ' ὅλον τὸ βάθος τῆς οἰκίας (Β, 4). Ὁ ἐσωτερικὸς οὗτος ἡλιακὸς φέρει δύο θύρας, τὴν μίαν ἔναντι τῆς ἄλλης καὶ τοιουτοτρόπως, ὅταν ἀνοίγουν ἀμφοτέραι κατὰ τὰς θερινὰς ἡμέρας, δημιουργεῖται ζωογόνον ρεῦμα ἀέρος. Πρὸς τούτοις μικρὰ βοηθητικὰ κτίσματα προσετέθησαν κατὰ τὸ ἄκρον τῆς οἰκοδομῆς (10-13),

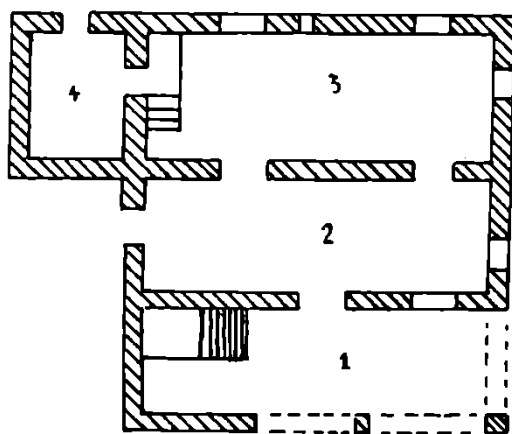
ὥστε ἐπεξετάθη μὲν τὸ μῆκος αὐτῆς, ἀλλ' ἔπαυσε νὰ εἶναι εὐθύγραμμον τὸ πρόσωπον αὐτῆς.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγομεν τοὺς ἑξῆς τρεῖς τρόπους αὐξήσεως τῶν χώρων εἰς τὴν λαϊκὴν κατοικίαν :

α) Διὰ τοῦ μερικοῦ ἢ ὀλικοῦ κλεισίματος τοῦ ἡλιακοῦ καὶ τῆς δημιουργίας νέων χώρων·

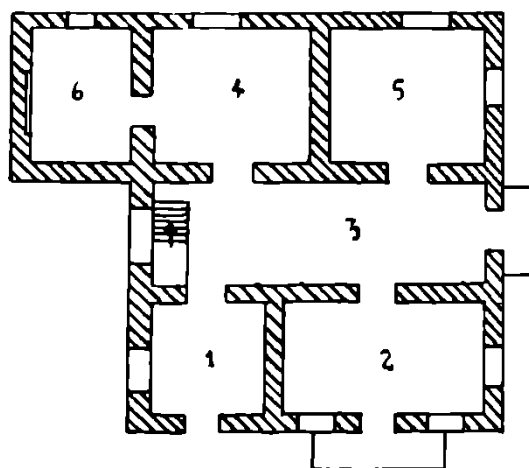
β) διὰ τῆς διαιρέσεως τοῦ διχώρου σπιτιοῦ κατὰ μῆκος τῆς ὑποστηριζούσης τὴν στέγην του καμάρας καὶ

γ) διὰ τῆς προσθήκης νέων χώρων, διατεταγμένων ἐν παρατάξει κατὰ μῆκος τῆς προσόψεως. Ἐδῶ πρέπει νὰ κατατάξωμεν καὶ τὴν ἐν σχήματι Γ προσθήκην χώρου.

Ἰσόγειον

1 ἡλιακὸς	2 μαειρκόν
3 μακρονάρι	4 τζελλάρι
== καμάρα.	

Ἀνώγειον

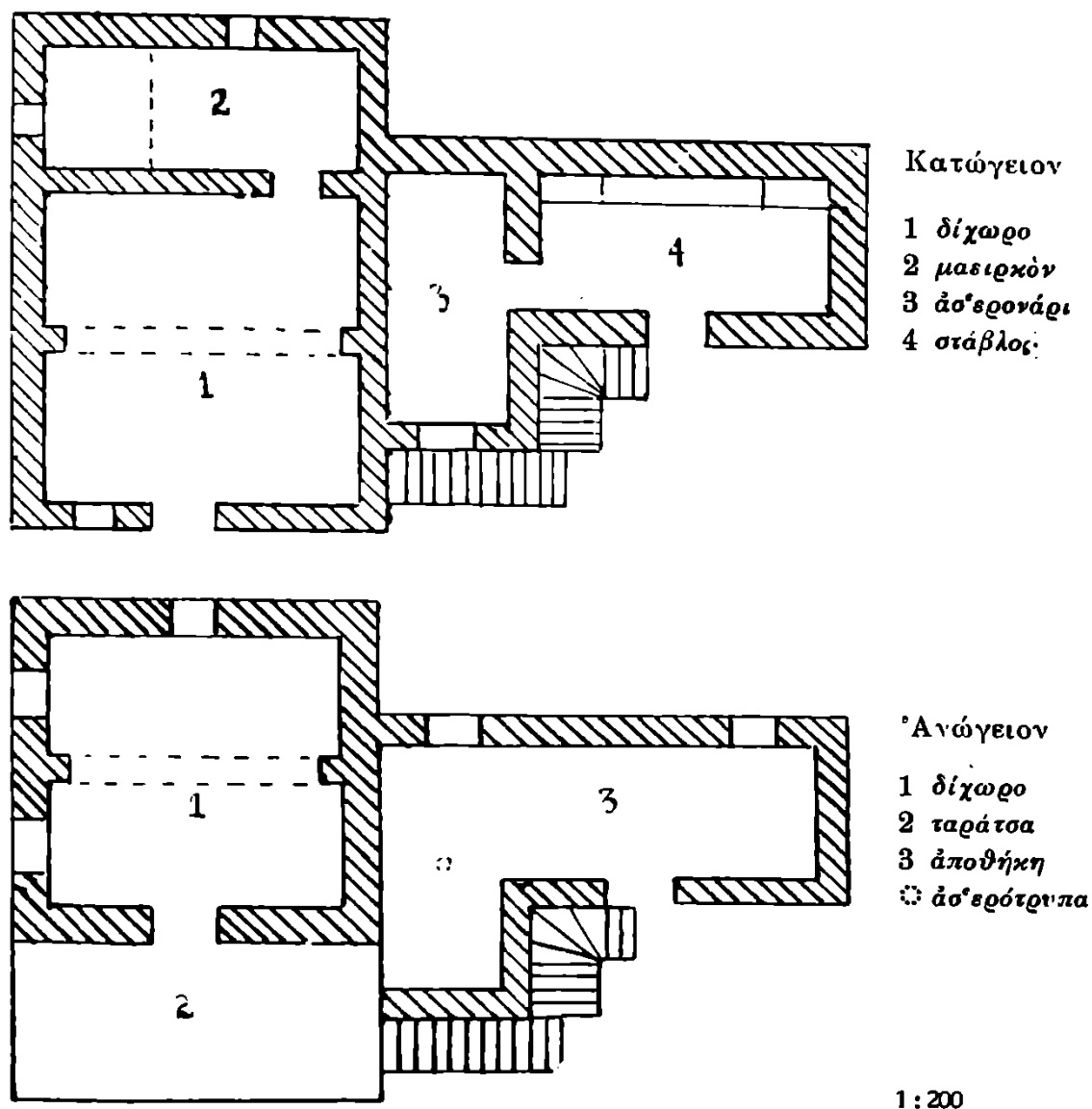
1 κρεβατοκάμαρη	2 σάλα
3 ἡλιακὸς	4 κρεβατοκάμαρη
5 κρεβατοκάμαρη	6 μαειρκόν.

Εἰκ. 25. Σπίτι Νικόλα Χατζηφραντζέσκου Πρόξενου (Λάπηθος).

Εἰς τὴν εἰκ. 25 βλέπομεν εἰς τὸ κατώι, ὅπισθεν τοῦ ἀνοικτοῦ ἡλιακοῦ, δύο καθ' ὑπόταξιν δωμάτια. Ταῦτα προῆλθον, ὡς μοῦ ἐξήγησεν ὁ ἰδιοκτήτης, ἐξ ἐνὸς μεγάλου διχώρου, τὸ ὁποῖον διηρέθη διὰ τοῦ κλεισίματος τῆς διπλῆς του καμάρας. Εἰς τὸ ἀνώι ὑπάρχει κλειστὸς ἡλιακὸς ὡς χώλλ. Εἰς τὸ ἐν ἄκρον τῆς οἰκοδομῆς ὑπάρχει βοηθητικὸν ἀνωκάτωγον κτίσμα, τὸ ὁποῖον ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῆς κατόψεως εὐκόλως φαίνεται, ὅτι ἀποτελεῖ προσθήκην εἰς τὴν κυρίαν οἰκοδομήν.

Ἡ οἰκία τῆς εἰκόνος 26 εἶναι παράδειγμα ἀνωκάτωγου ἀγροτικῆς οἰκίας, τῆς ὁποίας ἕκαστος χώρος πληροῖ καὶ ἰδιαιτέραν ἀνάγκην. Ὑπάρχουν δύο κρεβατοκάμαρες, ἡ μία εἰς τὸ κατώι χειμερινή καὶ ἡ ἄλλη εἰς τὸ ἀνώι θερινή, μαειρκόν, στάβλος, ἄσ'ερονάρι καὶ ἀποθήκη.

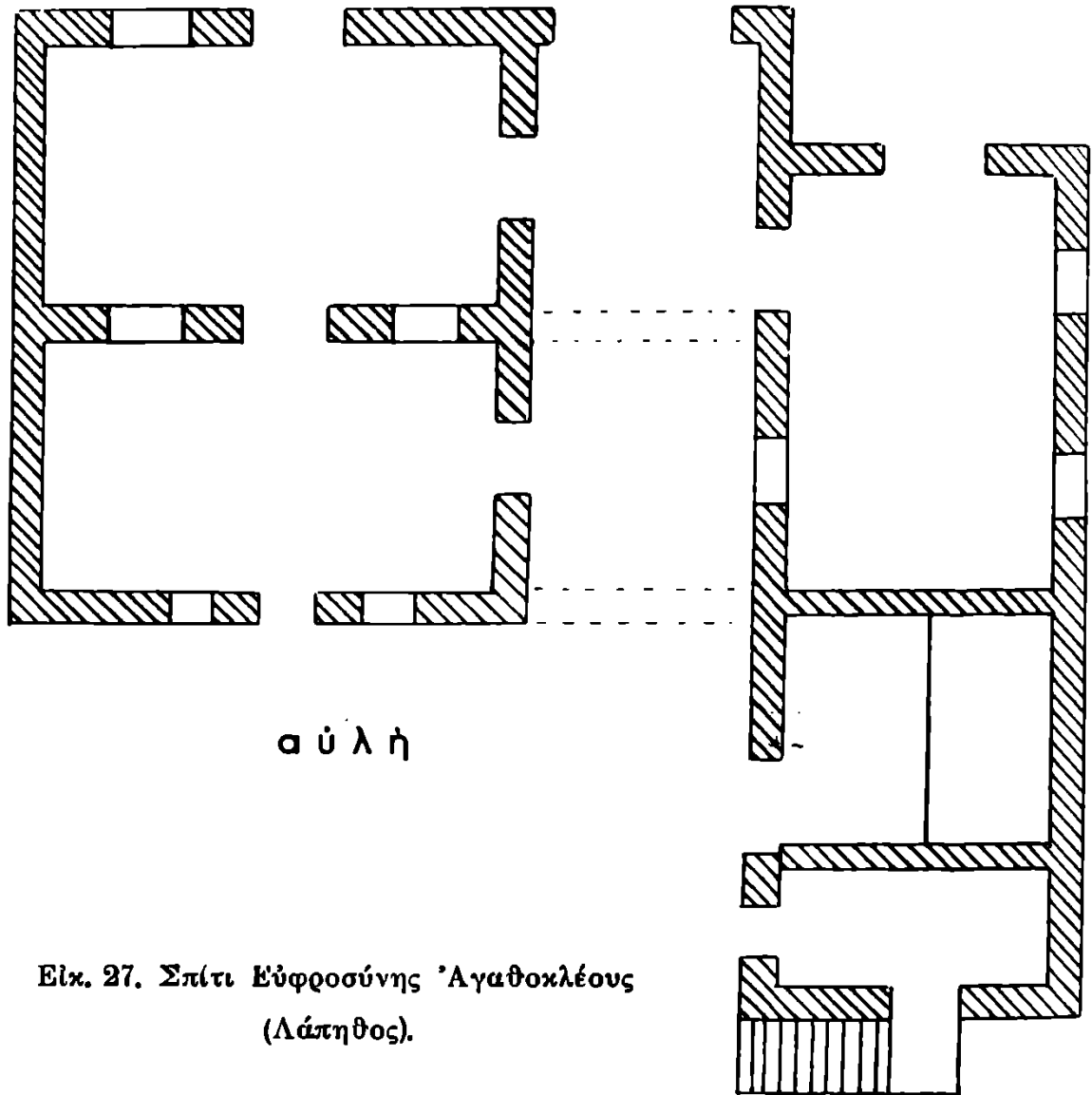
Εἰς τὸ κατώι ἡ κρεββατοκάμαρη, ἡ ὁποία χρησιμεύει καὶ ὡς τόπος διαμονῆς, ἐπικοινωνεῖ μόνον μὲ τὸ μαειρκόν, ὃ δὲ στάβλος μόνον μὲ τὸ ἀσ'ερονάρι. Δηλαδή συγκοινωνοῦν οἱ λειτουργικῶς συγγενεῖς χώροι.

Εἰκ. 26. Σπίτι Γιαννῆ Λούτσιου (Λάπηθος).

Αὐτὸ τὸ ὁποῖον μᾶς προκαλεῖ τὴν προσοχὴν κατὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ οἰκοδομικοῦ τύπου τῆς οἰκίας ταύτης εἶναι τὸ εἰς τὸ κατώγειον ὀπισθεν τοῦ διχώρου μικρότερον δωμάτιον. Φαίνεται ὅτι κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ φαινόμενον τοῦ κλεισθέντος ἡλιακοῦ, ἀλλὰ διὰ μεγαλύτεραν πρακτικότητα ἐτέθη τοῦτο ὀπισθεν τοῦ «διχώρου» καὶ ὄχι ἔμπροσθεν αὐτοῦ. Ἀντιθέτως εἰς τὸ ἀνώγειον ὑπάρχει ταράτσα εἰς τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν ἔπρεπε κάτωθεν νὰ κατέχη ὁ ἡλιακός.

Καὶ νῦν ἐρχόμεθα ἐπὶ τὸν τύπον, ἐκ τοῦ ὁποίου προῆλθεν ἡ σήμερον ἐπιχωριάζουσα μορφή τῆς τριμεροῦς διατάξεως τοῦ χώρου (εἰκ. 27). Ἡ οἰκία τῆς Εὐφροσύνης Ἀγαθοκλέους ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο αὐτοτελεῖς, παραλλήλως καὶ ἑναντι ἀλλήλων κειμένας οἰκίας, ἀνηκούσας

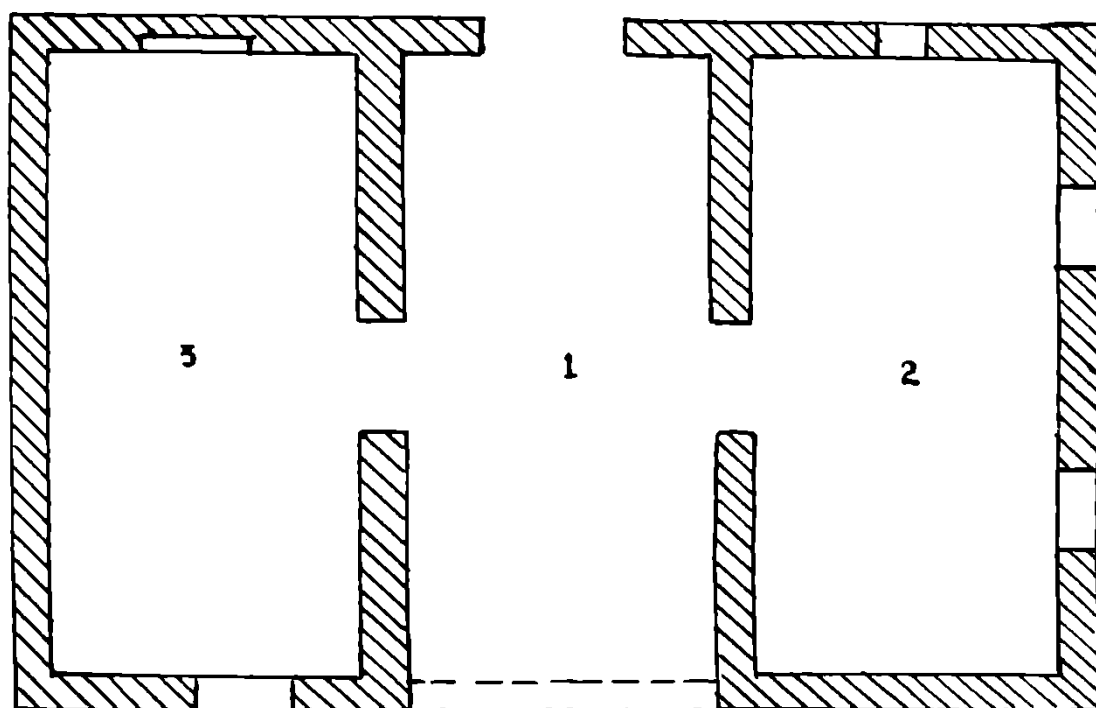
Εἰκ. 27. Σπίτι Εὐφροσύνης Ἀγαθοκλέους
(Λάπηθος).

εἰς τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν, αἱ ὁποῖαι συνηνώθησαν διὰ ὑποστέγου. Τὸ ὑπόστεγον τοῦτο κατὰ μὲν τὴν μίαν αὐτοῦ πλευράν, ἡ ὁποία βλέπει πρὸς τὸν δρόμον, ἐκλείσθη διὰ τῆς «ἐξώπορτας», ἔμεινε δὲ ἀνοικτὸν κατὰ τὴν ἄλλην αὐτοῦ πλευράν, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ εἰς τὴν αὐλήν. Ὁ ὑπόστεγος οὗτος χώρος καλεῖται ἡλιακός, ὥς παρέχων σκιάν, ἔχει δὲ τὴν αὐτὴν χρησιμότητα, ἣν καὶ ὁ μετωπιαῖος ἡλιακός, περὶ οὗ ἀνωτέρω ὠμιλήσαμεν.

Ἐκ τοῦ τύπου τούτου προῆλθεν, ὥς νομίζω, ἡ τριμερὴς οἰκία τῆς εἰκόνης 28. Ὁ κατ' ἄξονα ἡλιακός οἶον εἶδομεν καὶ εἰς τὴν διαρρύ-

ἡμισιν τῆς οἰκίας τῆς εἰκ. 24, ἔχει ἐδῶ ἐνσωματωθῇ εἰς τὴν οἰκοδομὴν καὶ τὰ ἑκατέρωθεν αὐτοῦ δωμάτια, τὰ ὅποια δύνανται νὰ εἶναι εἴτε μακρονάρια εἴτε δίχωρα, εἶναι ἰσομεγέθη. Ἡ εἴσοδος εἰς τοὺς δύο ἔναντι ἀλλήλων χώρους τῆς οἰκίας γίνεται ἀπὸ τὸν ἡλιακόν, πρὸς τὸ μέρος

δ ὁ ὅ ο ο

αὐλῆ

Εἰκ. 28. Σπῖτι Χρυσταλλοῦς Νικόλα Κκαντώνη (Λάπηθος).

1 ἡλιακὸς 2 κρεβατοκάμαρη 3 μαγειρὸν === καμάρα.

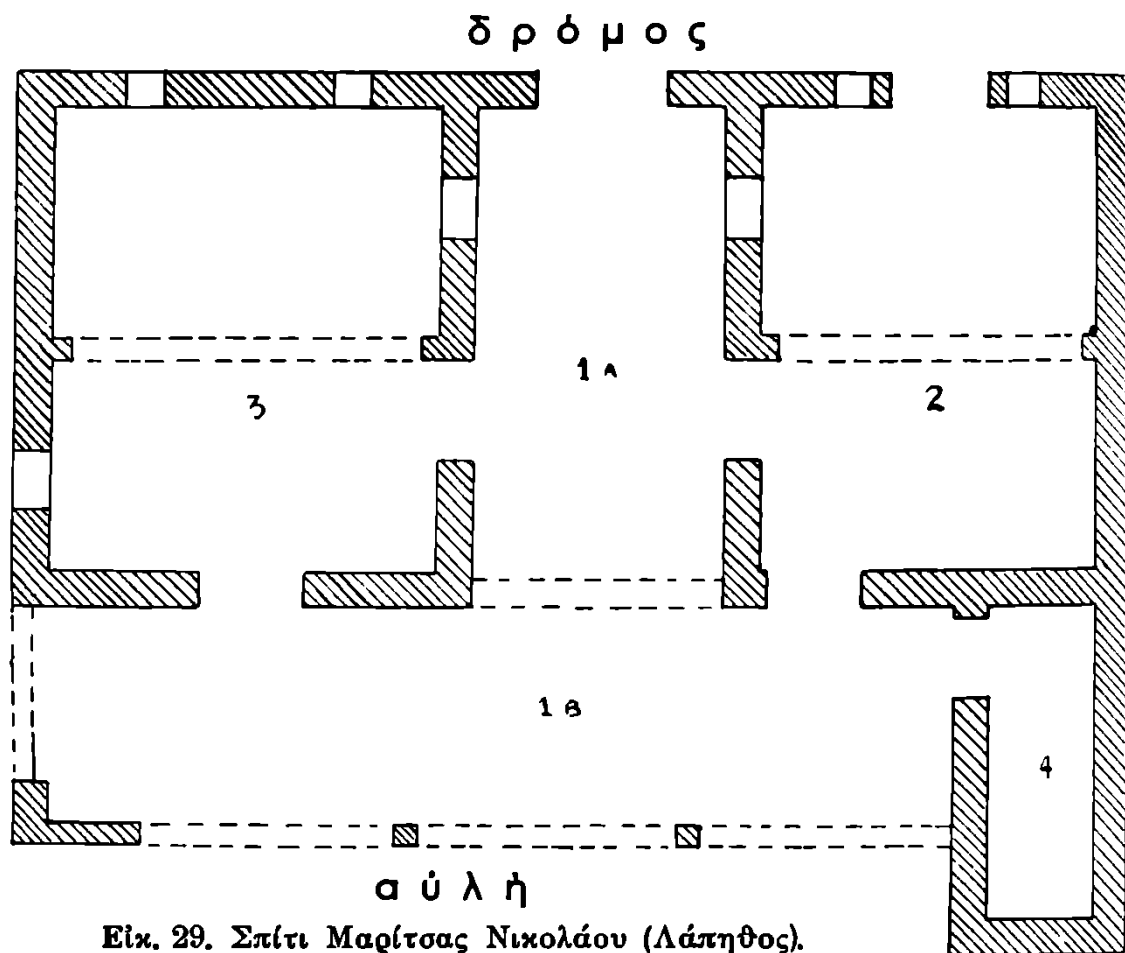
τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν συχνὰ καὶ παράθυρα, ὅπερ δηλοῖ τὴν ἐκ τῶν δύο αὐτοτελῶν οἰκιῶν προέλευσιν τῶν ἑκατέρωθεν τοῦ ἡλιακοῦωματίων.

Ὁ κατὰ τοιοῦτον τρόπον διατεταγμένος ἡλιακὸς ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸν χειμῶνα παρουσιάζει τὸ πλεονέκτημα ὅτι δὲν εἶναι τόσον ἐκτεθειμένος εἰς τὸν ἀέρα, ὅσον ὁ ἀνοικτὸς εἰς τὴν πρόσοψιν ἡλιακός, καὶ ὥς ἐκ τούτου εἶναι περισσότερον εὐχρηστος, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ θέρος παρέχει σκιὰν καὶ δημιουργεῖται εἰς αὐτὸν εὐχάριστον ρεῦμα ἀέρος, ὅταν εἶναι ἀνοικτὴ ἢ εὐρεῖα ἐξώπορτα.

Ἔχομεν ὁμως καὶ ἄλλον τύπον, εἰς τὸν ὁποῖον προσετέθη ἐν συνεχείᾳ τοῦ ἀξονικοῦ καὶ ὁ μετωπιαῖος ἡλιακός. Ὁ ἡλιακὸς οὕτω ἔχει τὸ σχῆμα **Τ** ἀνεστραμμένου (εἰκ. 29). Εὐάρεστον θέαμα παρέχει ὁ ἡλιακὸς τῆς οἰκίας ταύτης, ἐστρωμένος μὲ τσακίλες τῆς θαλάσσης καὶ μὲ

πλάκες κατὰ τὰ ἄκρα τῶν τοίχων. Εἰς τὸ ἓν ἄκρον τοῦ εἰς τὴν πρόσοψιν ἡλιακοῦ εἶναι ἐκτισμένος εἰς βοηθητικὸς χώρος (4), ὁ ὁποῖος καθιστᾷ κολοβὸν τὸ ἓν σκέλος τοῦ **Τ** τοῦ ἡλιακοῦ.

Ἐξέλιξιν τοῦ τύπου τούτου ἀποτελεῖ ἡ οἰκία τῆς εἰκ. 30. Καθέτως πρὸς τὴν οἰκοδομὴν καὶ ἐν συνεχείᾳ τοῦ ἑνὸς ἐκ τῶν ἐκατέρωθεν

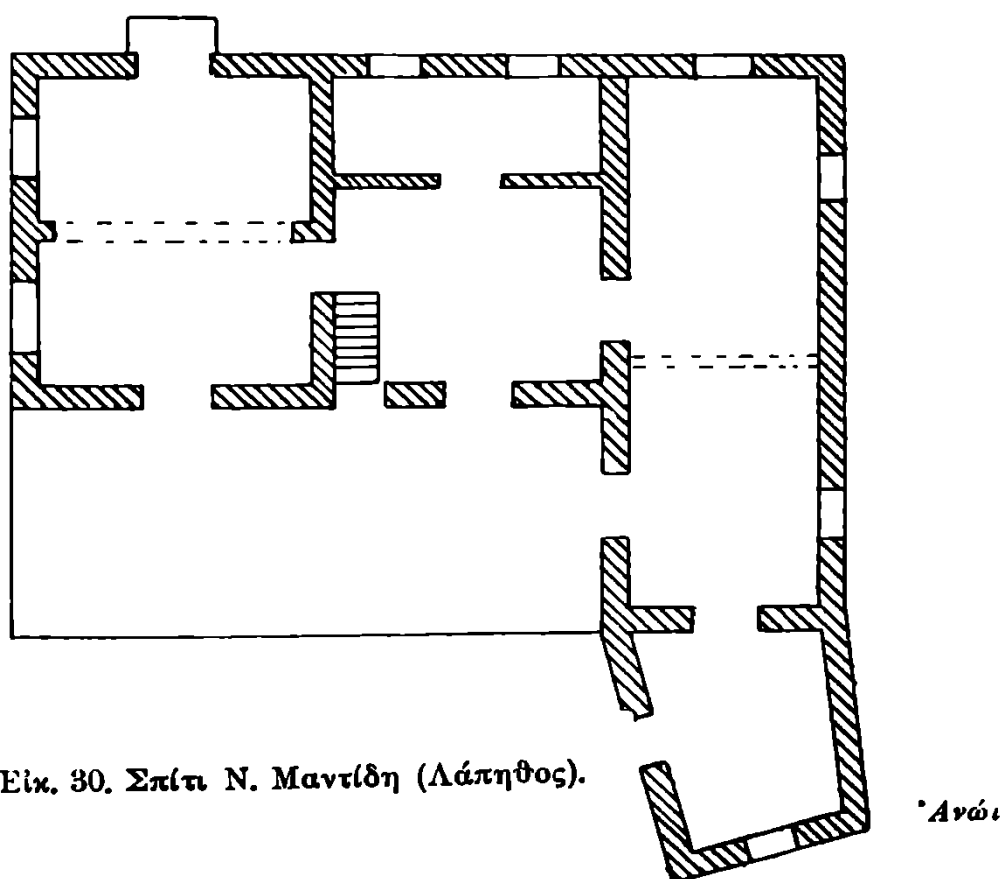
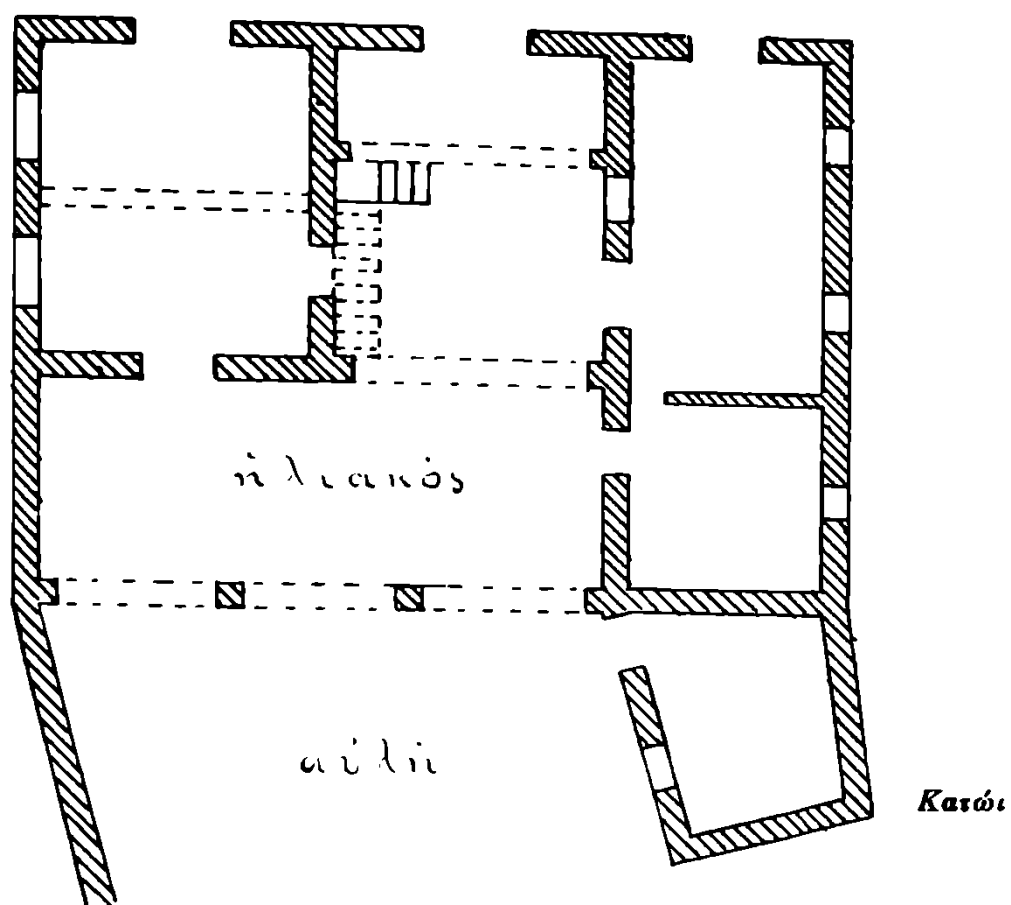

Εἰκ. 29. Σπίτι Μαρτίνας Νικολάου (Λάπηθος).

1A, 1B ἡλιακὸς 2 δῖχωρο 3 δῖχωρο 4 τζελλάρι.

τοῦ ἀξονικοῦ ἡλιακοῦ χώρων προστίθενται καὶ ἄλλοι χώροι. Τοιοῦτοτρόπως ἡ οἰκοδομὴ γίνεται συνθετωτέρα, λαμβάνουσα τὸ σχῆμα **Γ**, ἀλλ' ὅλοι οἱ χώροι αὐτῆς βλέπουν πρὸς μίαν κεντρικὴν αὐλήν. Οἰκίαι πολυμερεῖς, ὡς ἡ τοῦ ἀνωτέρω σχήματος, καλοῦνται *κονάτζια* ἢτοι ἀρχοντικά.

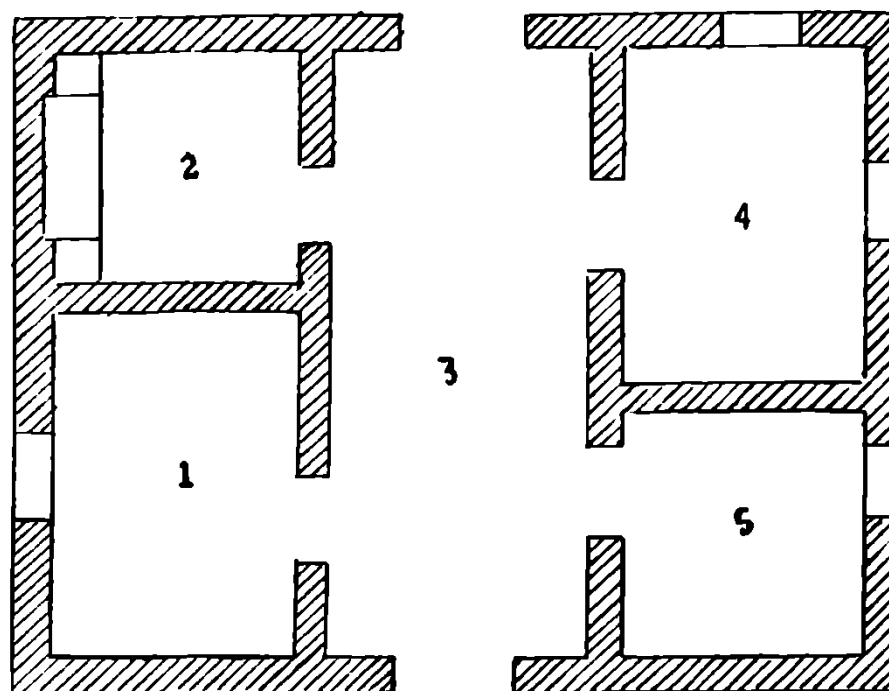
Ἐκ τοῦ τύπου τῆς εἰκ. 28 μὲ μόνον τὸν ἀξονικὸν ἡλιακὸν καὶ τοὺς ἐκατέρωθεν αὐτοῦ χώρους διὰ τοῦ κλεισίματος τῆς καμάρας, τῆς ὑποστηρίζουσας τὴν ἀνοικτὴν πλευρὰν τοῦ ἡλιακοῦ, τὴν βλέπουσαν πρὸς τὴν αὐλήν, καὶ διὰ τῆς κατασκευῆς μιᾶς θύρας ἔναντι ἀκριβῶς τῆς ἐξώπορτας, προῆλθεν ἕτερος τύπος, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ ἡλιακὸς εἶναι ἐσωτερικὸς καὶ κλειστός, συγχωνευμένος εἰς τὴν ὅλην οἰκοδομὴν (εἰκ. 31). Ὁ τοιοῦτος ἡλιακὸς δὲν παύει νὰ ἐπιτελῇ τὸν προορισμὸν του κατὰ τὸ

Εἰκ. 30. Σπίτι Ν. Μαντίδη (Λάπηθος).

θέρος, ἐφ' ὅσον καὶ πάλιν, ὅταν ἀμφότεραι αἱ ἑναντι ἀλλήλων θύραι εἶναι ἀνοικταί, δημιουργεῖται ρεῦμα ἀέρος.

Οἱ ἐκατέρωθεν τοῦ ἡλιακοῦ χώροι, ὥς καὶ ἡ κάτοψις δεικνύει, εἶναι δυνατόν νὰ διαιρεθοῦν πρὸς αὐξήσιν τῶν χώρων καὶ νὰ σχηματισθοῦν ἀνὰ δύο δωμάτια ἐκατέρωθεν τοῦ ἡλιακοῦ.

Εἰκ. 31. Σπίτι ἀγροτικὸ Λαπήθου.

1 κρεβατοκάμαρη 2 μαιρὸν 3 ἡλιακός 4 ἀποθήκη 5 σάλα.

Εἰς τὴν περιοχὴν Κυρηναίας βλέπομεν πολλὰς οἰκίας τοῦ τύπου μετὸν κλειστὸν ἐσωτερικὸν ἡλιακόν, παρατεταγμένας κατὰ μῆκος τοῦ ἀμαξιοῦ δρόμου, νὰ ἔχουν πᾶσαν ὥραν τοῦ θέρους ἀνοικτὰς τὰς δύο θύρας τοῦ ἡλιακοῦ καὶ τὰς γυναῖκας καθημένας εἰς αὐτὸν νὰ ἀσχολοῦνται μετὸ ῥάψιμον καὶ τὰς ἄλλας οἰκιακὰς ἐργασίας.

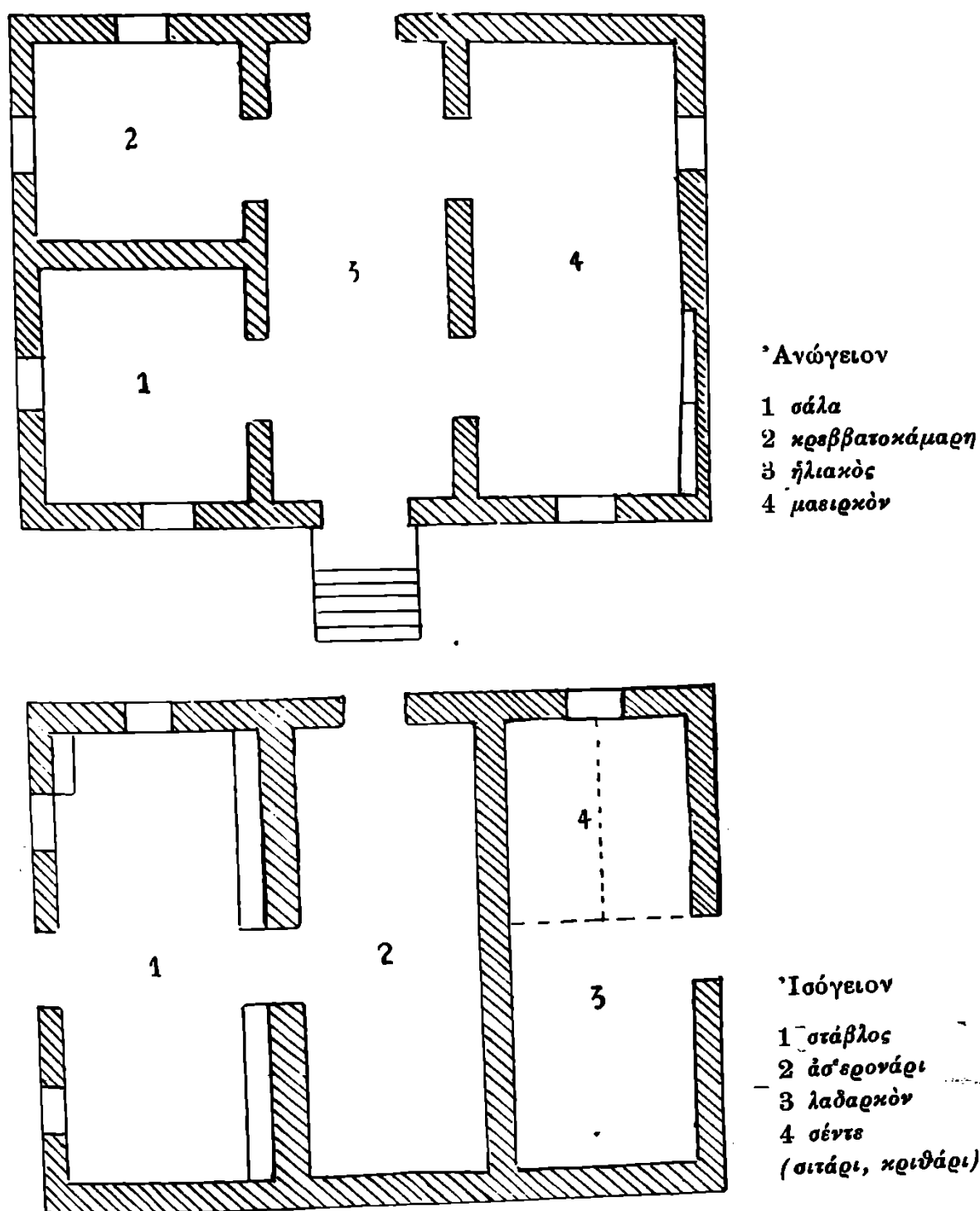
Τοῦ τύπου τούτου αἱ οἰκίαι εἶναι μονώροφοι, ἀλλὰ καὶ διώροφοι.

Εἰς τὴν οἰκίαν τῆς εἰκ. 32 τὸ μὲν κατώγειον εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὰς ἀγροτικὰς ἀνάγκας (στάβλος, ἀσφρονάρι, λαδαρὸν μετὰ σέντε κεχωρισμένον εἰς δύο διὰ τὸ σιτάρι καὶ τὸ κριθάρι), τὸ δὲ ἀνώγειον ἐξυπηρετεῖ τοὺς ἀνθρώπους (κρεβατοκάμαρα, σάλα, ἡλιακός, μαιρὸν). Ἀπὸ ἀνοίγματα, τὰ ὅποια ὑπάρχουν εἰς τὸ πάτωμα τοῦ ἀνωγείου καὶ κλείουν μετὰ ξύλινον κάλυμμα, ρίπτουν κάτω τὸ ἀσφρον εἰς τὸ ἀσφρονάρι καὶ τὸ σιτάρι καὶ τὸ κριθάρι εἰς τὸ σέντε.

Ἡ ἀνωτέρω διώροφος οἰκία μετὰ τὴν τοιαύτην κατανομήν τῶν χώρων ἀποτελεῖ ἐπιτυχὲς πρότυπον ἀγροτικῆς οἰκίας διὰ τὴν Κύπρον.

Γενικῶς παρατηροῦμεν, ὅτι εἰς τὴν ἀγροτικὴν οἰκίαν τῆς περιοχῆς, τὴν ὁποίαν ἐξετάσαμεν, οἱ κύριοι καὶ οἱ βοηθητικοὶ χώροι εἶναι συγκεντρωμένοι ὁ εἰς παρὰ τὸν ἄλλον.

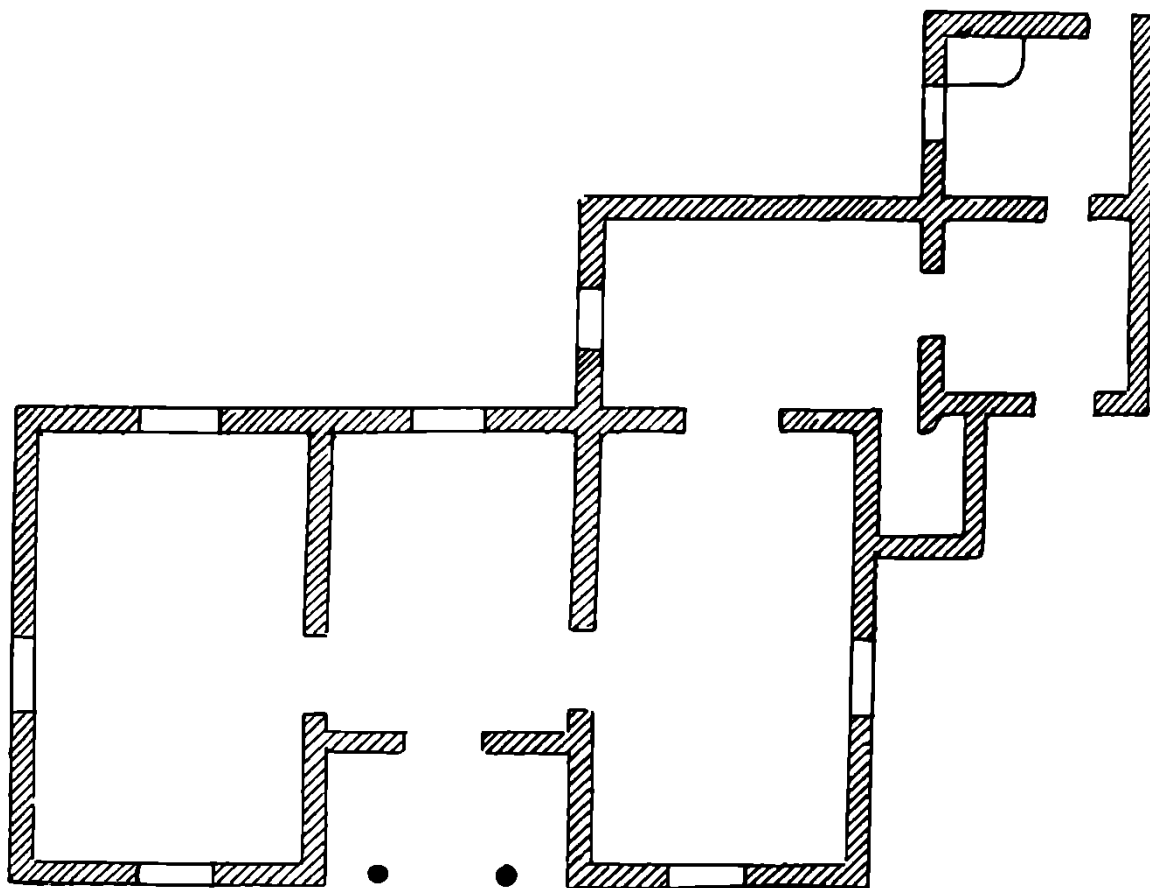
Τελευταία παραλλαγή τοῦ τύπου μετὰ τὸν κλειστὸν ἐσωτερικὸν ἡλιακὸν εἶναι ἡ ὀπισθοχώρησις κατὰ τι τῆς κυρίως θύρας καὶ ἡ δημιουργία

Εἰκ. 32. Σπίτι Γιαννακοῦ Πικαλιστῆ (Καζάφανι).

γία μιᾶς βεραντούδας ἐν εἴδει ἀνοικτοῦ προθαλάμου ἔμπροσθεν τοῦ ἡλιακοῦ. Εἰς τοὺς δύο δὲ πλαγίους τοίχους τῆς βεραντούδας ὑπάρχουν συνήθως δύο κόγχαι, αἱ ὁποῖαι χρησιμεύουν ὡς ἀνθοστάται (εἰκ. 33).

Συμφώνως πρὸς τὸν τελευταῖον τοῦτον τύπον κτίζονται νῦν αἱ πλεῖσται τῶν νέων οἰκιῶν.

Εἰκ. 33. Σπίτι Νικόλα Μαντίδη (Λάπηθος).

Ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν οἰκοδομικῶν τύπων τοῦ ἀγροτικοῦ σπιτιοῦ τῆς περιοχῆς τῆς Κυρηνείας καὶ τῆς ἐξελίξεως αὐτοῦ προκύπτει, ὅτι ἡ λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Κύπρου ἀποτελεῖ λαμπρὰν ἐκδήλωσιν τοῦ λαϊκοῦ βίου, ἡ ὁποία χρήζει περαιτέρω μελέτης καὶ εἰς τὰς λοιπὰς περιοχὰς τῆς νήσου διὰ τὴν συγκέντρωσιν περισσοτέρου ὕλικου, ἵνα καταστῇ δυνατὴ ἡ πληρεστέρα γνῶσις καὶ ἐρμηνεία τῆς ὅλης Κυπριακῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

Ἡ ποικίλη δὲ διαμόρφωσις τοῦ ἡλιακοῦ καὶ ἡ πολυμορφία τῶν οἰκοδομικῶν τύπων τῆς περιοχῆς Κυρηνείας, μὴ ἀπαντῶσα εἰς Δωδεκάνησον, Κρήτην καὶ Κυκλάδας, παρέχει ἀσφαλῶς εἰς τὸ κυπριακὸν σπίτι ὅλως ἰδιαιτέραν θέσιν εἰς τὴν νησιωτικὴν μας ἀρχιτεκτονικὴν.

Ἐγράφη κατ' Ἀπρίλιον 1950.

THE TWO BETS:
A RECONSTRUCTED GREEK FOLKTALE

BY
R. M. DAWKINS

In a paper printed in *Λαογραφία*, XV, on 'Ο λόγος παρηγορητικὸς περὶ δυστυχίας, κ.τ.λ. Professor G. A. Megas has discussed the Greek folktales on the Journey to find Luck, τὰ παραμύθια τῆς πρὸς τὴν τύχην ὁδοιπορίας. On these tales I have myself written in my *Modern Greek Folktales*, No. 79, under the title of *The Search for Luck*, and at greater length in my *Forty-five Stories from the Dodekanese*, No. 35, *The two Brothers*. The folktales discussed by Professor Megas he has divided into two groups, and it is with the first of these that I am here concerned. The general thread of the stories of this first group is the journey of the hero to find Luck, and the questions asked by various persons whom he meets on the way: these persons are all in trouble of one sort or another, and on his return the hero is to give them the advice which Luck has in each case given him: by following this advice each of them may hope to find relief. Professor Megas gives an analysis of eight stories belonging to this group.

Now of these eight versions two, Megas's No. 4 from Mytilene, and his No. 5 from Thera, do not contain the episode of the questions at all. But what does bring these two together and with them Megas's No. 3 from Macedonia, is that all these three have as their central subject the hero's two bets, by the first of which he loses all his property, and by the second of which he regains it. These three stories of the two bets I venture to dissociate from all the stories of the journey to find Luck, and to bring them into connexion with two other texts, not mentioned by Megas, which I have studied in *M. Gr. Folk-*

tales, p. 158, under the title of *The Sun rises in the West*. These two stories are one from Smyrna and the other from Chios. The first is given, but in outline only, by Politis in his *Λαογραφικά σύμμεικτα*, II p. 120, and the second is recorded by Pernot in his *Études de linguistique*, III, 273. With these I have already in *M. Gr. Folktales* associated Megas's No. 4 from Mitylene and his No. 5 from Thera, as well as an Imeretian story from the Caucasus.

These five versions, from Macedonia (Megas No. 3), from Mitylene (Megas No. 4), from Thera (Megas No. 5) from Smyrna recorded by Politis and from Chios recorded by Pernot, seem to me to tell a story which has not yet been recognized in Greek collections. The five versions are all of them rather imperfect, often rather confused and with certain unimportant variations, but the general lines of the narrative I find clear enough, and would sum it up as follows.

There was once an idle fellow who played the flute, and one day he was lying on his face doing this, and a snake heard him and was so much delighted with the music that he gave the man a sum of money. And this occurred a second time. The snake said that when he died, the flute-player must bury him, and that from his bones there would spring up a tree of a strange sort. The tree was a Snake-Cypress, a Snake-tree, φειδόδεντρο, and as a snake annually changes his skin, so this tree would every year change its leaves: it is a tree ποὺ ἀλλάζει τὰ φύλλα. This tree was the man's fortune, because he used to get people to bet on what it was called and no one ever knew; in this way he became rich. But it happened that a Jew came to make this bet and the man's wife, or in the version from Mitylene his servant, treacherously revealed the name of the tree, and so the Jew won the bet; the man was reduced to poverty, and the tree died.

The man then wandered off to find some one to help him out of this trouble. In three of the five versions, Megas 5 from Thera, and in the versions from Smyrna and from Chios, the helper whom he sought was the sun, and this I take to be the genuine form of the story. In Megas 3, from Macedonia, he met his Luck, and in Megas 4, from Mitylene, he met an old

woman, who is I take it also his Luck. Always he is told that he can get his property back by betting the Jew that the sun will rise next day not in the east but in the west. The Jew is delighted to get another chance of betting on a certainty and, of course by the kind contrivance of the sun he loses, and the man recovers his wealth and the story ends happily.

It is plain that his meeting the sun is the best tradition of the story, for who else but the sun himself could bring about such a marvel as that he should rise in the west and not in the east?

Such is the story I think we can not unfairly reconstruct from the five versions. The question remains: How did the episode of the questions asked by the traveller and the answers given him, (an episode which belongs properly to the story of the Search for Luck), stray into the Macedonian version? The answer I would suggest is that this Macedonian version first strayed away from the genuine tradition by which the man meets and is helped by the sun, and instead makes him meet with his Luck. My opinion is that the very mention of Luck has brought to the mind of the narrator the fundamentally quite different story of the Man in Search of his Luck, and so, as we have in both stories a man in search of a remedy for his troubles, it was natural enough to graft this little piece of the Luck story into the story of the bets and the Snake-tree. This grafting was natural enough, though not I think very appropriate, as the two stories are of such very different quality. *The Man in Search for Luck* is a story of deep import touching the central mysteries of man's fate; the story of the Snake-tree and the bets is of a much lighter kind: it is in fact no more than a Wit and Wisdom story in which one piece of sharp practice, the treacherous finding out by the Jew of the man's secret, is countered and defeated by another equally questionable action: the man winning the second bet by plotting with the sun to entrap the Jew, just as the Jew had plotted with his wife or with his servant to entrap him,

This story I would like to call *The two Bets*, or *The Biter bit*.

The very confused version from Chios recorded by Pernot has one point of interest. The object so difficult to name is not

a snake-tree but an actual snake and it is kept as if it were a bird in a cage. The people who bet as to what it is are not allowed to see the creature but only to hear the sound it makes. As it is in a cage, they think it must be a bird, and they take the hissing of the snake for the cooing of a dove, and of course lose the bet. This is not quite as absurd as it sounds, for the Greek peasant finds a resemblance between the cooing of a dove and the hissing of a snake. I quote a story I heard in Crete. «When the flood was upon the earth, the ark of Noah sprang a leak; the water was coming in through the hole made by a knot in a plank. The snake stopped the leak with his tail. But his tail grew cold, and he threatened to pull it out. The dove came to the rescue, and by crouching on the snake kept him warm, and the snake could go on with his tail in the hole. From the snake's hissing the dove learned to coo.»

Of the other small variants in the five versions none seems to me at all significant or important, though the version from Mitylene (Megas, No. 4) brings it out in a very interesting way that the tree is a fresh incarnation of the snake, and actually enjoys taking a cup of coffee with the hero and his wife.

ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

Παραδόσεις περὶ τοῦ Ἀγίου Μάμαντος.

Α'. Ἐξ Ἀπεράθου τῆς Νάξου.

Παρὰ τὴν τοποθεσίαν Ντρίτης, ἀπέχουσιν ἡμίσειαν περίπου ὥραν ἀπὸ τοῦ χωρίου Ἀπεράθου, ὑπάρχει μικρὸν ἐξωκκλήσιον εἰς μνήμην τοῦ ἁγίου Μάμαντος. Περὶ τούτου παραδίδονται τὰ ἑξῆς : ¹⁾

«Ὁ ἄγος - Μάμας ἦτονε βοσκὸς κ' ἡ μάδρα δού 'τονε κάτω στὸ Δρίτη. Μιά - ν - ἡμέρα - ν - ἐκατέβηκεν ἕνας σίφουννας, μιὰ βροχή, ἕνα γακὸ καὶ τοῦ 'πηρε δὰ ζὰ δου ὁ ποταμός. Τὸ 'πόμεινε μόνου ἕνα ζῶ' μ' ἕνα μάτι, ἔν' αὐτὶ καὶ μιὰ ρῶα τοῦ βυζοῦ. Ἦβγαλε τζὶ βοσκοὶ δου νὰ 'δοῦσι ἂν ὑπάρχουσι ζὰ ἡ τὰ 'πηρεν ὅλα ὁ ποταμός. Οἱ βοσκοὶ εὐρήκασιν ἕνα καὶ τὸ 'γράζασιν ²⁾, κι ὥς ἐπααίνασιν ἀπάνω ἐκλαίασιν. Ἦς Μάμας τσ' εἶδε πὸ πααίνασιν ἀπάνω μὲ μιὰ ζούλα ³⁾ καὶ τῶνε λέει :—Βρέ, μὰ εἶδα κλαῖτε, βρέ· βρέ, ὁ Θεὸς ποὺ τὰ 'πηρεν, ὁ Θεὸς θὰ τὰ πέψη πάλι, μόνου μὴ γλαῖτε. Μουρέ, φέρτε μου τὸν ἄρμεό ⁴⁾. Ἀρμέει τὸ ζῶ' κ' ἤρμεε γ' ἤρμεε κ' ἤρμεξεν ὅσο ἄλα ἐρμέαν ὅλα δὰ ζὰ μαζὶ. — Θωρεῖτε δά, μουρέ, πῶς ἤρμεξα, ὅσο ἄλα ἐρμέαν ὅλα δὰ ζὰ μαζὶ ; ⁵⁾

Σὲ δυὸ χρόνοι εἶχε βάλλι χίλια ζὰ. Ὑστερις ἐπέθανεν ἄγος Μάμας κ' ἐπειδὴς ἦτονε καλὸς ἄρθωπος τὸν ἐκάμασιν ἄγιο κ' ἐχτίσα γαὶ τὴν ἐκκλησὰ στὸ μαζωμό δου ⁶⁾ καὶ τὴν ἐβγάλασιν Ἦς Μάμας».

Δ. Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ

συντάκτης Λαογραφ. Ἀρχείου Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν

Β'. Ἐκ τοῦ χωρίου Λυθροδόντα τῆς Κύπρου.

Εἰς τὴν κωμόπολιν Μόρφου τῆς Κύπρου εὐρίσκεται ὁ ναὸς τοῦ Ἀγίου Μάμαντος, περὶ τοῦ ὁποίου οἱ χωρικοὶ τῆς Κύπρου διηγοῦνται τὰ κατωτέρω.

¹⁾ Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἰω. Χάλκου, ἐτῶν 70.

²⁾ ἔκραζαν, ὠδήγουν.

³⁾ ζούλα = γίδα, κατσίκια.

⁴⁾ δοχεῖον ὅπου ἀμέλγουν τὸ γάλα.

⁵⁾ Κατὰ παραλλαγὴν τῆς παραδόσεως ταύτης: «Ὁ Ἦς - Μάμας ἦφνε κ' ἐδιόηκε κάτω στὸν Ἀζαλᾶ. Ἐκεῖ ἦκατος κ' ἦβγαλε δὸ σουβλιάρι δου (=αὐλὸν) κ' ἦπαιζε. Ὅλα δὰ ζὰ, ποὺ τὰ ἔχε βαρμένα ὁ ποταμός, ἐξανάρθασιν στὸ μαζωμό δου, λαυτὸ κ' οἱ βοσκοὶ δου τὸν ἐκάμασιν ἄγιο».

⁶⁾ μαζωμός = στάνη, μάντρα.

Ταῦτα κατέγραψα, ὅπως μοῦ τὰ διηγήθη ὁ πατήρ μου, ὁ ὁποῖος τὰ ἔμαθεν ἀπὸ τὸν πατέρα του, ὅστις ἦτο ἀγωγιάτης καὶ μετέβαινε συχνὰ εἰς Μόρφου. Ὁ πατήρ μου εἶναι χωρικός, ἡλικίας περίπου ἐξήντα ἐτῶν, κάτοικος τοῦ χωρίου Λυθροδόντα τῆς Κύπρου, ἀγράφματος.

«Ὁ Ἄης Μάμας ἦταν βοσκός. Κάποτε ἔκαμεν ζημιὰς τὸ κοπάϊν του τζ'αὶ ἀγκαλέσαν τον. Πού ἦρτεν ἡ μέρα νὰ πάῃ νὰ δικαστῇ, ἔπιασεν τὸ λιοντάριν του τζ'αὶ ἐκαβαλλίτζ'εψεν τζ'αὶ ἰσ'ίωσεν ¹⁾ κατὰ τὴν Χώραν (= Λευκωσίαν). Ἄμα τζ'' ἐκόντεψεν εἰς τὴν Χώραν, ἔβαλεν μιὰν σ'ισ'ίνιστραν τὸ λιοντάριν τζ'' ἐσείστηκεν ὁ τόπος. Ἄκουσεν τὴν σ'ισ'ίνιστραν τοῦ λιονταροῦ ὁ ππασ'ιάς (= διοικητής) τζ'αὶ ἀρώτησεν ἵνταν πῶνι. Λαλοῦν του ἔν ὁ Μάμας πού τοῦ Μόρφου τζ'αὶ ἔρκεται νὰ δικαστῇ. Λαλεῖ τους τζ'αὶ τζ'εῖνος: «Πηαίννετε, πέτε του νὰ στραφῇ, νὰ πάῃ στὸν τόπον του τζ'αὶ τοῦτος ἔνν ἔν Μάμας, ἔν Ἄης Μάμας». Ἐπήασιν τζ'' ἐκόψαν τον ²⁾, πρὶν νὰ μπῇ τὴν Χώραν τζ'αὶ εἶπαν του ἔτσι τζ'ι' ἔτσι μᾶς εἶπεν ὁ ππασ'ιάς. Τότες ὁ Ἄης Μάμας ἐγύρισεν τὸ λιοντάριν τζ'' ἐλάμνησέν το κατὰ τοῦ Μόρφου τζ'' ἔλαμπεν, σὰν ἐπήαινανεν.

Ἄμα τζ'αὶ ἦρτεν ὁ τζ'αὶ ρός, πού ἦταν νὰ ἀγιάσῃ ὁ Ἄης Μάμας, ἐσύναξεν τὸ κοπάϊν του τζ'αὶ τοὺς σ'ύλλους του τζ'αὶ εὐλόησέν τα, τζ'' ἔκαμεν τὸ κοπάϊν του ἀγρινὰ ³⁾ τζ'αὶ τοὺς σ'ύλλους του ἔκαμέν τους ἀλουπούς. Κάθε χρόνον τὴν ἡμέραν τοῦ Ἀῖου ἔρκουνταν εἰς τὴν πόρταν τῆς ἐκκλησίᾳς του τρία ἀγρινὰ. Ἐπιάνναν τὰ δκυὸ οἱ Μορφῖτες τζ'' ἐσφάζαν τα τζ'' ἐδιασκεδάσαν. Τὸ ἄλλον, ἅμαν νέν τελειώσῃ ⁴⁾ τὸ παναῦριν, ἔφευκεν τζ'' ἐπήαινανεν στὰ ὄρη. Τὸν ἄλλον γρόνον ἔπιαννεν ἄλλα δκυὸ τζ'' ἔρκουνταν τζ'αὶ τὰ τρία. Ἐσφάζαν τὰ δκυὸ τζ'αὶ τὸ ἕναν πάλε ἐστρέφετον. Ἐτσι ἐγίνετον κάθε γρόνον. Μιὰν γρονιὰν οἱ Μορφῖτες ἐμεθύσασιν τζ'αὶ ἐσφάζαν τα τζ'αὶ τὰ τρία. Πὸ τζ'εῖνον τὸν γρόνον τζ'αὶ ὕστερα ἔνν ἐφάνησαν πκιὸν ἀγρινὰ στὸ παναῦριν. Ὡς φαίνει, γιὰ νὰ τοὺς τιμωρήσῃ ὁ Ἀῖος, πού ἐκάμαν παρὰ νόμου τζ'αὶ ἐσφάζαν τα τζ'αὶ τὰ τρία, ἔνν τοὺς ἔπεψεν πκιὸν ἄλλα».

Εἰς τὸ δεύτερον κυρίως μέρος φαίνεται ἡ λαϊκὴ προσπάθεια νὰ ἐξηγήσῃ τὴν προέλευσιν τῶν ἀγρινῶν καὶ τῶν ἀλωπέκων. (Τὰ ἀγρινὰ εἶναι εἶδος ἀγρίας αἰγός, ἀπαντῶνται δὲ εἰς τὰ βουνὰ τῆς Κύπρου· τελευταίως κινδυνεύουν νὰ ἐξαφανισθοῦν). Φαίνεται ἐπίσης ἡ πίστις, ὅτι ὁ Ἅγιος ἔστελλε τὰ ἀγρινὰ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐορτῆς του. Καὶ τέλος, τὸ σπουδαιότερον, εἰς τὴν ὅλην ὑπόθεσιν ὑπολανθάνει κάποια θυσία, ἡ ὁποία θὰ ἐγίνετο κατὰ τὴν ἐορτὴν καὶ ἡ ὁποία βαθμηδὸν ἐξέλιπε.

Κ. Χ. ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ

φοιτητῆς Φιλολογίας

[Περὶ τοῦ ἁγίου Μάμαντος βλ. Ἄννας Μαράβα - Χατζηνικολάου, Ὁ ἅγιος Μάμας. Ἀθῆναι 1953, Ν. Κληρίδης, Προλεγόμενα καὶ κείμενον τῆς Ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Μάμαντος τοῦ θαυματουργοῦ (Κυπρ. Σπουδαί, τόμ. ΙΕ' (1951) σ. 91 - 145), ὡς καὶ τὴν σχετικὴν βιβλιοκρισίαν μου κατωτέρω. Διηγήσεις περὶ αὐθορμήτου προσελεύσεως τοῦ θύματος βλ. ἐν

¹⁾ κατηυθύνθη. ²⁾ τὸν ἐπρόλαβαν. ³⁾ εἶδος ἀγρίας αἰγός. ⁴⁾ ἅμα ἐτελείωνε.

Λαογραφία τ. Γ' (1911) σ. 155, 160 καὶ 171, τ. Γ' (1917) σ. 189 κ.έ. καὶ Γ. Α. Μέγα, Ζητήματα Ἑλλ. Λαογραφίας, τεύχ. Γ' σ. 19 κ.έ. 27 κ.έ. Σημ. Γ.Α.Μ.].

Βασκανία.

Ξεμέτρημα ἢ ξεμάτιασμα. Ἐπωδαί.

Α'

Μία γριά (περίπου 70 ἐτῶν) καὶ πρῶν δασκάλα θεραπεύει τὸ μάτιασμα. Μοῦ ἔλεγε δὲ ὅτι ποτὲ δὲν ἀποτυχαίνει.

— «Ὅποιος ἔρθει νὰ τὸν ξεμετρήσω, γίνεται ἐφτάγεννος· ἐμένα ὅμως μὲ πιάνει χασμούριασμα, παίρνω ἐγὼ τὸ μάτιασμα καὶ πρέπει νὰ πῶ τὰ λόγια καὶ στὸν ἑαυτό μου, γιὰ νὰ ξεματιαστῶ ἢ ἴδια».

Ἡ γριά αὐτὴ εἶναι ἀπὸ τὴ Σμύρνη, τὴν τέχνη τοῦ ξεμετρήματος ὅμως τὴν ἔμαθεν ἀπὸ μίαν θείαν τῆς μαμμὴν ἀπὸ τὸ Ρέθυμνον τῆς Κρήτης.

«Αὐτὴ ἤξερε πολλά· δὲ μοῦ τὰ ἔλεγε ὅμως, γιὰ νὰ μὴ τυραννιέμαι μ' αὐτά. Ἐγὼ κρυφάκουγα κ' ἔμαθα μερικά».

Ἴδου τὰ λόγια τοῦ ξεμετρήματος :

1. Ἀρχισεν ὁ φθαρμός καὶ ὁ καημός,
τὸ κακὸ ἰδεῖ,
τὸ κακὸ παρατήρημα τῆς γειτονιάς.
Τὸν ἔπιασα, τὸν ἐρώτησα :
— Ποῦ πᾶς φθαρμέ, ποῦ πᾶς καημέ ;
— Πάω νὰ βρῶ κόρη νὰ μαράνω,
μωρὸ παιδί στήν κούνια νὰ θερμολογήσω,
δέντρα νὰ ξερριζώσω,
κοπάδι νὰ ξεκοπαδιάσω.
Τὸν ἔπιασα, τὸν ἔδεσα,
τὸν ἐπισθαγκώνισα
καὶ τοῦ λέγω :
— Γιὰ γεῖρε φθαρμέ,
γιὰ γεῖρε καημέ,
κι ἄμς στ' ἄγρια βουνὰ καὶ στ' ἄγρια λαγκάδια
νὰ βρῇς τοῦ ἀσβεστάρχου ¹⁾ τὸ αἷμα,
νὰ τὸ πιῇς κι ἀπ' τοῦ Θεοῦ τὸ πλάσμα νὰ λείψης
ἀπ' τὸ κεφάλι του,
ἀπ' τὰ μάτια του,
ἀπ' τ' αὐτιά του,
ἀπ' τὴ μύτη του,
ἀπ' τὸ στόμα του,
ἀπ' τὸ λαιμό του,
ἀπ' τὸ στήθος του,
ἀπ' τὴν πλάτη του,

¹⁾ Πρόκειται περὶ τετραπόδου.

ἀπ' τὰ χέρια του,
 ἀπ' τὰ εἰκοσί του δάχτυλα
 κι ἀπ' τὰ εἰκοσί του νύχια¹⁾.
 Δέξου γῆς τὸ βάρος καὶ δ²⁾... τὴν ὑγιά του (τρὶς).

Μετά, σαλιώνω τὸ δάχτυλο κι ἀγγίζω τὸ κούτελό του καὶ λέγω :

— *Ἄν εἶναι ἄντρας νὰ πρηστοῦν τὰ πράματά του (αἰδοῖα),
 ἂν εἶναι γυναῖκα, τὰ σιήθη της*.

2. «Ὅταν τὸ παιδί βγάνη ἄφτρας (φουσκίτσες) στὴ γλῶσσα του, τὸ γι-
 τεύω ἔτσι : Παίρνω κρασί μαῦρο κι ἓνα κόκκινο κουρελάκι. Τὸ βράδυ ποὺ
 βγαίνει τὸ πρῶτο ἄστρο λέγω :

*«Καλημέρα ἄστρο κι ἄφτρα
 κι ὥς δὲν εἶναι καλημέρα,
 ἔτσι νὰ μὴ σὲ βρῇ ἄλλη μέρα»*.

Τὸ πρῶτὶ δέ :

*«Καλησπέρα ἄστρο κι ἄφτρα
 κι ὥς δὲν εἶναι καλησπέρα,
 ἔτσι νὰ μὴ σ' εὔρη ἄλλη ἐσπέρα»*.

Τὸ ξαναλέγω τὸ πρῶτο, ἄλλο ἓνα βράδυ καὶ γίνεται καλά.

3. Εἰς τὴν θεραπείαν τοῦ μαγουλά ἀνακατεύει πρόσωπα τῆς χριστι-
 νικῆς λατρείας μὲ σημεῖα τῆς μαύρης μαγείας :

«Μὲ τὸ ἀριστερὸ χέρι κάνω τὴν πεντάλφα στὸ πονεμένο μέρος καὶ λέγω :

*«Ἄγιοι Ἀνάγκυροι, θαυματοργοί. Ἐπισκέψασθε τὰς ἀσθενείας ἡμῶν. Δωρεὰν
 ἐλάβετε, δωρεὰν δότε ἡμῖν. Ἄγιο Παντελεήμονα καὶ Ἄγιοι Ἀνάγκυροι, σωτηρέψαι
 τὸν δοῦλον σας»* (λέγει τὸ ὄνομα τοῦ ἀσθενοῦς).

4. Εὐκόλο ξεμέτρημα εἶναι καὶ τὸ ἐξῆς :

«Παίρνω ἁγιασμό καὶ τὸν ματιασμένο²⁾ σχηματίζοντας τὸ σημεῖο τοῦ
 σταυροῦ καὶ μετρῶντας : 5 - 10 - 15 - 20 - 25 - 30 - 35 - 40 λέω : *σαράντα ἅγιοι
 νὰ σὲ βοηθήσουνε*».

Β'

Μία ἄλλη γυναῖκα ἀπὸ τὴν Τανάγρα τῆς Ἀττικῆς μοῦ εἶπε γιὰ τὸ
 ξεμέτρημα τὰ ἐξῆς :

— «Γιὰ νὰ δοῦν ἂν ἓνας εἶναι ματιασμένος, διπλώνουν μιὰ πετσέτα εἰς
 τὸ μέσον. Ἄν, ὅταν τὴν ξεδιπλώσουν, εὔρεθῇ τὸ ἐν ἡμῖσι μεγαλύτερον τοῦ
 ἄλλου, σημαίνει ὅτι εἶναι ματιασμένος.

Ὅταν δι' οἰονδήποτε κώλυμα ἡ ξεματιάστρα δὲν μπορεῖ νὰ πάη στὸ
 σπῖτι τοῦ ἀρρώστου, ὁ ἀρρώστος βάζει κάτω ἀπὸ τὴν ἀριστερὴ του μασχάλη
 ἓνα μαντηλι μὲ ἀλάτι. Τὸ μαντηλι αὐτὸ τὸ πηγαίνουν στὴν ξεματιάστρα καὶ
 τὸν ξεμετρᾷ μ' αὐτό.

¹⁾ «Σὰ δὲ πῆς τὰ νύχια, δὲν κάνεις τίποτα».

²⁾ Ἐνταῦθα λέγει τὸ ὄνομα τοῦ ματιασμένου.

Ὁ ματιασμένος πλύνεται τρεῖς φορές καὶ ἀφήνει ἀσκούπιστο τὸ νερὸ νὰ στεγνώσῃ στὸ πρόσωπό του. Ἐπειτα πρέπει νὰ βγάλῃ τὰ ρούχα του καὶ νὰ τὰ βάλῃ ἀνάποδα γιὰ νὰ ξεματιαστῇ.

Τὸ παρακάτω ξεμάτιασμα τῆς τὸ εἶπε κάποιος ἀπὸ τὴν Κάρυστο, ποὺ εἶχε ἐργαστάσιο κατασκευῆς κλωστῶν :

«Βάζω σ' ἓνα μέρος λάδι ἢ παίρνω τὸ καντήλι κι ἓνα ποτήρι μὲ νερὸ καὶ λέγω κάνοντας τὸ σταυρὸ στὰ χεῖλη τοῦ καντηλιοῦ καὶ τοῦ ποτηριοῦ μὲ τὸ νερό :

Τρεῖς - τρεῖς ἐννιά (τρὶς)

Ἰησοῦς Χριστὸς νικᾷ

κι ὅλα τὰ κακὰ σκορπᾷ,

στὰ ὄρη τὰ πάσι,

στὴ θάλασσα τὰ σκορπάει.

Γιὰ νὰ δῶ δὲ ἂν εἶναι ματιασμένος, παίρνω μὲ τὸ δαχτυλάκι μου λάδι ἀπ' τὸ καντήλι καὶ ρίχνω τρεῖς σταγόνες στὸ ποτήρι μὲ τὸ νερό. Ἄν ἡ πρώτη κ' ἡ τρίτη διαλυθοῦν, σημαίνει ὅτι εἶναι ματιασμένος».

Γ'

Τὸ παρακάτω συνέβη στὸν πατέρα μου :

Κάποτε εἶχε πρησθῇ τὸ γόνατό του. Μιὰ γειτόνισσα, ποὺ ἦταν εἰδικὴ στὰ ξεματιάσματα, ἀνέλαβε προθύμως νὰ τὸν γιατρέψῃ. Ζήτησε νὰ ζεστάνουμε στὴ φωτιά ἓνα τηγάνι. Ἀφοῦ ζεστάθηκε, τὸ πῆρε καὶ τὸ κουνοῦσε μπρὸς στὸ γυμνὸ γόνατο λέγοντας διάφορα λόγια. Τοῦ ζήτησε δὲ νὰ τὴν ρωτήσῃ τρεῖς «τί καὶς ;» Ἔτσι τὸ γόνατό του γίνηκε καλά.

ΠΑΝ. Σ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ·Ι·ΔΗΣ

πρωτοετῆς φοιτ. Φιλολογίας ἐκ Μυτιλήνης

[Ἐνδιαφερούσας ἀφηγήσεις ἐξορκιστριῶν περὶ τῶν μαγικῶν ἐνεργειῶν των βλ. καὶ ἐν Λαογραφίᾳ Α' 186 κ. ἐ. Ι' 119 κ. ἐ. καὶ γενικῶς περὶ θεραπειᾶς τῆς βασκανίας βλ. Γ. Α. Μέγα, Ζητήματα Ἑλλ. Λαογραφ. (Ἀνάτυπ.) τευχ. Β' σ. 8-10 καὶ Λαογραφ. Β' 465. 648, Δ' 289. 509. 512, 526. 535-6, Ε' 611, 4. Θ' 65, Ι' 119. 125. 579, ΙΑ' 273, ΙΒ' 8. 14. 48. 55. 600, ΙΔ' 187 ἀρ. 389. Σημ. Γ.Α.Μ.].

Τελευταία.

Δοξασίαι σχετικαὶ μὲ τὸ ψυχορράγημα.

Σεβαστέ μου Καθηγητά,

... Μιὰ γιὰ τὴν γειτονιά μου, γιὰ πολὺ, ψυχομαχεῖ πολλὰς μέρες τώρα. Τὸ βράδυ δὲν μπορεῖ μήτε νὰ μιλήσῃ μήτε νὰ δῇ δὲν γνωρίζει κανέναν καὶ βογγᾷ συνέχεια. Ὅλες οἱ νύφες τῆς ξαγρυπνοῦν καὶ περιμένουν τὸ τέλος τῆς καὶ αὐτὴ τὸ πρῶτ' εἶναι καλύτερα ἀπ' ὅλες τίς ἄλλες μέρες μὲ τὸ κέφι τῆς καὶ τὸ μυαλό τῆς τετρακόσια.

Πολλὰς μέρες γίνεται αὐτό. Οἱ μισοὶ λένε πὼς τὸ κάνει ἐπίτηδες, γιὰ νὰ κοροϊδεύῃ τίς νυφάδες, ποὺ τὴν μισοῦν, καὶ ἄλλοι, πὼς ἀπὸ τίς κατάρες ποὺ ἔδινε δὲν βγαίνει ἡ ψυχὴ τῆς. Γιατὶ ἡ γιὰ ἦταν κακὴ πάντα τῆς καί, σὰν δὲν εἶχε νὰ φάῃ, καλοῦσε θεοὺς καὶ δαίμονες νὰ τιμωρήσουν τὰ παι-

δόγγονά της. Μὰ μιὰ ἄλλη γριά βρῆκε τὴν αἰτία, ποὺ κάνει τὴν ψυχὴ τῆς γριάς νὰ μὴ βγαίνει ἀπ' τὸν λαιμό της. Βγήκανε, λέει, μαζὶ νὰ μαζέψουνε βλαστάκια, ἓνα κολατσιό, πρὶν ἀπὸ χρόνια, καὶ ξαφνικὰ ἀκούσανε κάτι παρά-ξενες φωνές, σὰν κράξιμο δυὸ πετεινῶν μαζὶ, ἐνὸς μεγάλου καὶ ἐνὸς μικροῦ. Τὰ πετεινὰ τ' οὐρανοῦ! εἶπαν καὶ στάθηκαν ἀποσβολωμένες. Θᾶμα ἦ πει-ρασμικό, δὲν ξέρει τί εἶναι ἡ γριά. Μὰ ξέρει, πῶς ὅποιος τ' ἀκούσῃ δὲν βγαίνει ἡ ψυχὴ του παρὰ νὰ τοῦ βάλουν ἀπάνω του ἓνα σωμάρι. Τῆς βάλανε τῆς γριάς τὸ σωμάρι, μὰ δὲν ξεψύχησε. Κι ἀκόμα χαροπαλαίβει. Μόνη, μισημένη, γιατί διέψευσε τὶς μαγικὲς ἱκανότητες τοῦ σωμαριοῦ.

Λένε ἀκόμη, πῶς καὶ ὅποιος ἀκούσῃ τὴ νεκροφυλλάδα ποὺ διαβάζει ὁ γέροντας κρυφὰ στὴν ἐκκλησιά, σὰν πεθαίνει, δὲν ξεψυχᾷ παρὰ νὰ τοῦ τὴν ξαναδιαβάσουν. Αὐτὸ συμβαίνει στὴν Κρήτη κοντὰ στὰ Σφακιά, στὶς Ρίζες.

Βρύσες Ἀποκορώνου, 6 Αὐγούστου 1953.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΣΟΦΟΥΛΗ

φοιτήτρια Φιλολογίας Πανεπ. Ἀθηνῶν

[Περὶ δοξασιῶν σχετικῶν μὲ τὸ ψυχορράγημα καὶ περὶ ἄλλων αἰτίων, εἰς ᾧ ἀποδίδεται ἡ παράτασις τῆς ἀγωνίας τοῦ θανάτου, βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Νεοελλην. Μυθολ. Β' 1874 σ. 306 κ. ἐ. Λαογρ. ΙΓ' σ. 143 ἀρ. 1 καὶ 2, Ἐπετ. Λαογραφ. Ἀρχ. 1940 σ. 43 - 45. 167 - 169 καὶ Γ. Α. Μέγα, Ζητήματα Ἑλληνικῆς Λαογραφίας. (Ἀνάτυπ.) Τεῦχ. Α' σ. 104 - 5. Σημ. Γ.Α.Μ.].

Λατρεία.

Θρησκευτικὰ ἔθιμα Μελισσοχωρίου.

Τὸ Μελισσοχώρι (Μπάλτζια) δὲν ἀπέχει ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη οὔτε 20 χιλιόμετρα. Καὶ ὅμως πρὶν 50 χρόνια λίγοι ἀπὸ τοὺς κατοίκους γνῶριζαν ἀπὸ κοντὰ τὸ Κάστρο (Θεσσαλονίκη) καὶ πολὺ λιγώτερο τὰ παιδιά. Τώρα δὲν ὑπάρχει κανεὶς, ποὺ νὰ μὴν κάμῃ μερικὰ ταξίδια τὸ χρόνο στὴ Θεσσαλονίκη...

Ἡ ἐκκλησία τοῦ Μελισσοχωρίου εἶναι πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀγίου Γεωργίου. Χτίστηκε κατὰ τὸ 1748, ἴσως καὶ πρωτύτερα. Ἐκτὸς τῆς «μεγάλῃς ἐκκλησίας», ὅπως συνηθίζουν νὰ τὴ λένε, ὑπάρχει καὶ μικρότερη, δίπλα στὸ νεκροταφεῖο, πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀγίου Τρύφωνος. Γύρω ἀπὸ τὸ χωριὸ σὰν μιὰ ζώνη προφυλακτικὴ, δίπλα στοὺς κυριωτέρους δρόμους, ποὺ ὁδηγοῦν σ' αὐτό, ὑπάρχουν ἐννέα παρεκκλήσια πρὸς τιμὴν: 1) τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, 2) τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου, 3) τοῦ Ἀγίου Εὐσταθίου, 4) τοῦ Ἀγίου Κωνσταντίνου, 5) τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς, 6) τοῦ Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου (Παναγούδα), 7) τοῦ Ἀγίου Διονυσίου, 8) τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ καὶ 9) τοῦ Ἀγίου Δημητρίου. Αὐτὰ χτίστηκαν ἀπὸ εὐσεβεῖς κατοίκους, οἱ ὅποιοι εἴτε ἔλαβαν βοήθεια ἀπὸ τὸν Ἅγιο σὲ στιγμὲς δύσκολες, εἴτε εἶδαν αὐτὸν στὸ ὄνειρό τους. Γυναῖκες τοῦ χωριοῦ φροντίζουν γιὰ τὸ τακτικὸ ἄσπρισμά τους καὶ καθάρισμα καὶ γιὰ τὸ καθημερινὸ ἄναμμα τοῦ καντηλιοῦ τους. Εἶναι παρηγοριὰ καὶ ἐλπίδα γιὰ τὸ νυκτερινὸ διαβάτη, σὰν ἀντικρύξῃ τὸ ἀμυδρὸ φῶς τοῦ καντηλιοῦ μέσα στὸ σκοτάδι τῆς νύχτας. Οἱ χωρικοί, πηγαίνοντας τὸ πρωτὶ στὴν ἐργασία τους καὶ περνώντας μπρὸς ἀπὸ κάποιο ἐκκλησιάκι, στέκονται

καὶ σταυροκοποῦνται εὐλαβικὰ ζητώντας τὴ συμπαράσταση καὶ τὴ βοήθεια τοῦ Ἁγίου στὸ μόχθο τῆς ἡμέρας.

Τὴν ἡμέρα τῆς γιορτῆς τοῦ κάθε Ἁγίου, πού ἀνέφερα παραπάνω, καὶ μετὰ τὸν ἑσπερινὸ γίνεται λιτανεὶα στὸ παρεκκλήσι του. Ἀπὸ τὴ Μεγάλη ἐκκλησία ξεκινοῦν ἐμπρὸς τὰ ἑξαπτέρυγα καὶ πολλὲς εἰκόνες, πού τὶς κρατοῦν στὸν ὦμο τους οἱ ἄνδρες τὶς μεγάλες καὶ τὰ παιδιὰ τὶς μικρές, κατόπιν οἱ ἱερεῖς καὶ πολλοὺς κόσμος. Φθάνουν στὸ παρεκκλήσι. Ἐκεῖ ἀναγινώσκονται εὐχές, γίνεται τὸ ὕψωμα (θὰ γίνη γι' αὐτὸ λόγος πῶς κάτω), ψάλλονται διάφορα τροπάρια καὶ ἀναπέμπονται δεήσεις. Μὲ τὴν ἴδια σειρὰ ἐπιστρέφουν, ἀσπάζονται ὅλοι τὶς εἰκόνες καὶ τὶς τοποθετοῦν στὴ θέση τους.

Κατὰ ἰδιαίτερο ἔθιμο, τὸ πρῶτὴ τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ μετὰ τὴ θεία λειτουργία, ἡ λιτανεὶα γίνεται στὸ παρεκκλήσι τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου καὶ ἀκολουθεῖ ὁ ἁγιασμός τῶν κτημάτων σὲ ἀρκετὴ ἀκτῖνα γύρω ἀπὸ τὸ χωριό. Τὸ ἀπόγευμα τῆς ἴδιας ἡμέρας ἡ συνήθης λιτανεὶα στὸ ἐκκλησιάκι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

Μὲ ξεχωριστὴ λαμπρότητα καὶ κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο γιορτάζονται ἡ Ἁγία Παρασκευὴ καὶ ὁ Προφήτης Ἡλίας. Τὰ παρεκκλησιάκια τους εἶναι χτισμένα στὴ δεξιὰ ὁχθῇ τοῦ μικροῦ ποταμοῦ, πού διασχίζει τὴ νοτιοδυτικὴ πλευρὰ τοῦ χωριοῦ, κάτω ἀπὸ βαθύσκια πλατάνια καὶ ἄλλα ψηλὰ δένδρα. Ἡ γραφικὴ τοποθεσία καὶ τὸ ἁγίασμα, πού ἀναβλύζει, γεμίζουν τὶς ψυχὲς τῶν χριστιανῶν ἀπὸ εὐλάβεια καὶ πίστιν πρὸς τὴν ἰατρὸ τῶν ματιῶν καὶ πρὸς τὸν δημιουργὸ τῶν ἀστραπῶν καὶ τῶν βροντῶν.

Τὴν παραμονὴ τῆς γιορτῆς μετὰ τὸν ἑσπερινό, πού διαβάζεται στὴ μεγάλη ἐκκλησία, ξεκινοῦν οἱ ἱερεῖς καὶ ὁ κόσμος γιὰ τὸ παρεκκλησιάκι. Ἐκεῖ βρίσκονται καὶ ἄλλοι πολλοὶ συγκεντρωμένοι. Στὸ μικρὸ προαύλιο τοποθετεῖται πάνω σὲ μικρὸ βᾶθρο ἡ μεγαλύτερη εἰκόνα τοῦ Ἁγίου. Οἱ ἱερεῖς διαβάζουν παρακλήσεις ἕως τὴ νύχτα. Αὐτὲς τὶς ὥρες ἔρχονται καὶ καταθέτουν, συνήθως μυστικά, τὰ τάματά τους, ὅσοι ἔχουν τάξει: πρόβατα, μοσχάρια, κόττες, κεντήματα, ὕφαντὰ κλπ. Καθ' ὅλη τὴ νύχτα πολλὲς γυναῖκες ξενυχτοῦν ἐκεῖ, ἀλλὰ καὶ ἄρρωστοι, ἄνδρες καὶ παιδιὰ, ζητώντας θεραπείας. Καὶ δὲν εἶναι μόνο ἀπὸ τὸ Μελισσοχώρι, μὰ καὶ ἀπὸ τὰ γύρω χωριά καὶ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη καὶ ἄλλα μέρη ξένοι καὶ Μπαλτζιανοί, πού εἶναι ξενιτεμένοι.

Ἀνήμερα τῆς γιορτῆς πρῶτὴ χτυπᾷ ἡ καμπάνα τῆς μεγάλης ἐκκλησίας καὶ ἐκεῖ τελεῖται ἡ μεγάλη λειτουργία. Μετὰ τὴ λειτουργία οἱ ἱερεῖς πάλι πηγαίνουν στὸ παρεκκλήσι, ὅπου συνεχίζονται οἱ εὐχές, οἱ παρακλήσεις καὶ τὰ τάματα. Ἀπὸ πολὺ πρῶτὴ οἱ ἐπίτροποι τῆς ἐκκλησίας ἔχουν μεταβῆ ἐκεῖ καὶ προβαίνουν στὴν καταμέτρηση καὶ καταγραφὴ τῶν δώρων.

Ἀρχίζει καὶ ἡ προετοιμασία γιὰ τὸ *κουρμπάνι*, πού ἀποτελεῖ τὸ πιὸ ἀσυνήθιστο καὶ γραφικὸ θέαμα. Πολλοὶ προσφέρονται νὰ ἐργασθοῦν δωρεὰν καὶ σχηματίζουν συνεργεῖα. Ἄλλοι σφάζουν τὰ ζῶα καὶ τεμαχίζουν τὰ κρέατα, ἄλλοι καθαρίζουν τὰ κρεμμύδια, ἄλλοι κόβουν ξύλα καὶ ἄλλοι γυρνοῦν στὰ σπίτια γυρεύοντας καζάνια καὶ ταψιὰ καλὰ γανωμένα. Πάντοτε τὸ κρέας μαγειρεύεται μὲ κρεμμύδια καὶ ντομάτες καὶ διάφορα μπαχαρικά. Ἄλλα δύο συνεργεῖα ἀπὸ δύο ἄτομα καὶ ἓνα ζῶο γυρνοῦν στὰ σπίτια τοῦ χωριοῦ καὶ

ζητοῦν τὴ συνδρομὴ ὅλων γιὰ τὸ κουρμπάνι. Καὶ ὅλοι δίδουν ἢ σιτάρι ἢ κρεμμύδια ἢ ντομάτες ἢ χρήματα. Μὲ τὰ χρήματα οἱ ἐπίτροποι ἀγοράζουν καὶ ἄλλο κρέας, ἂν δὲν ἐπαρκῇ ἐκεῖνο, πού προέρχεται ἀπὸ τὰ τάματα, γιὰτι χρειάζονται περίπου 80 - 90 ὀκ. Κατανέμεται στὰ καζάνια ἀνάλογα μὲ τὴν τρυφερότητά του καὶ μπαίνει στὴ φωτιά.

Καὶ βλέπει κανεὶς 10·12, καμμιά φορὰ καὶ περισσότερα, καζάνια στὴ σειρὰ νὰ βράζουν, ἐνῶ γκρίζος καπνὸς ἀνεβαίνει πρὸς τὰ ἐπάνω καὶ ὥραια μυρουδιὰ σκορπίζεται γύρω. Καὶ συνεχῶς πηγαινοέρχονται οἱ προσκυνητές, γιὰ νὰ ἀσπασθοῦν τὴν εἰκόνα, νὰ πιοῦν λίγο ἁγίασμα καὶ νὰ πλύνουν τὰ μάτια τους καὶ τὸ πρόσωπό τους.

Ἡ καμπάνα τῆς μεγάλης ἐκκλησίας χτυπᾷ γιὰ τὸν ἑσπερινό, τώρα ὅμως νωρίτερα ἀπὸ τὴ συνηθισμένη ὥρα. Συγκέντρωση ἐκεῖ. Μετὰ τὴν ἀκολουθία τοῦ ἑσπερινοῦ σχηματίζεται ἡ πομπή καὶ κατευθύνεται πρὸς τὸ παρεκκλήσι: Τὰ ἐξαπτέρυγα, ἡ εἰκόνα τοῦ Ἀγίου, πού τὴν κρατοῦν δύο κορίτσια 10 - 12 χρονῶν, οἱ ἱερεῖς καὶ τὸ πλῆθος. Ἡ καμπάνα χτυπᾷ χαρμόσυνα. Φθάνουν στὸ παρεκκλήσι, τοποθετοῦν τὴν εἰκόνα στὴν ὠρισμένη τῆς θέσης καὶ διαβάζεται γενικὴ παράκλησις. Φέρνουν ἓνα πιάτο φαγητὸ ἀπὸ τὸ κουρμπάνι, τὸ εὐλογεῖ ὁ ἱερεὺς καὶ ἀπ' αὐτὸ βάζουν ἀπὸ λίγο σὲ ὅλα τὰ καζάνια. Ἀκολουθεῖ πρόχειρος πλειοδοτικὸς διαγωνισμὸς γιὰ τὸ ὕψωμα καὶ ὅσοι ἔχουν πόθο ἢ τάμα πλειοδοτοῦν. Ὁ τελευταῖος πλειοδότης ἢ ἓνα παιδί του προσέρχεται κοντὰ στὸν ἱερέα, σταυρώνει τὶς παλάμες του καὶ ἐπάνω τους τοποθετεῖ ὁ ἱερεὺς ἓνα πετσετάκι καὶ ἐπάνω σ' αὐτὸ ἓνα πιάτο μὲ ἓνα πρόσφορο, ἓνα ποτηράκι κρασί μαῦρο καὶ λίγο σιτάρι βρασμένο. (Αὐτὰ τὰ ἔχει ἔτοιμα ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐπιτροπή). Ὁ ἱερεὺς ἀναπέμπει διάφορες εὐχές, μνημονεύει τὰ ὀνόματα τῆς οἰκογενείας τοῦ πλειοδότου καὶ κατόπιν λέγει τρεῖς φορὲς καὶ ἐπαναλαμβάνει αὐτὸς πού κάνει τὸ ὕψωμα, ἐνῶ κινεῖ τὰ χέρια του σὲ σχῆμα σταυροῦ: «Μέγα τὸ ὄνομα τῆς Ἀγίας Τριάδος, Παναγία Θεοτόκε, βοήθει ἡμᾶς». Ἀπὸ τὸ πρόσφορο κόβει ὁ ἱερεὺς ἓνα κομμάτι σὲ σχῆμα τριγώνου καὶ ἀπ' αὐτὸ δίνει σ' αὐτὸν πού ὕψωσε τρεῖς φορὲς ἀπὸ ἓνα ψίχουλο καὶ λίγο κρασί. Τὴν τρίτη φορὰ πίνει ὅλο τὸ κρασί. Τὸ ὑπόλοιπο (τοῦ τριγώνου) τὸ στέλνει στὸ σπῆτι αὐτοῦ πού ὕψωσε. Ἀπὸ τὸ πρόσφορο μοιράζει ἀπὸ λίγο σὲ ὅλους τοὺς παρευρισκομένους.

Γιὰ τὸ ὕψωμα πολλὲς φορὲς προσφέρεται ἀρκετὰ σημαντικὸ χρηματικὸ ποσόν, πού ἐνισχύει τὸ ταμεῖο τῆς ἐκκλησίας. Φεύγουν οἱ ἱερεῖς μὲ τὰ ἐξαπτέρυγα καὶ τὴν εἰκόνα γιὰ τὴ μεγάλη ἐκκλησία καὶ ἀρχίζει ἡ διανομὴ τοῦ κουρμπανιοῦ. Αὐτὸ εἶναι τώρα θέαμα διασκεδαστικόν. Δυὸ συνεργεῖα παίρνουν ἀπὸ ἓνα καζάνι καὶ μὲ μεγάλες κουτάλες κάνουν τὴ διανομή.

Παιδιὰ τὸ περισσότερον, ὡς ἀντιπρόσωποι τῶν οἰκογενειῶν, μπαίνουν στὴ σειρὰ καὶ παίρνουν, ἐνῶ πλῆθος κόσμου, σχεδὸν ὅλο τὸ χωριό, παρακολουθεῖ ἀπὸ τὰ γύρω. Οἱ ξένοι πού θὰ παρευρεθοῦν παίρνουν μεγαλύτερη μερίδα. Στούς ἱερεῖς, στὸν ἀστυνόμο, στὸν πρόεδρο καὶ ἄλλες ἀρχὲς στέλνεται ἰδιαίτερως. Μὲ τὰ πρῶτα σκοτάδια τῆς νύχτας ἡ εἰκόνα τοῦ παρεκκλησιοῦ τοποθετεῖται στὴ θέσιν τῆς καὶ τὸ πανηγύρι τελειώνει γιὰ τὸν πολὺν κόσμον. Δὲν τελειώνει ὅμως ἀκόμα γιὰ τοὺς ἀνθρώπους τῶν συνεργείων. Στρώνουν στὸ προαύλιο, τρῶνε κουρμπάνι, πίνουν λίγο κρασάκι

ξεκουραστικό, παίρνουν κάποτε καὶ κανένα τραγουδάκι καὶ κατόπιν ἀποσύρονται στὰ σπίτια τους εὐχαριστώντας τὸν Ἅγιο Προφήτη Ἡλία ἢ τὴν Ἁγία Παρασκευὴ καὶ εὐχόμενοι καὶ τοῦ χρόνου νὰ εἶναι καλὰ καὶ νὰ ξαναγιορτάσουν.

Μὰ οἱ καιροὶ ἀλλάσσουν καὶ πολλὰ ἔθιμα ἐγκαταλείπονται. Ἔτσι κι ὁ νέος Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης κ. Παντελεήμων ἀπηγόρευσε τὴν πλειοδοσία γιὰ τὸ ὕψωμα καὶ τὸ κουρμπάνι. Τὸ πρῶτο γιὰτὶ δὲν πρέπει νὰ βγαίνη στὴ δημοπρασία τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ δεύτερο γιὰτὶ ἴσως ἔχει κάποια σχέση πρὸς τὶς θυσίες τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τῶν εἰδωλολατρῶν, καὶ γιὰ νὰ μὴν ἐπιβαρύνεται τὸ ταμεῖο τῆς ἐκκλησίας μὲ ἄσκοπα ἔξοδα. Καὶ πιθανὸν ἀπὸ τὸ 1958 καὶ κεῖθε λίγα πράγματα θὰ ἔχη νὰ δῇ κανεὶς στὶς 20 καὶ 26 Ἰουλίου στὸ Μελισσοχώρι.

Ὁ ἐπισκέπτης τοῦ παρεκκλησιοῦ τοῦ Προφήτη Ἡλία καὶ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς θὰ ἰδῇ ἀκόμα στοὺς γύρω θάμνους μικρὲς κλωστὲς δεμένες στὰ κλωναράκια. Συνηθίζουν, οἱ γυναῖκες κυρίως, ὅταν νοιώθουν κάποια τεμπελιά (σημεῖο ἀδιαθεσίας) νὰ πηγαίνουν στὸ παρεκκλήσι καὶ ἀφοῦ πλυθοῦν μὲ ἀγίασμα κόβουν μιὰ κλωστή ἀπὸ τὸ φόρεμά τους καὶ τὴ δένουν στὸ θάμνο λέγοντας: «Ἐδῶ νὰ μείν' ἡ χαϊνιά μ' (ἡ τεμπελιά μου) κ' ἡ ἀρρωστιά μ'.

ΑΝΤ. ΝΑΚΟΥΤΗΣ

δημοδιδάσκαλος

***Λατρεία τοῦ Ταξιάρχου Μιχαήλ καὶ θυσίαι βοῶν καὶ ἀμνῶν
εἰς Μανδαμάδον Λέσβου.***

Εἰς τὸ χωρίον Μανταμάδος τὴν Κυριακὴν τῶν Μυροφόρων γίνεται θυσία (κοινῶς *κουρμπάνι*) εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ταξιάρχου. Αὕτη εὐρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὸ χωρίον εἰς τὴν τοποθεσίαν «Βότσοι». Κατ' ἀρχὰς ἦτο μοναστήρι καὶ ἐκτίσθη ἢ ἀνεκαινίσθη μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Λέσβου ὑπὸ τῶν Τούρκων (1462). Ἐγγραφον τοῦ 1661 μᾶς πληροφορεῖ, ὅτι ἦτο μετόχι ἐνὸς μοναστηριοῦ τοῦ Μολύβου. Ἀπὸ αὐτὸ μανθάνομεν, ὅτι τότε ἐώρταζε δύο φορὰς τὸ ἔτος, ὅπως καὶ τώρα.

Ἡ ἐκκλησία ἦτο πολὺ πλουσία ἀπὸ τ' ἀφιερώματα καὶ ἐφρόντιζε διὰ τοὺς δρόμους, τὴν ὕδρευσιν καὶ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ χωρίου.

Ὁ Ταξιάρχης θεωρεῖται θαυματουργός. Ἐκείνους ποὺ βλασφημοῦν καὶ γενικῶς ὅσους κάνουν μεγάλες ἁμαρτίες τὴ νύχτα στὸν ὕπνο τους τοὺς δέρνει μὲ τὸ πλατὺ μέρος τοῦ σπαθιοῦ του. Πολλοὶ τέτοιοι σηκώθηκαν τὸ πρῶτ' μὲ μελανιὲς στὸ σῶμα.

Κάποτε κλέφτες ἀνέβηκαν τὸν τοῖχον τῆς αὐλῆς τοῦ ναοῦ, διὰ νὰ κλέψουν. Μὲ ἐκπληξιν ὅμως εἶδον ὅτι ἡ αὐλὴ καὶ ἡ ἐκκλησία εἶχαν γίνει... θάλασσα. Τὸ 1912 ὁ ἴδιος ὁ Ταξιάρχης ἐδιώξε τοὺς Τούρκους ποὺ εἶχαν σκοπὸν νὰ κάψουν τὸ χωριό. Ὅταν γίνεται πόλεμος, λείπει ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν, πάει μὲ τοὺς ἀγωνιζομένους Ἕλληνας καὶ τοὺς βοηθεῖ εἰς τὰς μάχας.

Τὴν ἀπουσίαν του καταλαβαίνουν ὠρισμένοι ἐνάρετοι καὶ ἄγνοοι χωριοί, ἀπὸ τὸ ὅτι λείπει ἡ χαρακτηριστικὴ ἐκείνη μυρωδιὰ ἀπὸ τὴν ἐκ-

κλησίαν· διότι ὅταν ὁ Ταξιάρχης εἶναι μέσα στὴν ἐκκλησία, ὑπάρχει μιὰ μυρωδιά πού τὴν αἰσθάνονται μόνον οἱ ἄγνοί.

Δι' αὐτὰς τὰς ἐξόδους τοῦ ὑπάρχει ἓνα ζευγάρι σιδερένια παπούτσια, πού μπροστὰ εἶναι μυτερά καὶ γυριστά. Τὰ παπούτσια αὐτὰ τὰ ἔχουν σὲ μιὰ κάσσα μπροστὰ στὴν εἰκόνα τοῦ. Οἱ χωρικοὶ λέγουν ὅτι κάθε χρόνον τὰ ἀντικαθιστοῦν, γιατί ἀπὸ τὴν χρῆσιν τὰ παλιώνει.

Ἡ εἰκὼν τοῦ Ταξιάρχου εἶναι ἀνάγλυφος ἀπὸ γύψον καὶ παριστᾷ τὸν Ταξιάρχην Μιχαήλ. Φαίνεται τὸ ἄνω μέρος τῶν ὤμων καὶ τῶν πτερυγίων τοῦ. Εἶναι σκεπασμένη μὲ ἀσήμι ἐκτὸς ἀπὸ τὸ πρόσωπον πού εἶναι μαυριδερό, κατὰ δὲ τὴν παράδοσιν εἶναι ζυμωμένη μὲ τὸ αἷμα 40 μαρτύρων. Κατὰ τὸν Conze εἶναι Βυζαντινῶν χρόνων, κατὰ δὲ τὸν Κεραμέα τοῦ 6ου αἰῶνος. Εἰς ἀψιδωτὸν πλαίσιον φέρει μικρὰς παραστάσεις ἁγίων. Εἶναι τοποθετημένη εἰς προσκυνητᾷ ἔμπροσθεν τοῦ τέμπλου δεξιᾷ. Εἰς τὸν κυρίως ναὸν φυλάσσεται ἀρχιερατικὸς σάκκος, πού κατὰ ἔγγραφον τοῦ 1902 ἀνῆκε εἰς τὸν ἐθνομάρτυρα Γρηγόριον τὸν Ε'.

Εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ναοῦ, ὕψισθεν τοῦ ἱεροῦ, γίνεται τὸ Σάββατον πρὸ τῆς Κυριακῆς τῶν Μυροφόρων θυσία δύο ἢ τριῶν βοδιῶν, πού τὰ ἔχουν τάξει. Τὸ τάξιμο γίνεται συνήθως, ὅπως εἶναι φυσικόν, ἀπὸ εὐπόρους. Μιὰ καλὴ χρονιά γιὰ τὰ ζῶα ἑνὸς ἢ μιὰ ἀρρώστια εἶναι ἀφορμὴ διὰ τάξιμο.

Ὁ κόσμος συρρέει ἀπὸ ὅλο τὸ νησί διὰ νὰ παραστῇ εἰς τὸ πανηγύρι. Τὰ κελλία τοῦ ναοῦ γεμίζουν ἀπὸ προσκυνητάς. Ἡ θυσία γίνεται πρὸ τοῦ ἑσπερινοῦ, ἀφοῦ εὐλογηθοῦν τὰ ζῶα ἀπὸ τὸν Δεσπότην καὶ τοὺς ἱερεῖς. Λέγεται ὅτι τὰ θύματα γονατίζουν διὰ νὰ σφαγοῦν. Μετὰ τὴν θυσίαν ὅλοι σπεύδουν νὰ πάρουν ἀπὸ τὸ αἷμα, διὰ νὰ ζωγραφίσουν σταυροὺς εἰς τὸ μέτωπόν τους· θεωρεῖται καλόν. Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἑσπερινοῦ τὰ βόδια τεμαχίζονται καὶ μαγειρεύονται εἰς πολλὰ καζάνια μὲ κοπανισμένο σιτάρι (τὸ λεγόμενον φαγητὸ κισκέκ) καὶ μὲ ρεβύθια. Κατόπιν μοιράζονται εἰς τὸν κόσμον. Οἱ ἱερεῖς παίρνουν τὰ καλύτερα μέρος.

Ἀκολουθεῖ γενικὸ γλέντι καὶ φαγοπότι. Χορεύουν, τραγουδοῦν, πίνουν, μεθοῦν. Τὸ γλέντι αὐτὸ διαρκεῖ τρεῖς ἢ τέσσαρας ἡμέρας. Μέχρι τοῦ 1912 ἦρχοντο καὶ ἀπὸ τὴν Μ. Ἀσίαν Ἕλληνες καὶ μάλιστα ἀπὸ τὰς Κυθωνίας. Μὲ τὰ ἐλληνόπουλα τῶν Κυθωνιῶν ἐγένετο ὁ καθιερωμένος πετροπόλεμος.

Παρόμοιον *κουλμπάνι* γίνεται τοῦ ἁγίου Γεωργίου εἰς τὴν Φίλια. *Κουλμπάνι* βοδιῶν κάνουν καὶ οἱ κάτοικοι τῆς ἁγίας Παρασκευῆς εἰς τὸ ἐξωκκλήσι τ' αἰ-Χαραλάμ' (Χαραλάμπους) εἰς τὸ ὅποιον προσέρχονται καὶ Μανταμαδιῶτες. (Βλ. Γ. Α. Μέγα, Ζητήματα Ἑλλην. Λαογραφ. Τεῦχος Γ', σελ. 63-64).

Συνηθισμένο εἰς τὸν Μανταμάδον εἶναι καὶ τὸ ἰδιωτικὸ *κουλμπάνι*, πού γίνεται πάντα σὲ ἐξωκκλήσι. Μετὰ ἓνα τάξιμο παίρνουν τὸν παπᾶ καὶ πηγαίνουν σ' ἓνα ἐξωκκλήσι καὶ ἀφοῦ ὁ παπᾶς διαβάσῃ τὴν εὐχὴ σφάζει τὸ ἀρνὶ ὁ ἴδιος. Ὁ παπᾶς παίρνει πάντα τὴν κ'τάλα (κουτάλα = ὠμοπλάτη)· ἂν θέλῃ, μένει καὶ συμμετέχει εἰς τὸ φαγοπότι πού ἐπακολουθεῖ. Τὸ *κουλμπάνι* αὐτὸ γίνεται πάντα μὲ τὸ «Χριστὸς Ἀνέστη».

Βιβλιογραφία :

Γιὰ τὸ προσκύνημα στὸν Ταξιάρχη τοῦ Μανταμάδου ἔγραψαν οἱ ἐξῆς:
Σ. Ἀναγνώσιου : Ἡ Λεσβιάς. Σμύρνη 1850, σ. 169 κ.ἐξ.

Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμίας : Μαυρογορδάτειος βιβλιοθήκη, τ. α', Κωνσταντινούπολις 1884, σ. ιε',

Στ. Τάξη : Συνοπτική Ἱστορία καὶ Τοπογραφία τῆς Λέσβου. Κάιρον 1909, σ. 126.

Ε. Δράκου : Μελέτη ἐπὶ τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Λέσβου. Δράμα 1928, σ. 24

Φ. Δήμου : Τουρκοκρατημένη Λέσβος. Μυτιλήνη 1934.

Κλειομβρόνιον : Συνοπτική Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Λέσβου. Περιοδ. «Ποιμὴν» 1937, παρ. σ. 163.

Μ. Μιχαηλίδου : Λεσβιακαὶ σελίδες. Μέρος β' 1939, σ. 61.

ΠΑΝ. Σ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΪΔΗΣ

Φοιτητῆς φιλολογίας

[Περὶ θυσιῶν βλ. Γ. Α. Μέγα, Θυσία ταύρων καὶ κριῶν ἐν τῇ ΒΑ Θράκη, Λαογραφ. Γ' 148 - 171 καὶ Ζητήματα Ἑλλην. Λαογραφίας (Ἀνάτυπ.). τεύχ. Γ' 19 κ.έ. 27. 23. 63 κ.έ. καὶ Δ. Λουκοπούλου - Δ. Πετροπούλου, Ἡ λαϊκὴ λατρεία τῶν Φαράσων, Ἀθήνα 1949, σελ. 44 - 49. Βλ. καὶ Π. Νικήτα, Λεσβιακὸ μνηολόγιο, Μυτιλήνη 1953 σ. 89 κέ. 144 κέ. (Σημ. Γ.Α.Μ.)].

Ἀγροτικά ἔθιμα.

Α' Ἀγροτικά ἔθιμα Λευκάδος.

α) Ἔθιμα τῆς σπορᾶς. Ἡ σπορὰ τῶν δημητριακῶν καὶ ἰδίᾳ τοῦ σίτου ἀρχίζει εἰς τὰ χωρία τῆς Λευκάδος ἀπὸ τὴν 10 Νοεμβρίου. Διὰ νὰ ἐπιτύχη, πρέπει νὰ μὴν εἶναι λίσκριση¹⁾, δηλαδὴ ὁλόκληρο τὸ φεγγάρι, διότι τότε καταστρέφεται ἡ σπορά.

Τὴν Τρίτη καὶ Παρασκευὴ δὲν ἀρχίζουν ποτὲ τὴ σπορά, καθὼς καὶ τὴν ἡμέρα, πού ἐορτάζεται ὁ ἁγιος Νικόλαος ὁ Κάης.

Ἡ νοικοκυρὰ ἀπὸ τὸ βράδυ γεμίζει τὴ σποροσακκούλα μὲ τὸ πρωτοσπόρι, πού περιέχει ἀμύγδαλα, καρύδια, σταφίδες καὶ παξιμάδια. Αὐτὰ τὰ τρώγει ὁ γεωργὸς στὸ χωράφι, πρὶν ἀρχίσῃ νὰ σπέρῃ, καὶ εὐχεται νὰ πάῃ καλὰ ἡ σπορά. Ὅταν τρώγῃ τὶς σταφίδες καὶ τὰ καρύδια, λέγει : *Νὰ γίνῃ γλυκὸ σὰν τὶς σταφίδες καὶ ἀφράτο σὰν τὰ καρύδια.*

Ὅταν θὰ πάῃ νὰ σπείρῃ, ὁ γεωργὸς σηκώνεται μπωνώρα (πολὺ πρωτὶ), γιὰ νὰ μὴ συναντήσῃ κανέναν στὸ δρόμο καὶ τὸν χαιρετήσῃ καὶ ἴσως αὐτὸς νὰ μὴν ἔχῃ καλὸ γοῦρι καὶ τότε πάει χαμένη ἡ σπορά. Μόλις φτάσῃ στὸ χωράφι, ρίχνει κάτω ἓνα κομμάτι ψωμί, γιὰ νὰ γίνῃ τὸ σιτάρι καλὸ, νὰ φτιάξῃ ψωμί σὰν κι αὐτό. Ἐπειτα στρέφεται πρὸς τὴν Ἀνατολὴ καὶ κάνοντας τὸ σταυρὸ τοῦ λέγει : *Τ' ὄνομα τοῦ Θεοῦ τ' ἀφέντη νὰ σὲ προκόψῃ.* Ὅταν γυρίσῃ στὸ σπῖτι, τοῦ εὐχονται καλὴ ἀρχή, εὐλογημένη ἡ ὥρα.

Τὴν ἡμέρα τῆς σπορᾶς τίποτε δὲν δίνουν μέσα ἀπὸ τὸ σπῖτι, γιατί τότε πάει χαμένη ἡ σπορά, φεύγει κι αὐτή. Ἐπίσης ὅλο τὸ Μάη δὲν δίνουν φωτιά, γιὰ νὰ μὴ καρβουνιάσῃ τὸ σιτάρι. Ποτὲ δὲν τελειώνουν τὴ σπορὰ τὸ Σάβ-

¹⁾ Λίσκριση στὴν Λευκάδα λέμε καὶ τὸν ἵκτερο, γιατί τὸ πρόσωπο τοῦ ἀρρώστου ἔχει τὸ ὠχροκίτρινο χρῶμα τοῦ φεγγαριοῦ.

βατο. Σάββατο κάμει ἀρχὴ καὶ ἐξόφληση μὴν κάμης. Κατὰ τὶς 21 Νοεμβρίου ἔχουν σχεδὸν ὅλοι μισοσπείρει, γι' αὐτὸ τὴν ἡμέρα αὐτῇ, ὅπου ἐορτάζεται ἡ Παναγία, τὴν ὀνομάζουν τῆς Παναγίας τῆς Μισοσπορίτισσας καὶ ἀντὶ ἄλλου φαγητοῦ φτιάχνουν τὰ πολυκούκια ἢ πολυσπόρια· βάζουν δηλαδὴ σπόρους λίγους ἀπὸ κάθε εἶδος δημητριακά, σταφίδες, ἀμύγδαλα, καρύδια, πετιμέζι καὶ ἀνταλλάσσουν μὲ τοὺς γνωστοὺς τὰ πολυκούκια. Εὖχονται δὲ καὶ τοῦ χρόνου διπλῶ, γιὰ νὰ ἔχουν τόση ἐπιτυχία, ὥστε τὴν ἐπόμενη χρονιά νὰ φτιάξουν διπλάσια.

β) Ἑθιμα τοῦ θερισμοῦ. Ποτὲ δὲν ἀρχίζουν τὸ θέρισμα Τρίτη καὶ Παρασκευή. Ἀπὸ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρες πρωτύτερα βγαίνει ἡ νοικοκυρὰ γιὰ τὴν ἐργασία ἢ πάει στὰ συμπρικάτα. Πηγαίνει δηλαδὴ στοὺς σέμπρους, πού ἔχουν μαζὶ τὸ χωράφι ἢ τὸ ἀμπέλι ἢ τὶς ἐλιές, καὶ τοὺς προτείνει νὰ τοὺς ἀϊτάρουν καὶ μὲ τὸ δανεικό. Νὰ τοὺς βοηθήσουν δηλαδὴ νὰ θερίσουν, καὶ αὐτοὶ πάλι νὰ βοηθήσουν αὐτούς. Θερίζουν ἄνδρες καὶ γυναῖκες καὶ συνήθως ἀσπρομάντηλα κορίτσια.

Τὸ πρῶτο δεμάτι πού θὰ κάνουν εἶναι τὸ χειρόβολο καὶ αὐτὸ τὸ πηγαίνουν πρῶτα στὸ ἀλῶνι. Στὸ ξεθέρισμα (ὅταν τελειώνουν τὸ θέρισμα) ἀφήνουν ἓνα μέρος ἀθέριστο, τὸ μωσαλάκι (μικρὸ κομμάτι), καὶ λένε : Μὴν κόψης τὸ μωσαλάκι καὶ τὸ λιμάξης. Ἄν τὸ μαζέψουν καὶ αὐτό, δὲν θὰ ἔχουν πολὺ σιτάρι τοῦ χρόνου.

Ὅταν τελειώσουν, λένε «Νὰ τὸ φάμε μὲ χαρές, σὲ κουλλούρια καὶ παξιμάδια». Οἱ θερισταὶ δύο γειτονικῶν χωραφιῶν κάνουν νιόβο, παραβγαίνουν δηλαδὴ καὶ προσπαθοῦν νὰ τελειώσουν γρηγορώτερα οἱ μὲν ἀπὸ τοὺς ἄλλους.

Ἄν κανεὶς κόψη τὸ δάχτυλό του μὲ τὸ δρεπάνι, λένε πῶς τοῦ χρόνου δὲν θὰ ζῇ.

Ὅταν τελειώσουν τὸ θέρισμα, ρίχνουν τὰ δρεπάνια πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ ἄνω καὶ ἂν κανένα πέση μὲ τὴ μύτη στὴ γῆ, λένε πῶς τοῦ χρόνου δὲν θὰ ζῇ ἐκεῖνος πού εἶχε αὐτὸ τὸ δρεπάνι. Ἄν, καθὼς θερίζουν, σμίξουν τὰ δρεπάνια δύο θεριστάδων, λένε πῶς τοῦ χρόνου μαζὶ θὰ εἶναι. Τὸ τραγοῦδι πού λένε θεριστάδες καὶ θερίστριες εἶναι : «Γένηκαν τὰ γεννήματα, γέμ, καὶ μπαίνω νὰ θερίσω | πέρδικο νὰ σὲ φιλήσω».

Τὸ τελευταῖο δεμάτι τὸ πηγαίνει ἀσπρομάντηλο κορίτσι στὸ ἀλῶνι, γιὰ νὰ βγῇ καθαρὸ σὰν τὴν μαντήλα τῆς. Ἀπὸ αὐτὸ θὰ πάρῃ ἡ νοικοκυρὰ τὰ καλύτερα στάχυα, συνήθως τόσα, ὅσα εἶναι τὰ πρόσωπα τοῦ σπιτιοῦ, καὶ τὰ πλέκει ἐκεῖ στὸ ἀλῶνι μόνη τῆς αὐτῇ καί, μόλις πάῃ στὸ σπῖτι μὲ τὸ χιένι πού ἔπλεξε στὸ χέρι, ἀνεβαίνει ἓνα μικρὸ στὰ ματέρια καὶ τὸ κρεμάει στὸ μεσοδόκι ἢ στὸν τοῖχο. Μένει ἐκεῖ ὡς τὴν ἐπόμενη χρονιά. Τότε ἡ νοικοκυρὰ καίει αὐτὸ καὶ βάζουν τὸ νιό, τὸ καινούργιο. Μόλις ἀποθερίσουν, τὰ κορίτσια στὸ ἄδειο πλέον χωράφι στήνουν χορὸ καὶ τραγουδοῦν ὁ Γιάννης κ' ἡ Παγώνα, τὸ γνωστὸ τραγοῦδι.

γ) Ἑθιμα τοῦ ἄλωνισμοῦ. Ἀπὸ ἡμέρες κανονίζουν ποιά ἡμέρα θὰ ἄλωνίσουν, γιὰ νὰ ἔχουν σειρὰ στὸ ἀλῶνι. Ὅταν στρώσουν τὸ ἀλῶνι, τὸ πρῶτο χειρόβολο ἢ ἀνάδεμα τὸ στήνουν ὀρθὸ ἐπάνω στὸ στρογγερό (σίδερο πού στήνουν εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἄλωνιοῦ καὶ δένουν ἀπ' αὐτὸ τὰ σχοινιά, πού εἶναι δεμένα τὰ ἄλογα πού γυρίζουν).

Ὁ ἄλωνιστής, γιὰ νὰ τρέχουν τ' ἄλογα, δὲν τὰ χτυπάει μόνον, ἀλλὰ

τούς λέει καὶ διάφορα παρακελευστικά ἐπιφωνήματα : « ἔλα Ψαρή ! ἔλα Ἀλ-
τσο ! αἶ Ντορή ! ». Ὄταν ἀλωνίσουν, ἀνοίγουν μὲ τὸ δικριάνι δυὸ αὐλάκια
στὸ γέννημα, κάνουν σταυρωτὰ «λαμιά»· κανονίζουν καὶ νὰ εἶναι ἡμέρα πού
φυσάει μαῖστρος κι ἀνεμίζουν τὸ σιτάρι μὲ τὰ δικριάνια τους (δικριάνι = ξύλινο
φτυάρι, μὲ τὸ κάτω μέρος χωρισμένο σὲ δύο σκέλη). Κατόπιν κάνουν ἓνα
στρογγυλὸ σωρὸ καὶ τὸν σταυρώνουν. Στὴ μέση βάζουν ἓνα φτυάρι καὶ τὸ
μέρος πού θὰ χωθῇ μέσα τὸ μετρᾶνε μὲ τὴν παλάμη τους καὶ ὅσες παλάμες
εἶναι ὑπολογίζουν πὼς τόσα *κουβέλια* θὰ κάνουν.

Τὸ μέτρημα γίνεται καὶ μὲ τὰ πόδια. Μετροῦν πόσα πόδια εἶναι γύρω-
γύρω ὁ σωρὸς καὶ ὑπολογίζουν. Κάθονται ὅλοι μέχρι νὰ τὸ μετρήσουν, γιὰ
νὰ δοῦν ποιὸς θὰ βγῇ ἀληθινὸς στοὺς ὑπολογισμούς του. Πρῶτος λέει τὴν
γνώμη του ὁ νοικοκύρης. Τὸ πρῶτο μέτρο πού θὰ ρίξουν στὸ σακκὶ τὸ γε-
μίζουν μέχρι πού νὰ χύνεται, νὰ εἶναι *κατσουλάτο*. Τὸ βάζουν *μπόλικο*, γιὰ νὰ
βγῇ πολὺς ὁ καρπός.

Ἀπαγορεύεται νὰ ἔρθῃ γυναῖκα μὲ ρόκα γνέθοντας στὸ ἀλῶνι, γιατί
εἶναι ξωτικὰ καὶ διώχνει τὸν ἀνεμο καὶ δὲν μποροῦν ν' ἀνεμίσουν. Ὄταν
ἔρθῃ ξένος στὸ ἀλῶνι ἀντὶ γιὰ ἄλλο χαιρετισμὸ λέει : *χίλια μύδια καὶ τ' ἀγῶι*
χώρια. Ἀπὸ τὸ νέο ἀλεῦρι φτιάχνουν πρῶτα μιὰ *λειτουριά*, γιὰ νὰ τὴν εὐ-
λογήσῃ ὁ παπᾶς.

Ἀπὸ τὸ νιὸ ψωμί τὴν πρώτη μπουκιά τὴ βάζουν στὸ στόμα μὲ τὸ δεξι
χέρι, περασμένο ἐπάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι, κι ἂν τὸ χέρι φτάσῃ καὶ βάλῃ τὴν
πρῶτη χαψὰ στὸ στόμα, λένε, ὅτι αὐτὸς θὰ εἶναι καὶ τοῦ χρόνου, ἂν δὲν
φτάνῃ, ὅτι θὰ πεθάνῃ. Ἀπὸ τὸ νιὸ ψωμί δὲν στεροῦν κανένα, οὔτε τὸ φτωχὸ
πού θὰ ζητήσῃ οὔτε παιδάκι, γιατί τότε θὰ τοὺς τὸ στερήσῃ κι ὁ Θεός.

δ) *Ἔθιμα τοῦ τρύγου*. Κατὰ τὶς 10-15 Σεπτεμβρίου ἀρχίζει ὁ τρύ-
γος. Δὲν ἀρχίζουν Τρίτη καὶ Παρασκευὴ καὶ δὲν τελειώνουν ποτὲ Σάββατο.
Συνήθως τρυγᾶνε οἱ γυναῖκες καὶ ἰδίως κορίτσια, οἱ ἄνδρες μεταφέρουν τὰ
σταφύλια μέσα σὲ μεγάλες κοφίνες ἐπάνω στὰ ζῶα. Μόλις μπαίνουν στ' ἀμ-
πέλι τραγουδοῦν :

« Ἀμπέλι μου πλατύφυλλο, στρογγυλοκλαδεμένο,
δσα βαγένια στὸ κρασί δλα νὰ τὰ γιομίσης.

Καὶ τὸ ἄλλο :

« Ἀμπέλι μου πλατύφυλλο καὶ κοντοκλαδεμένο,
παλιάμπελο μὲ χρέωσες κι ἐγὼ θὰ σὲ πουλήσω.
— Ἀφέντη μου, μὴ μὲ πουλᾷς κ' ἐγὼ σὲ ξεχρεῶνω,
γιὰ βάλε νιοὺς καὶ σκάψε με, κόρες...
κ' ἐγὼ θ' ἀνθῶ καὶ θὰ καρπῶ, σταφύλια θὲ νὰ κάνω».

Στὸ τέλος τοῦ τρύγου ἀφήνουν ἓνα κλῆμα ἄτρυγο, γιὰ νὰ μὴν λιμάξουν
τ' ἀμπέλι κ' εὐχονται : « *Μὲ γειά, καὶ τοῦ χρόνου περισσότερα* ». Κάνουν δὲ καὶ
χωσάδες, χώνουν δηλαδὴ σταφύλια μέσα στὶς λιθιές, ἤτοι στὰ πέτρινα ἀνα-
λήμματα πού σχηματίζουν τὶς σκάλες, δηλ. λωρίδες γῆς στὰ ἐπικλινῇ ἐδάφη·
τὰ τυλίγουν βέβαια καλὰ μὲ κληματόφυλλα καὶ τὰ κλείνουν μέσα στὶς πέτρες
καὶ τὰ διατηροῦν ὥς τὰ Χριστούγεννα, ἂν δὲν τὰ παρασύρῃ καμιὰ δυνατὴ

βροχή. Τὰ σταφύλια τὰ πατοῦν στήν *πατητήρα*, μιὰ κάδη πού ἔχει στή βάση 4 δοκαρένια *μπράτσα*, γιά ν' ἀκουμπᾶ σέ μιάν ἄλλη πλατύτερη κάδη, ὅπου χύνεται ἀπό τρύπες τῆς πατητήρας ὁ *μούστος*. Ἐπειτα παίρνουν μιὰ *τζέτζελη* πού νά χωράῃ ἓνα *μέτρο* *μούστο* καί τή βάζουν στή φωτιά, ὡς ὅτου νά σωθῇ σχεδόν καί γίνεται τὸ *πετιμέζι*. Ἀπὸ τὸ *μούστο* φτιάχνουν καί *μουσταλευριά* ἢ *μουσιόπιττα*, τὴν *λιάζουν* καί τή φυλάνε νά ἔχουν καί τὰ Χριστούγεννα. Βάζουν καί μικρὰ κομμάτια στὸ *σπερνό*, ὅταν κάνουν. Ὅταν τὸ κρασί βράζῃ στὰ βαγένια, δὲν ἐπιτρέπεται νά φέρουν στὸ σπίτι ἓνα εἶδος *λουλουδιῶν*, *τις κυκλαμιές*, γιὰτὶ τότε θὰ ξυνίση τὸ κρασί.

ε) *Ἔθιμα συγκομιδῆς τῶν ἐλαιῶν*. Τὶς ἐλιές ἀρχίζουν νά τις μαθεύουν ἀπὸ 15 Ὀκτωβρίου - 1 Νοεμβρίου. Ὁ *τιναχτής*, ἐκεῖνος πού θὰ ραβδίση τις ἐλιές, πηγαίνει πρῶτος μὲ τοὺς *λούρους* (ξύλα λεπτά, μακρὰ ἀπὸ κυπαρίσσι ἢ φράξο). Οἱ γυναῖκες πηγαίνουν ἀργότερα ἀπὸ πίσω, γιά νά ἔχουν πέσει ἐλιές κι ὅταν πᾶνε, ν' ἀρχίσουν τὸ μάζεμα. Κάθε μιὰ ἔχει καί τὸ *ντρουβά* τῆς (σὰν σακκὶ μικρὸ πού τὸ δένουν στή μέση τους καί ρίχνουν τις ἐλιές). Ὅταν ἔχη *σοδειά*, φτιάχνουν *καινούργιο ντρουβά* (τὸ ὕφασμα τὸ ὑφαίνουν στὸν ἀργαλειό), γιά νά εἶναι γούρικος καί στήν ἐπόμενη χρονιά. Ἡ μεταφορὰ γίνεται μὲ τὰ *ζῶα* μέσα σέ μεγάλα *σακκιά*.

Κατὰ τὸ τέλος τῆς συγκομιδῆς ἀφήνουν ἓνα *κλαράκι ἀτίναγο*, γιά νά μὴ λιμάξουν τις ἐλιές κ' εὐχονται : *Καὶ τοῦ χρόνου πλειότερες*. Ἀπὸ τὸ πρῶτο λάδι θ' ἀνάψουν τὸ *καντήλι* τῆς Παναγιᾶς, γιά νά τοὺς τὸ εὐλογήσῃ μέσα στήν *πύλα* (τετράγωνον πέτρινον δοχεῖον ὕψους ἑνὸς μέτρου πού βάζουν τὸ λάδι).

Ἀπὸ τις ἐλιές μαθεύουν μερικές *χοντρές*, *τις μαυρομάτες*, καί τις βάζουν στὸν *τάλαρο* (ξύλινο δοχεῖο) μὲ λάδι καί ξύδι καί φτιάχνουν τις *κολυμπάδες*. Πρὶν πᾶνε τις ἐλιές στὸ *λιτροβιό*, πηγαίνει ὁ *παπᾶς* κι ἀγιάζει καί φτιάχνουν *λαδόπιττα*, γιά νά εὐχηθοῦν, δίνουν δὲ καί στοὺς *λιτροβιαραίους* καί *τρῶνε*. Τὸ *ἀζύμωτο* λάδι χρειάζεται γιά τις ἀρρώστειες. Γεμίζουν ἓνα *μπουκάλι*, πρὶν τὸ πᾶνε στὸ *πιεστήρι*, ὅταν στάξῃ δηλαδή, καί τὸ βάζουν στὰ *εἰκονίσματα* γιά *γιατρεία*. Τὴν *ἀποδοχή* (*σοδειά*) τῶν ἐλαιῶν τὴν ὑπολογίζουν μὲ τὰ *μέτρα* (εἰδικὰ δοχεῖα) καί μὲ τὰ *καρτούτσια* 2 1/2, *καρτούτσια* λάδι εἶναι σχεδόν μιὰ ὀκά.

ΚΛΕΟΝΙΚΗ Π. ΓΡΗΓΟΡΗ

φοιτήτρια Φιλολογίας

Β' Ὁ θερισμὸς στήν Κύπρο.

Στὴν Κύπρο ὁ θερισμός, πρὶν 20 χρόνια καί πιὸ μπροστά, ὅσο φθάνει ἡ θύμηση τοῦ πιὸ γέρου τοῦ χωριοῦ μας, πού ἔχει περάσει τὰ ἑκατὸ χρόνια ζωῆς, γινότανε μὲ τὰ *δρεπάνια*.

Τὰ *κοφτερά* αὐτὰ *γαμψωτά ἐργαλεῖα*, πού γιά αἰῶνες πολλοὺς ἀντικαθιστοῦσαν τὴ *δουλειά*, πού κάνουν σήμερα τὰ σύγχρονα μηχανήματα *θερισμοῦ*, ξεχωρίζανε σέ μεγέθη ἀνάλογα μὲ τὸ σῶμα τοῦ *θεριστῆ* καί τις ἱκανότητές του, δηλαδή τὴ δύναμη καί τὴν τέχνη. Τὰ πιὸ μικρὰ *δρεπάνια* λέγονται *«φασούλες»* ἢ *«φασούλια»*, ὀνομασία πού δὲν ξέρω ἀπὸ πού ἔχει τὴ ρίζα της.

Τὸ θέρος τοῦ *κριθαριοῦ*, τὸ *κριθαροθέρι*, ὅπως λένε στήν Κύπρο, ἀρ-

χίζει ἀπὸ τις 20 τοῦ Ἀπρίλη καὶ βαστᾷ μέχρι τις 20 τοῦ Μάη τὸ πιὸ ἀργό. Ἀπ' ἐκεῖ καὶ πέρα ὅσα μένουνε ἄθερα κασ'ιάζουν, δηλαδή ἡ ποκαλάμη παθαίνει ἀποσύνθεση καὶ δὲ σχηματίζει δεματικὸ γιὰ δέσιμο τῶν δεματιῶν καί, μόλις τ' ἀγγίζεις στήν πυρὰν τοῦ ἡλίου, ἡ κουτσούλλα, δηλαδή τὸ στάχυ, κόβκεται καὶ πέφτει στὴ γῆ. Τὰ κασ'ιασμένα κριθάρια θερίζονται μόνον τὸ πρωῒ, πού ἔχει νοτιά, τις «*πωρνές*», ὅπως λένε οἱ Κύπριοι γεωργοί. Γιὰ νὰ προκά-νουν λοιπὸν νὰ τὰ θερίσουν προτοῦ κασ'ιάσουν, ἀρχίζουν θέρος, ὅταν τὰ κριθάρια διατηροῦσαν ἀκόμα λίγη χλωράδα, δηλαδή «*σύγλωρα*». Σχετικὰ μ' αὐτὸ βγῆκε καὶ ἡ Κυπριακὴ παροιμία: «*Τζιαιρὸν τοῦ θέρου γύρευκε, τζιαὶ θέρος μὲν γυρεύκεις*»· δηλαδή κοίταζε ἂν ἤρθην ἡ ἐποχὴ τοῦ θερισμοῦ καὶ μὴ κοιτάξης ἂν τὸ κριθάρι δὲν εἶναι γιὰ θερισμό.

Τὸ θέρος τοῦ σιταριοῦ, τὸ σιταροθέρι, ἀρχίζει ἀπὸ τις 20 τοῦ Μάη καὶ κρατᾷ μέχρι τις 20 - 25 τοῦ Ἰουνίου ἢ καὶ ἀργότερα ἀκόμα, γιατί δὲν κασ'ιάζει τόσο πολὺ, ὅσο τὸ κριθάρι. «*Τὸ στᾶρι παίρνει ἴπομονή*», λένε οἱ παλιοὶ γεωργοί. «*Ἀσπορος νὰ μὲμ μείνης, τζι" ἄθερος ἔμ μεινίσκεις*».

Ἦρθε λοιπὸν ἡ ἐποχὴ τοῦ θερισμοῦ. Οἱ θεριστάδες ἔχουν ἀκονισμένα τὰ δρεπάνια τους ἀπὸ μέρες καὶ περιμένουν μ' ἀγωνία τὸ σύνθημα τῆς μάχης. Καὶ πραγματικὰ δὲν διαφέρει ἀπὸ μάχη ἡ δουλειὰ τοῦ θέρους. Μπαίνουνε στὴ γραμμὴ οἱ θεριστάδες ὁλόμοιαστοι μὲ τοὺς στρατιῶτες, πού βρίσκονται στὴν πρώτη γραμμὴ τοῦ μετώπου. Ὁ καθένας στὴ θέση του. Πρῶτος ὁ πρωταρχάτης (πρωτεργάτης), πού χαράζει τὸ δρόμο καὶ ξεχωρίζει τὸ ἀντιάτ'ιν (τὸ πλάτος τοῦ χωραφιοῦ πού θὰ θεριστῇ)· δίπλα του ἄλλος θεριστής, πού ἐτοιμάζει τὸν τόπο, γιὰ νὰ διευκολύνη τὸ «*μεσαῖο*» θεριστή, πού παίρνει τὸν πιὸ πολὺν τόπο καὶ βαστᾷ ὅλο σχεδὸν τὸ βάρος τῆς ἀποδόσεως. Δίπλα στὸν μεσαῖον ἄλλος θεριστής ἀπὸ τὴν ἄλλη του πλευρὰ καὶ στὴν ἄκρα ὁ «*ραάρης*», πού σπρώχνει συνεχῶς τὴν οὐρὰ τοῦ ἀντιάτ'ιοῦ γιὰ νὰ τὸ στρογγυλίξη καὶ φαίνεται πῶς γι' αὐτὸ πῆρε τὴν ὀνομασίαν.

Ξωπῖσω τους τὰ κορίτσια, τὸ καθένα κ' ἓνα θεριστή, γιὰ νὰ δένουν σὲ δεμάτια ὅσο σπαρτὸ θερίζεται. Κι ἀρχίζει τὸ τραγούδι κ' οἱ θεριστάδες πέφτουνε σὲ φιλότιμο, ποιὸς θὰ ξεπεράσῃ τὸν ἄλλον. Ὁ ἀγώνας ἀνάβει· ἓνας ἀγώνας ἀντοχῆς, πού σταματᾷ μόνον, ὅταν ὁ θεριστής βγάλῃ τὸν ἄλλον ἔξω ἀπὸ τὸ ἀντιάτ'ιν ἢ τὸν ἔχει συνεχῶς πίσω. Γιὰ νὰ κρατηθῇ ἓνας θεριστής στὸν τόπο του καὶ νὰ μὴν τοῦ τὸν πάρῃ ἄλλος, χρειάζεται τέχνη, νὰ ξέρῃ δηλαδή *πάτημα* (βῆμα). Τὸ *πάτημα* μοιάζει μὲ χρόνον πολεμικόν. Ὁ μεσαῖος θεριστής καμμιά φορὰ ἀγωνίζεται ἐνάντια καὶ στοὺς δύο του διπλανοὺς κ' ἐπειδὴ κατέχει τὴν πιὸ τιμητικὴν θέσιν, πρέπει νὰ τὰ βγάλῃ πέρα. Ξεκινᾷ μὲ *πάτημα* θερίζοντας κι ἀνεμίζοντας τὸ δρεπάνι του πρὸς τὴ διεύθυνση τοῦ θεριστῇ, πού εἶναι δίπλα στὸν πρωταρχάτην καὶ βρίσκεται στὴν ἄκρα τοῦ τόπου του. Τότε αὐτὸς βλέποντας ἄλλο θεριστὴ νὰ μπῇ στὰ δικά του χώματα καὶ νὰ παραβιάσῃ τὰ σύνορα, μιὰ καὶ κατέχει τὴν τέχνη καὶ ξέρει καλὰ τὴ δουλειὰ του, πηγαίνει πρὸς συνάντησίν του κι αὐτὸς μὲ *πάτημα* παίζει τὸ δρεπάνι μπροστά, μὲ τὸ κορμί του πίσω καλὰ προφυλαγμένο. Συναντιοῦνται, ἡ θέσιν εἶναι προφυλαγμένη, κι ὁ κανονισμὸς τὸ ἀπαιτεῖ νὰ ὑποχωρήσῃ κανονικὰ καὶ ν' ἀδειάσῃ τὴ γωνιά. Μὰ ἐκτὸς τοῦ κανονισμοῦ ὑπάρχει κι ἄλλος κίνδυνος· ὁ θεριστής πού εἶναι δίπλα στὸν *ραάρη*ν ἔρχεται ὀρμητικὸς πρὸς

τὸ μέρος του· κι ὁ μεσαῖος στρέφεται μὲ τέχνη πάνω του. Μόλις πρόλαβε· σὲ λίγο θὰ ἦτανε ἀργά· γιατί εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ βαστᾷ τοὺς ἀντιπάλους του σὲ ἴσην ἀπόσταση. Κι αὐτὸ συνεχίζεται πολλές φορές μέραν ὀλάκερη, ἂν οἱ θεριστάδες εἶναι ἐξ ἴσου καλοὶ τεχνίτες.

Παιχνίδια στὸ θέρος τοῦ σιταριοῦ ἰδίως, πού εἶναι *γλυμοθέρι*, ὑπάρχουν πολλά: Τὸ *πάτημα*, πού δίνει ἀπόδοση πολλή κι ὅταν μείνη ὁ ἕνας πίσω, θεωρεῖται ὁ ἄλλος νικητής. Τὸ *παίξιμο τοῦ δρεπανιοῦ*, πού εἶναι ἐκδήλωση τέχνης χωρὶς ἀπόδοση, καὶ μοιάζει μὲ χορὸν ἢ ἐλευθέραν πάλην. Γιὰ νὰ θεωρηθῇ ἕνας νικητής, πρέπει νὰ βγάλῃ τὸν ἄλλον ἀπὸ τὴ θέση του ἢ νὰ τοῦ πάρῃ τὰ στάχυα πάνω ἀπὸ τὸ χέρι του ἢ πολλές φορές νὰ τὸν φέρῃ ὅλον μέσα στὸ δρεπάνι του, ἂν δὲν εἶναι καλὸς τεχνίτης νὰ ξέρῃ νὰ προφυλαχθῇ. Αὐτὰ τὰ παιχνίδια κι ἄλλα πολλά, ὅπως τοῦ *λαγοῦ* καὶ τοῦ *κυνηγοῦ*, παίζονται, ὅταν τὸ χωριὸ ὀλάκερο, νέοι καὶ κοπέλλες, ἀγόρια καὶ κορίτσια, νιόπαντροι καὶ μεσήλικες, καθὼς καὶ γέροι, πού παρακολουθοῦνε τὴ δουλειά, πᾶνε νὰ θερίσουν τὰ σπαρτὰ τῆς ἐκκλησιᾶς τοῦ χωριοῦ. Ὁ παπᾶς εὐλογεῖ τοὺς θεριστάδες καὶ τὶς *ἀγκαλιαρκές* (τὰ κορίτσια πού δένουν τὰ δεμάτια) κι ὅλοι μπαίνουνε στὴ γραμμή, ὁ καθένας στὴ θέση, πού θὰ τοῦ λάχῃ ἢ θὰ προκάνῃ νὰ διαλέξῃ.

Ἀρχίζουν νὰ παίζουν τὰ μουσικὰ ὄργανα, *βιολί* καὶ *λαγοῦτο* συνήθως, κ' οἱ θεριστάδες πρέπει νὰ πατοῦνε πάνω στίς στροφές τῆς μουσικῆς. Οἱ νέοι κάτω ἀπὸ τὴν ἐπήρεια τῆς μουσικῆς ἀπὸ τὴ μιά, καὶ τῆς συναισθήσεως ὅτι εἶναι ἐκεῖ κ' ἡ «καλή» των ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀρχίζουν νὰ ἐπιδεικνύουν τέχνη κι ὁ πόλεμος ἀνάβει. Τὸ παίξιμο τοῦ δρεπανιοῦ, πού θεωρεῖται τὸ κορύφωμα τῆς τέχνης τοῦ θεριστῆ, ἀρχίζει. Βλέπει κανεῖς τὰ δρεπάνια ν' ἀνεμίζουν στὸν ἀέρα κόβοντας ψηλὰ - ψηλὰ τὸ σιτάρι, ἐνῶ οἱ θεριστάδες βηματίζουν ρυθμικὰ μὲ γρήγορα κ' ἐπιδέξια γέσματα τοῦ κορμοῦ. Ἀλλοίμονο στὸ θεριστὴ πού εἶναι ἀργὸς κ' ἔχει ἀντιμέτωπο θεριστὴ γρήγορο. Στὴ μέθῃ τοῦ ἀγῶνος καὶ τῆς μουσικῆς μπορεῖ ὁ ἄλλος νὰ τοῦ πάρῃ καὶ τὰ δάχτυλα μαζί μὲ τὰ στάχυα.

Αὐτὰ εἶναι τὰ ἔθιμα καὶ κλείουν, ὅταν πιά τελειώσῃ τὸ θέρος καὶ ὁ γεωργὸς κάνῃ στοὺς θεριστάδες του τραπέζι μὲ πλούσιο ποτό. Σὰν ἀποφᾶνε, ἀρχίζουν τὸ τραγούδι, σκοποὺς καὶ δίστιχα. Αὐτὰ λέγονται «*ποθέρια*» (ἀποθέρια). Κι ὅλοι εὐχονται: *Καὶ τοῦ χρόνου! Καλὲς εὐλογίες νὰ στείλῃ ὁ Ἀφέντης ὁ Θεός!*

Τώρα, μὲ τὴν ἐμφάνισιν τῶν μηχανῶν, ὅλα αὐτὰ τὰ ἔθιμα καὶ παιχνίδια χάθηκαν σχεδὸν γιὰ πάντα. Παιχνίδια κ' ἔθιμα, πού ἦσαν ἐκδήλωση τῆς Ἑλληνικῆς Κυπριακῆς λαϊκῆς ψυχῆς.

Συμπλήρωμα: Τὸ παιχνίδι τοῦ λαγοῦ καὶ τοῦ κυνηγοῦ.

Πολλές φορές, ὅταν οἱ θεριστὲς ἦτανε μεγάλης ἀποδόσεως, νὰ θερίζουν δηλαδὴ περὶ τὶς 2 1/2 κυπριακὲς σκάλες (=στρέμματα) σιτάρι ὁ καθένας τους, τότε ὁ παραγωγὸς ἐπαιρνε δυὸ ἀνθρώπους (*ἀνθρωπος εἰς τὴν κυπριακὴν σημαίνει συνήθως ἄνδρας*) νὰ θερίζουν καὶ τέσσερις γυναῖκες νὰ δένουν τὰ δεμάτια. Σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις συνηθίζανε νὰ παίζουν τὸ *παιγνίδι τοῦ λαγοῦ καὶ τοῦ κυνηγοῦ*.

Προτοῦ προχωρήσω ὁμως, εἶμαι ὑποχρεωμένος ν' ἀναπτύξω κάτι γιὰ τοὺς θεωριστές, γιὰ νὰ γίνωμαι πιὸ εὐκόλα κατανοητός. Οἱ θεωριστές λοιπὸν ὅσοι δὲν εἶχανε τὸ ὄνομα μονάχα, ἀλλὰ ἦτανε ὄνομα καὶ πράγμα, πάντοτε ξεχωρίζανε σὲ δυὸ τύπους, ὅπως οἱ στρατιῶτες τοῦ παλίου, τοῦ ἀρχαίου καιροῦ· δηλ. εἰς βαρεῖς καὶ εἰς ἐλαφροὺς. Οἱ βαρεῖς πάντοτε παίρνανε θέση στὸ μέσον τοῦ ἀνταγίου (=θεριζομένου τεμαχίου) καὶ χρησιμοποιοῦσαν δρεπάνια πιὸ μεγάλα ἀπὸ τοὺς ἐλαφροὺς. Οἱ ἐλαφροὶ παίρνανε θέση τῶν ἄκρων, γιὰ νὰ ἐτοιμάζουν τὸ ἀντάρι·¹ν στοὺς βαρεῖς καὶ χρησιμοποιοῦσαν δρεπάνια μικρότερα ἀπὸ τοὺς βαρεῖς.

Οἱ βαρεῖς θεωριστές, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἦσαν μεγαλόσωμοι ἄνδρες καὶ δὲν εἶχαν γρηγοράδα εἰς τὰς κινήσεις των κ' ἔτσι ἡ ἀπόδοσή των προερχότανε ἀπὸ τοὺς πολλοὺς σιάχους, πὺν ἔπαιρνε ὁ γῦρος τοῦ μεγάλου των δρεπανιοῦ.

Οἱ ἐλαφροὶ θεωριστές ἦσαν συνήθως οἱ μετρίου ἀναστήματος κ' οἱ γρήγοροι στίς κινήσεις των. Ἡ ἀπόδοση τούτων ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴ γρηγοράδα τῶν χειρῶν τους.

Οἱ βαρεῖς μὲ ἀραιές καὶ μεγάλες δρεπανιές, κ' οἱ ἐλαφροὶ μὲ πιὸ συχνές, μὰ καὶ πιὸ μικρὲς δρεπανιές, βρισκόντανε πάντοτε στὸ ἴδιο ἐπίπεδο ἀποδόσεως.

Συνεχίζω τώρα τὸ παιγνίδι τοῦ λαγοῦ καὶ τοῦ κυνηγοῦ. Τὸν ρόλον τοῦ λαγοῦ θὰ ὑποδυότανε ὁ ἐλαφρὸς θεωριστής, χρησιμοποιώντας γιὰ δόντια του τὸ δρεπάνι του, κι ὁ βαρὺς κατ' ἀνάγκην μετέτρεπε τὸ μεγάλο του δρεπάνι σὲ ντουφέκι κι ἓνα ἄγριο κυνηγητὸ ἀρχίζε μέσα στὸ ἀθέριστο σιτάρι. Ἦτανε ὁρος ὁμως, ὅσους ἐλιγμοὺς κι ἂν κάνανε κι ὅποιες κατευθύνσεις κι ἂν παίρνανε, τὰ πόδια τους ἔπρεπε νὰ πατοῦν σὲ θερισμένο τόπο.

Ὁ λαγὸς μὲ γρήγορες κινήσεις ἀνοίγε μὲ τὸ δρεπάνι του ἓναν ἐλικοειδῆ δρόμο καὶ τὸ σῶμα του τό 'κρυβαν οἱ προφυλακὲς τοῦ ἄθερου σιταριοῦ, πὺν ἄφηνε κατὰ διαστήματα μὲ τέχνη. Ἔτσι ἄλλοῦ πλάταινε τὸν δρόμο του κι ἄλλοῦ ἀπότομα τὸν στένευε ἀλλάζοντας κατεύθυνση προσπαθώντας νὰ κάνη τὸν κυνηγὸ νὰ χάσῃ τὰ ἴχνη του. Προχωροῦσε γρήγορα - γρήγορα, στεκότανε ξαφνικά, ὅπως ὅλοι οἱ λαγοί, στήλωνε τὰ αὐτιά του κι ἀφουγκραζότανε. Ἄκουε βήματα, μὰ ὁ κυνηγὸς δὲν φαινότανε, γιὰτὶ κι αὐτὸς ἔκρυβε τὸ σῶμα του πίσω ἀπὸ τὸ ἄθερο σιτάρι, πὺν προσπαθοῦσε ἀδιάκοπα νὰ τὸ μετατρέψῃ πότε σὲ κλούβα, γιὰ νὰ παραμονέψῃ, καὶ πότε σὲ δρόμο γιὰ νὰ τοῦ ἐπιτρέψῃ νὰ βρῇ τὸ λαγό.

Δρόμο, φευγάλα ὁ λαγός, νέους ἐλιγμοὺς, ἄλλη κατεύθυνση, κι ὁ κυνηγὸς μὲ κυκλωτικὴ κίνηση προσπαθοῦσε νὰ εὐθυγραμμίσῃ μὲ τὸν λαγόν. Ἀρχίζε λοιπὸν νὰ προσποιῇται πὺς παίρνει ἄλλη κατεύθυνση κ' ἐπιδεικνύοντας τὸ σῶμα του καταστοῦσε φανερό πὺς σταμάτησε τὸ κυνηγητό. Προχωροῦσεν ἄλλοῦ, ἀνοίγοντας δρόμο λοξό, γιὰ νὰ κρύψῃ σιγὰ - σιγὰ τὸ σῶμα του. Μόλις ἔκρυβε τὸ σιτάρι τὸ σῶμα του, ἀρχίζε νὰ κινῆται κυκλωτικά. Μὲ μεγάλες δρασκελιές (= βήματα) κι ἀνάλογες δρεπανιές, προσπαθώντας νὰ μὴ δημιουργῇ θόρυβο, προχωροῦσε, πάντοτε ὁμως κοιτάζοντας κλέφτικα πρὸς τὸ μέρος τοῦ λαγοῦ. Ὁ λαγὸς τώρα ξέγνοιαστος ἔβασκε κόβοντας μὲ τὰ γρήγορα δόντια του τὸ σιτάρι, φτιάχνοντας πλατεῖα μεγάλη. Ὁ κυνηγός, πὺν

τὸν ἀντιλήφθηκε, ἀφοῦ εὐθυγράμμισε τὸ δρόμο του, ἄρχισε νὰ προχωρῇ πρὸς τὴν πλατεῖα τοῦ λαγοῦ κι ὅταν ἔφτασε σὲ ἀπόσταση βολῆς, ὕψωσε τὸ ὄπλο του, ὁ λαγὸς τὸ εἶδε κ' ἔκανε τρομαγμένος νὰ πηδήσῃ, μὰ ἓνα μᾶμ... ἀκούστηκε καὶ τὰ βόλια - στάχεις καλύψανε τὸν λαγὸν ὁλάκερον. Ἔπεσε ἄπνους! Κι ὁ κυνηγὸς ἀνοίγοντας δρόμο πλησίασε καὶ βεβαιώθηκε. Ὑστερα ἀπ' αὐτό, τὸ παιγνίδι θεωρεῖται τετελεσμένο κι ἀναλαμβάνουν μαζὶ κυνηγὸς κι ἀναστημένος λαγὸς νὰ θερίσουν, ὅσο σιτάρι περικυκλώσανε μὲ τίς κινήσεις των.

Λιοπέτρι Ἀμμοχώστου, 1958.

ΜΟΔΕΣΤΟΣ ΣΑΜΑΡΑΣ

τριτοετῆς φοιτητῆς Φιλολογίας

[Βλ. Δ. Εὐαγγελίδου, Συνήθια τοῦ θέρου καὶ τῆς σπορᾶς (Ἐπιδαύρου) καὶ Ν. Γ. Πολίτου, Παρατηρήσεις περὶ τῶν ἐθίμων τοῦ θέρους καὶ τῆς σπορᾶς (Λαογραφ. Γ' 675 - 682), καὶ Γ. Α. Μέγα, Ζητήματα Ἑλλην. Λαογραφ. (Ἀνάτυπ.) τευχ. Γ' σ. 153 - 164. Βλ. περιγραφὰς ἀγροτικῶν ἐθίμων Σινιόβου Γρεβενῶν (Λαογραφ. Γ' 140), Δρυμοῦ Μακεδονίας (αὐτ. IB' 92 - 103), Ρόδου (αὐτ. IB' 104 κ.έ., 111 κ.έ., 116 κ.έ.), περιφερείας Ραιδεστοῦ (αὐτ. IB' 404 κ.έ.), Κῶ (αὐτ. ID' 271 κ.έ.). Βουρβούρων Κυνουρίας (Ἐπετηρ. Βουρβούρων 1939 σ. 137), Καρπάθου (Μιχαηλίδου - Νουάρου, Λαογρ. Σύμμ. Καρπ. Β' 30), Αὐδημίου (Θρακικά 12, 1939, 356 - 362). Σημ. Γ.Α.Μ.].

ᾠδματα

Ἀνέκδοτος ἐκ Θάσου παραλλαγή τοῦ ᾠσματος
Μιχαήλ τοῦ Γενναίου.

Σὰν κίνησε ὁ Χαλπιγιὲς¹⁾ νὰ πὰ νὰ πολέμησῃ,
μὲ τὰ βαγγέλια τῆς Βλαχιᾶς μὲ τοὶ σταυροὶ τῆς Πόλης,
μπροστὰ πααῖναν οἱ σταυροὶ καὶ πίσω τὰ βαγγέλια.
Στὴ μέση πάγει ὁ Χαλπιγιὲς μ' οὐλὴ τὴ συντροφιά του.
5 Στὴν τσαντήρια πράσινα, πράσινα καὶ γαλάζια,
πέφτουν τουφέκια σὰ βροχή, κανόνια σὰ χαλάζια,
πέφτουν τὰ τουρκοκέφαλα σὰ σιγανὴ βροχίτσα.
Βασιλοπούλα ξέβηκε ἀπὸ ψηλὸ παλάτι.
— Πάψτε, παιδιὰ, τὸν πόλεμο, πάψτε καὶ τὸ τουφέκι
10 νὰ κατακάτῃ ὁ κουρνιαχτός, νὰ μετρηθῇ τ' ἄσπερι.
Μετρεῖ ὁ Τοῦρκος τρεῖς φορές, τὸν λείπουν τρεῖς χιλιάδες,
μετρεῖται τὸ Ρωμιόπουλο, τὸν λείπουν τρεῖς νομάτοι,
ἢ γένας πᾶσι γιὰ νερό, ἢ γι' ἄλλος πᾶ γιὰ ξύλα,
ἢ τρίτος, ἢ μικρότερος, πᾶσι γιὰ μαῦρα μάτια.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Δ. ΑΡΓΥΡΙΟΥ

δημοδιδάσκαλος

¹⁾ Χαλπιγιὲς λέγεται ἐδῶ ὁ Μιχὰλ μπέης, ὁ ἐπονομασθεὶς Γενναῖος. Περὶ τοῦ ᾠσματος τούτου βλ. Δ. Β. Οἰκονομίδου, Μιχαήλ ὁ Γενναῖος καὶ τὰ δημοτικὰ περὶ αὐτοῦ ᾠδματα Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων (Λαογραφ. ID' 1952, 53 - 70). Σημ. Γ. Α. Μ.].

Ἑλληνικὴ Λαογραφικὴ Ἑταιρεία.**Πεπραγμένα τοῦ 1952.**

Κύριοι ἑταῖροι,

Ἡ δρᾶσις τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1952 περιλαμβάνει κυρίως τὴν ἔκδοσιν τοῦ περιοδικοῦ καὶ τὴν λαογραφικὴν ἀποστολὴν εἰς Μακεδονίαν.

Τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον καὶ δὴ τὴν ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως ἐπιτροπὴν ἀπασχόλησεν ἡ ἐκτύπωσις τῆς Λαογραφίας, ὁ ΙΔ' τόμος τῆς ὁποίας ἐξεδόθη ὁλόκληρος, περιλαμβάνων ἐκτὸς τοῦ ἀξιολογωτάτου ὕλικου μελέτας ἰδίᾳ περὶ τὰ προβλήματα τῶν δημοτικῶν ᾠσμάτων καὶ τῆς ἑλληνικῆς λαϊκῆς οἰκίας.

Τὰς δαπάνας τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ ἐκάλυψαν ἐν μέρει τὰ ἔσοδα ἐκ τῶν συνδρομῶν τῶν ἑταίρων καὶ τῆς πωλήσεως τοῦ περιοδικοῦ, ἀλλὰ κατὰ τὸ πλεῖστον αἱ ἐτήσιαι ἐπιχορηγίαι τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Μπαγκείου Κληροδοτήματος καὶ τῆς Τραπεζίης τῆς Ἑλλάδος. Ἐκφράζομεν καὶ ἐνταῦθα πρὸς ἀμφοτέρους τοὺς ὀργανισμοὺς τὰς θερμὰς εὐχαριστίας καὶ τὴν βαθεῖαν ἡμῶν εὐγνωμοσύνην καὶ εὐελπιστοῦμεν, ὅτι αἱ Διοικήσεις τούτων θὰ θελήσουν νὰ ἐπιδείξουν καὶ ἐφέτος τὸ αὐτὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὸ ἔργον τῆς Ἑταιρείας καὶ ὅτι θὰ καταστήσουν διὰ τῆς ὕλικῆς αὐτῶν ἐπιχορηγίας ἐφικτὴν τὴν συνέχισιν τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ τῆς.

Ἡ Μπάγκειος Ἐπιτροπὴ διέθεσε καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο 6 ἑκατομμύρια δραχμῶν πρὸς διενέργειαν λαογραφικῆς ἀποστολῆς εἰς Γράμμον ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν ἐπίσης ὑπὸ τῆς αὐτῆς Ἐπιτροπῆς διὰ τριῶν ἑκατομμυρίων ἐπιχορηγηθεῖσαν γλωσσικὴν ἀποστολὴν εἰς τὸ ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρον τοῦτο τμῆμα τῆς ἑλληνικῆς γῆς. Ἀλλ' ἐνῶ ἡ γλωσσικὴ ἀποστολὴ ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ τῆς, ἀποκομίσασα πλουσιώτατον ὕλικόν, ἡ λαογραφικὴ ἠναγκάσθη νὰ παρεκκλίνῃ δυστυχῶς τούτου καὶ νὰ στραφῇ πρὸς γειτονικὴν, ἀλλ' ἐξ ἴσου ἐνδιαφέρουσαν περιοχὴν τῆς Δ. Μακεδονίας, διότι τὰ χωρία τοῦ Γράμμου στεροῦνται ἡλεκτρικοῦ ρεύματος, ἡ δὲ ἀποστολὴ μὴ διαθέτουσα ἰδίαν ἡλεκτρικὴν γεννήτριαν δὲν ἠδύνατο νὰ προβῇ εἰς φωνοληπτικὴν ἐργασίαν. Οὕτως οἱ ἀναλαβόντες τὴν ἐπίπονον ταύτην ἐργασίαν, ὁ Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου καὶ Διευθυντὴς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου κ. Γ. Μέγας καὶ ὁ παρὰ τῷ Λαογραφικῷ Ἀρχεῖῳ μουσικὸς κ. Σ. Περιστέρης μετέβησαν εἰς Σιάτισταν καὶ Καστορίαν, ὅπου ἡσχολήθησαν κυρίως εἰς τὴν περισυλλογὴν ᾠσμάτων ἐκ τῆς περιοχῆς ταύτης τῆς Δ. Μακεδονίας καὶ τὴν καταγραφὴν τῆς μουσικῆς τούτων ἐπὶ δίσκων.

Εἰς τὴν ἐργασίαν ταύτην συνέβαλον τὰ μέγιστα ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν διαθέσασα τὸ φωνοληπτικὸν μηχανήμα αὐτῆς καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸ Ἑθνικὸν Ἰδρυμα Ραδιοφωνίας, τὸ ὁποῖον κατόπιν τῶν ἐνεργειῶν καὶ συνεννοήσεων τοῦ κ. Μέγα μετ' αὐτοῦ ἀπέστειλε συνεργεῖον τοῦ Ραδιοφωνικοῦ Σταθμοῦ μετ' εἰδικοῦ φωνοληπτικοῦ μηχανήματος μαγνητοφώνου.

Οὕτω κατεγράφησαν ἐπὶ 50 δίσκων τὸ κείμενον καὶ ἡ μουσικὴ 220 ἐν συνόλῳ ᾠσμάτων, τὰ ὁποῖα κατετέθησαν εἰς τὸ Μουσικὸν Τμῆμα τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου πρὸς μελέτην.

Ἐκτὸς τῆς μουσικολαογραφικῆς αὐτῆς συλλογῆς κατὰ τὸ διάστημα τῆς

ἀποστολῆς ἐμελετήθησαν ὑπὸ τοῦ κ. Μέγα ἡ λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἐν Σιατί-στη, Καστορίᾳ καὶ Κοζάνῃ. Ἐκ τῆς μελέτης καὶ τῆς καταμετρήσεως 22 σπι-τιῶν προῆλθον 41 σχέδια κατόψεων, δι' ὧν διαφωτίζονται ζητήματα σχετικὰ μὲ τὴν ἐξέλιξιν τῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐν Δ. Μακεδονίᾳ.

Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὡς ἄνω περισυλλεγέντος ὕλικου τῶν ἁσμάτων ἐγένοντο εἰδικαὶ ἐκπομπαὶ ἀπὸ τοῦ Ἐθνικοῦ Ραδιοφωνικοῦ Σταθμοῦ. Ἡ μεγάλῃ σημασίᾳ, τὴν ὅποιαν ἔχει διὰ τὸ πανελλήνιον καὶ ἰδιαιτέρως διὰ τὸν Μακεδονικὸν λαὸν ἡ πιστὴ ἀπόδοσις γνησίων καὶ ἐξηλεγμένων δημοτικῶν ἁσμάτων ἐκ τῆς παραμεθορίου ταύτης περιοχῆς, εἶναι τοῖς πᾶσιν ἀντιληπτή. Εἴμεθα ἰδιαιτέρως ἱκανοποιημένοι, διότι ἡ Λαογραφικὴ Ἑταιρεία, συνεπῆς πρὸς τὸν σκοπὸν τὸν ὅποιον ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς της ἔθεσε, δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὸ ν' ἀποθησαυρίσῃ τὸ ὕλικόν καὶ νὰ χρησιμοποιήσῃ τοῦτο δι' ἐπιστημονικὰς μελέτας, ἀλλ' ἐπιτελεῖ συγχρόνως κοινωνικὸν καὶ ἐθνικὸν ἔργον ἀποδίδουσα καὶ πάλιν τοὺς λαϊκοὺς θησαυροὺς εἰς τὸν φορέα τούτων, τὸν ἑλληνικὸν λαόν.

Πιστεύομεν ὅτι ἡ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος μὴ ἐπιτευχθεῖσα εἰς Γράμμον ἐργασία τῆς περισυλλογῆς καὶ διασώσεως τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν λαογραφικοῦ πλούτου θὰ καταστῇ κατὰ τὸ τρέχον ἔτος δυνατὴ, ἐφ' ὅσον ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἐν τῷ ἰδιαιτέρῳ ἐνδιαφέροντι, τὸ ὅποιον ἐπιδεικνύει διὰ τὸ μουσικὸν τμήμα τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου, ἀπεφάσισε νὰ τὸ ἐφοδιάσῃ δι' ἡλεκτρικῆς γεννητρίδας, ἥτις εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὰς ἀνὰ τὰ ὄρεινὰ χωρία τῆς πατρίδος ἡμῶν λαογραφικὰς ἀποστολάς.

Ἐκ παραλλήλου πρὸς τ' ἀνωτέρω ἐξηκολουθήσαμεν τὰς προσπάθειάς πρὸς σύσφιγξιν τῶν πνευματικῶν δεσμῶν τῆς ἡμετέρας ἑταιρείας μετὰ τῶν ξένων λαογραφικῶν ἐταιρειῶν καὶ ἐπιστημονικῶν ἰδρυμάτων καὶ τὴν ἐπέκτασιν τῶν ἀνταλλαγῶν τοῦ περιοδικοῦ τῆς Λαογραφικῆς Ἑταιρείας μετὰ τῶν δημοσιευμάτων ἐκείνων. Οὕτως ἐνῶ ἐσυνεχίσθη ἡ ἀνταλλαγὴ πρὸς τὰ περιοδικά, ὡς καὶ κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη, ἐπετεύχθη κατὰ τὸ τρέχον ἔτος δι' ἀμοιβαίας συμφωνίας ἡ ἀνταλλαγὴ καὶ μετὰ τῶν κάτωθι: Folk - Lore, Revue des études byzantines, Nouvelle revue des traditions populaires, Hellénisme Contemporain. Ἡπειρωτικὴ Ἑστία.

Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑταιρείας ἐκτὸς τῶν ἐξ ἀνταλλαγῶν προερχομένων περιοδικῶν καὶ βιβλίων ἐπλουτίσθη καὶ δι' ἄλλων λαογραφικῶν κυρίως βιβλίων, ἅτινα ἀπεστάλησαν ὑπὸ τῶν ἰδίων συγγραφέων ἢ ἐδόθησαν εἰς ἡμᾶς ἀγορασθέντα ὑπὸ τῆς Μπαγκείου Ἐπιτροπῆς. Ἰδιαιτέρως δ' εὐχαριστοῦμεν ἐνταῦθα τὴν Ἐπιτροπὴν τοῦ Μπαγκείου Κληροδοτήματος, ἥτις βαθύτατα ἐνστερνιζομένη τὴν πνευματικὴν προσπάθειαν τοῦ τόπου μας εἰς τὸν τομέα τοῦτον συμβάλλει μεγάλως εἰς τὸν πλουτισμὸν τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Λαογραφικῆς Ἑταιρείας. Νέοι ἐταῖροι ἐνεγράφησαν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἑξ.

Ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις τῆς Ἑταιρείας παρουσιάζεται ὡς ἐξῆς συμφώνως πρὸς τὸν ἀπολογισμὸν τοῦ ἔτους 1952, τὸν ὑπὸ τοῦ Δ. Σ. ἐγκριθέντα καὶ ὑπὸ τῆς πρὸς τοῦτο ἐκλεγείσης κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 8 Μαΐου 1952 Ἐπιτροπῆς.

Ἀπολογισμὸς

τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφικῆς Ἑταιρείας
κατὰ τὸ οἰκονομικὸν ἔτος 1952.

ΕΙΣΠΡΑΞΕΙΣ

1. Ἐκ συνδρομῶν ἐταίρων καὶ δικαιώματος ἐγγραφῆς αὐτῶν	δρχ.	995.000
2. Ἐκ πωλήσεως τόμων τῆς «Λαογραφίας»	»	1.485.300
3. Ἐξ εἰσφορῶν α) τῆς Μπαγκείου Ἐπιτροπῆς	»	9.000.000
β) τῆς Τραπεζῆς Ἑλλάδος	»	6.000.000
Σύνολον εἰσπράξεων	»	17.480.300
Περίσσευμα προηγουμένης διαχειρίσεως	»	6.992.320
Σύνολον ἐνεργητικοῦ	»	24.472.620

ΔΑΠΑΝΑΙ

1. Ἐξοδα ἐκτυπώσεως «Λαογραφίας»	»	13.091.750
2. Ἐξοδα Λαογρ. ἀποστολῆς εἰς Δυτ. Μακεδονίαν	»	6.000.000
3. Ποσοστὰ εἰσπράκτορος τῆς Ἑταιρείας	»	339.150
4. Ἐξοδα ἐκτυπώσεως καρτελῶν, διπλοτύπων ἐνταλμάτων καὶ 135 φύλλων ἰλλουστρασιῶν	»	560.000
5. Ἐξοδα διαλέξεων καὶ γενικῆς συνελεύσεως	»	148.000
6. Φιλοδώρημα κλητῆρων Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας	»	50.000
7. Φιλοδώρημα κλητῆρος Λαογραφικῆς Ἑταιρείας	»	200.000
8. Διάφορα ἐξοδα, ἥτοι μεταφορὰ καὶ τοποθέτησις ΙΓ' τόμου Λαογραφίας, χαρτόσημα ἀποδείξεων παρελθούσης χρήσεως, ἀποστολὴ δεμάτων καὶ ἀλληλογραφία	»	225.500
Σύνολον δαπανῶν	»	20.614.400
Περίσσευμα οἰκονομικοῦ ἔτους 1952	»	3.858.220
Σύνολον παθητικοῦ	»	24.472.620

Ἐν Ἀθήναις τῇ 31ῃ Δεκεμβρίου 1952

Ἡ Γεν. Γραμματεὺς
ΜΑΡΙΑ ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ - ΜΠΑΡΜΠΑΡΙΓΟΥ

Ὁ Πρόεδρος
Φ. ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ

Ὁ Ταμίας
Δ. Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ

Ἡ Ἐξελεγκτικὴ Ἐπιτροπὴ
ΙΩ. ΚΟΥΡΜΟΥΛΗΣ, ΜΑΝ. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, ΔΙΟΓ. ΞΑΝΑΛΑΤΟΣ

ADOLF SPAMER

Ἡ Γερμανικὴ λαογραφία κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀπώλεσε δύο ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων ἐρευνητῶν της, τὸν John Meier καὶ τὸν Adolf Spamer. Ἡ συμβολὴ ἀμφοτέρων εἰς τὴν ἀποσαφήνισιν τῶν σκοπῶν τῆς λαογραφίας καὶ τὴν θεμελίωσιν αὐτῆς ὡς ἐπιστήμης ὑπῆρξε μεγίστη. Ἀμφοτέροι ὑπῆρξαν σκαπανεῖς τῆς ἐπιστήμης ἀκαταπόνητοι καὶ ἐχάρισαν εἰς τὴν γερμανικὴν λαογραφίαν θεμελιώδη ἔργα, τὰ ὅποια ἐξέρχονται συχνὰ ἐκτὸς τοῦ γερμανικοῦ ὁρίζοντος.

Περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως τοῦ John Meier, τοῦ ὁποίου τὸ κύριον ἔργον, τὴν συλλογὴν καὶ ἔκδοσιν τῶν γερμανικῶν δημοτικῶν ᾠσμάτων, ὡς καὶ τὸ θερμὸν ἐνδιαφέρον διὰ πᾶν τὸ ἐλληνικόν, ἐγνώρισα ἐξ ἀμέσου ἐπαφῆς τοῦ Deutsches Volksliedarchiv, τὸ ὁποῖον οὗτος διηύθυνε, πρὸς τὸ καθ' ἡμᾶς Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον, γράφει κατωτέρω τὰ δέοντα ὁ συνάδελφος κ. Στ. Κυριακίδης ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς βιβλιοκρισίας τοῦ τελευταίου ἔργου τοῦ ἀειμνήστου ἀνδρός. Διὸ θὰ περιορισθῶ ἐδῶ νὰ παράσχω σκιαγραφίαν τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ ἐτέρου ἐπιφανοῦς γερμανοῦ λαογράφου¹⁾.

Ὁ Adolf Spamer ἐγεννήθη τὴν 10 Ἀπριλίου 1883 ἐν Μαγεντία τῆς Ρηνανίας ἐκ πατρὸς ἱατροῦ, ἐσπούδασε δ' ἐν Freiburg, Μονάχῳ, Βερολίνῳ καὶ Giessen γερμανικὴν φιλολογίαν. Ἐκδηλώσας ἀπ' αὐτῶν τῶν πανεπιστημιακῶν τοῦ σπουδῶν κλίσιν πρὸς τὴν λαογραφίαν προσελήφθη τὸ 1908 εἰς τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον τῆς Βαυαρικῆς Ἑταιρείας für Heimatsschutz προτάσει τοῦ Friedrich von der Leyen, μετὰ τοῦ ὁποίου καὶ ἴδρυσε τὸ περιοδικὸν Bayerische Hefte für Volkskunde. Διευθύνων τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Μονάχου μέχρι τοῦ 1920 ἀνέπτυξε μετὰ πάθους τὸ συλλεκτικὸν ἔργον, ἀναδιφῶν ἰδίᾳ τὰς παλαιὰς γραπτὰς πηγὰς καὶ σταχυολογῶν τὴν ὕλην, ἐκ τῆς ὁποίας ἀπηρτίσθησάν τινες ἐκ τῶν μεγαλύτερων του ἐργασιῶν, ὡς Bairische Denkmale aus der «theueren Zeit», Das kleine Andachtsbild vom 14. bis 20. Jahrhundert καὶ ἡ μήπω ἐκδοθεῖσα ἐν τῷ συνόλῳ της πραγματεία Die geistliche Hausmagd. Ἀλλ' αἱ ἐπακολουθήσασαι ἐν Μονάχῳ μετὰ τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον πολιτικαὶ ἀνωμαλῖαι ἠνάγκασαν τὸν Spamer νὰ διακόψῃ τὴν ἐκεῖ ἐργασίαν του.

Τὸ 1921 ἐκλέγεται ὑφηγητὴς τῆς γερμανικῆς φιλολογίας καὶ λαογραφίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Φραγκφούρτης καὶ τὸ 1926 ἑκτακτος καθηγητὴς τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ Πολυτεχνικῇ Σχολῇ τῆς Δρέσδης. Ἐδῶ ἐπὶ δέκα συναπτὰ ἔτη διδάσκων τοὺς σπουδαστὰς τῆς Παιδαγωγικῆς Ἀκα-

¹⁾ Τὰς βιογραφικὰς εἰδήσεις ἀρῶμαι ἐκ τῶν ἄρθρων τῆς κ. Ingeborg Weber—Kellermann καὶ τῶν κ. Franz Lerner καὶ Hugo Hepding.

δημίας τὴν λαογραφίαν, κατορθώνει νὰ κινήσῃ ὑπὲρ αὐτῆς τὸ διαφέρον τῶν διδασκάλων τῆς Σαξονίας καὶ νὰ καταρτίσῃ πλουσιώτατον λαογραφικὸν Ἀρχεῖον. Εἰς 22.000 ἀνέρχεται ὁ ἀριθμὸς μόνον τῶν ἐπιδῶν καὶ καταδέσμων τοῦ Ἀρχείου τούτου, εἰς τῶν ὁποίων τὴν περισυλλογὴν κατέγινεν ὁ Spamer ἀπὸ τοῦ 1914· διότι ἀσχοληθεῖς ἀπὸ τῶν ἐν Giessen σπουδῶν του μὲ τοὺς Γερμανοὺς μυστικούς, ἰδίᾳ τὸν Meister Eckehard, τοῦ ὁποίου καὶ ἐκδοσὶν κριτικὴν παρεσκευάζεν, εἶχεν ἀντιληφθῇ τὴν μεγάλην σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἔχουν αἱ ἐν χρήσει παρὰ τῷ λαῷ ἐπιδᾶι καὶ οἱ κατάδεσμοι διὰ τὴν κατανόησιν τῶν ἔργων τῶν μυστικῶν τοῦ μεσαίωνος.

Αἱ ἐργασίαι τοῦ Spamer, κορυφωθεῖσαι εἰς τὴν δίτομον *Deutsche Volkskunde* (1934) καὶ ἡ μεγάλη του διδακτικὴ ἱκανότης ἔτυχον γενικῆς ἀναγνωρίσεως καὶ τὸ 1936 ἐκλήθη νὰ καταλάβῃ τὴν ἰδρυθεῖσαν τακτικὴν ἔδραν τῆς λαογραφίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Βερολίνου. Πρῶτον ἤδη εἶχεν ἀνατεθῇ εἰς αὐτὸν ἡ ὀργάνωσις τοῦ Λαογραφικοῦ τμήματος ἐν τῷ κύκλῳ ἐνὸς Κρατικοῦ Ἰδρύματος ἀποσκοποῦντος τὴν μελέτην τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ, εἰς τὸ ὁποῖον εἶχε συγχωνευθῇ καὶ ὁ Ἄτλας τῆς Γερμανικῆς Λαογραφίας. Δυστυχῶς τὰ ὠραῖα σχέδια τοῦ Spamer προσέκοψαν εἰς τὰς ἐπεμβάσεις τοῦ Himmler, ὅστις ἐπέβαλε τὸν χωρισμὸν τῶν ἐπὶ μέρους ἐρευνῶν τοῦ Ἰδρύματος. Δυσμενεῖς ἀπέβησαν διὰ τὸν Spamer καὶ οἱ ὅροι τῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ διδασκαλίας. Διὰ τοὺς ἐθνικοσοσιαλιστὰς ἡ Λαογραφία ἦτο μία «πολιτικὴ ἐπιστήμη». Εἰς τὸ Βερολίνον ἔδρων τότε λαογράφοι ἐμπνεόμενοι ἀπὸ τὰς ιδέας τοῦ Himmler καὶ τοῦ Rosenberg, ἐνῷ ὁ Spamer οὐδὲ πρὸς στιγμὴν ἠννόει νὰ παρεκκλίνῃ ἀπὸ τῆς εὐθείας, καθαρῶς ἐπιστημονικῆς γραμμῆς, τὴν ὁποίαν πάντοτε εἶχεν ἀκολουθήσει. Μίαν ἡμέραν εἰς φοιτητῆς διέκοψε τὸν Spamer: «Βεβαίως, εἶπε, εἰσθε πολὺ σοφός, ἀλλὰ πρέπει πρωτίστως νὰ γίνετε Ἐθνικοσοσιαλιστής».

Αἱ ὀχλήσεις τῶν κρατούντων ἐπὶ τοῦ Spamer ὑπῆρξαν τοσοῦτον ἔντονοι, ὥστε ἐκλόνισαν σοβαρῶς τὴν ὑγείαν του. Τὸ 1942 ὁ Spamer ὑπέστη προσβολὴν ἡμιπληγίας, ἐκ τῆς ὁποίας δὲν ἠδυνήθη ποτὲ πλέον ν' ἀναρρώσῃ πλήρως. Μεταβάς πρὸς νοσηλείαν εἰς τὰ περίχωρα τῆς ἀγαπητῆς του Δρέσδης, ἠδυνήθη μετὰ τριετίαν νὰ διδάξῃ τὴν γερμανικὴν φιλολογίαν εἰς τὴν Παιδαγωγικὴν Ἀκαδημίαν τῆς πόλεως ταύτης. Τὴν ἀνατεθεῖσαν ὅμως εἰς αὐτὸν τὸ 1950 τακτικὴν ἔδραν τῆς λαογραφίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Λειψίας δὲν ἠδυνήθη ἔνεκα ἐπιδεινώσεως τῆς ἀσθενείας του ν' ἀναλάβῃ. Καὶ τὴν 20 Ἰουνίου 1953, δύο περὶπου μῆνας, ἀφ' ἧς ἀφωσιωμένοι μαθηταὶ καὶ φίλοι τοῦ προσέφερον τόμον τιμητικὸν ἐπὶ τῇ συμπληρώσει 70 ἐτῶν βίου, ὁ Adolf Spamer ἀπέθανε.

Οἱ ταραχώδεις καιροί, καθ' οὓς ἔζησε καὶ ἔδρασεν ὁ Spamer δὲν ἠνόησαν τὴν σταδιοδρομίαν αὐτοῦ. Μεγίστην ἐξ ἄλλου φθορὰν ὑπέστησαν ἐκ τῶν βομβαρδισμῶν καὶ αἱ ἰδία αὐτοῦ συλλογαὶ καὶ αἱ συλλογαὶ τῶν ἀρχείων, τὰ ὁποῖα ἵδρυσε. Πολλαὶ ἐκ τούτου ἐργασίαι του ἀπέμειναν ἀνέκδοτοι. Ἀλλ' ὁ ἀνὴρ κατέλαβεν ἐξέχουσας θέσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς γερμανικῆς λαογραφίας ἰδίᾳ διὰ τῶν θεωρητικῶν καὶ μεθοδολογικῶν μελετῶν του. Εἰς αὐτὸν κατ' ἐξοχὴν ἀνήκει ἡ τιμή, ὅτι ἀπῆλλαξε τὴν λαογραφίαν ἀπὸ τὴν ξηρὰν πρωτογονολογίαν καὶ ἐπανέφερεν αὐτὴν εἰς τὴν ὁδόν, τὴν ὁποίαν

πρὸ μιᾶς 70ετίας ὑπέδειξεν ὁ Wilhelm H. Riehl, ὁ ἐπιστημονικὸς θεμελιωτὴς αὐτῆς ¹⁾. Ἐχρειάσθη ἡ ὀξύνοια καὶ ἡ βαθεῖα ἐνόρασις ἐνὸς θεωρητικοῦ τῆς ἐπιστήμης, διὰ νὰ οἰκοδομηθῇ ἐπὶ τῶν βασικῶν ἀρχῶν ἐνὸς προδρόμου ἡ θεωρία τῆς νεωτέρας λαογραφίας.

Οὕτω τὸ πρῶτον εἰς τὰς ἡμέρας μας καὶ διὰ τῶν ἐμβριθῶν μελετῶν τοῦ Spamer κατενοήθη ἡ ἀξία τῶν διδαγμάτων τοῦ Riehl, ὅστις τὴν λαογραφίαν δὲν ἠγνόει ὡς ἐπιστήμην, ἐφ' ὅσον δὲν θέτει τὸ κέντρον τῶν διασπαρμένων ἐρευνῶν τῆς ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ ἔθνους. Ἀπὸ τῆς πρώτης ἐκείνης πραγματείας του «Um die Prinzipien der Volkskunde», δι' ἧς ἔκρινεν εἰς τὰ Hessische Blätter (XXIII : 1924, 67-108) τὴν «Γερμανικὴν Λαογραφίαν» τοῦ Hans Naumann, ὁ Spamer εἰργάσθη ἀόκνως, ἵνα προσδώσῃ εἰς τὴν λαογραφίαν τὸν χαρακτῆρα ἐθνικῆς ἐπιστήμης, ἐχούσης ὡς ἔργον τὴν ἐρευναν τῆς πνευματικῆς ἰδιοσυστάσεως τοῦ ἀνθρώπου τοῦ λαοῦ ἐν τῷ πλαισίῳ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἔθνους. Τώρα τὸ πρῶτον ἐλάβομεν συνείδησιν ὅτι ἡ λαογραφικὴ ἔρευνα δὲν ἀποβλέπει εἰς τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ λαϊκοῦ βίου αὐτὰς καθ' ἑαυτάς, ἀλλ' εἰς τὰς πνευματικὰς καὶ ψυχικὰς δυνάμεις, ἐκ τῶν ὁποίων αὐταὶ πηγάζουν, ὅτι σκοπὸς πάσης λαογραφίας εἶναι ἡ αὐτοεπίγνωσις τῆς ἐθνότητος. Ἄν δ' ἡ ἀποσαφήνισις τῶν σκοπῶν καὶ τῶν μεθόδων μιᾶς ἐπιστήμης εἶναι θεμελιώδους σημασίας διὰ τὴν ἀσκησιν αὐτῆς, οἰκοθεν νοεῖται ποῖον τίτλον εἰς τὴν εὐγνωμοσύνην ἡμῶν ἀπέκτησε διὰ τῶν ἐργασιῶν του ὁ ἐκλιπὼν σοφὸς τῆς Γερμανίας.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α. ΜΕΓΑΣ

¹⁾ Βλ. Γ. Α. Μέγα, Ἡ σπουδὴ τῆς Λαογραφίας. Σκοπὸς καὶ ἔργον αὐτῆς. Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ περιοδ. Πλάτωνος, ἔτ. Γ' 1951, σελ. 12-14 καὶ 22-24. (Βιβλιοπωλεῖον «Ἑστία» Ἰ. Δ. Κολλάρου).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Frits Boehm, Die neugriechische Totenklage. 1947, Minerva-Verlag, Berlin. Σχ. 8ον σελ. 99.

Ὁ συγγραφεύς, γνωστὸς εἰς εὐρεῖς λαογραφικοὺς κύκλους, ὡς ἐκδίδων ἀπὸ τοῦ 1912 ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ Johannes Bolte τὴν *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde*, διετέλεσε καὶ διευθυντὴς τοῦ «Ἀτλαντος τῆς Γερμανικῆς Λαογραφίας» μέχρι τοῦ ἔτους 1933, ὅτε τὸ χιτλερικὸν καθεστὼς ἀπεμάκρυνεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης, ὡς μὴ ἐμπνέοντα εἰς αὐτὸ ἐμπιστοσύνην.

Κλασσικὸς φιλόλογος καὶ ἐπιφανὴς λαογράφος ὁ Fr. Boehm ἠσθάνετο θερμὴν ἀγάπην πρὸς τε τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν νέαν Ἑλλάδα, ἀλλ' ἀναμφιβόλως τὴν ἐνασχόλησίν του περὶ τὴν ἑλληνικὴν δημῶδη ποίησιν ὀφείλει εἰς τὴν γνωριμίαν του μὲ τὴν Hedwig Lüdeke, τὴν γνωστὴν συλλογέα καὶ μεταφράστριαν ἑλληνικῶν δημοτικῶν ᾠσμάτων.

Τὸν ἐνθουσιασμόν της διὰ τὴν ἑλληνικὴν δημῶδη ποίησιν ἡ H. Lüdeke μετέδωκεν εἰς τὸν καλὸν καγαθὸν Boehm, ἡ δὲ λυρική διάθεσις τούτου ἐξέλεξε τὸ ἑλληνικὸν μοιρολόγι ὡς θέμα ἰδιαιτέρας μελέτης, ἣτις ἐπέπρωτο νὰ εἶναι καὶ τὸ κύκνειον αὐτοῦ ᾠσμα. Δὲν εἶχεν ἀποτελειώσει τὴν συγγραφὴν του, ὅτε ὁ θάνατος εὔρε τὸν Fr. Boehm ἐν μέσῳ τῶν ταλαιπωριῶν τοῦ παγκοσμίου πολέμου, τὴν 11 Νοεμβρίου 1943. Μόνον μετὰ μίαν ὅλην τετραετίαν ἡ ἐργασία του ἠδυνήθη νὰ ἴδῃ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος χάρις εἰς τὴν στοργικὴν φροντίδα τῆς H. Lüdeke. Αὕτη ἀνέλαβε καὶ νὰ συμπληρώσῃ τὰς σημειώσεις, ἐκ τῶν ὁποίων ἐλλεῖπει ἡ τελευταία χεὶρ τοῦ συγγραφέως. Ἐκ τούτου καὶ ἐλλείψεις καὶ χάσματα παρατηροῦνται εἰς αὐτάς. Ὡς σημειωθῇ δ' ὅτι τὰ παρατιθέμενα εἰς τὸ δεύτερον μέρος τοῦ βιβλίου ᾠσματα, εἰς τὰ ὁποῖα γίνονται αἱ παραπομπαὶ τοῦ κειμένου, δὲν ἔχουν καὶ ἀριθμηθῇ.

Ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὴν μνήμην τοῦ συγγραφέως ἡ H. Lüdeke ἀπέφυγε νὰ προσθήσῃ εἰς τὸν τίτλον τὸ ὄνομά της, ὡς συνεργάτιδος εἰς τὴν μετάφρασιν τῶν κειμένων. Ἀλλ' ὅστις ἔτυχε νὰ γνωρίσῃ, ὡς ἡμεῖς, τὰς μεταφράσεις τῶν ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, τὰς ὁποίας ἐφιλοτέχνησεν ἡ H. Lüdeke, χωρὶς ν' ἀξιωθῇ νὰ τὰς ἴδῃ δη-

μοσιευόμενας, ὅστις ἐνετρώφησεν εἰς τὰς ὥραϊας μεταφράσεις τῶν ἀγγλικῶν καὶ σκωτικῶν ¹⁾ καὶ οὐγγρικῶν *Balladen* ²⁾, ἀναγνωρίζει εὐκόλως καὶ εἰς τὰ 85 μοιρολόγια, ποὺ παρατίθενται εἰς τὴν μελέτην τοῦ Boehm, τὸν ρέοντα καὶ ἁρμονικὸν στίχον τῆς Lüdeke, τὴν σαφήνειαν καὶ περιπάθειαν τῶν στίχων της. Πητῶς ἄλλως τε καὶ ἡ Lüdeke εἰς τὴν ὥραϊαν πραγματείαν της περὶ τῆς ἑλληνικῆς δημοτικῆς ποιήσεως, τὴν δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸ *Archiv für Literatur und Volksdichtung*, I 1949, σ. 228, ἀναφέρει, ὅτι ἡ μετάφρασις τῶν μοιρολογίων τούτων ἔγινεν ὑπ' αὐτῆς ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Fr. Boehm, ὅστις κατεῖχε ἐπίσης τὴν νέαν ἑλληνικὴν. Ἄν δ' ἐπὶ πλεόν λαβῶμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν κειμένων τούτων εἶναι ἀνέκδοτα, προερχόμενα ἐκ τοῦ ὕλικου τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τὸ ὅποιον ἡδυνήθη νὰ χρησιμοποιήσῃ ἡ Hedwig Lüdeke, καὶ ἐξ ἰδίας αὐτῆς συλλογῆς, δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν, ὅτι καὶ εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν κειμένων συνειργάσθη μετὰ τοῦ συγγραφέως ἡ Lüdeke.

Ὅθεν δικαιοτάτα ἡ ἐργασία αὕτη τοῦ Boehm ἡδύνατο νὰ φέρῃ ἐν τῷ τίτλῳ καὶ τὸ ὄνομα τῆς H. Lüdeke, ὡς συνεργάτιδος αὐτοῦ.

Δυστυχῶς ἡ ἀτυχία συνώδευσε τὴν ὅλην ἐργασίαν τῆς ἐνθουσιώδους καὶ ἀκαταπονήτου αὐτῆς φίλης τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς ἑλληνικῆς Μούσης. Ὁ δεύτερος τόμος τῶν ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν της ³⁾, ὁ περιλαμβάνων τὰς μεταφράσεις τούτων εἰς τὴν γερμανικὴν, ὥς καὶ ὁ τρίτος, ὁ περιέχων μεταφράσεις τῶν κυριωτέρων ἀκριτικῶν ᾠσμάτων, πλὴν ἐλαχίστου μέρους ἐξ 22 ᾠσμάτων καὶ 23 διστίχων, περιληφθέντων εἰς τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν πραγματείαν της, παραμένουν ἀδημοσίευτοι, οὐδ' εἶναι δυστυχῶς γνωστὸν τί ἀπέγιναν. Ἡ ἰδία ἡ Lüdeke, ἀφοῦ ὑπέστη δεινὸν ψυχικὸν κλονισμόν ἐκ τῆς ἀπωλείας ἐνὸς ἐκ τῶν υἱῶν της, ἐξαφανισθέντος εἰς τὸ ρωσικὸν μέτωπον, καὶ ἐκ τῆς βαρβάρου εἰσβολῆς Ρώσων στρατιωτῶν εἰς τὴν ἐν Βερολίνῳ οἰκίαν της, διατελεῖ ἀπὸ τοῦ 1949 εἰς ψυχιατρεῖον τῆς Γερμανίας. Τόση ἀτυχία!

¹⁾ *Balladen aus alter Zeit. Aus dem Altenglischen und Altschottischen übertragen von Hedwig Lüdeke, mit einem Geleitwort von Alois Brandl. Berlin 1922. Σελ. XXXIV+346.*

²⁾ *Ungarische Balladen, übertragen von Hedwig Lüdeke. Ausgewählt und erläutert von Robert Gragger. Berlin und Leipzig. Walter de Gruyter 1926. LXIV+206.*

³⁾ Ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια. Ἑκλογή καὶ μετάφρασις εἰς τὴν Γερμανικὴν ὑπὸ Ἑνβίγης Λύντεκε. Μέρος Α'. Ἑλληνικὰ κείμενα. Ἀθῆναι 1943. Σελ. IϚ+367.

Ὡς ἐν ἀρχῇ τοῦ βιβλίου ἐκτίθεται, σκοπὸς τοῦ συγγραφέως δὲν ἦτο νὰ γράψῃ πλήρη μελέτην περὶ τῶν ἑλληνικῶν μοιρολογίων, διὰ τὰ ὅποια, πλὴν τῆς ἐνωσίμου διατριβῆς τῆς Μ. Ἰωαννίδου, πραγματευομένης περὶ τῆς μορφῆς αὐτῶν ¹⁾, οὐδεμία ἄλλη προεργασία ὑπάρχει, ἀφορῶσα καὶ εἰς τὴν γεωγραφικὴν ἐξάπλωσιν ἐκάστου τῶν τύπων τῶν μοιρολογίων. Πρόθεσις τοῦ συγγραφέως ἦτο νὰ γνωρίσῃ ἐκ τῶν ἑλληνικῶν μοιρολογίων τὰς δοξασίας, τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν τύχην τῶν νεκρῶν. Πρὸς τοῦτο ὑποκείμενον τῆς ἐρεῦνης του κατέστησε μόνον τὰ καθ' αὐτὸ μοιρολόγια, ἤτοι τὰ τραγούδια, ποὺ συνηθίζονται κατὰ τὸ μοιρολόγημα νεκροῦ καὶ συντίθενται ἀποκλειστικῶς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον.

Τὰ μανιάτικα μοιρολόγια, ὡς χρήζοντα διὰ τὴν ἰδιομορφίαν των ἰδιαιτέρας ἐρεῦνης, ὁ συγγρ. δὲν περιέλαβεν εἰς τὴν πραγματείαν του. Θέλων ὁμῶς νὰ δώσῃ εἰς τοὺς ξένους παράστασιν τινα τοῦ τρόπου, καθ' ὃν γίνεται ἐν Ἑλλάδι τὸ μοιρολόγημα νεκροῦ, ἐκθέτει τὰ ἐν Καρπάθῳ ἐθιζόμενα ἔχων εἰς τοῦτο ὁδηγὸν τὰ Καρπαθιακὰ Σύμμεικτα τοῦ Μ. Μιχαηλίδου - Νουάρου. Ἐπὶ τούτοις ἐξαίρει τὸ πρόσωπον, ποὺ διαδραματίζουν εἰς τοὺς νεκρικοὺς θρήνους αἱ γυναῖκες μὲ τὸ καλλιτεχνικόν των χάρισμα καὶ τὴν συνθετικὴν των δύναμιν, «ἢ ὅποια, ὡς λέγει, διακρίνει τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν ἐφ' ὅλων τῶν πεδίων τῆς δημοτικῆς του ποιήσεως».

Τοῦ λόγου ὄντος περὶ μοιρολογήματος καὶ ἐθίμου τῆς πρὸς τοὺς νεκροὺς λατρείας, ὁ συγγρ. τονίζει, ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας αἱ πρωταρχικαὶ περὶ τῆς μετὰ θάνατον ζωῆς παραστάσεις ἠδυνήθησαν νὰ διατηρηθοῦν ζωντανώτεραι παρὰ τῷ λαῷ ἢ ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Καθολικῆς καὶ Διαμαρτυρομένης Ἐκκλησίας.

Καὶ δέχεται μὲν ὅτι αἱ περὶ νεκρῶν καὶ Κάτω Κόσμου ἰδέαι τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἔχουν ἀρχαιοτάτην τὴν καταγωγὴν, ἐπιφέρων, ὅπου εἶναι δυνατόν, στίχους τοῦ Ὁμήρου καὶ Ἡσιόδου εἰς σύγκρισιν καὶ ἀποκρούων διαρρήδην τὴν γνώμην ἐνίων ἐρευνητῶν, ὅτι τὸ ἑλληνικὸν μοιρολόγι προῆλθεν ἀπὸ ρίζας ἀνατολικὰς καὶ σλαβικὰς, ἀλλ' ἐξ ἄλλου ὑπολαμβάνει ὡς ἀδιαφιλονίκητον τὸ ὅτι θρησκευτικὰ καὶ ποιητικὰ μοτίβα εἰσέδυσαν ἔξωθεν, ἰδίᾳ ἐκ τῶν σλαβικῶν χωρῶν. Ἀλλὰ ταῦτα λεγόμενα οὕτως ἀορίστως καὶ γενικῶς ὑπὸ τοῦ συγγρ. στεροῦνται τῆς ἀπαιτουμένης ἀποδεικτικῆς ἀξίας. Τοῦναντίον εἰδικωτέρα ἐρευ-

¹⁾ *Maria Ioannidou, Untersuchungen zur Form der neugriech. Klagelieder (Moirologien). In. — Dissertation. 1938 (München).*

να, γενομένη πρὸ ἐτῶν ὑπὸ τοῦ Karl Dieterich περὶ τῆς λαϊκῆς ποιήσεως τῶν βαλκανικῶν χωρῶν ¹⁾ ἀπέδειξεν, ὅπου τοῦλάχιστον τοιαῦται συγκρίσεις εἶναι δυναταί, ὥς εἰς τὴν ἐπικὴν ποιήσιν, τὴν ἀντίθετον πορείαν εἰς τὰς πολιτιστικὰς ἐπιδράσεις.

Προβαίνων εἰτα εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν κύκλων παραστάσεων, αἵτινες ἐμφαίνονται εἰς τὰ μοιρολόγια καὶ ἔχουν ὡς κέντρον ἀφ' ἑνὸς τὸν τάφον καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸν Κάτω Κόσμον, εὗρίσκει, ὅτι πολλαὶ μὲν τούτων συμφωνοῦν πρὸς τὰς δοξασίας καὶ τὰς συνηθείας τοῦ λαϊκοῦ βίου, τὰς σχετιζομένας μὲ τοὺς νεκροὺς καὶ τὰς ψυχάς, διαπιστώνει ὅμως καὶ ὠρισμένας ἀντιθέσεις μεταξὺ «λεγόμενων» καὶ «δρωμένων». Πολλὰ δηλαδή ἀπὸ τὰς πράξεις, ποὺ συνηθίζονται κατὰ τὰς κηδεάς, ὥς ἡ χύσις ὕδατος ὀπισθεν νεκροῦ ἐκφερομένου ἐκ τῆς οἰκίας, ἡ θραῦσις ἀγγείων, τὸ ἄναμμα κηρίων κτλ. ἀποτελοῦν ἀποτροπιαστικὰς ἐνεργείας, τῶν ὁποίων ἡ πρώτη ἀρχὴ πηγάζει ἐκ τοῦ φόβου τῆς ἐπανόδου τοῦ νεκροῦ· ἐπίσης ἄλλαι τινὲς φροντίδες, ὥς διὰ τὴν ἐστίασιν τῶν δειλαίων ψυχῶν, αἰτίαν ἔχουν τὸν φόβον τῆς ἐκδικήσεως διὰ τυχὸν παραμέλησιν αὐτῶν. Ὑπνάντιον τὸ μοιρολόγι, τὸ ὁποῖον διέπεται ἀπὸ βαθὺ αἶσθημα ἀγάπης καὶ πένθους διὰ προσφιλεῖ νεκρόν, εἶναι καθ' ὅλοκληρίαν ξένον ἀπὸ κάθε εἶδος φόβου καὶ διαπνέεται ἐκ τῆς ἐλπίδος ἐνὸς ἐπανιδεῖν, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρονται ὅλαι αἱ παρακλήσεις, αἱ ἀπευθυνόμεναι πρὸς τὸν νεκρόν καὶ τὸν κυρίαρχον τοῦ ᾧδου.

Εἰσερχόμενος ἀκολούθως εἰς τὴν ἐπὶ μέρους ἐξέτασιν τῶν μοιρολογίων ὁ συγγρ. διακρίνει τὰ κοινὰ καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς στοιχεῖα, οἷα τὰ περὶ τῆς γεφύρας τῆς συνδεούσης τὸν ἄνω μὲ τὸν κάτω κόσμον, τὰ περὶ τοῦ θανάτου τῶν ἀνυπάνδρων ὡς γάμου αὐτῶν μὲ τὸν ᾧδην, διαστέλλων ἀπ' αὐτῶν τὰ ἰδιάζοντα εἰς τὰ ἑλληνικὰ μοιρολόγια στοιχεῖα καὶ φέρων αὐτὰ πάντοτε εἰς ἐπιτυχεῖς συσχετίσεις πρὸς ἀρχαῖα ἀνάλογα ἀπὸ Ὀμήρου καὶ ἐντεῦθεν. Οὕτω σχολιάζων τὸ παρὰ Γιανναράκη ὑπ' ἀριθ. 123 μοιρολόγι παραβάλλει αὐτὸ πρὸς τὴν Νέκυιαν τοῦ Ὀμήρου, πρὸς τὴν ὁποίαν, ὡς λέγει, συγγενεῦει «ὄχι τόσον διὰ τὰς οἰασδῆποτε λεπτομερείας, ὅσον διὰ τὸ ὅλον ἦθος τῆς περιγραφῆς, ἢ ὁποία ἐνθυμίζει πολλῷ μᾶλλον τὸν ὁμηρικὸν ᾧδην παρὰ τοὺς τόπους τῆς ἀνταποδόσεως, ποὺ ἀπαντῶσι εἰς τὰ ποιήματα τῆς μεταγενεστέρας

¹⁾ K. Dieterich, Die Volksdichtung der Balkanländer in ihren gemeinsamen Elementen. Ein Beitrag zur vergleichenden Volkskunde (Zeitschrift d. Vereins für Volkskunde, 12 (1902) 145 - 155, 272 - 291, 403 - 415). Πρβλ. Γ. Α. Μέγα, Ὁ λεγόμενος κοινὸς Βαλκανικὸς πολιτισμὸς. Ἡ δημώδης ποίησις (Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου 1950 - 51, Ἀθῆναι σ. 297 κ. ἐ.).

ἀρχαιότητος καὶ τὰς εἰς Ἄδου καταβάσεις τῶν βυζαντινῶν χρόνων». Ὁ ὅλος κόσμος παραστάσεων ἐν τοῖς μοιρολογίοις εἶναι βασικῶς καθ' ὁλοκληρίαν εἰδωλολατρικός. Ἐν τοσούτῳ συνάγει τὸ πόρισμα, ὅτι ἡ ὁμηρικὴ παράστασις περὶ τῶν ἄνευ συνειδήσεως καὶ ἄνευ δυνάμεως σκιῶν δὲν ἐφαρμόζεται εἰς τοὺς κατοίκους τοῦ νεοελληνικοῦ Ἄδου. Ἐν αὐτῷ οἱ νεκροὶ εἶναι ζῶντες. Ἐὐ αἴσθημα, τὸ διακατέχον τὸν μοιρολογοῦντα, παρασύρει αὐτὸν εἰς ἐκδοχὴν ξένην πρὸς τὴν κρατοῦσαν περὶ νεκρῶν πίστιν καὶ τοῦ ὑποβάλλει ἰδέας καὶ σκέψεις ἄρεστὰς εἰς τὴν καρδίαν του· δι' αὐτὸν ὁ νεκρὸς ζῇ, εἶναι ζωντανὸς καὶ ὡς πρὸς ὑπαρξιν ζῶσαν ἐν τῇ Ἄδῃ ἀπευθύνεται οὗτος καὶ τὸν παρακαλεῖ.

Τοιαῦτα ἐν συντόμῳ τὰ πορίσματα τῆς μελέτης τοῦ συγγραφέως. Δυνατὸν εὐρύτερα ἔρευνα τοῦ ἑλληνικοῦ μοιρολογίου νὰ μεταρρυθμίση ἢ συμπληρώσῃ τινὰ ἐκ τῶν πορισμάτων αὐτοῦ, ἀλλὰ ἡ πρώτη ἀρχὴ εἰς τὴν μελέτην τοῦ λυρικοτέρου εἵδους τῆς λαϊκῆς μας ποιήσεως ἔγινε, καὶ ἔγινε παρὰ ἀνδρός, ὅστις, πλὴν τῆς ἀγάπης του πρὸς τὴν δημώδη ἑλληνικὴν ποίησιν, διέθετε καὶ πείραν καὶ ἐφόδια ἐπιστημονικὰ οὐ τὰ τυχόντα.

Γ. Α. ΜΕΓΑΣ

Ἄννας Μαράβα - Χατζηνικολάου, ἐπιμελητρίας τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, Ὁ ἅγιος Μάμας. (Ἐκδόσεις τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν, 57. Κέντρο Μικρασιατικῶν σπουδῶν - Μουσικὸ Λαογραφικὸ Ἀρχεῖο. Διεύθυνση Μέλπως Μερλιέ. Καππαδοκία 9). Ἀθῆναι 1953. Σχ. 8ον, σελ. 116, πίν. XVII.

Οἱ βίαι τῶν Ἀγίων, γραμμένοι διὰ τὸν λαὸν ἀπὸ ἀνθρώπους τοῦ λαοῦ, ἀποτελοῦν ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν εἰκονογραφίαν τῶν Ἀγίων ἄμεσον πηγὴν διὰ τὴν γνῶσιν τῆς λαϊκῆς πίστεως καὶ λατρείας. Διὸ ἡ ἀξία τῶν ἀγιολογικῶν μελετῶν διὰ τὴν λαογραφίαν ἔχει πρὸ πολλοῦ ἀναγνωρισθῇ. Ἀριστον δὲ δείγμα τοιαύτης μελέτης εἶναι ἡ προκειμένη ἐργασία, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ συγγραφεὺς πραγματεύεται τὴν ἱστορίαν τῆς λατρείας ἐνὸς ἐκ τῶν μαρτύρων τῆς Ἐκκλησίας, ὁ ὁποῖος, ὡς λέγει ἡ συγγρ., «ἀνήκει σὲ μεγάλον βαθμὸν στὴ λαϊκὴ λατρεία».

Τὸ βιβλίον διαιρεῖται εἰς τέσσαρα κεφάλαια. Εἰς τὸ πρῶτον ἡ συγγρ. ἐξετάζει τὰ προβλήματα, τὰ σχετικὰ μὲ τοὺς βίους τοῦ ἁγίου Μάμα, σχετίζουσα ὀρθῶς καὶ τὸν ὑπὸ τοῦ Ν. Κληρίδη ἐκδοθέντα κυπριακὸν βίον ¹⁾ πρὸς τὸν ἀνώνυμον καὶ οὐχὶ τὸν ὑπὸ τοῦ Συμεὼν με-

¹⁾ Ν. Κληρίδη, Προλεγόμενα καὶ κείμενον τῆς Ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Μάμαντος τοῦ θαυματουργοῦ (Κυπριακαὶ Σπουδαί, τόμ. ΙΕ' (1951) σ. 91 - 145, πίν. στ' - θ').

ταφρασθέντα βίον. Δὲν εἶναι βέβαια εὐκόλον ἀπὸ τοὺς θρύλους ἐνὸς ἀγιολογικοῦ κειμένου νὰ ἐξαχθοῦν τὰ πραγματικά γεγονότα τῆς ζωῆς ἐνὸς μάρτυρος. Ἡ συγγρ. ἔχει ἐπίγνωσιν τῶν δυσκολιῶν. Διὸ μετὰ προσοχῆς προβαίνει εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἱστορικοῦ πλαισίου τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Μάμα, τῆς ἐποχῆς εἰς τὴν ὁποίαν τοῦτο μᾶς μεταφέρει, τῶν περιστατικῶν, εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρεται τὸ μαρτύριον αὐτοῦ. Παρ' ὅλας τὰς ἐρεῦνας ἡ ἱστορική ὑπόστασις τοῦ προσώπου τοῦ μάρτυρος παραμένει ἀσαφὴς καὶ ὀρθῶς ἡ συγγρ. κρίνει ἀμφίβολον τὴν γνώμην παλαιότερων ἐρευνητῶν, ὅτι εἰς τὸν βίον τοῦ ἁγίου Μάμα ἠνώθησαν τὰ μαρτύρια δύο ἁγίων ἐχόντων τὸ αὐτὸ ὄνομα. Κατὰ τὴν συγγρ. «ὁ ἅγιος Μάμας ἀνήκει στὴν κατηγορίαν τῶν μαρτύρων ποὺ ἡ προσωπικότητά τους δὲν εἶναι συμπληρωμένη τῇ στιγμῇ τοῦ μαρτυρίου... συμπληρώνεται μὲ ὅσα στοιχεῖα δίνει ἡ λατρεία ποὺ ξαπλώνεται ἡμέρα μετὴν ἡμέρα μέσα στοὺς αἰῶνες», καὶ τὴν λατρείαν τοῦ Ἀγίου, ὅπως διεισορφώθη κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν πατρίδα του, τὴν Καισάρειαν τῆς Καππαδοκίας, καὶ ἐπλουτίσθη ἀργότερα εἰς τοὺς νέους τόπους, ὅπου ἐξηπλώθη, δηλ. τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὴν Γαλλίαν, τὴν Κύπρον, ἡ συγγρ. ἐξετάζει ἐπὶ τῇ βάσει πλουσίας βιβλιογραφίας εἰς τὰ δύο ἐπόμενα κεφάλαια τοῦ βιβλίου, τὰ μᾶλλον ἐνδιαφέροντα καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψιν τῆς ἱστορίας τῶν θρησκειῶν καὶ τῆς λαογραφίας.

Ἐδῶ ἡ συγγρ. κατὰ πρῶτον ἀναλύει τὴν μορφήν τῆς λατρείας τοῦ ἁγίου Μάμα, ὁ ὁποῖος κατὰ τρόπον θαυμαστὸν ἤνωσεν εἰς τὸ ἀρχικὸν ἱερὸν τῆς λατρείας του, τὸν τάφον καὶ τὸ μαρτύριόν του, χριστιανοὺς καὶ μωαμεθανοὺς εἰς μίαν κοινήν πρὸς αὐτὸν λατρείαν. Ἀκολουθῶς προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ ἱστορικῶς τὰ στοιχεῖα αὐτῆς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα φαίνονται ἔχοντα καταγωγὴν ἐξ ἀρχαίων θρησκειῶν. Πρὸς τοῦτο ἐρευνᾷ πόθεν τὸ ὄνομα Μάμας καὶ ποῖον τὸ κυριώτερον χαρακτηριστικὸν τοῦ ἁγίου (βοσκὸς καὶ φορεὺς τῆς ἀνοίξεως) καὶ ἔπειτα τὴν ὀρφικὴν μορφήν τοῦ ἁγίου, ποὺ συγκεντρώνει γύρω του ὅλα τὰ ἄγρια ζῶα καὶ τὰ μαγεύει μὲ τὴν φωνήν του, τὰ ζῶα (λιοντάρι καὶ ἐλάφι) ποὺ γίνονται σύμβολά του, τὴν θαυματουργὸν δύναμιν, μὲ τὴν ὁποίαν ἐπενεργεῖ εἰς τὴν ζωὴν τῶν πιστῶν. Μεταξὺ τούτων ἐξέχουσιν θέσιν κατέχουν οἱ δερβίσηδες τῆς Καππαδοκίας, οἱ μωαμεθανοὶ μοναχοί, ποὺ ὑποκατεστάθησαν μέχρις ἐσχάτων εἰς θέσιν φρουρῶν τοῦ τάφου τοῦ Ἀγίου εἰς τὴν Μαρμασόν. Τῶν φανατικῶν τούτων μοναχῶν τοὺς ἐκστατικούς χοροὺς καὶ τὰς μαγικὰς συνηθείας περιγράφουσα ἡ συγγρ. εὗρισκει ἐν αὐτοῖς τὴν ἐπιβίωσιν στοιχείων ἀρχαίας λατρείας καὶ συμπεραίνει ὅτι «στὴν Καππαδοκίαν ἡ λατρεία τοῦ ἁγίου Μάμα κράτησε

ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια τὴν παμπάλαιη μορφή της, ποὺ τὴ συνδέει μὲ τὴ Μητέρα θεῶν καὶ ἀνθρώπων», τὴν θεὰν Μᾶ, τῆς ὁποίας, ὡς γνωστόν, ἡ λατρεία κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους εἶχε κατακτήσει ὁλόκληρον τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ ἰδίᾳ τὴν Καππαδοκίαν.

Ἡ ἐξάπλωσις τῆς λατρείας τοῦ ἁγίου Μάμα ἐξετάζεται εἰς τὸ 3ον κεφάλαιον γεωγραφικῶς καὶ ἱστορικῶς 1) εἰς τὴν Καισάρειαν, 2) τὴν Ναζιανζόν, τὴν Μαρμασὸν καὶ τὴν Γάγγραν, 3) τὴν Κωνσταντινούπολιν, 4) τὴν Langres τῆς Γαλλίας, 5) τὴν Κύπρον καὶ 6) τὴν Ἑλλάδα.

Εὐνόητον ὅτι ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον κινεῖ ἡ λατρεία τοῦ ἁγίου εἰς τὴν πόλιν, ὅπου ἐμαρτύρησε καὶ ὅπου ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μεγ. Βασιλείου αἱ ἑορταί, αἱ τελούμεναι τὴν 2 Σεπτεμβρίου εἰς τὴν μνήμην αὐτοῦ, προσελάμβανον μεγίστην αἵγλην καὶ ἐπισημότητα. Ἐξόχως ἐνδιαφέρουσα εἶναι καὶ ἡ ἱστορία τῆς ἐξαπλώσεως τῆς λατρείας τοῦ Ἁγίου εἰς τὴν Κύπρον, ὅπου εἰς λάρνακα τῆς ἐκκλησίας Μόρφου φυλάσσεται τὸ λείψανον αὐτοῦ. Πῶς τὸ λείψανον τοῦτο ἔφθασε μέχρι τῆς Κύπρου καὶ πότε ἡ λατρεία τοῦ Ἁγίου ἔλαβε τὴν εὐρεῖαν αὐτῆς διάδοσιν ἐν τῇ μεγαλονήσῳ ἐξετάζεται ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπαρχουσῶν γραπτῶν πηγῶν καὶ τῆς προφορικῆς παραδόσεως. Ἐφ' ὅλων τούτων ἡ συγγρ. ἀσκεῖ τὸν ἐπιβεβλημένον κριτικὸν ἔλεγχον, διαστέλλουσα σαφῶς τὰ πιθανὰ ἀπὸ τῶν ἀπιθάνων.

Εἰς τὸ τελευταῖον κεφάλαιον ἡ συγγρ. συνεκέντρωσε στοιχεῖα τῆς εἰκονογραφίας καὶ μικρογραφίας σχετικὰ μὲ τὰς μορφάς, τὰς ὁποίας οἱ ἁγιογράφοι διαφόρων ἐποχῶν ἔδωκαν εἰς τὸν ἅγιον Μάμαν, ἐκφράζοντες τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτοῦ γνωρίσματα συμφώνως πρὸς τὰς καλλιτεχνικὰς τάσεις ἐκάστης περιόδου. Οἱ παρατιθέμενοι πίνακες εἰκόνων, εἰς τὰς ὁποίας ὁ Ἅγιος παριστάνεται 1) μὲ τὰ ἐλάφια, 2) ὡς ἄπλοῦς βοσκὸς καὶ 3) ἐπάνω στὸ λιοντάρι, βοηθοῦν εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ κειμένου.

Τὸ βιβλίον χαρακτηρίζει καὶ γλῶσσα σαφής, ἃν καὶ πολλαχοῦ ἡ ἱστορικὴ ὀρθογραφία δὲν τηρεῖται, ἡ δὲ τάσις πρὸς γλωσσικὸν καθαρολογισμόν φθάνει ἐνιαχοῦ εἰς ὑπερβολήν.

Τοιαύτη ἡ ἐργασία τῆς κ. Μαράβα - Χατζηνικολάου, ἀποτελοῦσα ἀρίστην συμβολὴν εἰς τὴν Ἀγιολογίαν, τὴν ἱστορίαν τῶν θρησκευτῶν καὶ τὴν λαογραφίαν. Διὸ εἶναι ἀξία τῶν εὐχαριστιῶν μας ἡ διεύθυνσις τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν, καὶ ἰδιαιτέρως τὸ κέντρον Μικρασιατικῶν σπουδῶν, διὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς ἐξαιρετοῦ ταύτης μελέτης.

R. M. Dawkins, Modern Greek Folktales. Chosen and translated by—. Oxford, 1953. 8ον σ. XXXVIII + 491. Τιμή 50 s.

Μετὰ τὴν θαυμασίαν ἔκδοσιν τῆς συλλογῆς τῶν παραμυθιῶν τοῦ Ζαρράφτη, περὶ τῆς ὁποίας ἐγένετο λόγος ἐν τῷ ΙΓ' τόμῳ τῆς Λαογραφίας σ. 380-389, ὁ παλαίμαχος τῶν ἑλληνικῶν διαλέκτων καὶ παραμυθιῶν ἐρευνητὴς μᾶς δίδει νέον τόμον παραμυθιῶν ἐν μεταφράσει, ὅχι πλέον ἀνεκδότων, ἀλλὰ κατ' ἐκλογὴν ἐκ τοῦ ὅλου γνωστοῦ καὶ ἐκδεδομένου θησαυροῦ. Ὁ σκοπὸς τοῦ ἔργου, τὸν ὁποῖον ὁ συγγραφεὺς ἐκθέτει εἰς τὴν εἰσαγωγὴν του, εἶναι καθαρῶς ἐπιστημονικὸς. Ὁ συγγραφεὺς ἐπιθυμεῖ πρῶτον νὰ δείξῃ τὰς ὑφισταμένας μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν παραμυθιῶν καὶ τῶν ἐξ ἄλλων χωρῶν σχέσεις καὶ δεύτερον καὶ κυρίως νὰ προσελκύσῃ τὴν προσοχὴν ἐπὶ τοῦ εἰδικοῦ χαρακτῆρος τῶν ἑλληνικῶν παραμυθιῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον μόνον διὰ τῆς πλήρους μεταφράσεως αὐτῶν θὰ ἦτο δυνατόν. Εἰς ἐλαχίστας μόνον περιπτώσεις ἔδωσε περιλήψεις καὶ ταύτας ὅμως ὅχι πολὺ βραχείας. Ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν ὁ συγγραφεὺς ἐφρόντισε νὰ δώσῃ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα λόγῳ τῆς διαδόσεως αὐτῶν ἀποτελοῦν προφανῶς πατροπαράδοτον ὕλικόν καὶ κυκλοφοροῦν καὶ σήμερον ἀκόμη παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ· ἐκ δὲ τῶν παραλλαγῶν ἐξέλεξεν ἐκάστοτε ἐκείνην, ἡ ὁποία ἀπέδιδε καλύτερον τὴν τυπικὴν ἑλληνικὴν μορφήν. Παραπομπαὶ εἰς τὰς *Anmerkungen* τῶν *Bolte-Polivka* καὶ εἰς τοὺς ἀριθμοὺς τῶν τύπων τῶν *Aarne-Thompson* διευκολύνουν τὸν ἀναγνώστην εἰς τὴν συσχέτισιν τῶν ἐκδιδομένων πρὸς τὰ ἐκ τῶν ἄλλων χωρῶν γνωστά.

Ὁ συγγραφεὺς ἔχει πλήρη γνῶσιν τοῦ ἐκδεδομένου καὶ ἐν τινι μέτρῳ καὶ τοῦ ἐν χειρογράφοις ἀποκειμένου ὕλικου, τὸ ὁποῖον ἦτο ἀρκετόν, διὰ νὰ προβῇ εἰς τὴν ἐκλογὴν. Παρατηρεῖ ὅμως πολὺ ὀρθῶς ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι ἄπειρον. Προσεκτικὴ ἐξέτασις δεικνύει ὅτι ἀποτελεῖται ἀπὸ ὁμάδας παραλλαγῶν, τῶν ὁποίων μία εἶναι ἡ θεμελιώδης, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν ἀντίθετον ἐκδοχὴν, ὅτι δηλ. ὁ κατάλογος εἶναι βραχύτερος ἀπὸ ὅ,τι πράγματι εἶναι. Πάντως ὁ συγγραφεὺς πιστεύει ὅτι ἡ περιοχὴ ἀντιπροσωπεύεται ἀρκετὰ καλὰ διὰ τῶν συγκεντρωθέντων εἰς τὸ βιβλίον παραμυθιῶν. Ὁ συγγραφεὺς γνωρίζει πολὺ καλὰ ὅτι εἰς τὰς ὑπαρχούσας συλλογὰς δὲν ἀντιπροσωπεύονται ἐπαρκῶς ὅλαι αἱ περιοχαὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ, μερικαὶ μάλιστα, δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν, οὐδόλως, ἔνεκα ἐλλείψεως ἐπιτοπίων συλλογέων, οὐδὲ εἶναι δυνατόν νὰ ὑπολογίσῃ τις πόσον ὕλικόν θὰ προστεθῇ, ὅταν γίνουν καὶ εἰς αὐτὰς συλλογαί· πάντως θεωρεῖ τὸ γνωστόν ὕλικόν ἀρκετὰ ἄφθονον διὰ βιβλίον ὥς τὸ ἰδικόν του.

Ἡ ἐκλογή τῶν πρὸς δημοσίευσιν παραμυθιῶν ἔνεκα τοῦ ὄγκου τοῦ ὕλικου δὲν ἦτο εὐκόλος. Ὁ συγγραφεὺς ἀπέφυγε νὰ δημοσιεύσῃ παραμύθια ζώων, ἐπίσης παραμύθια μονοεπεισοδιακὰ ἀνεκδοτικοῦ χαρακτήρος, ὅπως καὶ παραμύθια, λεγόμενα πρὸς παιδία ἢ ὑπὸ παιδίων. Ἐπίσης ἀπέφυγε τὴν δημοσίευσιν παραμυθιῶν, τὰ ὅποια δὲν προέρχονται ἐκ παραδόσεως, ἀλλ' εἶναι δημιουργήματα νεωτέρων ἀδεξίων ἀφηγητῶν, συγκεκροτημένα ἐκ γνωστῶν παραμυθιακῶν ἐπεισοδίων καὶ στοιχείων, συγκεχυμένα καὶ ἐλαττωματικά. Ἐκ τοῦ πλήθους τῶν δημοσιευομένων παραλλαγῶν ἐκ παραδόσεως παραμυθιῶν νομίζει ὅτι μόνον περὶ τὰ ὀγδοήκοντα κυκλοφοροῦν πράγματι σήμερον εὐρέως παρὰ τῷ λαῷ. Ὁ ἀριθμὸς ἴσως εἶναι μικρός, πάντως δὲν ἀπέχει πολὺ τῆς πραγματικότητος.

Ἐκ τῶν γνωστῶν σήμερον ὁ συγγραφεὺς ἐξέλεξε πρὸς δημοσίευσιν ὀγδοήκοντα τέσσαρα. Τρία μόνον ἐκ τούτων ἔχουν ἤδη μεταφρασθῇ εἰς ξένην γλῶσσαν, τὰ ὑπόλοιπα ὀγδοήκοντα καὶ ἓν διὰ πρώτην φοράν μεταφράζονται.

Ὡς πρὸς τὴν διάταξιν αὐτῶν παρατηρεῖ ὅτι ἐπροτίμησε νὰ θέσῃ ἐπὶ κεφαλῆς ἐκεῖνα, εἰς τὰ ὅποια ἐπικρατεῖ κυρίως ὁ μυθικὸς κόσμος (ἀρ. 1 - 49) καὶ τὰ ὅποια ὀνομάζει *Fairy Romances*, διὰ νὰ φθάσῃ βαθμηδὸν εἰς ἐκεῖνα, εἰς τὰ ὅποια ὑπερισχύει ὁ ἀνθρώπινος. Εἰς αὐτὰ ὁ φανταστικὸς κόσμος ὑποχωρεῖ, διὰ νὰ δώσῃ τόπον εἰς τὰ γεγονότα τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Περαιτέρω παρατηρεῖ ὅτι τὰ παραμύθια, ἀπομακρυνομένου βαθμηδὸν τοῦ μυθικοῦ κόσμου, τείνουν πρὸς τὴν μορφήν τοῦ διηγήματος, οἷαι αἱ ἰταλικαὶ *novellae*. Ἐκ τῶν διηγημάτων τούτων οὐδὲν παράδειγμα περιέλαβε, διότι θεωρεῖ ταῦτα ὡς ἀτομικὰ δημιουργήματα. Τινὰ τούτων ἔχουν τὴν μορφήν ἀλεξανδρινοῦ μυθιστορήματος. Ἀπὸ τοῦ ἀρ. 50 - 62 δημοσιεύεται σύμμεικτος ὁμὰς εὐρέως διαδεδομένων καὶ παλαιῶν παραμυθιῶν, τὰ ὅποια εἶναι παλαιότερα τῶν ὀνομασθέντων διηγημάτων. Δὲν εἶναι οὔτε μυθικὰ ἀλλ' οὔτε καὶ ἠθικά. Τὰ μετὰ τὴν ὁμάδα ταύτην παρουσιάζουν ἀξιοσημεῖωτον μεταβολήν. Τείνουν πρὸς συντομίαν καὶ ἔλλειψιν ἰδιαιτέρας πλοκῆς. Σκοπὸς αὐτῶν δὲν εἶναι τὸ ἐνδιαφέρον τῆς διηγήσεως, ἀλλ' ἡ ἔκφρασις ιδέας τινός. Αἱ ἀφηγήσεις δηλονότι αὗται οὐδὲν πλέον εἶναι ἢ φορεῖς εἰδικῶν τῆς ζωῆς ἀπόψεων καὶ τῶν προβλημάτων αὐτῆς.

Ἐπανερχόμενος εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ βιβλίου παρατηρεῖ ὅτι οὗτος δὲν εἶναι ἡ ἀναζήτησις τῆς ἀρχικῆς τῶν παραμυθιῶν προελεύσεως, ἀλλ' ἡ τῆς εἰδικῆς ἑλληνικῆς μορφῆς ἐκάστου, ὅ,τι δηλ. ὁ v. Sydow

ἐκάλεσε δι' ἑλληνικοῦ συνθέτου *οἰκότυπον* (*oikotype*)¹⁾. Αἱ ἑλληνικαὶ παραλλαγαί, λέγει, μολονότι μᾶς λέγουν ὀλίγα διὰ τὴν ἀρχὴν τῶν παραμυθιῶν, διὰ τῆς ἐνότητος αὐτῶν μᾶς δίδουν νὰ ἐννοήσωμεν ποίαν μορφήν ἔλαβεν ἕκαστον ἐν Ἑλλάδι, εἰς δὲ τὰς ἰδιοτύπους ταύτας τοπικὰς μορφὰς διαλάμπει ὁ χαρακτήρ καὶ ὁ τρόπος τῆς σκέψεως τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος τὰ διηγεῖται καὶ ἀρέσκεται νὰ τὰ ἀκούῃ. Διὰ νὰ δώσῃ δὲ ἰδέαν τῆς ἰδιοτυπίας ταύτης καὶ τοῦ ἐκφραζομένου ἐν αὐτῇ χαρακτήρος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, προβαίνει εἰς σύγκρισιν τῶν ἑλληνικῶν πρὸς τὰ παραμύθια γειτονικῶν λαῶν, ἀραβικά, τουρκικά, περσικά καὶ γεωργιανὰ, Ἰνδικά, ρωσικά, ἰταλικά καὶ ἀλβανικά. Ἡ σύγκρισις εἶναι λίαν συνοπτική, ἀλλ' ἡ διάκρισις τῶν χαρακτήρων σαφής, ἐπιτυχὴς καὶ ἐν πολλοῖς ἐπιγραμματική. Ἦτο δὲ ὁ συγγραφεὺς εἶπερ τις καὶ ἄλλος ἀρμόδιος διὰ τὴν διάκρισιν ταύτην, διότι, ταξιδεύσας ὡς ἐρευνητὴς καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, ἀπὸ τοῦ Πόντου καὶ τῆς Καππαδοκίας μέχρι τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Ἑπτανήσου, συνανέστράφη καὶ ἐγνώρισε κατὰ βάθος τὸν ἑλληνικὸν λαὸν καὶ τὸν χαρακτήρα του.

Εἰς τὰ ἑλληνικὰ παραμύθια ὁ συγγραφεὺς βλέπει χαρακτῆρα γενικῶς καλοκάγαθον καὶ αἰσιόδοξον, ἀλλὰ συγχρόνως δξύνουν καὶ εὐτράπελον· τὸ πάθος δὲν λείπει, ἀλλὰ συνδυάζεται πάντοτε μὲ ἰσχυρὸν ρεῦμα ὀρθοφροσύνης. Διὰ νὰ ἔχῃ ἀξίαν ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ εἶναι εὐφυὴς καὶ συνετός, μετρημένος καὶ καλοκάγαθος, λεπτὸς τοὺς τρόπους καὶ πολιτισμένος. Ἐὰν κάποτε φαίνεται κυνικὸς καὶ ἐπιρρεπὴς εἰς τὸ νὰ θαυμάζῃ τὴν ἐν τῷ κόσμῳ ἐπιτυχίαν, τοῦτο οὐδεμίαν ἐπηρεϊαν ἀσκεῖ. Εἶναι ἐνδεχόμενον αἱ συγκινήσεις νὰ εἶναι ἰσχυραί, ἀλλ' ἡ καρδιά οὐδέποτε χάνει τὴν καθοδήγησιν τοῦ νοῦ. Περισσότερα προσοχὴ δίδεται εἰς τὴν κοινωνικὴν ἠθικὴν παρὰ εἰς τὰ θρησκευτικὰ ἐπιτίμια. Πράγματι μερικὰ ἐκ τῶν παραμυθιῶν, οἷον τὸ ὑπ' ἀρ. 59 καὶ ἡ δευτέρα μορφή του ὑπ' ἀρ. 75, δεικνύουν πῶς λαὸς τοιαύτης φύσεως δύναται νὰ μεταφέρῃ διηγήσεις θρησκευτικοῦ περιεχομένου τελείως εἰς τὸν κύκλον τῶν ἀνθρωπίνων ἀξιῶν. Ἐντὸς καὶ κάτωθεν τῆς εὐφραδοῦς φαντασίας τοῦ ἀνθρώπου τῆς Μεσογείου ὑποκρύπτεται πυρὴν πολὺ ἰσχυροῦ λογικοῦ. Ὁ ἑλληνικὸς χαρακτήρ εἶναι πολὺ θετικὸς, πολὺ ὀλίγον συναισθηματικὸς, πολὺ ὀλίγον ρωμαντικὸς, ὥστε νὰ ἀρέσκῃ εἰς τινὰς τῶν ἀναγνωστῶν· εἰς ἄλλους εἶναι ἐξ ἴσου ἐλκυστικὸς,

1) Δὲν νομίζω ὅτι ὁ ὅρος εἶναι ὡς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἐπιτυχής. Νομίζω ὅτι ἑλληνικώτερος καὶ σαφέστερος θὰ ἦτο ὁ ὅρος *τὸ ἰδιότυπον* ἢ *ἰδιοτυπία*.

διότι είναι ελεύθερος ἀπὸ τὰς αὐταπάτας τῆς συναισθηματικότητος καὶ τῆς ἀνοησίας. Τὸν χαρακτηῖρα τοῦτον τοῦ νέου ἑλληνικοῦ λαοῦ θεωρεῖ ζωντανὴν κληρονομίαν ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου. Ὁ ἑλληνικὸς οὗτος χαρακτηρ, λέγει, εἶναι δυνατόν νὰ μᾶς ἀρέσκη καὶ νὰ τὸν θαυμάζωμεν, εἶναι δυνατόν καὶ ὅχι, πάντως εἶναι προφανὴς τόσον εἰς τὰ ἑλληνικὰ παραμύθια ὅσον καὶ εἰς ὅλα τὰ γεννήματα τῆς ἑλληνικῆς φαντασίας.

Τὸ βιβλίον ἀποτελεῖ τηλαυγῇ κορωνίδα τοῦ μέχρι τοῦδε ἔργου τοῦ συγγραφέως διὰ τὰ ἑλληνικὰ παραμύθια καὶ κατακλεῖδα τῆς λαμπρᾶς δημοσιεύσεως τῶν παραμυθιῶν τῆς Δωδεκανήσου (*Forty-five Stories from the Dodekanese*). Τὰ λεγόμενα περὶ τῆς ἰδιοτυπίας τῶν ἑλληνικῶν παραμυθιῶν καὶ τοῦ ἐν αὐτοῖς ἐκφραζομένου χαρακτηῖρος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ οὐ μόνον εἶναι ἐντελῶς πρωτότυπα, ἀλλὰ καὶ ὑπόδειγμα ἄξιον πολλοῦ λόγου καὶ πολλῆς προσοχῆς διὰ τοὺς ἀσχολουμένους περὶ τε τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν ἄλλην λαογραφίαν. Ἀποδεικνύουν ὅτι εἰς τὴν ἀνίχνευσιν τοῦ χαρακτηῖρος τῶν λαῶν ἡ λαογραφία δὲν ἔχει ἀνάγκην τῶν ἐγκληματολογικῶν καὶ ἄλλων στατιστικῶν¹⁾, ἡ παρεμβολὴ τῶν ὁποίων νοθεύει τὴν ἐπιστημονικὴν αὐτῆς φύσιν· εἶναι ἀρκεταὶ πρὸς τοῦτο αἱ ἐκδηλώσεις τοῦ λαϊκοῦ ἐκάστου λαοῦ πολιτισμοῦ, ἀρκεῖ νὰ ἔχη ὁ ἐρευνητὴς τὴν ἱκανότητα νὰ εἰσδύῃ εἰς αὐτὰς καὶ νὰ τὰς ἐρμηνεύῃ ὅπως πρέπει.

Πλὴν τούτου ἃς ἐλπίσωμεν ὅτι τὸ ὥραϊον βιβλίον θὰ πληρώσῃ ἐν μέρει τοῦλάχιστον τὸ μέγα κενόν, τὸ ὁποῖον χαίνει ἀπὸ ἐτῶν εἰς τὴν τόσον προοδεύσασαν ἐρευναν τῶν παραμυθιῶν διὰ τῆς ἐργασίας τῶν Φιλλανδῶν κυρίως ἐρευνητῶν καὶ τοῦ Stith Thompson. Αἱ γενόμεναι ἐργασίαι διὰ τὴν τυπολόγησιν τῶν παραμυθιῶν καὶ τῶν ἐπεισοδίων αὐτῶν ἀγνοοῦν σχεδὸν τὰ ἑλληνικὰ παραμύθια. Πλὴν τῆς παλαιᾶς καὶ ἀνεπαρκοῦς πλέον συλλογῆς τοῦ v. Hahn, αἱ ἄφθονοι καὶ πλούσιαι ἑλληνικαὶ συλλογαί, τὰς ὁποίας εἶχεν ὑπ' ὄψιν ὁ Dawkins, καὶ τινες ἄλλαι μικρότεραι, αἱ ὁποῖαι διέφυγον τὴν προσοχὴν του²⁾, παραμένουν ἄγνωστοι καὶ εἰς αὐτὸ τὸ ὀγκῶδες καὶ πολύμοχθον καὶ θεμελιῶδες διὰ τὴν συγκριτικὴν ἐρευναν τῶν παραμυθιῶν καὶ τῶν ἐπεισοδίων των ἔρ-

¹⁾ Βλ. ὅσα προτείνει ὁ Ad. Bach, *Deutsche Volkskunde. Ihre Wege, Ergebnisse und Aufgaben*. Leipzig 1937 σ. 107 κ. ἐ.

²⁾ Εἶναι περιέργον πῶς διέφυγε τὸν πολυμαθέστατον συγγραφέα ὁ παλαιὸς Ἀστὴρ τοῦ Πόντου καὶ τὸ νεώτερον Ἀρχεῖον τοῦ θρακικοῦ λαογραφικοῦ καὶ γλωσσικοῦ θησαυροῦ, ὅπου ἐπίσης ἐδημοσιεύθησαν παραμύθια.

γον τοῦ Stith Thompson¹⁾. Καὶ αὐταὶ μὲν *graecae sunt*, non leguntur. Παρατηρῶ ὅμως ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ γερμανόγλωσσος συλλογὴ τοῦ Kretschmer οὔτε κἀν μνημονεύεται. Πόσον πλοῦτον θὰ προσέθετεν εἰς τὰ τυπολογικὰ ταῦτα ἔργα ἡ μελέτη τῶν ἐλληνικῶν παραμυθιῶν δεικνύει τὸ γεγονός, ὅτι ἐκ τῶν ὀγδοήκοντα τεσσάρων παραμυθιῶν τοῦ βιβλίου τοῦ Dawkins μόνον εἰς τὰ εἴκοσι καὶ ἕξ σημειοῦται τύπος τοῦ καταλόγου Aarne-Thompson· διὰ τὰ ὑπόλοιπα πεντήκοντα καὶ ὀκτὼ δὲν εὐρέθη ἀντίστοιχος. Τὴν ἀνεπάρκειαν τῶν ἔργων τούτων ὥς πρὸς τὰ ἐλληνικὰ παραμύθια δεικνύει καὶ τὸ κεφάλαιον τῆς ἐπισκοπῆσεως τῶν παραμυθιῶν ἀπὸ Ἰρλανδίας μέχρις Ἰνδικῆς ἐν τῷ ἀρίστῳ κατὰ τὰ ἄλλα γενικῶς διὰ τὸ παραμῦθι βιβλίῳ τοῦ Thompson, ὅπου βραχυτάτη εἰς μίαν μόνον γραμμὴν γίνεται μνεία περὶ τῶν ἐλληνικῶν καὶ τούτων ὁμοῦ μετὰ τῶν ἀλβανικῶν. Ὁ συγγραφεὺς παρέλειψε ταῦτα, διότι ἐνόμισεν ὅτι ἀνήκουν ἐν μέρει μὲν εἰς μίαν, ἐν μέρει δὲ εἰς ἄλλην τῶν δώδεκα περιοχῶν (*area*), τὰς ὁποίας καθώρισε²⁾. Καὶ ὅμως τὸ ἔργον τοῦ Dawkins δεικνύει ὅτι ταῦτα δὲν ἀνήκουν οὔτε εἰς μίαν οὔτε εἰς ἄλλην περιοχὴν, ἀλλ' ἀποτελοῦν ἰδίαν ἰδιότυπον περιοχὴν, ἀσύγχυτον καὶ πρὸς τὰς ἀνατολικὰς καὶ πρὸς τὰς δυτικὰς περιοχάς, διάφορον δὲ τῆς ἀλβανικῆς. Νομίζω ὅτι αἱ παρατηρήσεις τοῦ Dawkins πρέπει νὰ διδάξουν τοὺς ἐρευνητὰς τῶν παραμυθιῶν ὅτι εἶναι ἀνάγκη τὸ ἔργον αὐτῶν νὰ γίνῃ ἱστορικώτερον καὶ φιλολογικώτερον. Ἰδίως δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦν ὅτι ὁλόκληρος ὁ σύγχρονος λαϊκὸς πολιτισμὸς τῶν ἀπὸ τῆς Ἰρλανδίας μέχρι τῆς Ἰνδικῆς λαῶν, μηδὲ τῶν μουσουλμανικῶν ἐξαιρουμένων, εἶναι ἀπόρροια τοῦ ἐλληνορωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ ὁποίου τὰ ἐγκαταλείμματα καὶ τὰ ἴχνη εἶναι καὶ σήμερον ἀκόμη εὐδιάκριτα εἰς αὐτόν³⁾. Ὁ συγγραφεὺς θίγει καὶ τὸ ζήτημα τοῦτο παραπέμπων εἰς τὰς ἐργασίας τοῦ Rose⁴⁾ καὶ τοῦ Halliday. Νομίζω ὅτι τὸ πρόβλημα ὥς πρὸς τὰ παραμύθια, καὶ ἰδιαιτέρως τὰ ἐλληνικά, καὶ

¹⁾ Διὰ τὸν λόγον τοῦτον αἱ *Anmerkungen* τῶν Bolte-Polivka εἶναι χρησιμώτεραι διὰ τὴν συγκριτικὴν ἐρευναν τῶν ἐλληνικῶν παραμυθιῶν ἀπὸ τὰς τυπολογικὰς ἐργασίας τῆς Φιλλανδικῆς σχολῆς.

²⁾ *Stithe Thompson, The Folktale*. New York, 1946 σ. 20. Several countries, of course, have been left out, since they belong partly to one and partly to another area. This is true, for example, of Greece and Albania.

³⁾ Βλέπε περὶ τούτων καὶ τὴν βιβλιοκρισίαν μου διὰ τὸ βιβλίον *Dawkins, Forty-five Stories from the Dodecanese* ἐν Λαογραφίᾳ τ. ΙΓ' σ. 386.

⁴⁾ Ἐν σ. XXXIII κ. ἐ. *H. J. Rose, A Handbook of Greek Mythology*, κεφ. X. «*Märchen in Greece and Italy*».

τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τὰ ἀρχαῖα μυθολογήματα δὲν ἐξαντλεῖται διὰ τῶν λεγομένων. Πιστεύω ὅτι ἐνδελεχῆς ἔρευνα, προϋποθέτουσα πάντοτε τὴν πλήρη γνῶσιν ἀμφοτέρων ἐκ τῶν πηγῶν καὶ οὐχὶ ἑμμέσως ἐκ γενικῶν βιβλίων ἢ μεταφράσεων¹⁾, θὰ ἡδύνατο νὰ φέρῃ πολὺ πλείονα εἰς φῶς. Ὡς παράδειγμα ἀναφέρω προχείρως ἓν καὶ μόνον. Ὁ Dawkins εἰς τὸ προεισαγωγικὸν σημείωμα τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1 παραμυθιοῦ κάμνει λόγον περὶ τοῦ ἔρωτος, τοῦ ἀναπτυσσομένου μεταξὺ δύο προσώπων, ἠγνώστων πρὸς ἀλλήλα καὶ μακρὰν ἀλλήλων κατοικούντων. Τὸ ἐπεισόδιον εἶναι παλαιόν, ἀνατολικῆς προελεύσεως, ἀναφερόμενον ὁμῶς ὑπὸ τοῦ Χάρητος τοῦ Μυτιληναίου, εἰσηγητοῦ παρὰ τῷ Μεγάλῳ Ἀλεξάνδρῳ, τοῦ ὁποίου τὸ σχετικὸν ἀπόσπασμα μᾶς διέσωσεν ὁ Ἀθήναιος²⁾.

ΣΤΙΑΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

John Meier, Untersuchungen zur deutschen Volkskunde und Rechtsgeschichte. Ahnengrab und Rechtsstein. Akademie - Verlag - Berlin 1950 (Deutsche Ak. der Wiss. zu Berlin. Veröffentlichungen der Kommission für Volkskunde. Bd. 1). 8ον σ. VIII 158.

Ἡ βιβλιοκρισία αὕτη θὰ ἡδύνατο ἴσως νὰ παραλειφθῇ, διότι ὁ συγγραφεὺς αὐτῆς δὲν εὐρίσκεται πλέον ἐν ζῳῇ, ἀποθανὼν τὴν 3ην Μαΐου τοῦ 1953 πλήρης ἡμερῶν εἰς ἡλικίαν ὀγδοήκοντα καὶ ἐννέα ἐτῶν. Ὅ,τι μᾶς ἔκαμε νὰ προβῶμεν εἰς τὴν δημοσίευσίν της εἶναι πρῶτον ὅτι μᾶς δίδει ἀφορμὴν νὰ ἀποτίσωμεν φόρον τιμῆς εἰς τὸν ἐπιφανῆ λαογράφον καὶ τὸ μέγα του ἔργον, καὶ δεύτερον ὅτι τὸ κρινόμενον βιβλίον εἶναι σπουδαιότατον, ἄπτεται δὲ καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, παρέχον ἐντελῶς πρωτοτύπους ἐρμηνείας εἰς πράγματα, τὰ ὁποῖα μέχρι τοῦδε οὐδὲ κἂν ἐκίνησαν τὴν ἐπιστημονικὴν περιέργειαν τῶν κλασσικῶν φιλολόγων καὶ ἀρχαιολόγων.

Ὁ ἀποθανὼν ἐρευνητής, σπουδάσας γερμανικὴν φιλολογίαν, ἡσχολήθη κατ' ἀρχὰς μὲ τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν γερμανικὴν μεσαιωνικὴν ποίησιν³⁾. Ἐκ ταύτης ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὰ γερμανικὰ δημοτικὰ ἔσματα, τὰ ὁποῖα ἀπετέλεσαν ἐφεξῆς τὸ ἔργον τῆς ζωῆς του.

¹⁾ Εἶναι αὐτονόητον ὅτι ἡ παρατήρησις δὲν ἀφορᾷ εἰς τὸν συγγραφέα τοῦ κρινόμενου βιβλίου, ὅστις ἔχει ἀρτίαν γνῶσιν τῆς τε ἀρχαιότητος καὶ τοῦ συγχρόνου ἑλληνισμοῦ.

²⁾ Πρβλ. ὅσα ἔγραψα περὶ αὐτοῦ ἐν Λαογραφίᾳ IB' σ. 500 κ.έ.

³⁾ Τὰς πληροφορίας ἀρύομαι κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς νεκρολογίας τοῦ Erich Seemann.

“Ο,τι κατ’ ἀρχὰς ἐκίνησε τὴν προσοχὴν τοῦ ὑπῆρξαν αἱ ἀλλοιώσεις, τὰς ὁποίας ὑφίστανται τὰ λογίας προελεύσεως ᾠσματα εἰς τὴν λαϊκὴν παράδοσιν. Ἡ ἔρευνα τὸν ὠδήγησεν εἰς τὴν ἀπόκρουσιν τῆς ρωμαντικῆς θεωρίας τοῦ Herder περὶ τοῦ λαοῦ ὡς ὁμαδικοῦ ποιητοῦ. Κατὰ τὴν ὀρθὴν παρατήρησίν του τὸ ᾠσμα ὡς προῖον πνευματικῆς δημιουργίας μόνον ἓνα δύναται νὰ ἔχη δημιουργόν ¹⁾. Κατὰ ταῦτα τὰ δημοτικά ᾠσματα οὐδεμίαν διαφορὰν ὡς πρὸς τὴν γένεσιν παρουσιάζουν πρὸς τὰ λόγια. Διὰ τὸ δημοτικὸν ᾠσμα δύο θεωρεῖ ὡς οὐσιώδη γεγονότα: Πρῶτον ὅτι ὁ λαὸς συνηθίζει νὰ ἰδιοποιῇται ᾠσματα οἵασδήποτε προελεύσεως καὶ δεύτερον ὅτι τὰ ᾠσματα ταῦτα χρησιμοποιοῖ πλέον κατὰ τὸ δοκοῦν ὡς ἴδια δημιουργήματα. Οὕτω βαθμηδὸν διὰ τῆς προφορικῆς παραδόσεως καὶ τὰ λόγια σὺν τῷ χρόνῳ μεταπλάσσονται εἰς δημοτικά, προσλαμβάνοντα τὸν τύπον τῆς προφορικῆς παραδόσεως. Τοῦτο ὁμῶς δὲν σημαίνει ὅτι τὰ δημοτικά ᾠσματα εἶναι ἀπλῶς καταπεπτωκότα στοιχεῖα, ἄμορφα καὶ χασματώδη. Ὁ Meier κατώρθωσε νὰ δείξῃ τὴν δημιουργικὴν τοῦ λαοῦ δύναμιν εἰς αὐτὰ καὶ τὴν ἀξίαν της. Ἀκριβῶς δ’ ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἀλλοιώσεων, τὰς ὁποίας ὑφίστανται τὰ λόγια ᾠσματα εἰς τὴν προφορικὴν παράδοσιν, κατώρθωσε νὰ ἀνιχνεύσῃ τοὺς ἰσχύοντας κατ’ αὐτὴν νόμους, ἐξ ἧς καὶ μόνης δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὴν φύσιν τοῦ δημώδους ᾠσματος. Τὸ παλαιότερον ἔργον αὐτοῦ «Kunstlieder im Volksmunde» (1906) παραμένει διὰ τὴν ἔρευναν τῶν προβλημάτων τῶν δημοτικῶν ᾠσμάτων θεμελιώδες ²⁾. Ἐκτοτε ὁ John Meier ἀφιέρωσε τὴν ζωὴν του εἰς τὴν μελέτην τῶν δημοτικῶν γερμανικῶν ᾠσμάτων. Ἀποσυρθεὶς ἐκ τῆς καθηγητικῆς ἑδρας τῆς Βασιλείας τῆς Ἑλβετίας εἰς τὸ Freiburg i. Br. κατώρθωσε μετὰ πολλοὺς κόπους νὰ ἰδρύσῃ τὸ Ἀρχεῖον τῶν δημοτικῶν γερμανικῶν ᾠσμάτων διὰ τὴν περισυλλογὴν καὶ μελέτην τοῦ ὕλικου καὶ τὴν παρασκευὴν ἐπιστημονικῆς ἐκδόσεως αὐτοῦ. Τὸ Ἀρχεῖον τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς του (1914) ἐπὶ τεσσαράκοντα σχεδὸν ἔτη διηύθυνεν ὁ ἴδιος, ἀπέβη σὺν τῷ χρόνῳ ὄχι μόνον κέντρον συλλογῆς καὶ ἐρεῦνης τῶν γερμανικῶν δημοτικῶν ᾠσμάτων, ἀλλὰ καὶ διεθνές, δύναται τις νὰ εἴπῃ, κέντρον ἐρεῦνης τῆς δημοτικῆς ἐν γένει ποιήσεως. Ἀπὸ τοῦ 1935 ἤρχισεν ἡ ἔκδοσις τῶν γερμανικῶν ᾠσμά-

¹⁾ Βλ. John Meier, Balladen, 1935 σ. 7.

²⁾ Ἀναλόγου ἀξίας εἶναι καὶ αἱ «Volksliedstudien» (1917). Συνοπτικῶς ἐκτίθενται τὰ πορίσματα αὐτοῦ ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ ἔργου αὐτοῦ «Balladen. Erster Teil. Leipzig 1935», σ. 7 - 34.

των, ἐξεδόθησαν δὲ μέχρι τοῦ 1953 ἔξ ἡμίτομα, περιλαμβάνοντα ὅχι μόνον τὰ κείμενα, ἀλλὰ καὶ τὰς μελωδίας τῶν ᾠσμάτων. Ἐπειδὴ δὲ τὰ κείμενα συνοδεύονται καὶ ὑπὸ συγκριτικῶν παρατηρήσεων ἐπὶ τῶν γερμανικῶν καὶ τῶν ἐξ ἄλλων χωρῶν παραλλαγῶν, ἐν αἷς καὶ τῶν ἑλληνικῶν, ἡ μνημειώδης αὕτη ἔκδοσις, παρὰ τὰ ἀναπόφευκτα εἰς πᾶν ἀνθρώπινον ἔργον κενά, ἀποτελεῖ θεμελιώδες ἔργον διὰ τὴν μελέτην τῆς δημώδους ἐν γένει ποιήσεως, ὅση ἐξέρχεται τῶν στενῶν ὁρίων ἑνὸς ἐκάστου λαοῦ. Εἰς τὸ Ἀρχεῖον αὐτὸ ὀφείλεται καὶ ἡ ἔκδοσις εἰδικῆς διὰ τὴν μελέτην τῶν ᾠσμάτων ἐπετηρίδος (Jahrbuch für Volksliedforschung) καὶ ἄλλων σχετικῶν δημοσιευμάτων, τὰ ὅποια συχνὰ ἐξέρχονται ἐκτὸς τοῦ γερμανικοῦ κύκλου.

Παρὰ τὸ κολοσσιαῖον τοῦτο ἔργον τὸν ἀκάματον ἐρευνητὴν ἀπὸσχόλησαν καὶ ἄλλα γενικὰ ἔργα, σημαντικώτατα διὰ τὴν πρόοδον τῆς λαογραφικῆς ἐπιστήμης. Εἰς τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ ὀφείλεται ἡ ἴδρυσις τοῦ «Συνδέσμου τῶν γερμανικῶν λαογραφικῶν ἐταιρειῶν» (Verband der deutschen Vereine für Volkskunde) καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἀνάληψις ἐκδόσεως γενικῆς λαογραφικῆς βιβλιογραφίας (Volkskundliche Bibliographie), ἧς ὁ πρῶτος τόμος ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ φίλου τοῦ Ἑλβετοῦ λαογράφου Hoffmann-Krayer. Ἐν συνεννοήσει μετὰ τοῦ ἰδίου συνετέλεσε καὶ εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ «Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens», πολυτίμου βοηθήματος διὰ τοὺς περὶ τὴν λαογραφίαν ἀσχολουμένους. Σημαντικὴ ἐπίσης ὑπῆρξεν ἡ συμβολὴ αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν ὁργάνωσιν τοῦ Γερμανικοῦ λαογραφικοῦ ἄτλαντος, τοῦ ὁποίου τὰ πρῶτα δείγματα ἐξεδόθησαν προπολεμικῶς.

Ἐντὸς τοῦ κολοσσιαίου τοῦτο μὲν ἐρευνητικοῦ, τοῦτο δὲ ὁργανωτικοῦ τοῦ ἔργου ὁ John Meier κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν τῆς ζωῆς του εὗρε τὸν καιρὸν νὰ ἀσχοληθῇ καὶ μὲ πρόβλημα συγκριτικὸν εὐρύτατον, ἐξικνούμενον μέχρι τῆς Ἰνδογερμανικῆς ἀρχαιότητος. Τὸ πρόβλημα εἶναι ἡ ἐπίδρασις τῆς παμπαλαίας γερμανικῆς προγονολατρίας ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν μεσαιωνικῶν καὶ νεωτέρων ἐθίμων τοῦ γάμου καὶ τῆς ἀπονομῆς τοῦ δικαίου. Προϊόντα τῆς ἐρεῦνης ταύτης ὑπῆρξαν τὸ ἐκδοθὲν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου ἔργον «Ahnengrab und Brautstein» (1944) καὶ τὸ ὑπὸ κρίσιν. Περὶ τοῦ πρώτου δὲν δύναται νὰ γίνῃ πλέον λόγος, ἄλλως τε καὶ διότι δὲν ἐκτείνεται καὶ εἰς ἑλληνικὰ ἔθιμα οὔτε νέα οὔτε ἀρχαῖα. Τὸ δεύτερον ὅμως, συναφὲς πάντοτε πρὸς τὸ πρῶτον, ἐκτείνεται καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ γίνῃ γνωστὸν εἰς εὐρυτέρους φιλολογικοὺς καὶ ἀρχαιολογικοὺς κύκλους ἐν Ἑλλάδι.

Ὁ συγγραφεὺς, ὁρμώμενος ἐξ ἀφθόνου ὑλικοῦ ἱστορικῶν πληροφοριῶν, παραδόσεων καὶ τοπωνυμίων, τὸ ὅποιον συνεκέντρωσεν ἐκ τῶν χωρῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, Γερμανίας, Ἑλβετίας, τῶν Σκανδιναυικῶν χωρῶν, τῶν Βρεττανικῶν νήσων καὶ τῆς Γαλλίας, ἀπέδειξεν ὅτι οἱ λίθοι καὶ αἱ περιοχαί, αἱ ὁποῖαι κατὰ παράδοσιν ἐχρησίμευον ὡς τόποι ἀπονομῆς δικαίου ἢ ἀναγορεύσεως βασιλέων ἢ καὶ ἄλλων ἐπισήμων διοικητικῶν πράξεων, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ προϊστορικοὶ τάφοι. Ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου, καθὼς καὶ τοῦ ἐν τῇ πρώτῃ σχετικῇ πραγματείᾳ ἐρευνηθέντος περὶ τῆς σχέσεως τῶν τάφων τούτων πρὸς τὴν τέλεσιν τῶν γάμων (Ahnengrab und Brautstein) προκύπτει σαφῶς ἡ σπουδαία θέσις, τὴν ὁποίαν εἶχον οἱ προγονικοὶ τάφοι εἰς τὴν θρησκευτικὴν καὶ κοινωνικὴν ζωὴν τῶν προϊστορικῶν ἀνθρώπων. Περαιτέρω ἐξέφρασε καὶ τὴν γνώμην, χωρὶς ὅμως νὰ τὴν ἀναπτύξῃ, ὅτι οἱ τάφοι ἀπετέλεσαν καὶ τὸ κέντρον τῆς λατρείας, ἐξ αὐτῶν δ' ἐξειλίχθησαν οἱ γερμανικοὶ ναοί.

Τὸ πλῆθος τοῦ προσκομιζομένου ὑλικοῦ καὶ αἱ διδόμεναι ἐρμηνεῖαι νομίζομεν ὅτι ἀποδεικνύουν σαφῶς τὴν ὑποστηριχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου συγγραφέως γνώμην ὡς πρὸς τὰς χώρας τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Ἀμφιβάλλομεν ὅμως πολὺ ἂν αὕτη δύναται ἐπαρκῶς καὶ μετὰ τῆς αὐτῆς ἀσφαλείας νὰ στηριχθῇ καὶ διὰ τὰ ἐκ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος προσκομιζόμενα τεκμήρια. Τὰ τεκμήρια ταῦτα εἶναι τὰ ἀκόλουθα :

1) Ὅτι ἐν τῷ κρητικῷ νόμῳ τῆς Γόρτυνος ὑπάρχει διάταξις, καθ' ἣν ἡ υἱοθεσία ἔπρεπε νὰ γίνεται, συνειλεγμένων τῶν πολιτῶν ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἀπὸ τοῦ λίθου, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἠγόρευον ¹⁾).

2) Ὅτι παρὰ τοῖς Ὀλβιοπολίταις ἡ πώλησις καὶ ἡ ἐξώνησις ἐπισήμου χρυσοῦ ἢ ἀργυρίου ἔδει νὰ γίνεται «ἐπὶ τοῦ λίθου τοῦ ἐν τῷ ἐκκλησιαστηρίῳ» ²⁾).

3) Ὅτι ἐν Ἀθήναις αἱ δίκαι γίνονται ἐν τῇ ἀγορᾷ παρὰ τῷ λίθῳ, ὅστις ἀπετέλει βῆμα ἅμα καὶ βωμόν ³⁾). Ὁ συγγραφεὺς ἐξέφρασε

¹⁾ X, 35. Ἀμπαίνεσθαι δὲ κατ' ἀγορὰν καταφελμένων τῶν πολιτῶν, ἀπὸ τῷ λάῳ ὃ ἀπ' ἀγορεύοντι.

²⁾ Dittenberger 218, 6. Ὁ δὲ θέλων πωλεῖν [ἢ ὦν]εἶσθαι χρυσοῖον ἐπίσημον ἢ ἀργύριον ἐπίσημον πωλείτω καὶ ὠνεῖσθ[ω ἐπὶ] τοῦ λίθου τοῦ ἐν τῷ ἐκκλησιαστηρίῳ. — Ὁ συγγραφεὺς δὲν ἀνέφερε τὴν ἐπιγραφὴν εἰς τοὺς Ὀλβιοπολίτας.

³⁾ Περβλ. Σχολ. Ἀριστοφ. Ἐκκλ. 677. Τὸ βῆμα ὁ λίθος ἐν τῷ δικαστηρίῳ.

τὴν γνώμην ὅτι ὁ λίθος οὗτος ἦτο πλάξ λιθίνη, στηριζομένη κατὰ τὰς τέσσαρας αὐτῆς γωνίας ἐπὶ τεσσάρων ὀρθίων λίθων, ὥστε παρεῖχε τὴν ὄψιν προϊστορικοῦ τάφου. Τὴν ἱερότητα τοῦ λίθου δεικνύει τὸ γεγονός, ὅτι ἐπ' αὐτοῦ ἐγίνοντο οἱ ὅρκοι τῶν τε ἀρχόντων καὶ τῶν διαιτητῶν καὶ τῶν μαρτύρων ¹⁾).

4) Ὅτι καὶ ἐν Ἀθήναις τὸ δικαστήριον περιεκλείετο διὰ δρυφάκτων ἢ περισχοινίσματος, τὰ ὅποια ἀντιστοιχοῦν πρὸς τοὺς περιορίζοντας τοὺς προϊστορικοὺς τάφους ἐν Γερμανίᾳ ὀρθίους λίθους.

5) Ὅτι καὶ ἐν Ἰλιάδι γίνεται λόγος περὶ ἱεροῦ κύκλου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐκάθηντο οἱ δικάζοντες ἐπὶ ξεστῶν λίθων ²⁾).

6) Ὅτι ἐν Ὀδυσσεΐᾳ ἡ ἀγορὰ τῶν Φαιάκων φαίνεται περιεκλεισμένη διὰ μεγάλων λίθων ³⁾).

Ὁ συγγραφεὺς ἀνεγνώρισεν ὅτι οὐδεμία ἀρχαία εἶδησις ὑπάρχει, ὅτι ὅλοι οἱ λίθοι οὗτοι ἦσαν πράγματι ἀρχαῖοι τάφοι, παραβάλλων ὅμως τὰ ἑλληνικὰ πράγματα πρὸς τὰ γερμανικὰ ἐπίστευσεν ὅτι ἐν Ἑλλάδι γενικῶς οἱ προγονικοὶ τάφοι ἀπετέλουν τὸν τόπον, ἐν ᾧ ἐγίνοντο αἱ δίκαι.

Ὁμολογῶ ὅτι δὲν δύναμαι νὰ θεωρήσω ὥς βεβαίαν τὴν γνώμην τοῦ συγγραφέως, ὅχι μόνον διότι οὐδεμίαν πληροφορίαν ἔχομεν περὶ τῆς ταυτότητος τῶν λίθων τούτων πρὸς τάφους, ἀλλὰ καὶ διότι οἱ ἐν Ἑλλάδι τάφοι οὐδεμίαν ὁμοιότητα παρουσιάζουν πρὸς τοὺς μεγαλολιθικοὺς τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Οἱ ἐν ταῖς ἀγοραῖς καὶ τοῖς δικαστηρίοις λίθοι εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ἐτίθεντο, διὰ νὰ εἶναι ὁ ὁμιλῶν ἢ ὁ ὀρκιζόμενος ἀκουστός καὶ ὁρατός ὑπὸ τοῦ πλήθους. Ὡς πρὸς δὲ

¹⁾ Πρβλ. Ἀριστοτέλους, Πολιτεία Ἀθηναίων 55, 5. Δοκιμασθέντ(ες) δὲ τοῦτον τὸν τρόπον, βαδίζουσι πρὸς τὸν λίθον ἐφ' ο[ὗ] τὰ τόμ' ἐστίν, ἐφ' οὗ καὶ οἱ διαιτηταὶ ὁμόσαντες ἀποφαίνονται τὰς διαίτας, καὶ οἱ μάρτυρες ἐξόμνυνται τὰς μαρτυρίας· ἀναβάντες δ' ἐπὶ τοῦτον ὁμνύουσιν δικαίως ἄρξειν καὶ κατὰ τοὺς νόμους...

²⁾ Ἰλιάδος Σ, 497 κ. ἐ.

Λαοὶ δ' εἰν ἀγορῇ ἔσαν ἀθρόοι· ἔνθα δὲ νεῖκος
ὠρώρει, δύο δ' ἄνδρες ἐνείκεον εἵνεκα ποινῆς...
...
λαοὶ δ' ἀμφοτέροισιν ἐπήπυνον, ἀμφὶς ἀρωγοί.
κήρυκες δ' ἄρα λαὸν ἐρήτυον· οἱ δὲ γέροντες
εἶατ' ἐπὶ ξεστοῖσι λίθοις ἱερῷ ἐνὶ κύκλῳ,
σκῆπτρα δὲ κηρύκων ἐν χέρσ' ἔχον ἡεροφώνων.

³⁾ Ὀδυσσεΐας ζ, 266.

ἔνθα δὲ τέ σφ' ἀγορῇ καλὸν ποσιδήιον ἀμφίς,
ῥυτοῖσιν λάεσσι κατωρυχέεσσ' ἀραρυῖα.

τοὺς δρυφάκτους καὶ τοὺς λιθίνους περιβόλους, οἱ ὅποιοι δὲν περιορίζοντο μόνον εἰς τὰς ἀγοράς, ἀλλ' ἐχρησιμοποιοῦντο ὅπως ἀποφράσσουν καὶ κοινὰς αὐλὰς ¹⁾), παρατηρῶ δτι ἦσαν καὶ αὐτοὶ ἀναγκαῖοι διὰ τὴν τήρησιν ποιᾶς τινος τάξεως καὶ τὸν χωρισμὸν τῶν δικαζόντων ἀπὸ τοῦ παρισταμένου λαοῦ ²⁾). Πάντως τὸ τεθὲν ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου συγγραφέως πρόβλημα ἔχει ἀνάγκην περαιτέρω ἐξετάσεως, ἡ ὁποία δὲν δύναται νὰ γίνη εἰς τὰ στενὰ ὅρια μιᾶς βιβλιοκρισίας.

ΣΤΙΑΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

S. Impellizeri, La morte di Digenis Akritas. Annali del Museo Pitre I (1950) σ. 82 - 119.

Ὁ γνωστὸς μελετητὴς τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους S. Impellizeri ἐπιχειρεῖ στὴν ἐργασία αὐτὴ φιλολογικὴ κριτικὴ ἔρευνα τῶν τραγουδιῶν, ποὺ ἔχουν γιὰ θέμα τὸ θάνατο τοῦ Διγενῆ, ὅπως τὰ εἶχε συγκεντρώσει ὁ Ν. Γ. Πολίτης τὸ 1909 στὴ Λαογραφία ³⁾). Γιατί, ὅπως πολὺ σωστὰ τονίζει ὁ ἴδιος, μόνον ὅταν θ' ἀποκτήσουμε μιὰ κριτικὴ ἔκδοση ὅλων τῶν ἐλληνικῶν διασκευῶν τοῦ ποιήματος μαζὶ καὶ τῆς ρωσικῆς, καθὼς καὶ κριτικὴ κατάταξη ὅλων τῶν τραγουδιῶν τοῦ ἐπικοῦ κύκλου τοῦ Βυζαντίου, τότε μόνον θὰ εἴμαστε σὲ θέση νὰ ἐξετάσουμε τὴ σχέση ἔπους καὶ τραγουδιῶν μὲ βάση συγκεκριμένην καὶ ὅχι μὲ τὸ νὰ στηρίζομαστε *a priori* σὲ θεωρίες ποὺ ἐφαρμόζονται σ' ὅλες τὶς ἐποποιίαι γενικά.

¹⁾ Ὁ Κύκλωψ καὶ ὁ Εὐμαιὸς διὰ λιθίνων περιβόλων περιβάλλουν τὰς αὐλὰς των. Πρβλ. Ὀδυσσεύς ι 183.

ἔνθα δὲ πολλὰ

μῆλ', οἷές τε καὶ αἰγες, ἰαύεσκον· περὶ δ' αὐλὴ
ὑψηλὴ δέδμητο κατωρυχέεσσι λίθοισιν
μακροῦσιν τε πίτυσιν ἰδὲ δρυσὶν ὑψικόμοισιν.

Καὶ ξ 5

τὸν δ' ἄρ' ἐνὶ προδόμῳ εὖρ' ἤμενον, ἔνθα οἱ αὐλὴ
ὑψηλὴ δέδμητο, περισκέπτῳ ἐνὶ χώρῳ,
καλὴ τε καὶ μεγάλῃ τε, περὶδρομος· ἦν ῥα συβώτης
αὐτὸς δαίμαθ' ὕεσιν ἀποικοιμένοιῳ ἄνακτος,

· · · · ·
ρυτοῖσιν λάεσσι καὶ ἐθρίγκωσεν ἀχέρδῳ.

Σταυροὺς δ' ἐκτὸς ἔλασσε διαμπερὲς ἔνθα καὶ ἔνθα,
πυκνοὺς καὶ θαμέας, τὸ μέλαν δρυὸς ἀμφικεάσσας.

²⁾ Πρβλ. τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν χωρίον τῆς Ἰλιάδος.

³⁾ Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Ἀκριτικά ἄσματα. Ὁ θάνατος τοῦ Διγενῆ (Λαογραφία τ. Α' σ. 169 - 275).

Ἐπειδὴ ἡ κριτικὴ τοῦ *Impellizzeri* ἀναπτύσσεται σὲ μιὰ θετικὴ ἐργασία γιὰ τὰ ἀκριτικὰ τραγούδια καὶ τὴ σχέση τους πρὸς τὸ ἔπος, θὰ δώσω περιληπτικὰ τὰ κύρια σημεῖα της.

Ἐξετάζοντας καὶ ἀναλύοντας ὁ συγγραφέας τὰ 72 τραγούδια, πού ὁ Πολίτης περιέλαβε στὸν κύκλο τοῦ «Θανάτου τοῦ Διγενῆ», ξεκαθαρίζει λιγώτερα ἀπὸ τὰ μισὰ γιὰ κυρίως ἀκριτικά. Τὰ ἄλλα περιέχουν μοτίβα, πού ἔτυχε βέβαια νὰ μπλεχτοῦν μέσα σὲ ἀκριτικὰ τραγούδια, χωρὶς αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ νὰ εἶναι ἀκριτικά¹⁾. Ἔτσι πολὺ σωστὰ ἀποχωρίζει τὰ ὑπ' ἀριθ. 60 - 72²⁾ τραγούδια, τὰ ὁποῖα καὶ κατὰ τὸν ἴδιο τὸν Πολίτη³⁾ σκοπὸ ἔχουν «τὴν ποιητικὴν διατύπωσιν γεωργικοῦ παραγγέλματος» καὶ ἡ μόνη τους σχέση μετὰ τὰ ἀκριτικά εἶναι ὅτι τὸ ἴδιο μοτίβο βρίσκουμε προσκολλημένο στὸ τέλος μιᾶς ροδίτικης παραλλαγῆς (ἀρ. 5) τοῦ τραγουδιοῦ γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Διγενῆ καὶ ὅτι στὸ ὑπ' ἀριθ. 60 συναντοῦμε τὰ ὀνόματα Ἀνδρόνικος καὶ Ἀρετή. Ἐπίσης ἀποχωρίζει τὸ ὑπ' ἀριθ. 59⁴⁾, καθὼς καὶ ὁλόκληρη τὴ σειρὰ τῶν τραγουδιῶν, πού γιὰ θέμα ἔχουν τὸ χαροπάλεμα (ἀριθ. 46 - 58). Τὰ τελευταῖα διαιρεῖ σὲ 2 ὁμάδες (ἀριθ. 46 - 54 καὶ 55 - 58) καὶ τὰ ξεχωρίζει ἀπὸ τ' Ἀκριτικά, ἀφοῦ τὸ θέμα πάλης θνητοῦ καὶ Χάρου αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ δὲν εἶναι ἀκριτικό. Ἐχοντας δηλαδὴ ὑπ' ὄψιν ὁ *Impellizzeri* τὶς ἐργασίες τοῦ *Hesseling* καὶ *Moravcsik*⁵⁾ πιστεύει ὅτι τὰ τραγούδια πού περιλαμβάνουν τὸ χαροπάλεμα εἶναι νεώτερα ἀπὸ τ' ἀκριτικά, ἀφοῦ τὸ θέμα: διάλογος - πάλη θνητοῦ καὶ Χάρου δὲν ἐμφανίζεται στὴν Ἑλλάδα πρὶν ἀπὸ τὸν ΙΕ' αἰῶνα, δηλαδὴ πολὺ ὑστερώτερα ἀπὸ τὸν Ι' αἰῶνα, ὅπου τοποθετεῖται χρονολογικὰ ἡ σύνθεση τῆς ἀρχαιότερης παραλλαγῆς τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὰ τραγούδια, πού γιὰ κύριο θέμα ἔχουν τὸ χαροπάλεμα, ὁ Ι. θεωρεῖ ξένα πρὸς τὰ ἀκριτικά καὶ ἄλλα

1) Ἦδη καὶ ὁ Πολίτης ὁ. π. σ. 171 χαρακτηρίζει τὰ 14 ἀπὸ τὰ τραγούδια αὐτὰ «ὡς χαλαρῶς ἐν μιᾷ ἢ δύο παραλλαγαῖς συνδεόμενα πρὸς τὰ περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Διγενῆ καὶ τ' ἀκριτικά καθόλου».

2) Οἱ ἀριθμοὶ ἀναφέρονται στὴ μελέτη τοῦ Πολίτη.

3) Ὁ. π. σ. 207.

4) Γιὰ τὸ τραγούδι αὐτὸ βλ. τὴ μελέτη τοῦ *M. Μανούσακα*, Τὸ τραγούδι γιὰ τὸ βασιλεῖ Ἑρρίκο τῆς Φλάνδρας στὴ Λαογραφία τ. ΙΔ' (1952) σ. 3 - 52.

5) *D. C. Hesseling*, *Charos. Ein Beitrag zur Kenntnis des neugriechischen Volksglaubens*, Leiden - Leipzig 1897 καὶ *G. Moravcsik*, *Il Caronte Bizantino*, in *Studi Bizantini e Neoellenici*, III (1931) pp. 47 - 68.

πού, ἐνῶ περιέχουν δευτερεύοντα μοτίβα τοῦ Χάρου, τὰ περιέλαβε ὁ Πολίτης. Ἔτσι ἀπομακρύνει τὰ ὑπ' ἀριθ. 26 - 31, τὸ 34 καὶ τὰ 38 - 41, ἐφ' ὅσον γιὰ τὴν ἔνταξή τους μέσα στ' ἀκριτικά δὲν εἶναι ἰσχυρὸ τεκμήριο τὰ ὀνόματα Γιάννης ἢ Κωσταντῆς ἢ καὶ Ἀκρίτας ἀκόμη (ἀρ. 41¹).

Ξεκαθαρίζοντας λοιπὸν τὸν δρόμο ἀπὸ τὸ ξένο, ὅπως νομίζει, ὑλικὸ πιστεύει ὅτι μπορεῖ πιά νὰ ξεδιαλύνῃ καὶ νὰ βρῇ τὴν πιὸ παλιὰ μορφὴ τῶν τραγουδιῶν, ποὺ ἀναφέρονται στὸ θάνατο τοῦ Διγενῆ καὶ ἀνήκουν στὸν ἀκριτικὸ κύκλο. Τὰ τραγούδια αὐτὰ μᾶς παρουσιάζονται σὰν παραλλαγές καὶ διασκευές δυὸ ἀρχικῶν τύπων ἀκριτικῶν τραγουδιῶν.

Ὁ πρῶτος τύπος ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ πολλὰ παραλλαγές (βλ. ἀριθ. 1 - 3. 5. 7 - 18. 22. 32. 42 - 45) μὲ σημαντικές διαφορές ἀναμεταξύ τους, ὥστε νὰ μπορούμε νὰ παρακολουθήσουμε τὴν ἐξέλιξη ποὺ πῆρε τὸ τραγούδι στὸ στόμα τοῦ λαοῦ. Τὸν τύπο αὐτόν, ποὺ ὁ I. θεωρεῖ γιὰ τὸν ἀρχικὸ καὶ τὸν πιὸ παλιό, βρίσκουμε στὶς παραλλαγές ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου καὶ τὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα. Κύριο θέμα ἐδῶ εἶναι ἡ διήγηση τῶν ἀνδραγαθιῶν τοῦ ἥρωα, πλαισιωμένη ἐξωτερικὰ μὲ τὴν ἐπιθανάτιο ἀγωνία.

Ὁ δεύτερος τύπος εἶναι διαδεδομένος στὴ Μ. Ἀσία καὶ οἱ παραλλαγές του (ἀριθ. 23 - 25. 35 - 37) πολὺ λίγο διαφέρουν ἀναμεταξύ τους. Τὸν τύπο τοῦτον θεωρεῖ ὁ συγγραφέας ἀρκετὰ νεώτερον ἀπὸ τὸν πρῶτο καὶ βρίσκει πιθανὸ ὅτι ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ἔπος. Κύριο θέμα στὶς μικρασιατικὲς παραλλαγές εἶναι ὁ θάνατος τοῦ Ἀκρίτα.

Ἀπὸ τὶς παραλλαγές τοῦ πρῶτου τύπου τὰ πιὸ ἀρχαῖκὰ στοιχεῖα κατὰ τὸν I. διατηροῦν οἱ δωδεκανησιακὲς καὶ ἰδιαίτερα ἡ ροδίτικη παραλλαγή. Τὰ γεωγραφικὰ ὀνόματα, *στὸν Νεουρνιάνην ποταμό, τῆς Ἀλεξάντρας τὰ βουνά, τῆς Παρπαριᾶς τὰ μέρη*, τὰ ὁποῖα στὴν παραλλαγή αὐτὴ ἔχουν συνέπεια, μαζὶ μὲ ἄλλα ἀρχαῖκὰ στοιχεῖα, ἀπηχοῦν κατὰ τὸν συγγραφέα ἱστορικὰ γεγονότα τοῦ Ζ' αἰῶνα, δηλαδὴ τὶς πρῶτες συγκρούσεις τῶν Βυζαντινῶν μὲ τοὺς Ἀραβες. Τὸ ὅτι διατηρεῖται μόνο στὴ Ρόδο ἢ παλιὰ παράδοση πιστεύει πῶς ὀφείλεται στὸ ὅτι τὸ νησι αὐτὸ ἀποσπᾶστηκε πολὺ νωρὶς ἀπὸ τὸ Βυζαντινὸ κράτος (Η' αἰῶνα), τὴν ἐποχὴ δηλαδὴ ποὺ ἐπικρατοῦσε ἀκόμη ἄσπονδο μῖσος ἐναντίον τῶν Μωαμεθανῶν, τῶν ἐχθρῶν τῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ ροδίτικη παραλλαγή ἐνισχύει κατὰ τὸν I. τὴν ὑπόθεση ποὺ εἶχε ὁ ἴδιος στηρίζει ἄλλοτε σ' ἓνα σέρβικο τραγούδι, ὅτι δηλαδὴ πρέπει νὰ ὑπῆρξε ἓνα ἐπικὸ

¹) Σχετικὰ μὲ τὰ τελευταῖα βλ. Γ. Α. Μέγαν, *Die Sage von Alkestis* στὸ ARW XXX 1933, 1 - 33.

στρώμα ἀρχαιότερο δπου θ' ἀπεικονιζόταν τὸ ἄσπονδο μῖσος κ' ἡ λυσσώδης πάλη Ἀράβων - Βυζαντινῶν ¹⁾). Ἐπειδὴ ὁμως τὸ ἀρχικὸ αὐτὸ διηγηματικὸ τραγούδι ἐξακολουθοῦσε νὰ ζῇ στὸ στόμα τοῦ λαοῦ, ἔχανε μὲ τὸ χρόνο τὴ συνάφειά του μὲ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα. Κυριαρχοῦσαν πὰ τὰ μυθικὰ μοτίβα πὺ πάντα εἶναι παρόντα στὴ φαντασία τοῦ λαοῦ. Καὶ οἱ κυπριώτικες παραλλαγές βρίσκει ὅτι διατηροῦν τὸ ἱστορικὸ στοιχεῖο, ἀλλ' αὐτὲς μᾶς δείχνουν τὴ μορφὴ πὺ πῆρε τὸ τραγούδι, ὅταν τὸ πεδίο τῆς μάχης μετατοπίστηκε στὶς ὄχθες τοῦ Εὐφράτη μὲ μεγαλύτερη ἐπιτυχία γιὰ τὰ βυζαντινὰ ὅπλα.

Ὁ I. προχωρεῖ σὲ φιλολογικὴ ἀνάλυση καὶ ἄλλων παραλλαγῶν (ἀρ. 8, 22, 32, 43, 44) ἐρευνώντας τὴν πορεία ὠρισμένων ἐπεισοδίων καὶ τὴν ἐξέλιξη τοῦ διηγηματικοῦ ἀκριτικοῦ τραγουδιοῦ σὲ λυρικὸ ὡς τὸ μοιρολόγι.

Τέλος ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τῶν παραλλαγῶν πὺ ἀνήκουν στὸν δεῦτερο τύπο, τὸν μικρασιατικὸ, καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι αὐτὲς, οἱ ὁποῖες ἐξ ἄλλου περιέχουν μοτίβα τοῦ Χάρου γνωστὰ ἀπὸ τραγούδια πὺ δὲν ἀνήκουν στὸν ἀκριτικὸ κύκλο, δὲν μᾶς δίνουν κανένα ἱστορικὸ ἢ ἄλλο στοιχεῖο, πὺ θὰ μπορούσε νὰ μᾶς βοηθήσῃ στὸ χρονολογικὸ καθορισμὸ τοῦ ἀρχικοῦ ἄσματος. Κι' αὐτὸ ἐνῶ προέρχονται ἀπὸ τὴ Μ. Ἀσία, δηλαδὴ τὸν τόπο τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους. Τοῦτο ὁμως ἀκριβῶς εἶναι κατὰ τὸν συγγραφέα καὶ ἡ αἰτία. Ἐνῶ δηλαδὴ στὴ Ρόδο διακόπηκε ἡ παράδοση, στὴ Μ. Ἀσία τὸ ἀκριτικὸ τραγούδι ἔζησε πολὺ περισσότερο. Οἱ Μικρασιατικὲς παραλλαγές μᾶς δείχνουν τὸ τελευταῖο στάδιο στὴν ἐξέλιξη τοῦ τραγουδιοῦ, ἢ ὁποῖα ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ ἔπος, ὥστε δὲν θὰ ἦταν κανεὶς μακριὰ ἀπὸ τὴν ἀλήθεια ἂν ἔλεγε ὅτι τὸ ἀκριτικὸ τραγούδι τῆς Μ. Ἀσίας προέρχεται ἀπὸ τὸ ἔπος. Στὴν ἐξάρτηση ἀπὸ τὸ ἔπος ὀφείλεται κατὰ τὸν I. καὶ τὸ ὄνομα «Ἀκρίτας» πὺ βρίσκουμε μόνο σ' αὐτὲς ἀντὶ τοῦ «Διγενὲς», πὺ ἀπαντᾷ γενικὰ στὰ ἀκριτικὰ τραγούδια τῶν ἄλλων τόπων. Τὸ ἐπίθετο δηλαδὴ «Ἀκρίτας» εἶχε πὺ τύχη στὶς ἀσιατικὲς περιοχές, οἱ ὁποῖες ὑπῆρξαν τὸ θέατρο τῆς τελευταίας περιόδου τῆς πάλης γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῶν συνόρων.

Τοποθετώντας ἔτσι χρονικὰ τὶς μικρασιατικὲς παραλλαγές ὁ Impellizzeri διστάζει πὰ νὰ παραδεχτῇ, τοῦλάχιστον ἐξ ὁλοκλήρου, τὴν

¹⁾ S. Impellizzeri, Un episodio del Digenis Akritas e un canto popolare serbo ἐν *Annali Scuola Normale superiore di Pisa* II, IX (1942) σ. 22 κ. ἐ. Δυστυχῶς τὴ μελέτη αὐτὴ δὲν μπόρεσα νὰ ἰδῶ.

ἄποψη, μὲ τὴν ὁποία εἶχε ταχθῇ κι' ὁ ἴδιος στὴν προηγούμενη μελέτη του γιὰ τὸν Διγενή¹⁾, ὅτι δηλαδὴ τὰ δημοτικὰ τραγούδια προηγήθηκαν ἀπὸ τὸ ἔπος. Παραδέχεται βέβαια κι' αὐτός, ὅπως καὶ οἱ περισσότεροι ἐρευνητές, ὅτι ἀρχικὰ προϋπῆρξαν τὰ τραγούδια, μὲ τὴν παλιά, τὴν πρωταρχικὴ τους μορφή, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἐκτὸς ἀπ' αὐτὰ ὁ ποιητὴς τοῦ ἔπους χρησιμοποίησε καὶ ἄλλες λόγιες πηγές (χρονογράφους, μυθιστορήματα) δημιουργώντας ἔτσι ἓνα εἶδος ἱστορικῆς λόγιας μυθιστορίας, ὥστε ν' ἀνταποκρίνεται στὸ γούστο τῶν Βυζαντινῶν τοῦ 10ου αἰῶνα. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ λόγιο αὐτὸ ἔπος εἶχε τὴν τύχη νὰ κυκλοφορήσῃ ἀνώνυμα στὸ λαό, ἔγινε αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη νὰ διασκευαστῇ σὲ γλώσσα λαϊκὴ, μάλιστα στὰ χρόνια τῶν Κομνηνῶν καὶ μιὰ τέτοια δημοτικὴ εἶναι ἀργότερα ἡ διασκευὴ τοῦ Ἑσχοριάλ. Καθὼς διαδιδόταν ὅμως μὲ τὴ λαϊκώτερη μορφή του τὸ ἀρχικὸ λόγιο ποίημα μπόρεσε νὰ ἐπηρεάσῃ καὶ τὰ τραγούδια, τὰ ὁποία πάλι κατὰ τὴ διαδρομὴ τῶν αἰώνων πλουτίζονταν καὶ μὲ νέα λαϊκὰ στοιχεῖα²⁾.

Αὐτὲς εἶναι μὲ κάθε δυνατὴ συντομία οἱ ἀπόψεις τοῦ Impellizzeri, ἀξιόλογες καὶ σοβαρές, τὶς ὁποῖες μόνο θὰ συζητήσω χωρὶς ν' ἀσχοληθῶ μὲ κάποιες ἄστοχες κατὰ τὴ γνώμη μου, ἐκφράσεις σχετικὰ μὲ τὸν Νικόλαο Πολίτη, πού εἶδε, ὅπως φαίνεται, ὁ ἰταλὸς μελετητὴς πολὺ στενὰ καὶ μόνο στὴν ἐργασία πού τὸν ἐνδιέφερε. Δὲν συνέλαβε, νομίζω, τὴ μεγάλη προσωπικότητα τοῦ Πολίτη οὔτε δείχνει νὰ ἔχῃ κατανοήσῃ τὴ βαθειὰ κριτικὴ διείσδυσή του σὲ ὅλα τὰ λαογραφικὰ προβλήματα.

Ὁ διαχωρισμὸς πού κάνει ὁ Ι. τῶν ἀκριτικῶν τραγουδιῶν ἀποτελοῦν μιὰ θετικὴ συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ θέματος αὐτοῦ. Γιατὶ ἔχει γίνῃ πραγματικὰ σύγχυση, καὶ θεωροῦμε ἀκριτικὸ κάθε παλιὸ τραγούδι, ὅπως καὶ κάθε τραγούδι στὸ ὁποῖο συναντοῦμε ὀνόματα πού βρίσκονται στὸ ἔπος, ἐνῶ εἶναι φυσικὸ ὀνόματα ἑνδοξα καὶ γνωστὰ στὸ λαὸ νὰ χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ τὸν ποιητὴ τοῦ ἔπους καὶ παράλληλα στὰ δημοτικὰ τραγούδια κι' ἔτσι νὰ διαιωνίζονται³⁾.

Ὅσο γιὰ τὰ τραγούδια μὲ τὸ μοτίβο τοῦ χαροπαλέματος, ἂν καὶ δὲν

1) *S. Impellizzeri, Il Digenis Akritas, L' eroepica di Bisanzio, Firenze, Sansoni, 1940 σ. 23 κ.έ.*

2) Τὴν ἄποψη αὐτὴ ὑποστηρίζει καὶ ὁ Π. Καλονάρος, βλ. Βασίλειος Διγενὴς Ἀκρίτας τ. Α' (1941) σ. λγ - λδ.

3) Σχετικὰ μὲ τὰ ὀνόματα εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὰ τὰ παραδείγματα πού παραθέτει ὁ κ. Γ. Σπυριδάκης στὴν ἐργασία του, Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῶν δημῶδων παραδόσεων καὶ δοξασιῶν περὶ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου στὸ «Γέρας Κεραμοπούλλου» (1953) σ. 146 κ.έ.

ἔχω πεισθῇ ὅτι τὸ θέμα πάλης θνητοῦ - Χάρου εἶναι νεώτερο καὶ φερμένο ἀπὸ τῆ Δύση¹⁾, ἀφοῦ σὰν ἰδέα καὶ λαϊκὴ δοξασία τὸ βρίσκουμε ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα καὶ εἶναι πολὺ συνυφασμένο μὲ τὴν ἑλληνικὴ ψυχολογία καὶ τὴν δραματικὴ στὴν ποίηση τοῦ λαοῦ μας, νομίζω ὅτι πολὺ σωστὰ ἀπομακρύνει τὰ τραγούδια πὺ περιέχουν μόνο αὐτὸ τὸ μοτίβο χωρὶς καμιά ἀναφορὰ στὸν ἀκριτικὸ ἥρωα. Γιατὶ μὲ τὴ μορφὴ τουλάχιστον πὺ μᾶς παρουσιάζονται τὰ τραγούδια στὶς παραλλαγές τις ὁποῖες ἀποχωρίζει ὁ I. δὲν εἶναι ἀκριτικά. Δὲν νομίζω ὅμως ὅτι τοῦ χρειάζοταν κὰν τὸ ἐπιχείρημα πὺ φέρνει γιὰ ἐνίσχυση στὴν ἄποψή του, ὅτι δηλαδὴ πονθενὰ στὸ ἔπος δὲν τὸ ἀπαντᾷμε· πρῶτον, γιὰτὶ οἱ διασκευὲς τοῦ ἔπους πὺ γνωρίζουμε εἶναι νεώτερες, ἔπειτα καὶ κυρίως γιὰτὶ στίχοι σὰν τῆς διασκευῆς Ἄνδρου στ. 4392: «ὁ θάνατος τὸν πολεμᾷ εἰς τὸ παλάτι μέσα» ἢ Ὁξφόρδης στ. 3029: «᾽Ω χέρια μου, καὶ ποῦ ᾽στενε Χάρου ν᾽ ἀντισταθῇτε, καὶ σεῖς ποδάρια δυνατὰ νὰ τὸν καταπατῇτε», πρέπει, νομίζω, νὰ θεωρηθοῦν σὰν ὑπαινιγμοὶ πάλης μὲ τὸ Χάρο, ὅπως ἦδη ὁ Πολίτης παρατήρησε (δ. π. σ. 178) κι᾽ ἐπομένως εἶναι ἀντίθετο γιὰ τὴν κατὰ τ᾽ ἄλλα σωστὴ ἄποψή του.

Ἐπίσης ὁ διαχωρισμὸς τῶν δύο τύπων τραγουδιῶν, σύμφωνα μὲ τὰ τραγούδια πὺ ἔχουμε ὑπ᾽ ὄψη μας, εἶναι σωστός. Ὅσον ὅμως γιὰ τὴν ἀρχαιότητα τοῦ πρώτου σχετικὰ μὲ τὸν δεύτερο, ἃς μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ ἔχω μερικὲς ἐπιφυλάξεις.

Καὶ πρῶτα σχετικὰ μὲ τὴν παραλλαγὴ τῆς Ρόδου εἶναι βέβαια θεωρητικὰ ὀρθὴ ἡ ἄποψη τοῦ συγγραφέα ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ σώζονται ἀρχαιότερα στοιχεῖα ἐνὸς δημοτικοῦ τραγουδιοῦ σὲ τόπους, ὅπου αὐτὸ ἔπαψε νὰ ζῇ πραγματικὰ καὶ νὰ ἐξελίσσεται. Ὅτι ὅμως ἡ μνεία τοῦ Ἰορδάνη ποταμοῦ μᾶς δίνει ἓνα ἱστορικὸ δεδομένο δύσκολα πειθόμαστε καὶ ἀκόμη δυσκολώτερα ὅτι ἡ μορφὴ τοῦ Ἀράπη ὑποδηλώνει τοὺς Ἀραβες ἐχθροὺς τοῦ Βυζαντίου, καθὼς καὶ ὅτι ὁ φόνος τοῦ Ἀράπη, τοῦ στοιχειοῦ τοῦ ποταμοῦ, ἀπὸ τὸν Διγενὴ μᾶς παρουσιάζει τὴν πάλη Ἑλλήνων - Ἀράβων τὸν Ζ' αἰῶνα, ὅσο κι᾽ ἂν ἡ μυθοπλαστικὴ τάση τοῦ λαοῦ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα τὰ μεταπλάθει σὲ μύθους. Θεωρῶ πιθανώτερο ὅτι ὁ «Ἰορδάνης» σὰν πὺ γνωστὸς στὸ λαὸ ἀπὸ ἄλλα κοινὰ τραγούδια (κάλαντα Φώτων, μοιρολόϊ τῆς Παναγιᾶς καὶ πολλὰς ἐπωδὲς) ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν²⁾, ὑποκατάστησε στὸ ροδί-

1) Βλ. π. π. σ. 193, 5.

2) Σὲ εὐχὴ π. χ. τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἀγιασμοῦ τῶν ὑδάτων κατὰ τὴν ἐορτὴ τῶν Θεοφανείων ἀκούγε κι ἀκούει ὁ λαὸς στὴν ἐκκλησίαν: «Σὺ καὶ τὰ Ἰορδάνια ρεῖθρα ἡγίαςας... καὶ τὰς κεφαλὰς τῶν ἐκείσε ἐμφωλευόντων

τικο τραγούδι τὸν ἄγνωστο ᾽Αβράτη, ᾽Αφρίτη κτλ. καὶ νομίζω ὅτι τὸ ἀξίωμα «*lectio difficilior potior*» δὲν χρειάζεται νὰ χρησιμοποιηθῇ ἐδῶ. Καὶ τὸ ἐπεισόδιο τοῦ ᾽Αράπη, ὅπως ἐμφανίζεται ἐδῶ, πιστεύω ὅτι προέρχεται ἀπὸ ἄλλα τραγούδια (᾽Αη Γιώργη κ. ἄ.), ὅπου ἀποτελεῖ τὸ κύριο θέμα κι ὅτι σὰν φύλακας τοῦ νεροῦ ἔχει ὑποκαταστήσει τὸ στοιχειὸ ἢ τὸν δράκο τῶν τραγουδιῶν. Ἀκόμη ὅτι τὸ μοτίβο τοῦτο ἀνακατεύεται μὲ τὸ θέμα τοῦ φόνου τοῦ Σαρακηνοῦ ἀπὸ τὸν Διγενή. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ δαιμόνιοι συσχετισμοί, πὺν χαρακτηρίζουν κυρίως τὴ σχολή τῶν Βρυξελλῶν, ἔχουν μεγάλη σαγήνη, ὥστε νὰ παρασύρουν καὶ τοὺς ἄλλους ἐρευνητὲς σὲ πολὺ τολμηρὰ συμπεράσματα, ἀλλὰ, γιὰ νὰ περιοριστῶ στὴν προκειμένη περίπτωση, τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Ι. νομίζω ὅτι δὲν μποροῦν νὰ πείσουν εὐκόλα γιὰ τὴν ἀρχαιότητα τῆς παραλλαγῆς ἀπὸ τὴ Ρόδο, ἢ ὁποία ἀντίθετα πιστεύω, ὅπως καὶ ὁ Πολίτης, ὅτι μᾶς παρουσιάζει ἐξασθενημένες τὶς ἀκριτικὲς ἀναμνήσεις καὶ μᾶς δίνει τὴν εἰκόνα ἑνὸς τραγουδιοῦ μὲ ἀρκετοὺς συμφυρμούς.

Ὡς πρὸς τὸν δεύτερο πάλι τύπο, τὸν ᾽Ασιατικό, βέβαια στίς ὑπ' ἀριθ. 23. 24. 25 (ἀκέφαλη) καὶ 35 παραλλαγὲς τοῦ Πόντου καὶ τῆς Τραπεζούντας πρόκειται καθαρὰ γιὰ τὴ συνηθισμένη στὰ βυζαντινὰ μυθιστορήματα «ἐκφραση περιβολιοῦ» πὺν φυσικὰ πρέπει νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἔπος, γιὰτὶ δὲν εἶναι αὐθόρμητο λαϊκὸ δημιούργημα. Στίς ὑπ' ἀριθ. 36. 37 ἔχουμε τὸ Κάστρο πὺν χτίζουν οἱ ἀντρειωμένοι στὰ δημοτικὰ τραγούδια, γιὰ νὰ προφυλαχτοῦν ἀπὸ τὸν Χάρο, ὁ ὁποῖος ὁμως τελικὰ κατορθώνει νὰ τοὺς βρῇ, ὁπότε ἀκολουθεῖ τὸ χαροπάλεμα. Τὸ ὄνομα ὁμως «᾽Ακρίτας», πὺν συναντοῦμε στίς παραλλαγὲς τοῦτες ἀντὶ γιὰ τὸ «Διγενής», δὲν ἀποτελεῖ μόνον τοῦ ἐπιχείρημα οὔτε εἶναι αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ἐνδεικτικὸ γιὰ τὴν ἀπ' εὐθείας ἐξάρτηση τῶν μικρασιατικῶν παραλλαγῶν ἀπὸ τὸ ἔπος, ἀφοῦ σ' αὐτὸ ἐναλλάσσεται τὸ «Διγενής» μὲ τὸ «Βασίλειος» καὶ μὲ τὸ «᾽Ακρίτας», ἀλλ' ὅτι τὸ ὄνομα ᾽Ακρίτας παράλληλα καὶ μαζὶ μὲ ἄλλους ἐσωτερικοὺς λόγους (ὑπόθεση - θέμα τραγουδιῶν) δείχνει τὴν ξεχωριστὴν παράδοση τοῦ μικρασιατικοῦ τύπου ἀπὸ τὰ τραγούδια τῆς ἄλλης Ἑλλάδας. Τὸ ὄνομα δηλαδὴ ᾽Ακρίτας συνδέθηκε ἀναπόσπαστα μὲ τὸ θέμα τοῦ περιβολιοῦ καὶ τῶν προφητικῶν πουλιῶν στὸ δημοτικὸ τραγούδι πὺν ζῇ ὡς σήμερα. Ἐδῶ θὰ ἤθελα ἀκόμη νὰ σημειώσω ὅτι τὴν ἰδιαίτερη θέση τῶν τραγουδιῶν τοῦ Πόντου μέσα

συνέτριψας δρακόντων», λέξεις πὺν δὲν εἶναι δύσκολον νὰ σχετίση κανεὶς μὲ «τῶνδρακοντιῶν τὴ λίμνη», τῆς ροδίτικης παραλλαγῆς. Βλ. Ἀκολουθία τοῦ Μ. Ἀγιασμοῦ (Μὴν Ἰανουάριος).

στην άκριτική παράδοση έτόνισε ήδη ό Γ. Σουμελίδης στο 'Αρχείο Πόντου τ. Α' (1928) σ. 52 κ. έ. ¹⁾).

Όσο για την εξάρτηση και προτεραιότητα έπους - τραγουδιών ή αντίθετα, άποψη, την όποίαν ό Ι. ανάπτυξε κυρίως στην προηγούμενη μεγάλη έργασία του ²⁾, αυτό είναι ένα θέμα πού, όπως φαίνεται, θα εξακολουθή για πολύ ν' άπασχολή τους έρευνητές τής άκριτικής έποποιίας.

Απ' όσα είπώθηκαν πάρα πάνω νομίζω ότι αντιλαμβάνεται κανείς τή σημασία τής έργασίας του 'Ιταλού μελετητή, ό όποιος άν δέν λύνη τò περιμάχητο άκριτικό ζήτημα, τò τοποθετεί όμως σέ μιá στερεή βάση, όπως είναι ή συγκριτική φιλολογική έρευνα τών πηγών, τή μόνη, πού θα μάς πλησιάση κάποτε στή λύση τών πολύπλοκων προβλημάτων πού μάς παρουσιάζουν τὰ άκριτικά και γενικώτερα όλα τὰ δημοτικά τραγούδια.

Μ. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ - ΜΠΑΡΜΠΑΡΙΓΟΥ

Photine P. Bourboulis, Studies in the History of modern Greek story motives, Thessaloniki 1958 (Έλληνικά — Σύγγραμμα Έταιρείας Μακεδονικών Σπουδών. Παράρτημα 2). Part I. The custom of the imperial Bride show in Byzantium, its origin and its creation into a story motif in Folk Literature. Part II. The Legend of Lucretia and its survivals in modern Greek poetry.

Πολύ ένδιαφέρουσες για τήν έρευνα τών θεμάτων τής λαϊκής φιλολογίας είναι οί δύο νέες μελέτες τής κ. Φ. Μπουρμπούλη. Θέμα και τών δύο έργασιών της είναι ή ιστορική παρακολούθηση για τήν άνεύρεση τής άρχής του μοτίβου πού άποτελεί τόν πυρήνα ένός παραμυθιού στην πρώτη και ένός δημοτικού τραγουδιού στή δεύτερη.

Ι. Στην πρώτη έργασία, όπως και ό τίτλος της τò φανερώνει, ή συγγραφεύς έξετάζει τήν άρχή του έθίμου τής παράταξης τών ύποψηφίων καλλονών για τήν έκλογή τής βασιλικής συζύγου στο Βυζάντιο και τή μετάπτωσή του σέ μοτίβο παραμυθιού. Αφετηρία έδω παίρνει τήν παράδοση για τò γάμο του αυτοκράτορα Θεόφιλου με τή Θεοδώρα. Έπειδή τήν ιστορική βάση τής παράδοσης αυτής άμφισβήτησαν ή άρνήθηκαν πολλοί από τους έρευνητές, ή συγγραφεύς στο πρώτο μέρος τής μελέτης της, έξετάζει πάλι τες ιστορικές πηγές και καταλήγει και

¹⁾ Τήν έργασία του Σουμελίδη έχοντας ύπ' όψη και ό κ. Κ. Ρωμαϊός εξαίρει και αυτός στο 'Αρχείο Πόντου τ. ΙΖ' (1952), σ. 158 - 160, όπως ήδη είχε κάμει ό Impellizzeri, τή στενή σχέση έπους - Ποντιακών παραλλαγών.

²⁾ Βλ. π. π. σ. 196, 1.

ἡ ἴδια στὴ γνώμη ὅτι, παρὰ τὶς ὠρισμένες ἀντιφάσεις καὶ τοὺς ἀναχρονισμοὺς ποὺ συναντοῦμε στοὺς χρονογράφους, ἡ παρέλαση τῶν ὑποψηφίων νυμφῶν μπροστὰ στὸν Θεόφιλο εἶναι ἱστορικὸ γεγονὸς, ποὺ ἂν συνδυαστῇ καὶ μὲ ἄλλους κατὰ καιροὺς γάμους, φαίνεται ὅτι συνηθίζοταν ὠρισμένη τοῦλάχιστον ἐποχή, τὸν Η΄-Θ΄ αἰῶνα, στὸ Βυζάντιο¹⁾.

Στὸ δεῦτερο κεφάλαιο ἡ συγγραφεὺς ἀναζητεῖ τὴν ἀρχὴ τοῦ ἐθίμου, τὸ ὁποῖον μετὰ τοὺς Βυζαντινοὺς βρίσκει στοὺς Ρώσους καὶ Κινέζους κατὰ τὸν ΙΓ΄ αἰῶνα καὶ ὕστερ^ο ἀπὸ λεπτομερῆ ἀνάλυση τῶν ξένων πηγῶν βρίσκει νὰ ζῇ τοῦτο σὲ πολὺ ἀρχαίους χρόνους στοὺς Μογγολικοὺς καὶ Σημιτικούς λαοὺς τῆς Ἀσίας.

Στὸ τρίτο κεφάλαιο ἐρευνᾷ τὸ χρόνο καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον ἡ Ἀσιατικὴ συνήθεια φαίνεται ὅτι θὰ ἤρθε στὴν βυζαντινὴ αὐλή, καθὼς καὶ τὸν πιθανὸ λόγον ποὺ ἐξαφανίστηκε ἀπ’ ἐκεῖ. Ἔτσι καταλήγει καὶ ἡ ἴδια ἀκολουθώντας σὲ πολλὰ καὶ συμφωνώντας μὲ τὸν Burg, ὅτι ὁ τρόπος αὐτὸς τῆς ἐκλογῆς μπῆκε στὸ Βυζάντιο ἐπὶ Λέοντος Δ΄ ἀπὸ τὴν Εἰρήνην, κόρη τοῦ Χὰν τῶν Χαζάρων, στοὺς ὁποίους ὑπῆρχε τὸ ἔθιμο, καὶ ὅτι ἀφοῦ ἔζησε ἕναν αἰῶνα σβῆνει γιὰ πάντα μὲ τὸν Λέοντα Γ΄, ποὺ οἱ τέσσερις γάμοι του ἦταν ἀρκετὸς λόγος γιὰ νὰ δυσφημισθῇ ἡ συνήθεια.

Ἄν ὅμως τὸ ἔθιμο ἔσβησε, ἡ ἐντύπωση ποὺ εἶχε κάνει στὸ λαὸ δὲν ξεχάστηκε, ὅπως δείχνει τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ βρίσκουμε σὰν μοτίβο λογοτεχνικὸ στὸ μυθιστόρημα τοῦ Βέλθανδρου καὶ τῆς Χρυσάντζας, ὅπου ὁ Ἔρως δίνει στὸ Βέλθανδρο τὸ «χρυσοῦν βεργίν» νὰ τὸ δώσῃ σὲ ὅποιον ἀπὸ τὶς σαράντα ὑποψήφιες προτιμήσῃ²⁾.

Ἔτσι προχωρεῖ στὸ ἀπὸ λαογραφικὴ ἄποψη ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρον τέταρτο κεφάλαιο τῆς μελέτης της, ὅπου ἀναζητεῖ καὶ ἄλλα παραδείγματα μυθολογικῶν μοτίβων, στὰ ὁποῖα πρέπει ν’ ἀναγνωρίσουμε τὰ ἴχνη ἐνὸς παλιοῦ ἐθίμου. Σὰν τέτοιο παράδειγμα φέρνει ἡ συγγραφεὺς τὸ παραμῦθι τῆς Σταχτοπούτας, στὸ ὁποῖο παρακινούμενη ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Jenkins ἀναζητεῖ τὴν δυνατότητα συσχετισμοῦ τοῦ μοτίβου τοῦ χοροῦ μὲ τὴν ἱστορικὰ πιά βεβαιωμένη παράταξη καὶ ἐπίδειξη πολλῶν καλλονῶν γιὰ τὴν ἐκλογὴ τῆς βασιλικῆς συζύγου. Ἀναλύοντας τὰ κυριώτερα μοτίβα τοῦ παραμυθιοῦ, ὅπως τὸ μοτίβο τοῦ παπουτσιοῦ καὶ τῆς δοκιμῆς του καθὼς καὶ τοῦ χοροῦ στὸ παλάτι, καταλή-

¹⁾ Βλ. σχετικὰ καὶ Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, τ. Δ΄ (1951) σ. 120 κέ.

²⁾ Πρβλ. καὶ Φ. Κουκουλέ, ὁ. π. σ. 122.

γει σὲ ἀντίθετα συμπεράσματα ἀπὸ τὸν Cosquin, ὁ ὁποῖος θεωροῦσε πρόδρομον τοῦ εὐρωπαϊκοῦ τύπου τῆς Σταχτοπούτας ἓνα Ἰνδικὸ σχετικὸ παραμῦθι. Ἡ συγγραφεὺς διαστέλλει τὸν τύπο τῆς Εὐρωπαϊκῆς Σταχτοπούτας ἀπὸ τὸν Ἰνδικό, ὅπου πρέπει νὰ ὑπαχθῇ, κατ' αὐτήν, καὶ τὸ ἀρχαῖο Αἰγυπτιακὸ γιὰ τὴ Ροδώπιδα καὶ τὸν Ψαμμίτιχο, καὶ πιστεύει ὅτι τὸ παραμῦθι πρέπει νὰ γεννήθηκε σ' ἓνα λαὸ πὺν θὰ εἶχε σὲ μεγάλη ἐκτίμηση τὸ πολὺ μικρὸ πόδι, ὅπως συνέβαινε στὴν ἀριστοκρατικὴ τάξη τῆς Κίνας. Ἀκόμη φρονεῖ ὅτι καὶ στὸ μοτίβο τοῦ χοροῦ στὸ παλάτι, ὅπου ἔχουν συγκεντρωθῇ ὅλες οἱ καλλονὲς τῆς χώρας γιὰ νὰ διαλέξῃ τὴ σύζυγό του τὸ πριγκηπόπουλο, ἓνα θέμα πὺν συναντοῦμε σὲ πολλὰ παραλλαγὰς τοῦ παραμυθιοῦ ἀπὸ τὴν Κεντρικὴ καὶ Ἀνατολικὴ Εὐρώπη, πρέπει ν' ἀναγνωρίσουμε τὰ ὑπόλοιπα μιᾶς ἀνάλογης Κινέζικης συνήθειας. Σ' αὐτὴν ὁμοῦς τὴν ὑπόθεση προχωρεῖ ἡ συγγραφεὺς χωρὶς νὰ ἔχῃ καμιά Κινέζικη παραλλαγή τῆς Σταχτοπούτας, πὺν νὰ περιέχῃ παράταξη γυναικῶν γιὰ ἐκλογή συζύγου, ἀφοῦ ἡ μόνη Ἀσιατικὴ παραλλαγή τοῦ παραμυθιοῦ πὺν περιέχει τὸ μοτίβο αὐτὸ εἶναι Ἰνδική. Τὴ γνώμη της ὁμοῦς στηρίζει ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά στὴ μαρτυρία τοῦ Padre Juan Gonzalez de Mendonza ὁ ὁποῖος ἐπισκέφθηκε τὴν Κίνα τὸν 15' αἰῶνα, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη στὴν ὑπόθεση ὅτι, ἀφοῦ στὸ Βυζάντιο ἡ παλιὰ συνήθεια παρέμεινε ἀργότερα μόνο σὰν λογοτεχνικὸ μοτίβο, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ ἡ δεξιὼση στὸ Κινέζικο παλάτι γιὰ ἐκλογή νύφης θὰ παρέμεινε σὰν μοτίβο στὸ παραμῦθι τῆς Σταχτοπούτας.

Ὡς πρὸς τὸ μοτίβο τῆς δοκιμῆς τοῦ παπουτσιοῦ, πὺν ἔχουμε στὶς Εὐρωπαϊκὰς παραλλαγὰς τοῦ παραμυθιοῦ, παραδέχεται βέβαια καὶ ἡ ἴδια τὸ ἀδύνατο σημεῖο γιὰ τὴν ἀποψή της, ὅτι δηλαδὴ μιὰ τέτοια συνήθεια δὲν βρίσκεται ἱστορικὰ μαρτυρημένη στὴν Κίνα, ἀλλὰ νομίζει ὅτι δὲν εἶναι δύσκολο νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι ἡ ὑπαρξὴ τοῦ μοτίβου μέσα στὸ παραμῦθι προϋποθέτει μιὰ τέτοια συνήθεια στὴν Κίνα, στὸν τόπο ὅπου ἰδιαίτερα ἀπαντοῦμε τὸ ἰδανικὸ τοῦ μικροῦ ποδιοῦ. Σὰν ἐνίσχυση στὴν ὑπόθεσή της αὐτὴ θεωρεῖ τὴν ἱστορικὰ μαρτυρημένη δοκιμὴ τοῦ παπουτσιοῦ στὸ Βυζάντιο κατὰ τὴν ἐκλογή τῆς συζύγου τοῦ Κωνσταντίνου 5'. Μὲ αὐτὰ λοιπὸν τὰ δεδομένα ἡ συγγραφεὺς θεωρεῖ πιθανὴ τὴν προέλευση τοῦ παραμυθιοῦ τῆς Σταχτοπούτας ἀπὸ τὴν Κίνα¹⁾.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἃς μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ ἔχω ἀκόμη περισσότερες

¹⁾ Ἡ συγγραφεὺς στὸ Ἐπίμετρο διαφωνεῖ καὶ μὲ τὰ πορίσματα τῆς A. B. Routh, τῆς ὁποίας τὸ βιβλίο «The Cinderella Cycle» δημοσιεύτηκε ὅταν ἡ κ. B. εἶχε τελειώσει τὴν ἐργασία της.

ἐπιφυλάξεις καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν συγγραφέα. Τὸ μοτίβο τοῦ παπουτσιοῦ μπορεῖ νὰ τὸ διεκδικήσῃ κι ἄλλη χώρα, γιατί τὸ μικρὸ γυναικεῖο πόδι ἦταν καὶ θεωρεῖται ἀκόμη καὶ σήμερα παντοῦ γιὰ σπουδαῖο συστατικὸ τῆς γυναικειᾶς ὁμορφιάς. Ἐπειτα δὲν μποροῦμε νὰ παραβλέψουμε ὅτι δὲν ἔχουμε καμιὰ Κινέζικη ἱστορικὴ μαρτυρία γιὰ τὴν δοκιμὴ τοῦ παπουτσιοῦ κι ὅτι πάλι τὴν ἐπίδειξη τῶν ὑποψηφίων νυμφῶν δὲν μᾶς τὴ δίνει καμιὰ Κινέζικη παραλλαγή τοῦ παραμυθιοῦ, ἂν καὶ εἶναι ἱστορικὰ βεβαιωμένα, ἐνῶ τὴ βρίσκουμε σὲ πολλὰς εὐρωπαϊκὰς παραλλαγές. Δηλαδή τὰ κύρια ἐπεισόδια τῆς Σταχτοπούτας δὲν τὰ βρίσκουμε ὅλα στὰ γνωστὰ Κινέζικα παραμύθια· ἡ μόνη Κινέζικη παραλλαγή ποὺ εἶναι καὶ τὸ ἀρχαιότερο κείμενο τῆς Σταχτοπούτας (9 αἰ.), καὶ τὰ ἔχει συγκεντρωμένα (χορός, φυγὴ Στ., χάσιμο παπουτσιοῦ) ἀποτελεῖται ἀπὸ συμφυρμούς διαφόρων ἐποχῶν, ὅπως ἡ ἴδια ἡ συγγραφεὺς δείχνει στὴν ἀνάλυση ποὺ κάνει.

Βέβαια οἱ ἐκπλήξεις ποὺ μᾶς κρύβει πολλὰς φορὲς ἓνα ἄγνωστο λαογραφικὸ κείμενο καὶ μιὰ νέα καταγραφή εἶναι μεγάλες, πρὸς τὸ παρὸν ὅμως τὸ ζήτημα ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένῃ χωρὶς ἀπάντηση. Οἱ παρατηρήσεις ὅμως καὶ οἱ σκέψεις αὐτὲς ἀφοροῦν μόνο λεπτομέρειες. Γενικὰ ἡ μελέτη τῆς κ. Β. ἔχει γίνῃ μὲ πολὺ σύστημα καὶ προσεχτικὴ ἐξέταση τῶν πηγῶν. Οἱ σωστὲς καὶ λεπτὲς παρατηρήσεις τῆς συγγραφέως κατὰ τὴν ἀνάλυση τούτων συμβάλλουν πολὺ στὴν κατανόηση τῶν λαογραφικῶν κειμένων, στὰ ὁποῖα δὲν ἀποτυπώνεται μόνο ἡ μυθοπλαστικὴ φαντασία τῶν λαῶν, ἀλλὰ καθρεφτίζεται ἡ ἴδια τους ἡ ἱστορία κατὰ τὴν διαδρομὴ τῶν αἰώνων.

II. Στὴ δεύτερη ἐργασία τῆς ἡ συγγραφεὺς ἐρευνᾷ τὴν ἀρχαία παράδοση γιὰ τὴν αὐτοκτονία τῆς Ρωμαίας Λουκρητίας καὶ σχετίζει μ' αὐτὴν τὴν νεοελληνικὴ παραλογὴ τοῦ Μαυριανοῦ καὶ τοῦ βασιλιά.

Στὸ πρῶτο μέρος τῆς μελέτης ἐξετάζει τὴ σχέση μεταξὺ τῶν δύο κύριων πηγῶν, ἀπὸ τίς ὁποῖες γνωρίζουμε τὴν παράδοση (Λίβιο καὶ Διον. Ἀλικαρνασσεύς), τὴν πιθανὴν προέλευσίν τους καὶ ἀκόμα κατὰ πόσον ἡ διήγηση τῆς Λουκρητίας ἔχει ἱστορικὴ βάση ἢ εἶναι πλαστή. Ἀφοῦ ἐκθέσῃ τίς διάφορες γνώμες ποὺ διατυπώθηκαν ἐπάνω στὸ ζήτημα αὐτό, παραδέχεται ἡ ἴδια τὴ γνώμη τοῦ Schwegler ὅτι ὁ πυρήνας τῆς διήγησης ἔχει ἱστορικὴ βάση. Ἐπίσης συμφωνεῖ μὲ τὸν καθηγητὴ Rose, ὅτι ἐνῶ ἡ παράδοση αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν δὲν περιέχει τίποτε τὸ ἀπίθανο, ἐν τούτοις ὠρισμένες λεπτομέρειες, ὅπως ἀναφέρονται στὸν Λίβιο, δὲν συμβιβάζονται μὲ τὰ Ρωμαϊκὰ ἔθιμα καὶ ὅτι τὴν παράδοση ποὺ θὰ δημιουργήθηκε πολὺ ἀργότερα ἀπὸ τὰ περιγρα-

φόμενα γεγονότα διαπνέει Ἑλληνικὴ ἀτμόσφαιρα. Ἡ συγγραφεὺς προχωρώντας περισσότερο παρατηρεῖ ὅτι τὸ ἐπεισόδιο τῆς φιλονικίας τῶν ἀρχοντόπουλων στὸ στρατόπεδο ἔχει δραματικὸ χαρακτήρα, καὶ ὑποθέτει ὅτι, ἀφοῦ τὸ ἐπεισόδιο τῆς Λουκρητίας πρέπει ἀναμφιβόλως ν' ἀναφέρονταν στὴ δημοφιλῆ τραγωδία τοῦ ποιητῆ Ἀκκίου «Βροῦτος», εἶναι φυσικὸ αὐτὸς νὰ ἐποίκιλε καὶ νὰ ἀνάπτυξε τὴν ἀρχαία παράδοση μὲ δραματικὰ ἐπεισόδια, ὅπως αὐτὸ ποὺ ἔχουμε στὸ Λίβιο.

Στὸ δεύτερο μέρος τῆς ἐργασίας της ἡ κ. Β. ἐξετάζει εἰδικώτερα τὸ θέμα τοῦτο τῆς φιλονικίας καὶ τοῦ στοιχήματος γιὰ τὴν τιμιότητα μιᾶς γυναίκας, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνεται σὲ πολυπληθεῖς λαϊκὲς διηγήσεις καὶ τραγούδια μεσαιωνικὰ καὶ νεώτερα, ὅπως τὸ τραγούδι τοῦ Μαυριανοῦ. Κατὰ τὴ συγγραφέα ὁ πυρήνας αὐτῶν βρίσκεται στὴν παράδοση τῆς Λουκρητίας. Ἀνασκοπώντας τὶς θεωρίες ποὺ διατυπώθηκαν ὡς τώρα σχετικὰ μὲ τὸ μοτίβο τοῦ στοιχήματος (G. Paris, J. Bédier, H. Schewe, S. B. Bauvy καὶ John Meier στὰ *Deutsche Volkslieder*) ἐπιμένει περισσότερο στὶς ἀπόψεις τῶν τελευταίων σχετικὰ μὲ τὴν Ἑλληνικὴ παραλογή. Ἡ συγγραφεὺς ἀντικρούει τὶς ἀπόψεις τῶν Γερμανῶν ἐκδοτῶν καὶ φέρνοντας νέα τεκμήρια καταλήγει σὲ ἀντίθετα συμπεράσματα ἀπ' αὐτοὺς. Κατ' αὐτὴν ἡ παραλογὴ εἶναι πανελλήνια καὶ ἀνάγεται στοὺς ἀκριτικούς χρόνους.

Τέλος ἀναζητεῖ τὴν πιθανὴν προέλευση τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ Μαυριανοῦ. Ἀπὸ τὰ δύο κύρια θέματα τῆς ἑλληνικῆς παραλογῆς καὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν διηγήσεων (1. στοιχίμα γιὰ τὴν τιμὴ τῆς ἀδελφῆς ἢ γυναίκας, 2. ὑποκατάσταση τῆς κυρίας ἀπὸ τὴν ὑπηρέτρια) τὸ πρῶτο τὸ συνδέει μὲ τὴν διήγησιν τοῦ Λίβιου βρίσκοντας μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῶν πρώτων στίχων τοῦ Μαυριανοῦ μεγάλη λεκτικὴ ὁμοιότητα. Τὸ δεύτερο πάλι θέμα, ποὺ ἀπαντᾷ ἤδη στὴν Π. Διαθήκη καὶ στὸν Ἡρόδοτο καὶ εἶναι πολὺ συχνὸ σὲ παραμύθια κ' εὐτράπελες διηγήσεις, πιστεύει ὅτι ἔχει παραληφθῇ ἀπὸ τὸ θέατρο τῶν μίμων, στοὺς ὁποίους, ὅπως γενικὰ στὴν κωμικὴ ποίηση, ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἀγαπητὰ θέματα.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὸ θέμα τῆς ὑποκατάστασης τῆς κυρίας ἀπὸ τὴ δούλα ἀκόμη καὶ τὸ θέμα τοῦ δικαστηρίου, μὲ τὸ ὁποῖον τελειώνει ἡ ἑλληνικὴ παραλογὴ τοῦ Μαυριανοῦ, εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τοὺς μίμους καὶ τὰ δικαστήρια, ὅπως συμπεραίνει ἡ συγγραφεὺς ἀπὸ χωρία τοῦ Κοϊντιλιανοῦ, τοῦ ὁποίου οἱ ὑποθέσεις τῶν ρητορικῶν ἀσκήσεων πολλὰς φορὲς θυμίζουν τὰ θέματα τῶν μίμων. Γιὰ τὴ λύση τοῦ προβλήματος κατὰ ποῖον τρόπον θέμα τοῦ μίμου συνεχίζει τὴν ὑπαρξὴ του

ὥς τὸ μεταγενέστερο καὶ σύγχρονο τραγούδι, στηρίζεται ἡ συγγραφεὺς στὰ ἐπιστημονικὰ συμπεράσματα τῆς σχετικῆς ἔρευνας τοῦ Καθηγητῆ Κυριακίδου¹⁾, ὅτι πολλὰς ἀπὸ τὶς νεοελληνικὰς παραλογὰς μὲ θέμα τραγικὸ προέρχονται ἀπὸ ὁρχηστικὰς τραγωδίας τῆς μεταγενέστερης ἀρχαιότητος.

Ἔτσι καταλήγει ἡ συγγραφεὺς στὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα: Ἡ ἀρχαία διήγησις γιὰ τὴ Λουκρητία ἔχει γιὰ πηγὴ ρωμαϊκὰς οἰκογενειακὰς παραδόσεις. Τὸν πυρήνα αὐτὸν ἀνάπτυξε ὁ ποιητὴς Ἄκκιος στὴν τραγωδίαν τοῦ «Βροῦτος», προσδίδοντας δραματικότητα στὴν ὑπόθεσιν, ἀφοῦ πῆρε καὶ στοιχεῖα ἀπὸ τὸν σύγχρονον ἢ ἀρχαιότερον ἑλληνικὸν μῖμον.

Ἄν καὶ τὸ θέμα τοῦ μίμου, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ὁ Ἄκκιος θὰ παρέλαβε τὸ μοτίβον τοῦ στοιχήματος δὲν εἶναι γνωστὸ, ἡ συγγραφεὺς εἰκάζει ὅτι τοῦτο θὰ εἶχε ὁμοιότητα μὲ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ Μαυριανοῦ (φιλονικία γιὰ τὴν τιμιότητα μιᾶς γυναίκας, στοίχημα καὶ δοκιμὴ). Τὸ μοτίβον αὐτὸ ἐξακολούθησε νὰ ζῇ στὴν Ἑλληνικὴ ποίησιν, ἀπὸ τὴν ὁποία τὸ δανείστηκε ἡ Ρωσικὴ καὶ πιθανῶς ἀκόμη καὶ ἡ Δυτικὴ.

Κατόπιν συνδέει τὸν ξεπεσμόν τοῦ βασιλεῦς ἀπὸ τὸ θρόνον στὸ τραγούδι τοῦ Μαυριανοῦ μὲ τὴν ἔκπτωσιν τῶν Ταρκυνίων στὴ Ρωμαϊκὴ παράδοσιν, ἀφοῦ καὶ τὰ δύο παρουσιάζονται σὰν ἐπακόλουθα καὶ τέλος τῆς φιλονικίας καὶ τοῦ σχετικοῦ στοιχήματος.

Ἡ συγγραφεὺς ἀντιλαμβάνεται καὶ ἡ ἴδια ὅτι ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἐπιδέχεται ἀντιρρήσεις καὶ ὅτι εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ συνδεθῇ μιὰ ρωμαϊκὴ ἀρχαία παράδοσις μ' ἓνα νεοελληνικὸν τραγούδι· νομίζει λοιπὸν ὅτι θὰ μπορούσε αὐτὸ νὰ ἐξηγηθῇ, ἂν ἦταν γνωστὸ, ὅτι ἡ τραγωδία τοῦ Ἄκκιου, πού θὰ εἶχε τὸ γνωστὸ ἐπεισόδιον τῆς Λουκρητίας, κατὰ τὴν ὁδὸν, ὅπως πολλὰς ἑλληνικὰς τραγωδίας, νὰ γίνῃ θέμα ὁρχηστικῆς τραγωδίας, ὅποτε εὐκόλως μπορούσε νὰ περιλάβῃ καὶ τὸ θέμα τῆς ὑποκατάστασις τῆς κυρίας ἀπὸ τὴν δούλαν. Ἔτσι ἡ συγγραφεὺς θεωρεῖ πιθανὸν ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ κοινὰ στοιχεῖα καθὼς καὶ ἡ ὁμοιότητα, πού παρατηρεῖται στὸ λεκτικὸν τοῦ στοιχήματος μεταξὺ Λίβιου καὶ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ ἀποδεικνύουν, ὅτι δὲν ἔχουμε ἀπλὴ σύμπτωση ὁμοίων λαϊκῶν μοτίβων, ἀλλὰ πραγματικὴ γενετικὴ σχέσις μεταξὺ τους. Ἐπειδὴ ὁμοίως ἡ παρουσία τῆς ἀδελφῆς ἀντὶ τῆς συζύγου, σὲ πολλὰς ἀπὸ τὶς ἑλληνικὰς παραλλαγὰς δὲν ταιριάζει μὲ ὑπόθεσιν μίμου, ὑποθέτει πάλι

¹⁾ Στίλ. Π. Κυριακίδου, Αἱ ἱστορικαὶ ἀρχαὶ τῆς δημώδους ἑλληνικῆς ποιήσεως (Λόγος πρυτανικός). Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1934.

ὅτι πρωταρχικὰ τὸ θέμα θὰ ἦταν ἡ πιστὴ σύζυγος, ἡ ὁποία ἀντικαταστάθηκε μεταγενέστερα ἀπὸ τὴν τίμια ἀδελφή, ἀπὸ ἐπίδραση τῶν ἐλληνικῶν ἀντιλήψεων γιὰ τὴν τιμὴ τῆς οἰκογενείας.

Τὸ θέμα μὲ τὸ ὁποῖο καταπιείστηκε ἡ κ. Μπουρμπούλη παρουσιάζει, ὅπως καὶ ἀπὸ τὴν περίληψη καταλαβαίνει κανεὶς, πολὺ ἐνδιαφέρον. Βέβαια ἡ ἀναζήτησις καὶ ἀνεύρεσις τῆς προέλευσης τῶν θεμάτων τῆς λαϊκῆς φιλολογίας δὲν εἶναι καθόλου εὐκόλη, ἀφοῦ κατὰ μέγα μέρος στηριζόμεστε στὴν προφορικὴ παράδοση, ἀλλὰ καὶ ἡ γραπτὴ ἔχει πολλὰ κενά. Ἡ συγγραφεὺς ὁμως ἤξερε πολὺ καλὰ ποῦ ἔπρεπε ν' ἀναζητήσῃ τὰ δυνατὰ τεκμήρια, ἔστω καὶ ἔμμεσα, καὶ πῶς νὰ τὰ χρησιμοποιήσῃ, ὥστε πραγματικὰ νὰ μὴν μπορῇ κανεὶς εὐκόλα ν' ἀνατρέψῃ τοὺς συλλογισμοὺς τῆς καὶ ν' ἀμφισβητήσῃ χωρὶς δυσκολία τὴν πιθανὴν σχέσιν τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ Μαυριανοῦ μὲ τὴν ἀρχαία παράδοση γιὰ τὴ Λουκρητία, ὅπως μᾶς τὴν δίνει ὁ Λίβιος, γιὰτὶ οἱ ὑποθέσεις στίς ὁποῖες ἀναγκάζεται νὰ καταφύγῃ ἡ συγγραφεὺς ἔχουν πολλὴ σοβαρότητα.

Νομίζω ὁμως ὅτι τὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα βρίσκει κοινὰ καὶ μὲ τὰ ὁποῖα στηρίζει τὴ γενετικὴ ἐξάφρτησιν τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ ἀπὸ τὸν Λίβιο δηλαδή: συνεστίασις - στοίχημα, καὶ κυρίως τὸ πρῶτο, γιὰτὶ τὸ δεύτερο δὲν διατυπώνεται καθαρὰ στὸν Λίβιο, δὲν πείθουν ἀπόλυτα. Ἐχει καταλήξῃ βέβαια σὲ φιλολογικὸ μοτίβο ἡ συνεστίασις καὶ κάποιου εἶδους στοίχημα, ἀμφιβάλλω ὁμως ἂν εἶναι ἀνάγκη νὰ τὸ ἀναζητήσουμε στὸν Λίβιο.

Ὅμοιοι εἰσαγωγικοὶ στίχοι βρίσκονται σὲ πολλὰ παραλογές, (Μανώλης ζηλοτυπεῖ καὶ σκοτώνει τὴ γυναῖκα του, ὁ Κολυμπητής, Ἀρπαγὴ τῆς Εὐδοκίας, Τοῦ μικροῦ Βλαχόπουλου κ.ἄ.), ἔξω ἀπὸ τὸν κύκλον τοῦ Μαυριανοῦ καὶ ἀπεικονίζουν μιὰ πραγματικὴ κατάστασις. Εἶναι παγκόσμια καὶ πανάρχαια συνήθεια, τὸ κουβεντολῶν ἀπάνου στὸ φαῖ καὶ πολὺ κοινὸ θέμα συνομιλίας μεταξὺ ἀνδρῶν ἢ ὁμορφιὰ ἢ ἡ τιμιότης μιᾶς γυναίκας.

Ἀκόμη δυσκολώτερον εἶναι νὰ πεισθῇ κανεὶς γιὰ τὴν σχέσιν ποὺ εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχῃ ἀνάμεσα στὴν παράδοση γιὰ τὴν ἔκπτωσιν τῶν Ταρκυνίων στὴ Ρώμην καὶ τὴν ἥττα τοῦ βασιλεῖς στὸ στοίχημα μὲ τὸν Μαυριανόν. Ὅσο γιὰ τὸ θέμα τῆς ὑποκατάστασις τῆς κυρᾶς ἀπὸ τὴν δούλαν, ποὺ εἶναι καὶ τὸ καθ' αὐτὸ χαρακτηριστικὸν τῆς παραλογῆς τοῦ Μαυριανοῦ, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πῶς θυμίζει τοὺς μίμους, ὅπως καὶ ἡ ἀντίστοιχη μεταμύεσις τοῦ συζύγου στὸ τραγούδι τῆς ἄπιστης γυναίκας.

Πάντως οἱ ἐπιφυλάξεις μου αὐτὲς δὲν ἔχουν σκοπὸ νὰ μειώσουν τὴν σοβαρότητα τῶν ἐπιχειρημάτων τῆς συγγραφῆς, τῆς ὁποίας ἡ ἐργασία, δύσκολη στὴν ἐκτέλεση, εἶναι ἀπὸ κάθε ἄποψη ἀξιόλογη.

Μ. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ - ΜΠΑΡΜΠΑΡΙΓΟΥ

Πέτρου Σ. Σπανδωνίδη, Τὸ κλέφτικο τραγούδι καὶ ἡ ἀρχαϊκὴ τέχνη Θεσσαλονίκη 1952. 8ο σ. 108.

“Ὅτι στὴ δημοτικὴ ποίηση ὑπάρχουν γνωρίσματα ἀνάλογα μὲ ἐκεῖνα τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης, εἶναι ζήτημα ποὺ εἶχε τεθῇ ἤδη ἀπὸ τὸ Νικόλαο Πολίτη, ὅταν πρὶν ἀπὸ σαράντα περίπου χρόνια, μιλώντας γιὰ τοὺς γνωστούς ποιητὲς δημοτικῶν τραγουδιῶν, ἔλεγε: «Ἡ δημώδης ποίησις ἔχει τὸ ἀνεπιτήδευτον καὶ τὴν εἰλικρίνειαν, τὴν ἀρετὴν, ἡ ὁποία ἐν ἄλλῃ περιοχῇ τῆς τέχνης, ἐν τῇ ἀρχαϊκῇ ἑλληνικῇ τέχνῃ ἢ ἐν τῇ προραφαηλικῇ, καταθέλγει τοὺς λεπτοὺς τεχνοκρίτας» (Λαογραφία 5, 496). Ὁ καθηγητὴς κ. Σ. Κυριακίδης ἀργότερα σὲ ὀλιγοσέλιδη μελέτη του, Ἀρχαϊκὴ τέχνη καὶ δημοτικὸ τραγούδι (Ἡμερολόγιον Μεγάλης Ἑλλάδος 1928 σ. 62 κ.έ.), ἐξετάζει μερικὰ γνωρίσματα ἀρχαϊκῆς τέχνης, ποὺ χαρακτηρίζουν τὰ δημοτικὰ τραγούδια.

Ὁ κ. Π. Σπανδωνίδης, γνωστὸς συγγραφέας καὶ τεχνοκρίτης, μὲ τὴν παραπάνω μελέτη του ἐρευνᾷ εὐρύτερα τὸ θέμα μὲ πολλὰ καὶ συγκεκριμένα στοιχεῖα στὸν τομέα τῶν κλέφτικων τραγουδιῶν. Τὴ μελέτη του διαιρεῖ σὲ τέσσερα μέρη: Φιλολογικά, σ. 9 - 37. Οὐσιαστικά, σ. 38 - 52. Αἰσθητικά, σ. 53 - 77. Κριτικά, σ. 78 - 108. Στὸ πρῶτο κεφάλαιο τοῦ πρώτου μέρους γίνεται λόγος γιὰ τὴ διαίρεση τῶν κλέφτικων τραγουδιῶν, τὴ μελέτη τῶν κειμένων, τὴν ἐρευνα γιὰ τὶς πρῶτες πηγές, τοὺς συμφυρμούς, τὶς παραλλαγές, τὰ πλαστὰ τραγούδια. Παίρνοντας ὡς βάση τὸ εἶδος τῆς ζωῆς τῶν Κλεφτῶν ὁ συγγρ. ξεχωρίζει τὰ κλέφτικα τραγούδια σὲ τραγούδια *πολεμικῆς ζωῆς*, *ληστρικῆς ζωῆς*, *βασανισμένης ζωῆς* (ἢ *κατατρεγμοῦ*, ὅπως τὰ ὀνομάζει σὲ ἄλλῃ σελίδα) καὶ τραγούδια *ἐρωτικῆς ζωῆς*. Ἡ διαίρεση αὐτὴ ἀνταποκρίνεται στὰ πράγματα, ἀλλὰ πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι δὲν εἶναι ἡ μόνη ποὺ θὰ χρειαστῇ γιὰ τὴ μελέτη τῶν κλέφτικων τραγουδιῶν. Ὁ μελετητὴς ποὺ θὰ θελήσῃ νὰ ἐρευνήσῃ κατὰ βάθος καὶ νὰ ἀξιολογήσῃ τὸ τραγούδι, θὰ πρέπη νὰ τὸ ἐξετάσῃ καὶ ἀπὸ ἄλλες ἀξιολογες ἀπόψεις, ποὺ ἔχουν ἄμεση σχέση μὲ τὴν τεχνικὴ του καὶ τὴν αἰσθητικὴ του ἀξία: Ἄν ἐξυμνῇ τὶς πράξεις καὶ προβάλλῃ τοὺς ἥρωισμούς ἐνὸς ἀτόμου ἢ ἂν ἀναφέρεται σὲ ὁμάδα ἢ τάξη ἀνθρώπων, ἂν ἔχη στοιχεῖα ποὺ τὸ συνδέουν μὲ ὠρισμένο τόπο καὶ χρόνον ἢ ἂν τὸ περι-

χόμενό του εἶναι γενικὸ καὶ ἀόριστο, ἂν εἶναι σύγχρονο πρὸς τὰ γεγονότα ποὺ ἐξυμνεῖ, ἢ ἂν ἔγινε πολὺ ἀργότερα κ.τ.θ.

Σχετικὰ μὲ τὴν πληρότητα τῶν κειμένων τῶν κλέφτικων τραγουδιῶν, ὁ κ. Σπανδωνίδης παρατηρεῖ, ὅτι «κάθε ἀπόσπασμα τραγουδιοῦ, ὅσο κολοβωμένο κι ἂν εἶναι, ἀποτελεῖ ἓνα αὐτόνομο καὶ αὐτοῦπεύθυνο τραγούδι». Ἡ παρατήρησή του ὁμῶς, ὅτι «τὸ παράδοξο αὐτὸ φαινόμενο ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴν ἀρχαϊκότητα τῆς κατασκευῆς τῶν ἔργων ποὺ εἶναι τέτοια, ὥστε κάθε κομμάτι τους νὰ μπορῇ νὰ ζῇ καὶ ν' ἀναπνέη, σὰ νὰ μὴν ἔχη πάθει τίποτε, σὰ νὰ μὴν εἶναι ἓνα μέρος ἀπὸ ἓνα σύνολο», δὲν μᾶς δικαιολογεῖ γιατί ἡ ἀρχαϊκότητα συντελεῖ στὴν αὐτόνομη ὑπαρξὴ καὶ ζωὴ τραγουδιῶν ποὺ σώζονται σὲ ἀποσπάσματα. Πιὸ θετικὴ ἀντίληψη τοῦ πράγματος θὰ εἴχαμε, νομίζω, ἂν ἐβλέπαμε τὸ ζήτημα μὲ τὴν ἐξῆς θέση: Κάθε τραγούδι, ὅσο καὶ ἂν παραδίδεται ἀποσπασματικά, ἀντιπροσωπεύει ὠρισμένη ἐξέλιξη μέσα στὴ μακρόχρονη, συνήθως, προφορικὴ του παράδοση, καὶ ἀνταποκρίνεται στὴν ψυχολογικὴ κατάσταση, τὴν ἀντίληψη καὶ τοὺς πόθους τῶν ἀνθρώπων, ποὺ τὸ αἰσθάνονται καὶ τὸ τραγουδοῦν ἔτσι ὅπως εἶναι· γι' αὐτὸ χρέος ἔχει ὁ μελετητὴς νὰ τὸ σεβαστῇ σὰ λαϊκὸ δημιούργημα καὶ νὰ τὸ ἐξετάσῃ στὴν κατάστασιν ποὺ βρίσκεται, ὅπως ὁ ἀρχαιολόγος μελετᾷ ἓνα ἐρείπιο ἔργου τέχνης, ποὺ μὲ τὸ χρόνο ἔχασε τὴν ἀρχικὴν του σύνθεσιν. Κάθε ἐπέμβασις γιὰ ἀποκατάστασιν στὴν ἀρχικὴ μορφή, μὲ συμπληρώσεις μὲ στίχους παραλλαγῶν, ἔχει πάντα χαρακτῆρα καὶ κριτήρια ὑποκειμενικά καὶ δὲν παρέχει ἐχέγγυα ἐργασίας ἐπιστημονικὰ ὀρθῆς.

Δὲν νομίζω ὅτι διευκολύνει τὴ μελέτη τῶν κλέφτικων τραγουδιῶν ἡ διαίρεσή τους, ὅπως γίνεται ἀπὸ τὸν κ. Σπανδωνίδη: «Χρονικά (ὅπου ἐπικρατεῖ τὸ ἐπικὸ στοιχεῖο τῆς διήγησις καὶ περιγραφῆς)· ἐπικολυρικά (ὅπου ἡ ἐπικότητα δὲν εἶναι αὐτόνομη, ἀλλὰ ὑπηρετικὴ σ' ἓνα συμβολικὸ ρεαλισμό, ποὺ μετουσιώνει ὅλα τὰ ρεαλιστικὰ στοιχεῖα σὲ λυρικά)· λυρικοεπικά (ὅπου τὸ λυρικὸ στοιχεῖο, δηλαδὴ ἡ καθαρὴ συναισθηματικὴ ἔκφρασις ὑπερτερεῖ, εἴτε παραμένουν ὀλίγα μόνον ἔχνη ἀπὸ ρεαλιστικὴ τοποθέτησις). Κοντὰ στίς πολλὰς ἀφηρημένες ἐκφράσεις, ποὺ δυσκολεύουν τὴν κατανόησιν τῆς διαίρεσις, θὰ εἶχε νὰ παρατηρήσῃ κανεὶς, ὅτι ἡ ἀσάφεια ἐπιτείνεται μὲ τὴν χρῆσιν τοῦ ὅρου *χρονικά* στὴν ἴδια ἐννοιολογικὴ σειρὰ μὲ τοὺς ὅρους *ἐπικολυρικά*, *λυρικοεπικά*.

Ἐξετάζοντας τὰ «μοτίβα ἔκφρασις» ὁ κ. Σπ., παρατηρεῖ ὅτι μερικὰ εἶναι πολὺ παλαιά, ποὺ χρονολογοῦνται ἀκόμη ἀπὸ τὴν ὁμηρικὴ ποίησιν, ὅπως ἡ ἔκφρασις τῶν τελευταίων θελήσεων ἐνὸς ἥρωα, μὲ παρόμοιο

τρόπο διατυπωμένη στὸ ὁμηρικὸ ἔπος καὶ στὰ δημοτικὰ τραγούδια. Νομίζω ὅμως, ὅτι ὁ ἴδιος ἐκφράζει τὶς ἀμφιβολίες του, καὶ πολὺ σωστά, γιὰ τὴν ἀβασάνιστη παραδοχὴ τῶν συσχετισμῶν τοῦ εἵδους αὐτοῦ, μὲ τὸ νῖ ἀναφέρει τὴ γνώμη τοῦ Nilsson, ὅτι μὲ πρόχειρη διαπίστωση ὁμοιοτήτων δὲν πρέπει κανεὶς νὰ καταλήγῃ σὲ γενικώτερα συμπεράσματα στὶς περιπτώσεις αὐτές, ἐπειδὴ τέτοιου εἵδους μοτίβα ἐκφράζουν πανανθρώπινες ἐκδηλώσεις καὶ ἡ ὑπαρξὴ τους μπορεῖ νὰ πιστοποιηθῇ, μὲ εὐρύτερη ἔρευνα, καὶ στὴν ποίηση ἄλλων λαῶν.

Τὸ δεύτερο κεφάλαιο τοῦ πρώτου μέρους τοῦ βιβλίου (σ. 30 κέ.) εἶναι ἀφιερωμένο στὴν ἐξέταση συντακτικῶν φαινομένων, ποὺ «παρουσιάζουν κάτι τὸ ἰδιαίτερο καὶ δίνουν τὸν ἀρχαϊκὸ χαρακτήρα τῆς σύνταξης στὰ κλέφτικα τραγούδια». Σὰν τέτοια φαινόμενα βρίσκει ὁ συγγρ., κοντὰ σὲ ἄλλα, καὶ τὸ ὅτι τὸ ἄρθρο παραλείπεται συχνὰ πρὶν ἀπὸ κύρια ὀνόματα καὶ σπανιώτερα μπροστὰ ἀπὸ ὀνόματα οὐσιαστικά ἢ ἐπίθετα. Ὡς παραδείγματα ὅμως ποὺ ἐπικαλεῖται δὲν ἐπικυρώνουν τὴν ἄποψη αὐτή. Στούς στίχους π.χ.

*Τὶ Ἀντροῦτσος ἀποκλείστηκε στὸ μέγα μοναστήρι
κι Ἀντροῦτσος ἐπολέμαε μ' ἐξήντα παλληκάρια
ὁ Δίπλας πάει στ' Ἀγραφα, κι Ἀντώνης πάει στὸ Βάλιο κλπ.,*

δὲν πρόκειται γιὰ παράλειψη τοῦ ἄρθρου μπροστὰ ἀπὸ κύρια ὀνόματα, ἀλλὰ γιὰ συναίρεση τοῦ ἄρθρου ὃ μὲ τὸ ἐπόμενο φωνῆεν, φαινόμενο ποὺ παρατηρεῖται ἄλλωστε συχνὰ γιὰ λόγους ρυθμικοὺς καὶ στὸν καθημερινὸ πεζὸ λόγο.

Ἐπίσης στοὺς στίχους :

*Πέστε τὸ πῶς ἐχάλασε τὸν ἄξιο τὸν ταῖφά του
Τὸ πῶς τὰ ρήχνουν τ' ἄρματα καὶ πῶς τὰ παραδίνουν ;
Τὸ τί ντιουφέκια νά 'ν' αὐτὰ καὶ θλιβερὰ βροντᾶνε ; κλπ.*

τὸ ἄρθρο δὲν «πλεονάζει», ἀλλὰ ἐπαναλαμβάνεται γιὰ λόγους μετρικούς, καὶ πρὸ παντὸς γιὰ νὰ δοθῇ μεγαλύτερη ἔμφαση στὸ νόημα.

Στὸ χαρακτηρισμὸ τῶν προτάσεων (σ. 32 κέ.) παρουσιάζονται ἀπὸ τὸν κ. Σπ. νέοι ὁρισμοί, ποὺ δὲν πιστεύω νὰ γίνουν δεκτοὶ ἀπὸ τοὺς ἀναγνῶστες του, τοῦλάχιστον ἐκείνους ποὺ ἔτυχε νὰ κατέχουν τὴ γνωστὴ συντακτικὴ ὀρολογία. Ἀντιγράφω μερικὰ παραδείγματα προτάσεων ποὺ συνδέονται μὲ τὸν σύνδεσμο καί, μὲ τὸ χαρακτηρισμὸ ποὺ τοὺς δίνει ὁ κ. Σπ. :

Μᾶς εἶπαν πέρα πέρασε καὶ μπῆκε μὲς στὴν Ἄρτα (χρονική)
Χρυσὸς αἰτὸς ἐκάθονταν στὸν ἥλιο καὶ μαδειόταν (τροπική)
Κι ἓνα μικρὸ χαντζόπουλο γυρίζει καὶ τοῦ λέει (τροπική)
Τὸν βλέπει κ' ἡ μαννούλα του καὶ κάθεται καὶ κλαίει (τροπική) κλπ.

Ἀπορίες γεννοῦν ἐπίσης μερικά σχήματα λόγου, ὅπως τὰ ὀρίζει ὁ κ. Σπ. Ἀντιγράφω μερικά ἀπὸ τὰ παραδείγματα :

Ὁ Κοντογιάννης πολεμᾷ χειμῶνα καλοκαίρι (βραχυλογία)
Καλῶς τὸ Νάνο πῶρεται, καλῶς τὸ παλληκάρι (σχῆμα ἐξ ἀναλόγου)
Στοὺς Καλαρρύτες στὰ βουνὰ στένουνται μοιρολόγια (σχῆμα ἐν διὰ δυοῖν)
Καὶ φέρτε μου τὸν ταμπουρά, τὸ θλιβερὸ παιγνίδι (σχῆμα κατ' ἐξοχήν).

Στὸ δεύτερο μέρος τοῦ βιβλίου, μὲ τὸν τίτλο *Οὐσιαστικά*, ἐξετάζονται ἡ ἔννοια Κλέφτης, ὁ χαρακτήρας τοῦ Κλέφτη, τὰ ἐλατήρια καὶ ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς του, ἡ βιοθεωρία του, ἡ στάση του ἀπέναντι στὴ ζωὴ καὶ στὸ θάνατο, στὴ φύση, στὸν ἔρωτα, οἱ σχέσεις του μὲ τὴν οἰκογένεια, τὴ θρησκεία, τὴν ἐκκλησίαν. Στὰ κεφάλαια αὐτὰ ὁ ἀναγνώστης θὰ βρῇ ἐνδιαφέρουσες παρατηρήσεις καὶ ἀπόψεις. Μερικὰ ὅμως ἀπὸ τὰ συμπεράσματα ἔχουν πολὺ γενικὸ χαρακτήρα καὶ δὲν δικαιολογοῦνται ἀπὸ τὰ πράγματα. Σχηματίζει κανεὶς τὴν ἐντύπωση ὅτι ὁ συγγρ. ἀπὸ ὠρισμένα μόνον κείμενα καταλήγει, κάπως ἄβασάνιστα, σὲ γενικά συμπεράσματα, γιὰ νὰ τὰ μετριάσῃ ἢ νὰ τ' ἀναιρέσῃ ὁ ἴδιος κατόπιν, ἀναγκασμένος ἀπὸ ἄλλα παραδείγματα. Ἡ ἀσάφεια ἐξ ἄλλου, ποὺ παρατηρεῖται κάποτε στὴ διατύπωση ὠρισμένων ἀπόψεων, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσουμε, ὅτι ὁ συγγραφέας δὲν ἔχει καταλήξει στὸ τελικὸ ξεκαθάρισμα τῶν πορισμάτων του. Θὰ περιορισθῶ σὲ μερικά μόνον παραδείγματα : Στὴ σελ. 41, μιλώντας γιὰ τὰ ἐλατήρια τῆς ζωῆς τοῦ Κλέφτη, λέγει ὅτι εἶναι «φυλετικά, γεωγραφικά, κοινωνικά, κοινωνιοπολιτικά, ἱστορικά». Ἀμέσως κατόπιν ὅμως παρατηρεῖ, ὅτι τὰ πρῶτα, τὰ φυλετικά, εἶναι «κατ' ἐπίφασιν μόνον ὑπαρκτά, γιὰτὶ οἱ κοινωνικοπολιτικὲς συνθῆκες καὶ ἡ ἀπαιδευσίς ὠδήγησαν μᾶλλον τοὺς Ἕλληνες, τοὺς Βλάχους καὶ τοὺς Ἀρβανίτες νὰ μετέλθουν τὴν κλεφτιά, καὶ μόλις οἱ συνθῆκες τῆς ζωῆς ἄλλαξαν καὶ ὅταν οἱ λαοὶ αὐτοὶ ἐξελίχθηκαν, ἄλλαξαν στάση καὶ πρὶν νωρὶς ἀπ' ὅλους οἱ Ἕλληνες». Ἀφοῦ ὅμως οἱ κοινωνικοπολιτικὲς συνθῆκες ὠδήγησαν στὴν κλέφτικὴ ζωὴ, ὑπάρχει τάχα λόγος νὰ τὴν χαρακτηρίσουμε καὶ σὰν φυλετικὸ φαινόμενο, ἔστω καὶ μὲ τὸ ἐλαφρυντικὸ τοῦ «κατ' ἐπίφασιν ὑπαρκτοῦ» ;

Ἀμφισβητήσιμες εἶναι οἱ ἀπόψεις τοῦ κ. Σπ. στὸ κεφάλαιον Ὁ

Κλέφτης, ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος (σ. 45 κέ.). «Ὁ κλέφτης», λέγει, «ἀντίθετα, ἀπὸ ἔνστικτο εἶναι πεπεισμένος, πῶς, ἀφοῦ ἡ ζωὴ αὐτὴ εἶναι μία, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει ἄλλη, πρέπει νὰ τὴ ζήσουμε δυνατὰ καὶ ἄξια... καὶ ὁ θάνατος δὲν ὑπῆρξε οὔτε μιὰ στιγμή γι' αὐτὸν σημεῖο προβολῆς πόθων καλύστερης ζωῆς, οὔτε φέρνει μπροστὰ στὸ πνεῦμα του τὸ φόβο τῆς ἀνυπαρξίας ἢ τὴν ἀπειλὴ τῆς τιμωρίας» καὶ παρακάτω: «Ἀπὸ ἀντίθετη ἄποψη ὁ κλέφτης χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰ πρωτόγονη ἀκατανοησία θανάτου καὶ γι' αὐτὸν τὸ κάθε τι πὺ εἶναι «θάνατος» δηλ. κάτι τὸ τελικόν, τὸ τερματισμένο, εἶναι ἐντελῶς ἀδιανόητο. Δὲν καταλαβαίνει τὸ θάνατο σὰν τέλος τῆς ὑπόστασής του». Αὐτὴ τὴν ἀντίθεση ὁ κ. Σπ. τὴν ἐξηγεῖ ὡς ἑξῆς: «Ἀλλὰ ἡ ἄποψη αὐτὴ (ἡ δεύτερη) πὺ ἀναπτύσσεται στὰ κλέφτικα τραγούδια, εἶναι ἀπατηλὴ. Ἀνῆκει μόνον στὴ λαϊκὴ ποιητικὴ παράδοση, πὺ ἔχει τὴν ἀρχὴ τῆς σὲ πανάρχαια χρόνια καὶ ὅχι στὰ ἱστορικὰ χρόνια τῆς κλέφτικης ζωῆς. Ὁ ἀρχαϊκὸς ποιητής, τελευταία μορφή τῆς λαϊκῆς ποιητικῆς παράδοσης, δὲν κάνει, παρὰ νὰ ἐκφράζη τὴν πρωτόγονη ἀντίληψη, ὅτι ὁ θάνατος στέκεται πολὺ περισσότερο σὰν μιὰ ἀλλαγὴ συνθήκης, παρὰ σὰν ἓνα τέρας». Μὲ ἄλλα λόγια ὁ συγγρ. διαχωρίζει ἐδῶ ἐντελῶς σχηματικὰ καὶ ἀναπόδεικτα τὴ νοοτροπία καὶ τὶς ἀντιλήψεις τοῦ λαϊκοῦ ποιητῆ ἀπὸ τὶς ἀντιλήψεις τοῦ Κλέφτη. Ὁ πρῶτος μὲ τὸ τραγούδι τοῦ ἐκφράζει τὴν πρωτόγονη ἀντίληψη, πὺ δὲν ἀνταποκρίνεται στὴ νοοτροπία τοῦ δευτέρου. Ἔτσι ὁ λαϊκὸς ποιητὴς παρουσιάζεται σὰν ἄτομο, ἐκτὸς τόπου καὶ χρόνου, φορέας μιᾶς μακρότατης παράδοσης, ἀπὸ τὴν ὁποία εἶναι ξένος ὁ σύγχρονός του Κλέφτης, πὺ ζῇ ἀσφαλῶς στὸ ἴδιο περιβάλλον καὶ μὲ τὰ ἴδια ἰδανικά. Τέτοιος διαχωρισμὸς εἶναι κατασκευάσμα θεωρητικόν, χωρὶς ἀποδείξεις πὺ νὰ μᾶς πείθουν, ὅτι ἔχει σχέση μὲ τὴν πραγματικὴν ζωὴ.

Πολὺ σχηματικὸ εἶναι ἐπίσης τὸ ξεχώρισμα τριῶν ροπῶν στὴ φυσιολατρία τοῦ Κλέφτη (σ. 49): «ρωμαντικὴ, μὲ τὸ ἀγνάντεμά της (contemplation), ἀρχαϊκὴ, μὲ τὴ βίωση τῆς φύσης, καὶ πρωτόγονη, μὲ τὴ μυθικὴ ἐπικοινωνία τοῦ Κλέφτη μ' αὐτή».

Τὸ ἴδιον θὰ ἔλεγε κανεὶς καὶ γιὰ τὴ διάκριση τοῦ ἔρωτα τῶν ὄρεινῶν καὶ πεδινῶν. «Ὁ ἔρωτας τῶν ὄρεινῶν τῆς Ἑλλάδας», λέγει ὁ κ. Σπανδωνίδης, «δὲν ἀναπτύχθηκε σὲ ἡδονισμό, οὔτε ἐκδηλώθηκε σὲ διαβρωτικὸ πάθος, ὅπως στοὺς πεδινούς οὔτε εἶχε τοποθετηθῇ σὰ μέσα στὸ ὄνειρεμένο καὶ ἀνεκπλήρωτο. Εἶναι κάτι πολὺ κοντὰ στὰ χέρια τοῦ ἀνδρός...». Δυστυχῶς λείπουν τὰ παραδείγματα καὶ οἱ ἀποδείξεις γιὰ μιὰ τέτοια ἄποψη, πὺ τόσο κοφτὰ ξεχωρίζει τὰ ἐρωτικὰ

συνασθήματα τῶν ὀρεινῶν καὶ πεδινῶν στὴν Ἑλλάδα. Δογματικὲς εἶναι οἱ ἀπόψεις ποὺ ἀφοροῦν τὶς σχέσεις τοῦ Κλέφτη πρὸς τὴν οἰκογένεια καὶ τὴ θρησκεία (σ. 51): «Ὁ Κλέφτης ἀγαπᾷ κυρίως τὴ μητέρα καὶ τὴν ἀδερφή. Ἡ μορφὴ τῆς συζύγου φαίνεται μᾶλλον ἀμυδρὴ στὸν πίνακα τῆς ἀγάπης του». Στὰ κλέφτικα τραγούδια βρίσκουμε συχνὰ στίχους, ὅπου ὁ Κλέφτης μιλάει μὲ τρυφερότητα γιὰ τὴ μάνα καὶ τὴν ἀδερφή του. Συχνὰ ὅμως σὲ ἄλλους στίχους μιλάει μὲ τὴν ἴδιαν τρυφερότητα καὶ γιὰ τὴ γυναῖκα του καὶ τὰ παιδιά του. Μὲ ποιὰ κριτήρια ὁ κ. Σπανδωνίδης ἔβγαλε τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Κλέφτης ἀγαπᾷ κυρίως τὴ μητέρα καὶ τὴν ἀδερφή, δὲ μᾶς τὸ λέγει.

Ἀμφισβητήσιμα εἶναι καὶ ὅσα ἀναφέρει γιὰ τὴ θρησκευτικὴ πίστη καὶ λατρεία τοῦ Κλέφτη. «Ἄν ὁ Κλέφτης προσφέρει κάτι στὰ ἱερὰ πρόσωπα, αὐτὸ τὸ κάνει γιατί πιστεύει, ὅτι ἔτσι διευκολύνει τὴ ζωὴ του, ὄχι γιατί πιστεύει, ὅτι πρέπει νὰ προσφέρῃ τιμὲς στὰ ἱερὰ πρόσωπα· ὁ Κλέφτης δὲ μεριμνᾷ καὶ δὲ λατρεύει παρὰ μονάχα τὸν ἑαυτό του». Τέτοιες ιδιότητες καὶ ἀδυναμίες μπορεῖ κανεὶς ν' ἀποδώσῃ σὲ πολλοὺς ἀνθρώπους καὶ ἄλλοτε καὶ σήμερα. Δὲ βλέπουμε ὅμως τὶς ἰδιαίτερες περιπτώσεις καὶ ἀποδείξεις ποὺ φανερώνουν, ὅτι τοὺς Κλέφτες εἰδικὰ χαρακτηρίζει αὐτὸς ὁ ὑπερτροφικὸς ἀτομισμὸς καὶ οἱ συμφεροντολογικοὶ ὑπολογισμοί.

Ἀσάφειες καὶ συμπεράσματα ἀναπόδεικτα θὰ εἶχε νὰ παρατηρήσῃ κανεὶς καὶ σὲ μερικὲς σελίδες τοῦ τρίτου μέρους, *Αἰσθητικά*. Τὸ νόημα τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ πρώτου κεφαλαίου, ποὺ ἀναφέρεται στὴν ἐξέταση τῆς προέλευσης τῶν τραγουδιῶν, δὲν νομίζω πὼς εἶναι εὐκόλο νὰ τὸ συλλάβῃ κανεὶς ὥς ἔχει διατυπωθῇ. «Τὸ κλέφτικο τραγούδι δὲν πηγάζει οὔτε ἀπὸ ἠθογραφικὴ οὔτε ἀπὸ ψυχολογικὴ ἀνάγκη· δὲν εἶναι ἀναλυτικὴ ἠθογράφηση. Τὰ στοιχεῖα τῆς πραγματικότητος ποὺ περιγράφει ἔχουν ἀλλάξει ποιότητα, μολονότι δὲν ἀπομακρύνονται πολὺ ἀπὸ τὴν ὕλη τῆς ζωῆς: ἂν δὲν συνέβαινε αὐτό, ἡ ἀξία τους θὰ ἦταν κατὰ πρῶτο λόγο ἱστορικὴ, ἐπικὴ ἐπὶ τέλους».

Λεῖπει ἐπίσης ἡ συνέπεια στὸ νόημα τῆς παρακάτω περικοπῆς, ποὺ ἀναφέρεται στὴ γλωσσικὴ μορφὴ τῶν κλέφτικων τραγουδιῶν (σ. 55): «Ἡ γλῶσσα τῶν κλέφτικων τραγουδιῶν παρουσιάζει στὸ σύνολό της ὁμοιομορφία κατὰ τοῦτο, ὅτι ξεπερνάει τὶς διαλέκτους. Ὅμως ἀκριβῶς στὰ τραγούδια αὐτά, κατ' ἐξαίρεση ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα, μπορεῖ νὰ παρατηρηθῇ ἡ πολὺ συχνὴ ἐπικράτηση ἰδιωματικῶν τύπων καὶ ἐκφράσεων». Δὲν θὰ καταλάβῃ ἀσφαλῶς ὁ ἀναγνώστης πῶς μπορεῖ νὰ συμβιβασθῇ τὸ ξεπέραςμα τῶν διαλέκτων μὲ τὴ συχνὴ ἐπικράτηση τῶν

ιδιωματικῶν τύπων καὶ ἐκφράσεων. Θὰ ἀναφέρω καὶ μιὰ τρίτη περίπτωση ἀσάφειας στὸ μέρος τοῦτο: «Τίποτα δὲν ὑπάρχει πιὸ ἀληθινὰ ζωτικὸ ἀπὸ ἓνα δημοτικὸ τραγούδι, ἂν τίποτα δὲν εἶναι λιγώτερο ζωτικὰ ἀληθινὸ ἀπὸ ἓνα ἔντεχνο τραγούδι» (σ. 63).

Ὁ κ. Σπανδωνίδης ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ συλλαμβάνη ιδέες, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀδυναμία νὰ προχωρῇ πολὺ γρήγορα σὲ γενικά συμπεράσματα, πρὶν ἀκόμη συγκεντρώσῃ τὶς ἀπαραίτητες γιὰ τὴν κατοχύρωσή τους ἀποδείξεις. Ἔτσι, μιλώντας π.χ. γιὰ τὸ «βραδὺ καὶ καταθλιπτικὸ τόνος» τῶν κλέφτικων τραγουδιῶν, μετὰ τὴν ὀρθὴ παρατήρηση, ὅτι τὸ φαινόμενο τοῦτο παρατηρεῖται καὶ στὴν ποίηση ἄλλων λαῶν, εἶναι «ὑπερέλληνικό» ὅπως λέγει, καταλήγει στὴ γνώμη, ὅτι τοῦ φαινομένου τούτου «ἡ ἰδιαίτερη ψυχολογικὴ ἐξήγηση θὰ ἀναζητηθῇ πιθανῶς στὴν ψυχικὴ στάση τοῦ πρωτόγονου ἀνθρώπου, τῆς ὁποίας στάσης ἡ ἀνάμνηση, σὰν μιὰ ἀνεξήγητη, δειλὴ καὶ μονότονη διάθεση, κυριαρχοῦσε στὰ πρωτογονικά κατασκευάσματα ὅλων τῶν λαῶν καὶ κληροδοτήθηκε στὴν ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ. Πρέπει νὰ δεχθοῦμε δηλαδή, ὅτι ἓνας ἀρχέγονος φόβος τῆς πρωτόγονης ψυχῆς, ποὺ εἶχε γεμίσει τὸν κόσμος ἀπὸ πνεύματα κύρια τῆς τύχης τοῦ ἀνθρώπου, αὐτὸ τὸ θρησκευτικὸ στὴν ἀφετηρία τοῦ αἵσθημα μετασχηματίσθηκε σὲ μαζοχικὴ διάθεση, ποὺ διαποτίζει τὴν ψυχὴ τοῦ ἀρχαϊκοῦ ἀνθρώπου» (σ. 54). Μὲ μιὰ τόσο πλατειὰ καὶ περιοριστικὴ θεωρία δὲν μοῦ φαίνεται ὅτι προσθέτονται θετικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῆς μουσικῆς τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ.

Στὸ τελευταῖο μέρος τοῦ βιβλίου, *Κριτικά*, ἐρευνῶνται ἐπίσης ἐνδιαφέρουσες πλευρὲς τοῦ κλέφτικου τραγουδιοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐδῶ μερικὲς ἀπὸ τὶς νέες ἀπόψεις ἀφήνουν πολλὰς ἀμφιβολίες στὸν ἀναγνώστη. Θὰ περιορισθῶ σὲ μερικὰ παραδείγματα: Στὴ σ. 78 διαβάζουμε: «Ἡ κλέφτικη ζωὴ ἀποτελεῖ μιὰ φάση τῆς ὅλης ἀρχαϊκῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ μας, ὅπως αὐτὴ ἐκδηλώνεται ἐπὶ 1000 χρόνια περίπου (800-1800 μ. Χ.). Δὲ μιλοῦμε ἐδῶ γιὰ τὴ ζωὴ αὐτῶν τῶν ἐτῶν ποὺ ἔχει ἱστορία, τουλάχιστον ὥς τὰ 1453, ἀναφερόμαστε μόνο στὴ ζωὴ καὶ τὶς ἐκδηλώσεις τοῦ λαοῦ». Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀσάφεια ποὺ δημιουργεῖται μὲ τὸ διαχωρισμὸ τῆς ζωῆς σ' ἐκείνη ποὺ ἔχει ἱστορία, ὥς τὰ 1453, καὶ τῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ, δὲν ἐξηγεῖται γιὰ τὴ ζωὴ τῶν 1000 αὐτῶν ἐτῶν εἶναι ἀρχαϊκὴ. Δὲ βρίσκουμε ἐπίσης ἐξήγηση στὶς παρακάτω σκέψεις τοῦ συγγραφέα: «Σ' αὐτὴ τὴ ζωὴ τοῦ λαοῦ (τῶν 1000 ἐτῶν) σημειώνεται ἡ πρώτη ἀφύπνιση, ἡ πρώτη μορφὴ αὐτοσυνείδησης μὲ τὰ τραγούδια τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου». Θὰ ρωτήσῃ κανεὶς μήπως πρὶν ἀπὸ τὰ χρόνια ἐκεῖνα δὲν ὑπῆρχε αὐτοσυνείδηση;

Περιορίζει πολὺ αὐθαίρετα, νομίζω, ὁ συγγρ. τὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ λαοῦ καὶ τὶς διάφορες λαογραφικὰς ἐκδηλώσεις, ὅταν ὑποστηρίξῃ ὅτι «τὰ πρῶτα φανερώματα αὐτὰ αὐτῆς τῆς δραστηριότητος, ὅπως ἡ διαμόρφωση παρामυθίων, ἀλλὰ καὶ τραγουδιῶν τοῦ λαοῦ, γιὰ τὸ θάνατο, γιὰ τὸν ἔρωτα, γιὰ τὴν ξενιτειά, γιὰ τὶς θρησκευτικὰς γιορτές, ἢ γενικώτερα πᾶν ὅτι ἐθιμα, δεῖχνουν μιὰ κίνηση αὐθόρμητη τοῦ λαοῦ νὰ ἐκφρασθῇ μὲ τὰ ἴδια του μέσα, μέσα καινούργια, ἀρχαῖκά, πού ἔχουν φανερὰ δικό τους χαρακτῆρα, δική τους φυσιογνωμία, ὅσο καὶ ἂν ἡ παρὰ ἴδουσι δίνει συχνὰ τὸ ὑπέδαφος».

Καὶ σὲ ἄλλες ἀκόμη ἀπόψεις ὁ κ. Σπ. δὲν μᾶς βρίσκει σύμφωνους, εἴτε γιὰ τὴν ἔλλειψη ἀποδείξεων, εἴτε γιὰ τὴ μέθοδο πού ἀκολουθεῖ. Δὲν θὰ ἐπεκταθῶ ὁμῶς σὲ πολλὰς λεπτομέρειες, γιὰτὶ σκοπὸς τῆς βιβλιοκρισίας δὲν εἶναι νὰ πολλαπλασιάσῃ τὶς παρατηρήσεις, ἀλλὰ νὰ παρουσιάσῃ, μαζὶ μὲ τὴν ἀδρομερῆ ἀνάλυση τοῦ περιεχομένου, τὴ μέθοδο καὶ τ' ἀποτελέσματα τῆς μελέτης. Ὁ κ. Σπανδωνίδης καταπιάστηκε μὲ θέμα σχεδὸν ἐντελῶς ἀνερευνήτο ὡς τώρα καὶ κατέβαλε πολὺ κόπο νὰ τὸ μελετήσῃ μὲ τὴν πολὺπλευρὴ ἀνάλυση τοῦ τραγουδιοῦ ἐπροσπάθει νὰ ἐπισημάνῃ τὶς σχέσεις ἀρχαῖκῆς τέχνης καὶ κλέφτικων τραγουδιῶν. Ἡ ἔρευνά του θὰ ἦταν ἀσφαλῶς πολὺ ὠφελιμώτερη καὶ θ' ἀνταποκρινόταν πληρέστερα στὸ σκοπὸ τῆς, ἂν δὲν τῆς ἔλειπε συχνὰ ἡ τεκμηρίωση τῶν νέων ἀπόψεων καὶ συμπερασμάτων.

ΔΗΜ. Α. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

Κωνσ. 'Ηλιάδου, ὁδοντιάτρου, 'Η Χάλκη τῆς Δωδεκανήσου (Ἱστορία - Λαογραφία - ἥθη καὶ ἔθιμα). Τόμ. Α', σ. 560 μετὰ χάρτου. Ἀθῆναι 1950.

Κάθε βιβλίον καὶ δὴ ἀσχολούμενον μὲ τὴν ἱστορίαν, τὴν λαογραφίαν κλπ. τῆς Δωδεκανήσου εἶναι λίαν εὐπρόσδεκτον καὶ ἐπιθυμητόν. Δι' αὐτὸ καὶ ὅταν ἀνηγγέλθῃ ἡ ἔκδοσις τοῦ ἀνωτέρω συγγράμματος περὶ τῆς Χάλκης, κατειχόμεν ἄπο ἀνυπομονησίαν νὰ τὸ διεξέλθω. Δυστυχῶς ἡ γνωστὴ ἔκφρασις «μέγα βιβλίον, μέγα κακὸν» σπανίως ἐφηρμόσθη ὅσον εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν. Ὁ φίλος κ. 'Ηλιάδης, ὡς λέγει εἰς τὸν πρόλογόν του «ὁ σκοπὸς τοῦ βιβλίου μου» (σ. 7-17) καὶ σαφέστερον εἰς τὸν ἐπίλογόν του (σ. 556-557), ἠθέλησε νὰ γράψῃ τὴν ἱστορίαν τῆς μικρᾶς πατρίδος του, σκοπεύων εἰς τὸν Β' τόμον ν' ἀσχοληθῇ καὶ μὲ τὴν λαογραφίαν τῆς. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ ἱστορία κανενὸς νησιοῦ μας δὲν ἤμπορεῖ νὰ γεμίσῃ 500 σελίδας καὶ ἄνω, ὁ συγγραφεὺς ἠναγκάσθη νὰ περιλάβῃ εἰς τὸ ἔργον του ποικίλα δημοσιεύματα, φύρδην μίγδην παρεμβαλλόμενα, τὰ ὅποια προξενοῦν

άνιαν διὰ τὴν διάσπασιν τῆς ἱστορικῆς τῶν γεγονότων ἐξελίξεως καὶ φέρουν σύγχυσιν εἰς τὸν ἀναγνώστην διὰ τὴν πρωτοφανῆ ἔλλειψιν πάσης ἀρχιτεκτονικῆς εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ ἔργου.

Σημειῶνω τὰ κεφάλαια, δείγματος ἕνεκα, διὰ νὰ ἀποδείξουν τοῦτο, (κεφ. Α΄).—Ἡ ραδιοφωνικὴ ὁμιλία μου (κ. Ἡλ.) τὴν 14ην Ἰουλ. 1945 ὡς εἰσαγωγή τοῦ ἔργου μου (σ. 18 - 27). Ἀκολουθοῦν 12 διςτιχα τραγουδηθέντα μὲ τὴν εὐκαιρίαν τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Χάλκης. Ἔπεται «γεωγραφικὴ καὶ γεωλογικὴ περιγραφὴ τῆς Χάλκης» (σ. 30 - 34) καὶ πάλιν «φυσικὴ καὶ γεωλογικὴ σύστασις τῆς Χάλκης» ὑπὸ Σταματιάδῃ, φυσικοῦ (σ. 35 - 38). Συνεχίζεται κατόπιν ἡ ἱστορία «ὄνομασία τῆς Χάλκης, πρῶτοι οἰκισταί, πολιτισμός, νομίσματα, ἐπιγραφαί, βιβλιογραφία» (σ. 33 - 60). Εἰς τὸ κεφ. Β΄ ἐπαναλαμβάνεται «ἡ πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἱστορία τῆς Χάλκης ἐν σχέσει μὲ τὴν Ρόδον», φθάνουσα μέχρι τῆς ὑποταγῆς τῆς εἰς τοὺς Τούρκους (1522) καὶ τῆς μετὰ αἰῶνας στάσεως τῶν Νεοτούρκων (1909) καὶ περὶ καταπατήσεως τῶν Δωδεκανησιακῶν προνομίων. Ἐδῶ παρεμβάλλεται ποίημα στ. 311 τοῦ μακαρίτου Ἀριστ. Παπαδάκη, δικηγόρου, περιγράφον ἐπεισόδια τοῦ Ἀγᾶ καὶ τῶν Χαλκητῶν. Ἀκολουθοῦν τὰ τῆς ἰταλικῆς κατοχῆς Χάλκης. Εἰς τὸ κεφ. Γ΄ ὁ κ. Ἡλιάδης ἐπανέρχεται εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Χάλκης κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἀρχίζων ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολιν καὶ τὸ φρούριον τῆς Χάλκης (!). Ἐν τῷ μεταξὺ παρενείρει ἐπιδρομὰς τῶν Σαρακηνῶν καὶ ἀρπαγὴν κοριτσιῶν, σημειῶνων καὶ ἓνα δημῶδες τραγούδι ποὺ τὸ παραθέτομεν.

- Κάτω στὸ γιαλὸ κάτω στὸ περιγιάλι
 κόρη ἔπλυνεν τὰ λινομέταξά της,
 κόρη ἔπλυνεν, κόρη Ρωμιοπούλλα,
 κι ἂν ἐφύσηξε μαῖστρος δραμουντάνα
 5 κι ἂν ἐσήκωσεν τὰ μουσοφούσιανά της,
 κι ἂν ἐφάνησαν τὰ ποοστράαλά της,
 ἔλαμψεν ὁ γιαλὸς κι ὅλον τὸ περιάλι.
 Κάτερκον περνᾷ, φρεγάδα ἀρματωμένη,
 καὶ ξανοίχτηκεν ὁ Μπέης τοῦ κατέρκου.
- 10 «Ἦ ἄλα βρὲ παιδιά, λάμνετε παλληκάρια,
 κι ἂν εἶν' ἰόραρι νὰ τὸ διαμοιραστοῦμεν,
 κι ἂν εἶν' κοπελλιὰ τοῦ καραβοκυροῦ μας».
 Κοστίεραν ἔπιασεν, στρατὸν ἐββάλλει ἔξω,
 τὴν κόρην κυνηοῦν ποιδὸς νὰ τὴν πρωτοπιάσῃ.

15 Ὁ Μπέης τῶν μιλαῖ, ὅποιος κι ἂν μοῦ τὴν φέρει
παρὰ πολλὰ φλουριά ᾽πὸ μένα θὲ νὰ πάρῃ...

Τὸ ἄσμάτιον αὐτὸ δὲν φαίνεται νὰ εἶναι γέννημα τῆς Χαλκητι-
κῆς συμφορᾶς ἀπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς. Εἰς τοὺς πρώτους 7 στίχους
ὁμοιάζει μὲ τὸ χιώτικο

Κάτω στὸ γιολό, κάτω στὸ περιγιάλι,
πλένουν Χιώτισσες, πλένουν παπαδοπούλες κτλ.

Εἰς τὸν 3ον στ. ἀντὶ ὧς ἐπεριμέναμεν «Χαλκητοπούλα», εὐρίσκομεν
«Ρωμιοπούλα», πὺ σημαίνει ὅτι εἶναι ἄσμάτιον γενικῶν πειρατικῶν
ἄρπαγῶν ἀνὰ τὴν τότε Ρωμιοσύνην καὶ ὄχι εἰδικὸν διὰ τὸ ἐπεισόδιον
τῆς Χάλκης. Εἰς τὸν 4ον, 5ον καὶ 6ον στ. ἔχομεν «κι' ἂν» πού, σημαῖ-
νον *εἴτε καί*, δὲν ταιριάζει μὲ τὴν ἔννοιαν. Ὁρθὸν θὰ ἦτο τὸ ᾽σάν
ἢ τὸ καὶ ὡς εἰς τὰ χιώτικα. Εἰς τὸν 5ον στ. τὰ «μουσοφούσταν»
γραπτέον «μεσοφούσταν» ἢ λαϊκώτερον «μισοφούσταν». Εἰς τὸν στ.
13 «κοστέραν ἔπιασεν» = ἐπλησίασεν εἰς τὴν κόσταν (ἰταλ.) = παρα-
λίαν. Μετὰ τὸ ἄσμάτιον συνεχίζονται καὶ ἄλλαι πειρατικαὶ ἐπιδρομαὶ
καὶ ἀκολουθεῖ τὸ ποίημα «Ἴρεῖς κλέφται» στ. 62 τοῦ Παπαδάκη καὶ
ἕτερον δημῶδες, ὡς λέγεται στ. 23 «ὁ καπετὰν Μηλιδώνης», πὺ ἐλευ-
θερώνει ἀπὸ ἓνα Τούρκον ἄρπαγεῖσαν κόρην. Ποῖος ὁ ἀφέντης Μηλι-
δώνης μὲ τὰ 200 παλληκάρια του, δὲν ἀναφέρεται. Ἡ ἱστορία συνε-
χίζεται μὲ τὸ τραγικὸν συμβὰν τοῦ Φραγκ. Μοροζίνη (1658), ὅστις,
ἀποτυχὼν εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Ρόδου, λόγῳ εἰδοποιήσεως τῶν Χαλκη-
τῶν, τοὺς ἐξεδικήθη σκληρῶς, ἀποπνίξας γυναικόπαιδα καὶ γέρους
ἐντὸς σπηλαίου, πὺ ὀνομάζεται δι' αὐτὸ «ὁ Καμένος Σπήλιος», ἀφοῦ
ἀπέφραξε τὴν εἰσοδὸν του μὲ κλάδους δένδρων, τοὺς ὁποίους ἤναψε
διὰ νὰ τοὺς θανατώσῃ μὲ ἀσφυξίαν. Ἡ Χαλκ. λαϊκὴ Μοῦσα συνέθεσε
δύο διστιχα ἀξιοθαύμαστα μὲ τὴν τραγικὴν συντομίαν των :

Ἀνάθεμά σε Βενετιά, ἐσὺ καὶ τὰ παιδιὰ σου,
ἀπὸ τὸν χάριτ νὰ σβηστῇς νὰ μὴν φαν' ἡ φανιά σου.
Ἀμε καὶ σὺ στ' ἀνάθεμα, κακοῦρκε Μοροζίνη,
᾽πὸ τὴν κακοῦρκαν σου (γ)ενιάν, φύτρα νὰ μὴν πομείνη.

Εἰς τὸ κεφ. Δ' ὁ συγγραφεὺς ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Νημπορειοῦ, τῆς
νέας πρωτευούσης τῆς νήσου, μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ Χωριοῦ, με-
σογειακῆς πολίχνης. Παρεμβάλλονται ὅμως ἄσχετα θέματα, ὡς ὁ θαυ-
ματοργὸς καλόγηρος τῆς Ἀτρακούσας (ἐρημονήσου ἂν. τῆς Χ.), διή-

γησις περὶ Νεραίδων καὶ ἐπανερχεται ὁ γράφων εἰς τὰς ἀσχολίας τῶν Χαλκ. τὴν σπογγαλιεῖαν, κάμνων ἐκτενῇ λόγον περὶ τῆς βιολογικῆς συστάσεως τῶν σπόγγων, τοῦ τρόπου σπογγαλιείας, τῶν νόσων τῶν δυτῶν, τῶν ἐκκινητῶν τῶν σπογγαλιευτικῶν μηχανῶν (ὄνομαστὶ) καὶ τῆς μεταναστεύσεως τῶν σφουγγαράδων εἰς τὸ Ἰάριον Σπρίγκ τῆς Φλωρίδος!

Τὸ μέρος τῆς σπογγαλιείας μᾶς ἱκανοποιεῖ ὅμως μὲ τὰ δίστιχα τοῦ ἀποχωρισμοῦ ποὺ οἱ ἀρραβωνιστικές, οἱ γυναιῖκες καὶ συγγενεῖς τῶν σφουγγαράδων τραγουδοῦν. Εἶναι 66 τὸν ἀριθμὸν καὶ ἐκφράζουν μὲ συγκίνησιν τοὺς κινδύνους τῶν δυτῶν καὶ τὴν ἀγωνίαν διὰ τὴν ἐπιστροφὴν των. Εἶναι πολύτιμα πετράδια τῆς λαϊκῆς νησιώτικης μουσικῆς. Παραλείπω ἄλλα σημεῖα ἄσχετα μὲ τὸ θέμα καὶ σταματῶ εἰς τὰς σελ. 222 - 224, ὅπου συναντῶ μερικὰ πεισματικά δίστιχα μεταξὺ σφουγγαράδων πολὺ ἀξιοσημεῖωτα. Ἀκολουθοῦν μέρη ἀλιείας καὶ γεωργίας, δένδροκομίας, κτηνοτροφίας, ποιμενικῆς κλπ., χωρὶς τὸ χρῶμα τὸ λαογραφικὸν ἐκτὸς εἰς μερικὰ πειρακτικά δίστιχα (σελ. 260 - 262) τῶν τσοπάνηδων. Εἰς τὰς σελ. 271 - 273 συναντῶ μερικὰ ἀκόμη σκαπτικά δίστιχα τῶν ποιμένων, ποὺ εἶναι ὥς ὅσας εἰς τὴν αὐχμηρὰν ἔρημον.

Εἰς τὸ κεφ. Ε' ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει τὴν Χάλκην ἐπὶ Τουρκοκρατίας διὰ δευτέραν φορὰν, καταγράφων καὶ τὰ ὀνόματα τῶν Δημάρχων τῆς καὶ μερικὰ ἔγγραφα: προικοσύμφωνα, διαθήκας κ.τ.τ. Τὸ ΣΤ' κεφ. παραχωρεῖται εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν Μοναστηριῶν (ἐκκλησιδίων) τῆς νήσου καὶ τῶν πανηγύρεων μὲ ὀλίγα λαογραφικά ὥς εἰς σ. 328 καὶ 331 - 334, ὅπου παρατίθενται ὀλίγα δίστιχα, τὸ γνωστὸν ᾄσμα τοῦ ἁγ. Γεωργίου καὶ δύο ἕτερα, σχετικὰ μὲ τὸν ἁγ. Γεώργιον. Εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ πανηγυριοῦ τοῦ ἁγ. Γιάννη συναντῶ μερικὰ δίστιχα (σελ. 353 - 357) λαϊκὰ ἄξια προσοχῆς. Εἰς τὸ Ζ' κεφ. γίνεται λόγος περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως τῆς Χάλκης καὶ σημειώνονται ὀνομαστὶ καὶ κατὰ καιροὺς διδάσκαλοι μέχρι καὶ τῆς ἰταλικῆς κατοχῆς. Εἰς τὸ Η' κεφ. περιγράφεται ἡ ζωὴ στὴ Χάλκη, χωρὶς χρῶμα λαογραφικὸν καὶ εἰς τὸ κεφ. Θ', Ι' καὶ ΙΑ' ὁ γράφων διεξέρχεται ἐκ δευτέρου τὰ τῆς ἰταλικῆς δεσποτείας καὶ φθάνει μέχρι τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Δωδεκανήσου. Εἰς τὸ ΙΒ' κεφ. ὁμιλεῖ περὶ τῆς συμβολῆς τῆς Δωδεκανήσου εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ 21 (κατὰ σχῆμα πρωθύστερον), καὶ εἰς τὸ ΙΓ' κάμνει λόγον περὶ τῶν ἀγωνιστῶν τῆς Χάλκης (1940) εἰς τὸν ἑλληνο-ιταλικὸν πόλεμον, τοῦ ἀοιδίου Ἀλεξάνδρου Διάκου, τοῦ Διογένη Φανουράκη καὶ ἄλλων πολεμιστῶν εἰς διάφορα

μέτωπα μὲ τὰ μνημόσυνα, τοὺς ἐκφωνηθέντας λόγους καὶ ὀλίγα μοιρολόγια. Ὀλίγον πρὸ τοῦ τέλους τοῦ βιβλίου προστίθενται φωτογραφίαι τῶν ἐθελοντῶν Χαλκητῶν Μ. Ἀνατολῆς καὶ τῶν ἐκλιπόντων ἐπιστημόνων τῆς Χάλκης. Ἀκολουθεῖ δισέλιδος ἐπίλογος καὶ τὸ τέλος.

Λυποῦμαι εὐλικρινῶς ὅτι ὁ φίλος κ. Ἡλιάδης, ἐξοδεύσας πολλὰ χρήματα καὶ μεγάλους κόπους καταβαλὼν, δὲν κατώρθωσε νὰ παρουσιάσῃ καὶ ἀνάλογον πόνημα. Τὸ βασικὸν λάθος του εἶναι ὅτι ἠθέλησε νὰ περιλάβῃ εἰς τὸ ἔργον του πολλά, πάρα πολλά καὶ περὶ πολλῶν, καὶ ταῦτα φύρδην μίγδην, ὥς εἵπομεν. Ἠκολούθησε τὸ λατινικὸν ρητὸν «*de omnibus rebus et quibusdam aliis*». Εἶναι πολὺ σπουδαῖον νὰ μὴν ἐπαδιώκῃ τις νὰ τὰ εἴπῃ ὅλα, ἀλλ' ὅσα χρειάζονται μὲ τὴν ἀπαιτουμένην συνοχὴν καὶ ἐνότητα.

Ἐν τούτοις θέλω νὰ συγχαρῶ τὸν κ. Ἡλιάδην διὰ τὸν μέγαν ἀθλὸν του καὶ νὰ τῷ εὐχηθῶ εἰς τὸν Β' τόμον του νὰ εἶναι εὐτυχέστερος. Θὰ χαρῶ πολὺ νὰ εὐρεθῶ εἰς τὴν εὐχάριστον θέσιν νὰ γράψω τότε θερμὰς λέξεις διὰ τὸν Β' τόμον τῆς λαογραφίας τῆς Χάλκης, ἥτις, καθὼς γνωρίζω, εἶναι λίαν ἐνδιαφέρουσα καὶ μέχρι τοῦδε ἀνεκμετόλλευτος.

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ - ΝΟΥΑΡΟΣ

Ἀθῆναι Ἰούνιος 1958

BIBLIA AΠΟΣΤΑΛΕΝΤΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΤΑΙΡΕΙΑΝ ΚΑΤΑ ΤΟ 1953

- Arts et traditions populaires, (Revue trimestrielle de la société d'ethnographie française No 1-3 (Janvier - Septembre). Paris 1953.
- Hessische Blätter für Volkskunde, Bd. XXXVI (1937), Bd. XXXVII (1939).
- Ἑπετηρίς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ἔτος Α' (1939) Ἔτος Β' 1940 (1950) Ἔτος Γ' (1950). Ἔτος Δ' 1951-1952 (1953).
- L'Hellénisme contemporain, 2ème série 7ème année, Athènes 1953.
- L'Hellénisme contemporain, 7ème année fasc. hors série (Le cinq-centième anniversaire de la prise de Constantinople).
- Folklore (being the quarterly transactions of the Folklore Society Vol. LXIV March. London 1953.
- Ἡπειρωτικὴ Ἑστία. Μηνιαία Ἐπιθεώρησις ἐν Ἰωαννίνοις, ἔτος Β' (1953).
- Ποντιακὴ Ἑστία. Ἔτος Δ' Θεσσαλονίκη 1953.
- Χριστιανικὴ Κρήτη τ. Α' Κρήτη 1912. τ. Β' Κρήτη 1913.
- Τάκη Σώχον, Ὁ Παλαμᾶς καὶ ἡ ἐλληνικὴ παράδοση, (Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπιθεωρήσεως Ἡπειρωτικῆς Ἑστίας τ. Β'). Ἰωάννινα 1953.
- Tradicion. Revista peruana de cultura. Año III vol. V, Enero 1953 Nos (12-14) Cuzco - Peru 1953.
- Zbornik radova kn. IV. Ethnografski Institut kn. 1. Beograd 1950. (Recueil des travaux. t. IV. Institut d'Ethnographie No 1). Ἑκδοσις Σερβικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν.
- Milenko S. Philippovits, Gienska keramika kod Balkanskih naroda. Beograd 1951. (Primitive ceramics made by women among the Balkan peoples).
- Zbornik radova kn. XIV. Ethnografski Institut kn. 2. Beograd 1951. (Recueil des travaux t. XIV. Institut d'Ethnographie No 2). Ἑκδοσις Σερβικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν.
- Glasnik ethnografskog instituta čan. 1. 1 - 2. Beograd 1952. (Bulletin de l'Institut ethnographique t. 1 No 1 - 2. Ἑκδοσις Σερβικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν.
-